BMLJL ZUMTHOR viaţa de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt

Colectia Clepsidra
EDITU
emine
Lei 11

ÎMI TI ZUMTHOR

viaţa de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt •

Traducere de x
ILEANA LITIERA şi ALEXANDRA CUNIŢĂ

Colecţia Clepsidra

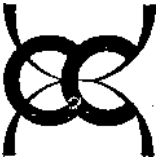

CDITURA cmmescu

Bucureşti 1982

Paul Zumthor

La vie quotidienne en Hollande au temps de Rembrandt

© Librairie Hachette, 1959

Lui A. H. VAN DER WEEL

INTRRDBCIRf

Precizarea inclusă în titlul acestei cărţi – din vremea lui Rembrandt – *se referă, în sens strict, la perioada cuprinsă între anii 1606 şi 1669, cînd a trăit pictorul. Alegerea acestor limite cronologice nu este cu totul întîmplătoare. Ceea ce neerlandezii numesc „secolul lor de aur”, epoca clasică a civilizaţiei lor, nu a depăşit defel, ca întindere, durata unei vieţi omeneşti: începutul secolului de aur se plasează între 1600 şi 1610, perioadă căreia îi corespunde, în istoria Franţei, sfîrşitul domniei lui Henric al IV-lea ; el se încheie către 1675—1680, atunci cînd Ludovic al XIV-lea se află la apogeul puterii sale. Cititorul va putea deci compara, cu folos, această* Viaţă de toate zilele în Olanda *cu lucrările publicate în aceeaşi colecţie* [III]*, cea a Ivi Emile Magne asupra domniei lui Ludovic al XÍII-lea, cea a lui Georges Mongredien despre domnia lui Ludovic dl XIV-lea.*

Din punct de vedere istoric – atît pe plan politic cît şi pe planul *ideilor şi formelor de expresie – această perioadă se împarte în trei etape. Pînă la 1621, războiul cu spaniolii, care slăbeşte treptat în intensitate,, dificultăţile financiare antrenate de acesta şi mai apoi încheierea armistiţiului sînt însoţite de profunde frămîntări în viitoarea cărora se caută un echilibru între o vitalitate încă nestăvilită şi prudenţa pe care o inspiră o victorie cucerită*

III Este vorba de coleeţia „La vie quotidienne”, editată de „Hachette”. (N.tr.).

cu greu, între 1621 şi 1650, Ţările de Jos participă, cu mai mult sau mai puţin succes, la războiul european de treizeci de ani, răstimp în care îşi întemeiază şi consolidează imperiul colonial de peste mări iar în interiorul graniţelor ţării se adună bogăţii uriaşe. După 1650, abolirea stathude- ratului face din Republica victorioasă, dar încă de pe acum minată în ascuns de însăşi prosperitatea ei, o confederaţie cu un caracter mai mult economic decît politic, integral dominată de provincia Olanda şi de negustorii din Amsterdam.

Pentru a înlesni cititorului stabilirea unor referinţe necesare, dau mai jos o cronologie sumară a evenimentelor.

6 *ianuarie 1579 !*	*„Uniunea de la Arras”, între cele zece provincii catolice din sudul Ţărilor de Jos, sub control spaniol.*
23 ianuarie 1579 ï	*„Uniunea de la Utrecht”, între cele şapte provincii din nord : Olanda,, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Groningen Friesland. Regiunile cucerite ulterior de la spanioli vor forma „Ţara Statelor Generale”*
10 iulie 1584 i	*Asasinarea lui Wilhelm Taciturnul.*
1584—1587 3	*Titlul de guvernator general al ^Provinciilor e oferit ducelui* de. *Leicester, care va asigura astfel un protectorat englez.*
1584—1597 » '	*Primele expediţii maritime în Extremul Nord, spre Extremul Orient şi spre America.*

1585 :	*Căderea oraşului Anvers. Mauriciu de Nassau devine stathuder*
1588 :	*După demisionarea lui Leicester ', Mauriciu ajunge la cîrmă ţării. înfrângerea flotei spaniole i,Invincibila Armada".* _
tn jurul lui 1590 1	*Primele expediţii maritime neerlandeze în Mediterana.*
1602 i	*înfiinţarea Companiei Indiilor. Orientale.*
1009 i	*încheierea unui armistiţiu de doisprezece ani cu Spania.*
1018—1619 î	*Lupte politice, sociale şi religioase; cristalizate în opoziţia dintre go- marişti şi arminieni (remontranţi), dintre Mauriciu şi Oldenbarnevelt. Sinodul de la Dordrecht ; condamnarea la moarte a lui Oldenbarnevelt : triumful partidului popular, al gomariştilor* şi *al lui Mauriciu.*
1(11!) J	*Construirea oraşului Batavia.*
10211	*Reînceperea războiului cu Spania;*
tO25 «	*Moartea lui Mauriciu. Succesor* i *fratele său, Frederik-Hendrik. &*

1629 l	*Cucerirea oraşului s'Hertogenbosch*
1637 :	*Cucerirea oraşului Breda.*
Octombrie 1639 î	*Victoria navală repurtată de Tromp asupra lui Oquendo: eşecul ultimei tentative spaniole împotriva Provinciilor Unite.*
1647 2	*Moartea lui Frederik-Hendrik. Succesor : fiul său, Wilhelm al II-lea.*
30 ianuarie 1648 i	*Semnarea tratatului de la Munster, numit şi „tratatul W est faliei”, prin care este confirmată independenţa Provinciilor Unite.*
1650:	*Conflictul dintre Wilhelm al II-lea şi Statele Generale, provocat de dizolvarea trupelor. Moartea lui Wilhelm al II-lea. Naşterea viitorului Wilhelm al III-lea.*
1651 :	*Abolirea stathuderatului (exceptând provinciile Friesland şi Groningen). „Actul de navigaţie” deschide o perioadă de ostilităţi între Republică şi Anglia. -* ;
1652:	*Întemeierea' coloniei de la Capul Bunei Speranţe.* j
1652—1654 i	*Primul război cu Anglia.*

1653—1672 ă	*Jan de Witt, „Mare Pensionar” *■ al provinciei Olanda, e cel care guvernează, în realitate, Republica.*
1665—1667 ?	*Al doilea război cu Anglia.*
Aprilie 1672:	*Ludovic al XlV-lea invadează Re” publica, ocupă provinciile Utrecht, Gelderland, Overijssel. O răscoală populară obligă Statele să restabi- , leasca stathuderatul, în favoarea lui Wilhelm al HI-lea.*
20 august 1672 s	*Asasinarea lui Jan de Witt.*
Sfârşitul anului 1673	*: Wilhelm al HI-lea izgoneşte trupele franceze.*
Februarie 1674 ?	*Pacea cu Anglia.*
1677 i	*Wilhelm al IlI-lea se căsătoreşte cu fiica viitorului lacob dl II-lea.*
August 1678 i	*Tratatul de la Nijmegen.*
1685 i	*Ludovic al XlV-lea revocă edictul din Nantes. Val de refugiaţi francezi* în *Olanda.*
1689 3	*Wilhelm al IlI-lea devine, împreună cu soţia sa, rege dl Angliei.*

Intre provine ceiul, curent în 1 *iile Republicii deosebirile erau mari. Obi- Europa veacului al XVII-lea, de a da nu-.*

* Şef al puteri întregii Republici, i i executive în provincia Olanda, mai tîrzru al (N. tr^ '

mele de „Olanda” întregii ţări era, în acest sens, abuziv.'

Desigur, în ciuda întinderii ei mici, provincia Olanda, bogată şi puternică, atrăgea atenţia străinătăţii mai mult decît toate celelalte provincii la un loc. în limba ţării, teritoriul Uniunii de la Utrecht era însă de multă vreme numit Nederland *(Ţările de Jos); iată de ce în această carte (cu excepţia titlurilor, din nevoia de concizie) voi folosi aceşti termeni în accepţia lor proprie:* Olanda, olandez, *pentru provincia respectivă;*. Ţările de Jos, neerlandez, *pentru Provinciile Unite. Pe acestea din urmă le opun implicit Ţărilor de Jos din sud, de obedienţă spaniolă, pe care, pentru a simplifica lucrurile, le voi numi* Belgia, *deşi în secolul al XVII-lea erau cunoscute mai mult sub numelede* Brabant.

*Cu toate că „Ţara Statelor Generale", catolică şi administrată în comun de către Provincii, rămânea în afara vieţii politice, unitatea naţională începea să se afirme, în opoziţia faţă de duşmanul din sud şi de la răsărit. Cimentată prin acţiunea unor bărbaţi de seamă ca Mauriciu de Nassau şi Oldenbamevelt, această unitate se impunea, dincolo de toate particularităţile locale. Căci războiul cu Spania, deşi crease numeroase interese comune, urmărise în acelaşi timp obţinerea dreptului de autoadministrare la nivel local. în Republica Provinciilor Unite, puterea supremă aparţinea autorităţilor municipale care erau alese dar care, începînd din secolul al XVI-lea, se realegeau, ele însele, cooptând notabilităţile locale, cărora li se asigura ■ astfel conducerea. O municipalitate era formată diritr-un Consiliu legislativ (la Amsterdam acesta avea 36 de membri), din consilieri municipali (9 la Amsterdam) care alcătuiau un tribunal, din primari (4 la Amsterdam), cu funcţie de factori executivi; în afară de aceştia, din municipalitate mai făceau parte trezorieri şi un „pensionar" * expert juridic. Municipalităţile constituiau astfel mici* re^

publici federative în cadrul provinciei. Provincia, care deţinea puterea absolută, îşi avea propriul său guvern, cu o structură asemănătoare. Consiliul, format din delegaţii oraşelor şi ai nobilimii, purta aici numele de State ; voturile deliberative se socoteau nu după numărul deputaţi-. lor ci după cel al corpurilor reprezentative : în Statele din provincia Olanda, de pildă, fiecare oraş avea un vot ; nobilimea, de asemenea, un vot. Gelderland şi Overijssel acordau nobilimii mai multe voturi. Numai în Friesland şi în Groningen era reprezentată în Consiliu şi ţărănimea, satele grupîndu-se aici sau pe circumscripţii .sau în comunităţi de drept public, cunoscute sub numele de Ommelanden. *Guvernul central, cu sediul la Haga, avînd drept organism principal Statele Generale, formate din delegaţi ai provinciilor, nu era altceva decît o întrunire de ambasadori cri acestora : aşa se face că abilitatea, şiretenia, tocmeala ţineau adeseori loc de * dezbateri. Statele Generale jucau nu atît rolul de consiliu suveran, cît pe cel de reprezentante ale suveranităţii provinciale. Uniunea nu exista decît în virtutea unui acord comun, pe care pînă şi cel mai neînsemnat conflict de interese putea să îl pericliteze. În 1648, Zeeland va fi la un pas de secesiune. De fiecare dată, unitatea se restabileşte, dar astfel de vicisitudini fac imposibilă orice politică de perspectivă.*

Stathuderul deţine, în dispozitivul constituţional, o poziţie incertă. Şef militar, dispunînd de linele privilegii cum ar fi dreptul de graţiere sau de numire în post a unor demnitari. dar lipsit de competenţă juridică şi fiscală, el nu e ~ nici chiar în Republică – acelaşi pentru toate provinciile : de la începutul secolului al XVII-lea, Friesland şi Groningen îşi au propriul lor stathuder. Cel care „domneşte” la Haga e, pe plan politic, mai degrabă un arbitru decît un iniţiator ; pe plan afectiv, el reprezintă, pentru majoritatea neerlandeziior, un simbol naţional.

Iată acum tabloul genealogic al familiei de Orania- Nassau în *secolele al XVI-lea şi al XVII-lea :*

Wilhelm cel Bogat
+ 1559

4-1625 + 1647 + 1620 mir
+ 1638 -

1

Wilhelm al H-lea + 1650 Hendrik-Casimir Wilhelm-
+ 1640 Frederik
+ 1664 ! 0

r

Wilhelm al ni-lea + 1702 Hendrik-Casimir + 1696
Wilhelm Taciturnul Jan
+ 1584 + 1606 .

I I I i

Mauriciu Frederik-Hendrik Wilhelm-Ludovic Ernest-Casi-

Membrii ramurii mezine, începînd cu Wilhelm-Ludo- vie, au fost stathuderi ai provinciilor Friesland şi Groningen. .

În cursul secolului al XVI-lea,, o dublă revoluţie zguduise vechiul popor neerlandez, popor de ţărani şi de pescari, rămas pînă atunci în afara marilor circuite ale civilizaţiei. Credinţa antipapistă şi rezistenţa în faţa spaniolilor îl înarmaseră cu energia de care avea nevoie pentru a se smulge din mediocritatea condiţiei sale şi pentru a-şi croi un drum în direcţiile, noi pentru el, ale bogăţiei financiare şi ale înaltei Culturi spirituale. Războiul, purtat în condiţii deosebit de aspre, pusese această societate, încă prea puţin evoluată, în faţa unor exigenţe extraordinare, făcînd astfel să izbucnească, dintr-o dată, geniul creator al unei elite. Cînd războiul s-a sfîrşit, acest geniu creator a continuat să înflorească; a sclipit uneori în activităţi

gratuite, şi-a oferit luxul artelor, El a strălucit mai puternic ca oricînd dar, în acelaşi timp, pentru ultima dată, în cei cîţiva ani ai „secolului de aur”. Dar chiar şi atunci, imediat după pacea Westfalică, nu s-a mai manifestat decît printr-un număr din ce în ce mai mic de indivizi, pentru ca să se stingă odată cu criza din 1672. »

Acesta este cadrul în care se înscrie cartea de faţă.

Amsterdam, martie 1959.

i **P.Z.**

N.B. Am uniformizat, pe cît a fost posibil, indicaţiile numerice furnizate de documente : am redus diversele monede la florini, am transcris vechile unităţi de măsură (lungime, capacitate) în unităţile zecimale moderne.

Partea întîi

CADRUL DE VIATĂ

Capitolul I

ORAŞUL

Fizionomia oraşului

William Temple, care a fost ambasador al Angliei la Haga şi care a publicat în 1673 o amplă relatare asupra Ţărilor de Jos, admira farmecul deosebit şi „adeseori chiar splendoarea” [1] oraşelor neerlandeze. Secolul de aur a fost, într-adevăr, o epocă de mari investiţii în domeniul construcţiilor şi al urbanismului. Burghezul înstărit se mîndrea cu bogăţia şi frumuseţea oraşului său, aşa cum în alte ţări el se mîndrea cu avuţia familiei sale.

O dungă brun-roşiatică, sau neagră, sau trandafirie, pe verdele uniform al păşunilor. Cîteodată, în zarea îndepărtată, linia şerpuitoare a unor dune. Acesta e oraşul, aşezat pe suprafaţa netedă a solului. Exceptînd estul şi nordul ţării, ca la Nijmegen, bunăoară, nici urmă de ridicăturile de teren care în Franţa, în Germania sau în alte părţi servesc cel mai adesea drept temelie oraşului. Cîteva turnuri, o clopotniţă, acoperişuri profilîndu-se la orizont pe Imensul cer neerlăndez, înceţoşat de burniţă sau scăldat

într-o lumină difuză. Un zid lung de cărămidă, un val de pămînt bătătorit. La începutul secolului al XVII-lea, majoritatea oraşelor mai sînt încă înconjurate de fortificaţii: ziduri groase de cărămidă sau tranşee ; creneluri şi ferestruici pentru aruncarea proiectilelor; turnuri de, apărare ; şanţuri. Ici şi colo, cîte o poartă masivă cu pod mobil: uneori, ca la Zutphen, ea dă nu spre o stradă, ci spre un canal, deasupra căruia se arcuieşte bolta podului său. Adevărul e că nimeni nu se mai ocupă de întreţinerea acestor fortificaţii: locul e plantat cu arbori, semănat cu gazon, lumea vine aici să se plimbe. Către 1670, Leiden mal e încă împrejmuit de nişte şanţuri late şi adînci, dar din meterezele oraşului n-a mai rămas decît un dîmb întins şi năpădit de ierburi, mărginit de un gard viu, căptuşit spre exterior cu un înveliş de cărămidă şi întrerupt pe alocuri de cîteva mici bastioane. Vechile fortăreţe, care pînă nu de mult se înălţau de o parte şi de cealaltă a porţilor, au fost dărîmate aproape pretutindeni. Cele care mai rezistă încă sînt păstrate mai ales din considerente estetice, dacă nu cumva locul prezintă o importanţă militară excepţională. Un turn masiv adăposteşte orologiul. Turnul are două sau trei etaje, cu încăperi destinate diverselor asociaţii municipale : garda, ghildele, „camera de retorică” ; poarta din Hoorn, din cărămidă şi piatră cenuşie, arborînd stema cetăţii, străjuită de două masive turnuri rotunde şi construită astfel încît, la trecerea pe aici, drumul să descrie o curbă destul de pronunţată ; poarta din Zierikzee, din cărămidă văruită, deasupra căreia se ridică, proteguitor, un brîu de creneluri.

Cele mai multe dintre oraşele olandeze sînt construite după unul sau altul din cele trei planuri-tip : ele au sau o formă rotunjită, cu străzi mai mult sau mai puţin circulare, ca Leiden, Haarlem, Gouda; sau o formă apropiată de cea a unui patrulater, cu străzi drepte : Delft, Alkmaar ; sau, în sfîrşit, sînt dispuse într-un unghi cu deschidere inegală, între două braţe de apă, ca Dordrecht sau Medem- blik. De-a lungul canalului principal, care

constituie axa oraşului, seînşiruie faţadele neregulate ale caselor, adăpostind tarabe sub streşinile împinse mult în afară ; un pod boltit, un alt canal şi iată întinsa piaţă comercială, dominată de clădirea Cîntarului public ; hala de carne, primăria – semn al privilegiilor municipale – şi, pe deasupra unui şir de acoperişuri ţuguiate, nava unei înalte biserici gotice, ca la Gouda. Piaţa aceasta e centrul în jurul căruia se organizează viaţa oraşului.

La începutul secolului al XVU-lea, dnd, în cele mai multe oraşe, caldarîmul nu înlocuise încă nisipul sau argila, municipalitatea începe pavarea cu materiale rezistente a pieţei principale şi a străzilor de acces mai importante : ea caută să creeze astfel condiţii favorabile traficului comercial. Către 1650, majoritatea drumurilor publice din oraşe vor fi pavate iar predicatorii calvinişti se vor plînge de răspîndirea acestui lux atît de condamnabil. Pavajul e de două feluri : pe mijlocul şoselei, pe unde circulă trăsurile, materialul – piatră sau cărămidă – **e** grosolan, neprelucrat; de-a lungul caselor, un dalaj din cărămizi mici, lipite una de alta, mai rezistente, e destinat circulaţiei pietonilor; la fel de-a lungul canalului. Căci prin mijlocul străzii olandeze tipice, mărginite de cele două şiruri de case ale sale, trece întotdeauna un canal. Chiar şi la sate, un şanţ împrejmuieşte casa, ţăranului. S-ar părea că olandezul şi-a legat locuinţa de prezenţa apei. în cartierele bogate, canalul e adesea străjuit de copaci înalţi, ulmi sau tei; ramurile acestora se apleacă deasupra apei întunecate şi ifhaginea lor răsturnată, răs- frîntă sub razele soarelui de fundul argilos al canalului ca de luciul unei oglinzi, se împleteşte cu cea â înaltelor frontoane baroce, a ferestrelor zăbrelite, cu obloanele lor verzi larg deschise.

Opera de asanare pe care o reprezentase pavarea străzilor nu a cuprins însă întreg oraşul. Mai există încă străzi nepavate, adevărate cloace, mai ales în cartierele vechi şi nevoiaşe, cu case de lemn, de tip medieval, ale căror caturi stau povîrnite deasupra parterului, case atît

de apro-

piate între ele, încît atunci cînd nici un canal nu le desparte poţi să-ţi dai mina de la o fereastră la alta. în astfel de cartiere, cel puţin în cele din marile oraşe, mişună o lume amestecată, aflată în pragul mizeriei. Criza locuinţelor – permanentă în secolul de aur, ca urmare a expansiunii demografice şi a speculei chiriilor – a făcut din aceste cocioabe adevărate cazărmi. Afaceriştii cumpără case, reîmpart spaţiul pentru a spori numărul apartamen- , telor şi le închiriază la un preţ exorbitant. Leiden, Amsterdam, Weesp nu reuşesc să scape nici de magherniţele lor nici de cei care le exploatează. I

Casele de lemn nu au dispărut cu totul nici chiar de pe străzile principale. Totuşi, acum se construieşte mai mult în cărămidă ; partea inferioară şi ieşindurile faţadelor sînt decorate, de obicei, cu o gresie de culoare deschisă. Piatra , rămîne un lux rar întîlnit. Primele case la care au fost întrebuinţate aceste materiale reproduceau forma clădirilor vechi şi decalau, la faţadă, etajele unele faţă de altele. < Gustul s-a orientat apoi spre mai multă regularitate şi clădirea a început să ocupe o suprafaţă mai întinsă, astfel că j Cine dispunea de un teren suficient de mare construia mai degrabă în lăţime decît în înălţime. Raportul invers între dimensiuni se întîlnea totuşi mult mai des. E drept că ferestrele foarte înalte dădeau trecătorului impresia că faţadele sînt mult mai înguste decît în realitate.

în oraşul olandez, casele mari sînt puţine la număr. Sînt preferate clădirile relativ mici, separate unele de altele, chiar în plin centru urban ; dar distanţa dintre ele de-abia dacă depăşeşte uneori cîţiva centimetri. în prin-i cipiu, casa e destinată unei singure familii. în condiţiile în. care creşterea populaţiei impune construirea de noi loca-; inţe, supraetajării clădirilor existente i se preferă extinde-? rea, de multe ori considerabilă, a suprafeţei oraşului. De regulă. în afară de parter, casele au două sau, mai rar, trei: etaje. La Amsterdam se întîlnesc cîteva

clădiri de patru pînă la şapte etaje ; cu timpul, înălţimea casei devine, pen-’ tru marea burghezie a veacului al XVII-lea, un semn al bogăţiei.

Rareori casa olandeză are mai mult de cinci sau şase ferestre la faţadă ; ea se întinde mai degrabă în adîncime. Clima distruge atît de repede materialele de construcţie, încît se obişnuieşte ca zidurile exterioare să fie date cu catran : de aici tonalitatea sumbră a oraşului, în care culoarea deschisă a ornamentelor de gresie creează un contrast izbitor. Multe faţade „fac burtă”. Particularitatea aceasta e atribuită unei intenţii exprese a arhitecţilor : curbura ar împiedica pătrunderea ploii. Un etaj inferior, „subteranul”, situat la acelaşi nivel cu canalul şi sub nivelul străzii, e despărţit de aceasta din urmă printr-un şanţ de aproximativ un metru lăţime, închis de un grilaj. La „subteran” se poate ajunge coborînd o scară exterioară cu patru sau cinci trepte. Parterul, uneori uşor înălţat, comunică cu strada printr-o uşă centrală, cu sau fără peron ; tot spre stradă dau şî cîteva ferestruici cu geamuri prinse în rame plumbuite. La nivelul antablamentului lor superior, o copertină orizontală, *luifel-ul,* în general din lemn vopsit, se întinde de-a lungul întregii faţade, prote- jînd de ploaie'sau de soare porţiunea de trotuar unde meşteşugarul s-a instalat să lucreze sau unde burghezul iese să respire aer curat în serile de vară, aşezat pe o bancă aflată la una din extremităţile faţadei. în cursul secolului, copertinele acestea vor dispărea treptat. La o mică înălţime deasupra *luifel-uhii* se află ferestrele primului, eventual ale celui de-al doilea etaj. Ultimul etaj, sub acoperiş, nu are, de cele mai multe ori, decît o singură fereastră; dacă e folosit cumva ca antrepozit comercial, atunci e pre-văzut cu o uşă înaltă care se deschide în gol, deasupra căreia spînzură un cîrlig utilizat la urcarea mărfurilor. Un acoperiş de ţiglă, cu aripile laterale puternic înclinate, formează, în partea de sus a faţadei, un fronton triunghiular în care, adeseori, e tăiată o lucarnă ; din

acest fronton arhitecţii secolului de aur vor face unul dintre principalele ornamente exterioare ale clădirii, lărgindu-l, în

unele cazuri, şi dîndu-i forma unui plastron dreptunghiular care depăşeşte de ambele părţi linia acoperişului.
. Acesta este tipul obişnuit al casei olandeze de la oraş. De la o clădire la alta detaliile diferă însă mult, hi funcţie de bogăţia şi de rangul proprietarului. Locuinţele celor mai înstăriţi nu au *luifel* ci ferestre cu obloane, la nivelul străzii. Pervazurile, ancadramentele exterioare ale ferestrelor sînt împodobite cu cariatide, lei, figuri mitologice. De-a lungul faţadelor se înşiruie pilaştri ; nu peste multă vreme, partea inferioară a faţadei va fi din marmură, uneori cu incrustaţii de faianţă. Mai scunde, avînd rareori mai mult de un etaj, casele oamenilor de rînd nu înfăţişează privirilor vizitatorului decît unicul lux pe care şi-l pot îngădui: lacul cu care sînt acoperite părţile de lemn, ramele ferestrelor, porţile şi obloanele. Verde, roşu, cafeniu, alb, lacul acesta apără de umezeala atmosferei un material fragil; mai mult decît cărămida, el e cel care dă străzii olandeze aspectul ei cochet şi atrăgător.

Dar strada nu e numai o înşiruire de faţade şi un loc pe unde se circulă. Ea are şi o funcţie sociologică, dacă nu chiar politică ; intr-adevăr, diverse bresle meşteşugăreşti sînt grupate în anumite străzi: strada dogarilor, cea a cizmarilor, cea a brutarilor. Concentrarea activităţilor identice în unul şi acelaşi loc face mai simplă şi mai eficace exercitarea dreptului de control de care dispun diferitele corporaţii : la Utrecht, de pildă, croitorii sânt împuterniciţi să-i aresteze şi să-i bage în închisoare- pe lucrătorii clandestini de pe strada lor sau pe cei care refuză să se Înscrie în ghilda lor. Un oraş e astfel un conglomerat de mici universuri, fiecare avînd culoarea, zgomotele, mirosurile sale specifice. De la casă la casă, oamenii se spionează, se supraveghează reciproc; ordinea tradiţională e astfel menţinută. Meseriile dau numele străzilor, pieţelor : canalul Geamgiilor, portul Vinului, strada Brînzei, a Florilor, a

Mirodeniilor, rîul Fierarilor... în Amsterdam există un canal al Seniorilor.

Adeseori, locuinţa însăşi e numită după profesiunea locatarului său. Bogătaşii îşi pun pe fronton patronimicul şi blazonul. De cele mai multe ori, pe faţada casei e fixată o firmă din fier forjat pe care un desen realist sau alegoric indică, meseria practicată aici sau virtuţile cărora li se acordă o mare preţuire. Pentru olar, o oală; pentru croitor, o pereche de foarfeci sau imaginea sfîntului Martin croindu-şi mantia. Se zice în mod curent „a merge la Foarfeci”. într-un contract de vînzare, se vorbeşte ca atare despre „casa Clopotului, de pe strada mare, în faţa Periei, aproape de strada Fierarilor, în oraşul Dordrecht”. Un burghez cucernic îşi construieşte trei case una lîngă alta şi le numeşte Credinţa, Speranţa şi Milostenia, adăugind şi figuraţia biblică respectivă. Alţii recurg la reminiscenţe livreşti: în Amsterdam există o casă numită „Cei patru fii ai lui Aymes” [IV]. La sate, firma e înlocuită uneori de o simplă scîndură de lemn, bătută în cuie pe copacul din faţa porţii. Avîntul meşteşugurilor şi al comerţului în curşul secolului al XVII-lea face să sporească numărul firmelor. Dordrecht e faimos pentru mulţimea şi varietatea firmelor sale. Unii apelează în acest scop la cîte un pictor renumit. Se întîmplă şi ca o casă să aibă mai multe firme, căci noul proprietar le păstrează, ca elemente decorative, pe cele puse de predecesorii săi. Cofetarul se recomandă pqntr-o imagine a sfîntului Nicolae, a sfîntului Obert sau pur şi simplu a unui cuptor. Medicul, printr-un urinai. Chirurgul îşi pune în faţa porţii sau la fereastră un băţ cu vîrful galben, vopsit în dungi albe, roşii şi albastre : aceste culori emblematice arată că aici se scot măsele şi se pun la loc oasele rupte (albul), ne ia sînge (roşul) şi se rade barba (albastrul). Pe zidul localurilor de fumat, o pictură reprezintă un ţăran sau un marinar, cîteodată un

IV Eroii cîntecului de gesta *Renaud de Montauban* (sec. al XII-lea). (N. tr.)

navigator celebru, cu pipa în mînă, aureolat de o deviză [2].

Vasele care străbat canalul, căruţele, găleţile şi butoaiele cu care se transportă alimentele, .toate sînt vopsite în albastru, roşu, verde, negru, în suprafeţe de culoare care contrastează puternic. Dar nu numai diversitatea' culorilor însufleţeşte oraşul olandez, ci şi cea a sunetelor. Larma din ateliere, strigătele negustorilor, uruitul trăsurilor : zgomote palide, dealtfel, în comparaţie cu hărmălaia asurzitoare a străzilor din Franţa[3]. Din oră în oră, dangătul nenumăratelor clopote face aerul să vibreze. în ■ Olanda, tehnica armonizării sunetelor de clopot e o ade-.i vărată artă naţională. Multe- dintre carilonuri [V] sînt celebre : cel de la Biserica Veche din Amsterdam sau de la biserica Sfîntul Ioan din s'Hertogenbosch, cel al catedralei din Utrecht, cel al bisericii Sfîntul Servatius din Maastricht ȷ sau cel al clădirii Cîntarului public din Alkmaar. Unele din aceste carilonuri au peste o sută de clopote [5].

Terenuri virane, cîmpuri sau păşuni chiar, răsar încă ' ici şi colo în majoritatea oraşelor, întocmai ca în evul mediu. în centrele aflate în plină dezvoltare, spaţiile | acestea libere sînt folosite pentru construcţii. Tot aici sînt! amenajate şi „promenadele" : terenuri întinse, cu alei pentru plimbare, cu locuri pentru diverse jocuri publice, mărginite de arbori şi de-a lungul cărora se înşiruie taverne. Promenada din Utrecht, inaugurată în 1637, are! aproape 700 de metri şi e considerată cea mai frumoasă din! Europa, mai ales datorită splendizilor tei care o umbresc. Teiul este, dealtfel, arborele ornamental prin excelenţă, al oraşelor neerlandeze. în cartierul nou din nord-estul, Amsterdamului, municipalitatea a amenajat o grădină pu-, blică ; pentru vremea aceea e o adevărată raritate. La Haga, în afară de promenada care se întinde de-a lungul] parcului natural numit Bois

V Ansambluri de clopote acordate la diferite tonuri. (N. tr.J

(„Pădurea”), a fost creat uni spaţiu verde unde poate fi vizitată o mică grădină zoologică. Dar locul favorit de plimbare al elegantelor timpului

c un teren uşor vălurit unde cresc în voie, neorînduiţi de mina omului, stejari uriaşi.

Haga, oraş de reşedinţă, încearcă, într-o măsură mai mare decît oraşele comerciale, să găsească elemente ale frumosului care să îmbie la petrecerea cîţ mai plăcută u timpului liber sau care să măgulească vanitatea. Canalele, puţine la număr, care traversează oraşul, cu o apă mai proaspătă, mai limpede ca în alte părţi, sînt singurele care nu înfăţişează privirii spectacolul bărcilor străbătînd toate cartierele, într-o agitaţie de port comercial. Un cartier „select” se învecinează cu parcul Bois : aici se află locuinţele ambasadorilor străini, palatele principilor de Orania : cadrilater masiv, dominat de clopotniţa sveltă a bisericii ■ale, construit dincolo de întinsa pînză de apă a unei „crescătorii de peşti”. Oraşul impresionează prin aerul lui nobil {1 surîzător, e o adevărată capitală, cu un aspect aproape ranţuzesc, un oraş al cărui grad de civilizaţie nu are egal În Ţările de Jos.

Trei leghe mai la nord, călătorul în drum spre Amsterdam traversa Leiden, în care intra printr-una din cele opt porţi ce se deschideau în zidurile de apărare ale oraşului. Puternic centru industrial, renumit prin celebra, sa universitate, Leiden, situat la cinci leghe de Haarlem, la şapte de Amsterdam, la zece de Utrecht, la cinci de Gouda, la trei de Delft, reprezenta nucleul ansamblului citadin din care era constituită, în cea mai mare parte a ei, provincia Olanda.

Spre sud, făcînd parte din aceeaşi provincie, la o depărtare de şase leghe de mare, se afla Rotterdam, aşezat de o parte şi de cealaltă a imensei Meusa, pe care, în timpul fluxului, vasele puteau pătrunde pînă în inima oraşului. La Rotterdam, casele negustorilor erau astfel conslruite, încît două laturi ale lor – şi nu doar faţada – dădeau spre cheiul de descărcare a mărfurilor. în cursul «ocolului al XVII-lea, municipalitatea, silită de necesitatea, construirii unor noi locuinţe, a cedat

particularilor spaţiul ocupat, pînă atunci de şantierele navale, amenajînd pentru

t
s

acestea vaste docuri şi canale pe păşunile din vestul ora-® şului... ®

Rotterdam ; Dordrecht, în amonte ; Middelburg, capi-® tala Zeelandei, în insula Walcheren : tot atîtea oraşe care,® prin activitatea şi energia lor, concurau Amsterdamul. Dar® Amsterdamul nu se temea de ele,. într-atît de mult le-o® luase înainte de cînd Anvers fusese ruinat. Fostele mari® oraşe din secolul al XVI-lea, porturile Enkhuizen şi Hoorn® de pe ţărmul golfului Zuiderzee, se stingeau încetul ci® încetul, cuprinse de aceeaşi stare de somnolenţă ca şi cele-® lalte tîrguri ale acestei mări interioare : Medemblik, Mon® nikendam. H

Amsterdam, unul din cele mai mari oraşe ale Occiden® tului, minune a lumii civilizate : nu atît prin frumuseţea® sa, cît prin intensitatea vieţii care pulsează aici. Pentri® vremea aceea. Amsterdamul e un oraş imens : la începutu® secolului al XVIII-lea, ai nevoie de aproape două ore d^B mers ca să poţi străbate de la un cap la altul canalele® Semicirculare de-a lungul cărora a fost construit. Desfă® şurat în evantai în jurul centrului său – portul, clădirea® bursei, primăria, piaţa. Dam —'■ el se concentrează, organic® fără *a* înceta să crească, după un plan armonios care îfl conferă un farmec deosebit. Amsterdam, centru spiritua® al Provinciilor Unite, e locul unde viaţa spirituală s® bucură de cea mai mare libertate şi de cele mai prielnic® condiţii economice. El e inima întregului comerţ. Activi®? tatea lui e universală. De unde spiritul independent locuitorilor săi, ca şi neîncrederea acestora faţă de tcK ce vine de la Haga. Vocaţia economică a oraşului e mărtt® risită de numărul mare de antrepozite înghesuite de-® lungul canalelor sale, printre pasarelele mobile şi graţios® sele poduri cu arcade, pînă în inima „cartierelor selecte”® edificiile publice stau alături de locuinţele particulare lai® deschise spre stradă şi spre apă, în dreptul cărora şlepi® rile care asigură serviciul portuar vin să descarce lăzii® sacii, butoaiele, putinile pe care le-au transbordat. Preti® tindeni în acest oraş, o nevoie de utilitate practică, im®,

diată, apare printre tentative estetice adeseori eşuate. Metropola s-a clădit pe terenul aparent cel mai puţin favorabil dezvoltării sale : mlaştinile formate la vărsarea Am- stelului în braţul de mare Ij. Primele, construcţii au fost înălţate pe cîteva fîşii de teren perpendiculare pe golf. Mai tîrziu, un canal în formă de semicerc a înconjurat nucleul urban : aşa-numitul *Singel,* „Centura”. Peste tot, pămîntul mustea ; săpînd, constructorii dădeau la tot păsul de apă, chiar şi la o adîncime de numai cîţiva metri. Iată de ce toate casele din Amsterdam sînt aşezate pe piloni, bîme lungi şi solide înfipte în triunghi în pămîntul spongios şi ţinînd loc de fundaţie. înţelepciunea populară ironizează :

> Amsterdam, cu case mari, Stă aşezat sus pe pari. De s-ar nărui-ntr-o zi, Cine oare ar plăti ? [5]

Un zid de cărămidă, susţinut de sute de arcade şi ele din zidărie —• sub care se adăpostesc, intr-o mizerie î.n- spăimîntătoare, numeroase familii nevoiaşe – înconjură oraşul. Douăzeci şi şase de porţi se deschid, dincoace de şanţul împrejmuitor, spre tot atîtea străzi care duc către oraşul vechi, unde Amstelul se desface în mulţimea- de canale ale fostului port. Acesta mărgineşte la nord oraşul vechi, pătrunzînd în interiorul lui şi înglobînd în centrul lui cartierul „Insulelor” : străduţe strimte, unde noaptea mişună şobolanii, mărginite de antrepozite, întretăiate de poduri. Spre est, oraşul se răsfiră într-o reţea de ulicioare rău famate, în care magherniţele stau alături de clădiri impunătoare. Valul de refugiaţi evrei veniţi din Portugalia şi din Spania, apoi cel al protestanţilor valoni şi flamanzi au făcut necesară, chiar dinainte de 1600, dezvoltarea nucleului iniţial. în 1601, diametrul oraşului a fost mărit; el a atins atunci patru sute de .paşi. Puţinul spaţiu astfel dobîndit a fost însă repede împînzit de construcţii. în vederea unei noi extinderi, au fost asanate mlaştinile din estul oraşului. Nimic n-a fost lăsat la voia întîmplării: în 1610, un plan de ansamblu e supus

aprobării municipalităţii. Doi ani mai tîrziu începeau lucrările. Vechile ziduri ale fortificaţiilor au fost dărîmate, păstrîndu-se însă turnurile înalte care le dominau şi care, în acest fel, au ajuns să. facă parte din chiar centrul oraşului. De jur împrejurul „Centurii” au fost săpate trei mari canale, la j distanţă considerabilă unul de celălalt, permiţînd astfel | amenajarea unor întinse grădini în spatele caselor. Planul J era grandios. Potrivit lui, suprafaţa vechiului oraş se I tripla, ajungînd la 726 hectare, întindere apreciabilă dar] care încă de pe atunci se dovedea insuficientă. Au urmat] noi proiecte, în 1615, în 1658, în 1660. Începînd din 1648,q întreaga zonă suburbană e un vast şantier. Insulele braţului 5 Ij sînt legate de oraş ; noi cartiere se înalţă, dispuse într-un j semicerc mai larg decît precedentele, tăiat de drumuri j transversale pe care sînt amplasate prăvălii. în 1672 e| atinsă bucla Amstelului; planul semicircular trebuie aban-] donat; se construieşte atunci, dincolo de fluviu, cartierul j aproape dreptunghiular „Plantage”. Amsterdam e acum • un oraş în întregime renovat, din care rămăşiţele medievale * au dispărut cu totul. încep să apară însă primele semne ale unui regres economic. Investiţiile cerute de extinderea oraşului au imobilizat o parte importantă a capitalurilor. Numai construirea noiloi* bastioane a costat unsprezece milioane ; noua clădire a primăriei, opt[c]. în cercurile guvernamentale, mulţi îi împărtăşesc lui William Temple neliniştea lor în această privinţă [7].

Cel puţin, această jumătate de secol de construcţie febrilă a produs numeroase opere de o reală valoare artistică, în special monumentala primărie – azi palat regal – înălţată în piaţa Dam. Proporţiile edificiului sfidau natura terenului, sfidare pe care o accentua materialul de construcţie ales : piatra. Pentru fundament au fost necesari inii de piloni. Adoptînd proiectul, municipalitatea, grijulie să se pună la adăpost de un eventual eşec care ar fi nemulţumit profund spiritele, a

renunţat la fixarea unui termen de execuţie. Poate că această prudenţă era dictată şi de o teamă superstiţioasă : oraşul Anvers fusese ruinat chiar în anul în care se terminase construcţia primăriei sale. început în 1648, „palatul” a fost inaugurat în 1656. Vast ansamblu dreptunghiular, cu cupolă şi ornamente piramidale, în stil Ludovic al XlV-lea, el stîmea uimirea vizitatorului francez prin absenţa peronului şi a unei intrări principale[s] : într-adevăr, pe toată lungimea faţadei se înşiruie şapte porţi mici de dimensiuni egale, care se deschid la nivelul şoselei. De ce ? E oare un simbol al celor şapte provincii ale Uniunii ? E un semn al egalităţii civice ? E o măsură menită să împiedice gruparea maselor răsculate la o singură poartă ? E adevărat că edificiul adăpostea, în afara serviciilor comunale, tribunalul, arsenalul, trezoreria băncii din Amsterdam, iar la subsol închisorile. Majoritatea vizitatorilor din secolul al XVII-lea nu contenesc să îl laude. Vondel îl elogiază în versuri. Palatul din Amsterdam e o strălucită mărturie a voinţei de putere. **A** fost sculptată şi o piatră alegorică : cele patru colţuri ale lumii aducînd tributul lor Oraşului zeu...

Alte oraşe din Ţările de Jos îşi au şi ele primăriile lor, realmente mai frumoase decît cea din Amsterdam, dar nici una nu e atît de semeaţă, de trufaşă ca aceasta. Călătorii admiră primăria din Dordrechţ dar mai cu seamă pe cea din Gouda, din piatră de un cenuşiu închis, înălţată pieziş în plin centrul pieţei principale a oraşului şi datînd de la mijlocul secolului al XV-lea. Ţara aceasta, săracă în monumente arhitectonice, mai păstrează încă, în secolul de aur, cîteva frumoase vestigii ale trecutului său : ruine impunătoare, precum castelul medieval din Leiden; ciudate clădiri neterminate, ca masivul tum pătrat cu clopot de la Zierikzee, din care constructorii săi voiseră să facă cel mai înalt turn din lume ; catedrala din

Utrecht, în stilul goticului tîrziu, a cărei turlă domină cu cei o sută de metri ai săi întreaga provincie : construită la dimensiuni gigantice, nava catedralei, zguduită de un uragan, s^a prăbuşit în seara zilei de întâi august 1674, cînd slujba tocmai se sfârşise. Nava nu a mai fost reconstruită ; s-a amenajat în schimb transeptial, suficient de încăpător ca să devină el singur o mare biserică.

Aproape peste tot în ţară, bisericile sînt foste edificii catolice luate în ştăpmire de reformaţi, Ele se resimt de pe urma furiei iconoclaste care, a bîntuit la începutul tulburărilor religioase. În general prea puţin ornamentate în exterior, căci clima atacă gresia şi cărămida şi toceşte muchiile, ele sînt la fel de golaşe în interior : un amvon, o strană, cîteva bănci. Pe pereţii spoiţi cu var, nici untablou. Naosul adăposteşte, deseori, mormintele unor personalităţi de vază. Biserica reformată nu e un loc sfânt în ; sensul în care îl înţelegeau catolicii. Cînd e urit afară, lumea vine aici să se plimbe. Aici se ţin adunări, aici se dau concerte.

în oraşele mici nu existau întotdeauna biserici în adevăratul înţeles al cuvîntului. în cîte o baracă se improviza o aşa-numită „casă de rugăciuni”, ca de pildă la Zaandijk, în 1638, cînd a venit aici ca pastor Borstius. Talentul oras toric al acestuia a atras însă curînd atîta lume la predicile pe care le rostea, încît, în această biserică prăpădită, „din cauza înghesuielii oamenilor li se făcea rău, sau se plîn- geau de dureri de ' cap atît de mari, încît ezitau să mai vină şi altădată... se întîmpla chiar ca unii. copilaşi să leşine în braţele mamei lor şi să fie scoşi afară aproape morţi” [9]. în cele din urmă a trebuit să fie construită o clădire mai mare ; cînd aceasta a fost gata, în 1642, materialele provenite de la vechea construcţie au fost vîn- dute pentru 900 de florini unui cumpărător din Kaag, care şi-a clădit din ele o fermă.

Arhitectura înregistrează, în cursul secolului, o

evoluţie sensibilă. Sfârşitul veacului al XVI-lea operase ruptura cu goticul. Articulaţiile se înmulţiseră, contrastele se ’estom
paseră în favoarea plasticii ansamblului, aşa cum se poate observa Ia hala de carne din Haarlem. Bisericile construite după 1600 abandonează planul tradiţional cu naos, transept cu capele şi navă. Biserica luterană din Amsterdam e rotundă ; la fel cîteva marekerk-uri, ca cel din Leiden,. de pildă. Ceea ce contează acum nu mai e ca privirile credincioşilor să se îndrepte spre răsărit ci ca auzul lor să fie aţintit spre un centru i amvonul. Renaşterea olandeză se deschide influenţelor italieneşti, ornamentaţia se fragmentează, devine o reţea decorativă aplicată pe o suprafaţă. Manualele de arhitectură în uz pînă spre sfîrşitul secolului sînt impregnate de spiritul italienesc; cu toate acestea), arhitecţii se inspiră din ce în ce mai mult din clasicismul francez, care va triumfa la sfîrşitul veacului. în această perioadă, clădirile – în special reşedinţele aristocratice – tind tot mai mult spre masivitate şi lux. Formelă se închid asupra lor însele”, părţile se articulează mai fluent, dimensiunile se măresc : Mauritshuis, la Haga; casa Trip, la Amsterdam. Ornamentaţia e mai omogenă, mai arhitecturală : coloane, pilaştri, capiteluri, „groteşti”, cartuşe la ancadramentele ferestrelor şi uşilor, tritoni, satiri, păsări, frunze de acant şi, uneori, – trăsătură tipic olandeză – stilizarea unei scene din viaţa de toate zilele. Dar prestigiul modelor decorative pariziene sfîrşeşte prin a înăbuşi inspiraţia indigenă. Din acest moment, o specializare strictă va separa arhitectul de decorator : .primul nu va mai fi decît un constructor de ziduri.

Din modelele străine, arhitectura olandeză reţine îndeosebi temele decorative accesorii. în special la Amsterdam ea are un caracter utilitar, puternic marcat de exigenţele comerţului şi ale navigaţiei. împărţirea

terenurilor de construcţie în parcele foarte înguste ţinea, desigur,, în frîu fantezia constructorilor. De-a lungul marilor canale din Amsterdam, parcelele aveau o lăţime medie de 6,50 pînă la 8 metri la faţadă în schimb, ele ajungeau pînă la 60 de metri lungime (destinaţi casei şi grădinii); toate

casele aveau astfel asigurat accesul spre canal: pentru negustorii care locuiau aici era extrem de important ca poarta casei lor să se afle în imediata apropiere a vaselor de pe care li şe descărcau mărfurile. Obiceiul de a rezerva, pentru curte şi grădină, partea din spate a casei, ca şi ser- , vituţile impuse de proprietatea comună asupra spaţiului de separaţie dintre două clădiri făceău ca o faţadă de dimensiuni reduse să nu aibă suprafaţa necesară aplicării unor ornamente. Cîteodată, ai impresia că decoratorul, voind să compenseze această insuficienţă organică, a îngrămădit pe cei cîţiva metri pătraţi pe care îi avea la dispoziţie cît mai multe motive ornamentale cu putinţă. Abundenţa acestora nu suplineşte însă cîtuşi de puţin extrema sărăcie a sculpturii olandeze din secolul de aur[10].

Administrarea oraşului

Ţările de Jos prezintă, mai ales în provincia Olanda, un fenomen de concentraţie urbană unic în Europa secolului al XVII-lea. Datele de care dispunem în legătură cu populaţia din diferite oraşe necesită, fireşte, o interpretare. Ele nu sînt însă mai puţin elocvente. Cum pe vremea aceea recensămintele nu se făceau decît din raţiuni fiscale, cifrele pe care ele le indică pot fi considerate ca inferioare realităţii. La recensămîntul din 1622, de pildă, destinat să stabilească baza de calcul a unui impozit personal extraordinar, nu sînt puşi la socoteală marinarii, soldaţii aflaţi sub arme în Indii, vagabonzii, străinii fără domiciliu stabil, prizonierii deţinuţi în închisorile publice ; sînt înregistraţi, în schimb, delincvenţii din casele de corecţie şi pensionarii

aşezămintelor de binefacere. Rezultatele sînt următoarele :

Populaţia provinciei Amsterdam	672 000 locuitori
Leiden	105 000 —
Haarlem	45 000 —
Helft	39 000 —
Enkhuizen	23 000 —
Rotterdam	21 000 —
Dordrecht	19 500 •
Haga	18 300

Recensămîntul efectuat în 1630 la Amsterdam, în scopul de a pregăti distribuirea alimentelor în eventualitatea unei perioade de foamete, indică pentru acest oraş cifra de 115 000 de locuitori. Cercetarea registrelor stării civile permite evaluarea numărului de amsterdamezi la aproximativ 140 000 în 1640 [M]. Creşterea populaţiei a putut fi deci de 25 000 pînă la 30 000 de persoane în cei optsprezece ani care au precedat cel de-al doilea plan .de extindere a oraşului. Această creştere a populaţiei urbane e un fenomen general : către 1700, Haga va ajunge la 50 000 de locuitori, Rotterdam la 80 000 [12].

Cifre ca acestea ne lasă să înţelegem cît de spinoase erau problemele pe care le aveau de rezolvat tehnicienii slab dotaţi ai epocii, nu numai în domeniul construcţiilor ci şi în cel al serviciilor. Principala dificultate era cea a circulaţiei pe drumurile publice. Pavarea străzilor începuse la scurtă vreme după apariţia trăsurilor particulare. Se pare că primul „rădyan” (o trăsură cu arcuri) care s-a văzut în Olanda a fost adus din Franţa de Louise de Coligny, soţia lui Wilhelm Taciturnul. La început, noutatea a atras prea puţin : în primii ani ai secolului al XVII-lea rădvanul continua să fie aproape necunoscut în afara oraşului Haga ; personalităţile de vază nu se deplasau decît călare sau în şarete de închiriat. Pe la 1610, cîteva răd- vane îşi fac apariţia la Amsterdam, la Dordrecht. Brusc, moda acestora se răspîndeşte. Totuşi, în comparaţie cu

 situaţia din Franţa, numărul

lor va rămîne destul de redus : Utrecht nu va avea nici măcar o sută în 1671.

Se construiesc, în schimb, destul de timpuriu, pe lingă greoaiele rădvane de lux, trăsuri mai uşoare : cabriolete cu capota din piele, căleşti, birje, toate de origine franceză. Incepînd de pe la jumătatea secolului, călăreţii sínt tot mai rari[13].

Această evoluţie face să sporească într-o măsură considerabilă volumul circulaţiei. La Amsterdam, cele mai multe străzi erau atît de strimte, încît un rădvan ocupa toată partea carosabilă a drumului. încă din 1615 a fost proiectată introducerea, pe căile de acces spre piaţa de pîine, a unui „sens unic" rezervat traficului comercial. în 1634, problema circulaţiei devenise atît de complicată încît municipalitatea a interzis pur şi simplu folosirea trăsurilor particulare în incinta oraşului. îndată după aplicarea acestei măsuri, s-a constatat că ea îi afecta pe . burghezii cei mai înstăriţi şi chiar pe domnii din Consiliul municipal. S-a revenit, deci, asupra hotărîrii, introducîndu-se unele derogări : persoanelor care se întorceau dintr-o excursie sau dintr-o călătorie li se permitea să circule în trăsură pînă în faţa casei lor, cu condiţia să o ia pe drumul cel mai scurt...

în afară de îngustimea străzilor, circulaţia din Amsterdam se mai lovea şi de un alt obstacol: numeroasele poduri boltite, cu o înclinaţie foarte mare. Podurile acestea puneau probleme de-a dreptul insolubile : de tracţiune – la urcare, de frînare – la coborîre. în 1664, un căruţaş, francez de origine, a avut ideea de a construi un vehicul nou, adaptând partea de sus a unui rădvan la un şasiii de sanie. Succesul acestei „trăsuri alunecătoare" a fost fulgerător : în numai cîţiva ani ea s-a răspândit în toate oraşele Provinciilor Unite, devenind unul din elementele specifice ale pitorescului neerlandez. Partea superioară a vehiculului reproducea modelul tuturor tipurilor de trăsuri pe atunci la modă, deschise sau închise. S-au construit sănii voluminoase, folosite în transportul urban al mărfurilor. Diverse accesorii, fixate la momentul potrivit sub tălpigi,

facilitau trecerea podurilor : bucăţi de pînză groasă şî îmbibată de grăsime care făceau mai uşoară alunecarea, şomoioage de paie care ajutau frînarea. Conducerea unui asemenea vehicul cerea o deosebită îndemînare. Căruţaşul mergea cu pas zorit la dreapta săniei, ţinînd hăţurile şi biciul în mîna stingă, în timp ce cu dreapta sprijinea încărcătura, asigurîndu-i echilibrul. Fără să se întrerupă nici **o** clipă, el mîna caii, arunca sub sanie, atunci cînd era nevoie, cîrpele unsuroase sau şomoiogul de paie, cufunda în apa canalului un butoiaş găurit ca un ciur pe care îl ţinea agăţat de o frînghie şi cu care stropea strada dinaintea lui... Nimic nu putea încetini ritmul în care înainta sania. Pietonul n-avea decît să se ferească. Pentru acesta, într-adevăr, pericolul era real, mai ales după ce se lăsa întunericul, căci săniile circulau fără felinar...

Către 1670, trăsurile şi săniile deveniseră ceva cu totul obişnuit. Burghezii cei mai bogaţi le împodobeau cu aplicaţii din aur, cu ţesături de preţ, le vopseau în culori vii. Cine nu avea propriul său vehicul putea să-şi închirieze unul. Adevărate staţii de taxiuri, pentru călători şi mărfuri, dotate cu grajduri şi jgheaburi de adăpat caii, îşi făcuseră apariţia pe Dam. Călătorul care voia să închirieze o trăsură suna dintr-un clopot. Mai mulţi vizitii veneau în fugă. Rînd pe rînd, ei dădeau cu zarul; cel căruia îi ieşea numărul cel mai mare înhăma de îndată.

Pentru menţinerea ordinii publice, municipalitatea dispunea de o poliţie însărcinată să vegheze la aplicarea ordonanţelor şi la executarea sentinţelor tribunalului. Eficacitatea acesteia era, la drept vorbind, îndoielnică. în alegerea „primului comisar”, şef al aparatului poliţienesc, se ţinea seama mai curînd de considerente de ordin social decît de competenţa acestuia. Se întîmpla chiar ca oraşele să vîndă funcţia de şef al poliţiei celui care oferea mai mult. Amatorii nu lipseau. Funcţia prezenta, într-adevăr, pentru un ins lipsit de scrupule

sau cu un trecut cam încărcat^ un dublu avantaj : îl punea la adăpostul legii şi îi îngăduia să realizeze profituri însemnate prin înmul-

f irea arbitrară a amenzilor. Cel mai adesea, primul comisar, membru al vreunei bogate familii locale, socotind înjositor să se ocupe personal de toate aceste treburi murdare, investea cu depline puteri un „comisar adjunct”, şef direct. al agenţUor de poliţie. Aceştia din urmă aveau o reputaţie atît de proastă, încît burghezii evitau să aibă, de-a face cu ei; literatura epocii stă mărturie a dispreţului general cu care erau priviţi, îndreptînd atacuri din ce în ce mai violente împotriva corupţiei lor.

Un slujbaş care a depus jurămîntul, păzitor al porţii, şi un corp de gardă special constituit asigurau supravegherea oraşului în timpul nopţii. în localităţile unde continua să existe o poartă fortificată, portarul locuia la etajul de jos al acesteia. Funcţia lui consta în a deschide poarta dimineaţa şi a o închide seara, conform unui orar stabilit de municipalitate. în fiecare seară, după închidere, el încredinţa cheile primarului sau le lăsa la primărie, urmînd să le ia din nou a doua zi dimineaţa.

într-o încăpere învecinată cu cea în care locuia portarul se întrunea garda de noapte. La început, membrii acesteia erau recrutaţi dintre cetăţenii oraşului, angajaţi pentru o anumită perioadă de timp de către municipalitate. în 1620, municipalitatea din Amsterdam i-a înlocuit însă cu un corp de soldaţi de meserie, 158 la număr, constituiţi întf-o companie comandată de un căpitan, locotenenţi şi sergenţi, în 1672, numărul lor a crescut la 280 ; s-a creat atunci o a doua companie, iar oraşul a fost împărţit, pentru a. se înlesni astfel supravegherea, în 70 de cartiere. în 1685, garda număra aproape 560 de membri iar numărul cartierelor ajunsese la 138. O organizare asemănătoare exista în. toate oraşele ţării şi chiar în unele sate.

li în. fiecare seară, către orele zece, bătaia tobei chema garda la adunare. Ofiţerii stabileau patrulele şi distribuiau materialul : un felinar, o hîrîitoare, o suliţă sau o halebardă. Cîteodată, patrula era însoţită de yn cîine. Rondul şe făcea după un itinerar fix. Oamenii

înaintau, cu paşi rari şi apăsaţi, pe străzile pustii, de-a lungul, canalelor întune

coase... Să-i conducă la casa lor pe cei ce se rătăciseră ; să-i aresteze pe cei care, contrar regulamentului, circulau fără felinar ; să culeagă beţivii de pe străzi ; să atragă atenţia burghezilor care nu-şi încinseseră bine poarta sau fereastra ; să-i urmărească pe răufăcători; să preîntâmpine incendiile : acestea erau sarcinile lor. Hîrîitoarea servea drept semnal de alarmă : cu ea puteau chema în ajutor, la nevoie, corpul de miliţieni format din burghezi. Orarul rondurilor varia în funcţie de anotimp şi de loc. în general, iarna, garda se înapoia la sediu la patru dimineaţa.

Uneori, patrula dădea peste burghezi care întîrziaseră în oraş, sau peste studenţi, care refuzau să se supună ordinelor ei şi ripostau prin lovituri. în astfel de cazuri justiţia se arăta necruţătoare. „S-a întâmplat odată la Haga, povesteşte Parival, ca un nobil care se întorcea de la un chef prelungit să omoare un guard. Nimic nu l-a putut salva, nici intervenţiile, nici sumele de bani oferite, oricît de mari au fost ele. I s-a tăiat capul, ca să servească altora drept pildă.” [14] Guarzii de noapte nu au totuşi un renume mai bun ca agenţii de poliţie : brutali, coruptibili, stând, în nopţile lungi de iarnă, mai mult prin, cîrciumi decît pe străzi, unii dintre ei au chiar faima că s-ar înhăita cu tâlharii, ba chiar cu incendiatorii.

în majoritatea oraşelor există, în plus, santinele care stau noaptea de veghe în vîrful turnurilor fortificaţiilor, gata să dea alarma sunînd din trompetă. Acest exces de precauţie poate să ne mire. Să nu uităm însă ce cumplită primejdie a reprezentat, timp de secole, întunericul deplin pentru omul de treabă cufundat în somn. Tot ceea ce îi ameninţă casa, bunurile, însăşi viaţa capătă, în timpul nopţii, o forţă de neînchipuit: incehdiul, jaful, asasinatul... Iar în Olanda chiar şi căderea într-un canal, căci canalele nu au parapet.

Aşa se explică instituţionalizarea „stingerii” ca şi înmulţirea regulamentelor – niciodată îndeajuns de multe – privind iluminatul public : guarzii şi particularii autorizaţi să circule noaptea trebuiau să aibă la ei un

felinar sau o torţă. în ciuda acestor măsuri, pînă pe la 1670, odată cu apusul soarelui oraşele neerlandeze se cufundau într-o beznă adîncă. Chiar cînd cerul era senin, îngustimea străzilor, copacii de pe marginea drumurilor făceau să dispară aproape cu totul lumina clarului de lună. Bătălia cu întunericul începuse, în unele locuri, încă din secolul al XVI- lea : la Dordrecht, primăria, clădirea corpului de gardă şl alte cîteva edificii publice folosiseră pentru iluminat lumînări aşezate în diverse nişe : în jurul lui 1600 se consumau pe an nu mai puţin de 4266 de lumînări. în alte părţi, mici lămpi cu ulei erau plasate la colţurile edificiilor municipale, la intrarea pe podurile periculoase. în 1579, cîrciu- marii din Amsterdam au primit ordinul de a agăţa o astfel de lampă deasupra uşii localului lor, începînd de la orele 10 seara. Ei au arătat însă atîta rea-voinţă în îndeplinirea acdstei porunci, încît ordonanţa a trebuit reînnoită în 1587. Iluminarea obţinută astfel era însă cu totul insuficientă. în 1595, municipalitatea a cerut ca, prin rotaţie, pe fiecare stradă o casă din douăsprezece să fie prevăzută cu un felinar agăţat de o tijă de fier. Lumea s-a executat Dar luminarea care se punea în felinar costa mult; adeseori, oamenii „uitau” să o aprindă. în 1597, oraşul s-a văzut nevoit să înfiinţeze un corp de laihpagii... şi un altul format din perceptori care încasau o taxă specială destinată întreţinerii acestor slujbaşi. O dificultate de ordin tehnic făcea însă zadarnice toate aceste eforturi : lumînările nu dădeau decît o lumină foarte slabă.

Abia în 1669 a apărut, în sfîrşit, un sistem eficient de iluminat public. în acel an, pictorul Jan van der Heyden a prezentat municipalităţii din Amsterdam proiectul unor lămpi cu ulei, special adaptate la folosirea în exterior şi care urmau să fie răspîndite în număr mare în tot oraşul. Invenţia a fost primită cu entuziasm. Lui van der Heyden **i** s-a acordat titlul de „Inspector al lămpilor publice” şi i s-a încredinţat conducerea corpului de lampagii. Începînd de atunci, de cum se lăsa întunericul, lampagiii

puteau fi văzuţi străbătând străzile, ducînd cu ei scara şi cîrpa cu
care ştergeau uleiul prelins pe geamul de corn al lămpii... În 1679, oraşul era luminat de 133 de lămpi[15] ; zece ani mai tîrziu, numărul lor ajunsese la 2400 ; ele erau aprinse simultan, seară de seară, iar cantitatea de ulei care urma să fie consumată era reglată în funcţie de durata nopţii. Şi alte oraşe iau exemplul Amsterdamului. Lămpile lui Jan van der Heyden sînt adoptate în 1678 de Haga ; în 1682, de Hoorn. Cît despre localităţile de importanţă medie, ele nu cunosc, pînă spre sfîrşitul secolului, nici o modalitate de iluminat public.

Printre primejdiile nopţii există una împotriva căreia Iluminarea străzilor nu are nici o putere, ba pe care chiar o sporeşte, într-o anumită măsură : incendiul. Numărul mare de construcţii din lemn, îngustimea drumurilor şi mai ales primitivismul mijloacelor de stingere a focului fac din incendiu calamitatea cea mai de temut pentru un oraş. Folosirea, în scopul iluminatului, a smoalei şi a catranului Itr anumite sărbători, constituie un risc suplimentar. în 1665, o procesiune a provocat la Roermond un incendiu care a pustiit oraşul; în 1667, focul a distrus în întregime autul Marken ; în 1655, satul Rijp. în 1651, în timp ce se ridica noua primărie din Amsterdam, vechea primărie, parţial demolată, a ars în împrejurări misterioase ; mari cantităţi de monede de argint, adăpostite în pivniţele clădirii, s-au topit; o parte din arhive au fost distruse, înteţite de vînt, flăcările au cuprins piaţa Dam ; încă puţin *1 focul ar fi ajuns pînă la clădirea aflată în construcţie.

Opinia publică vedea în incendiu o catastrofă naturală, provocată de mînia divină. Autorităţile, mai raţionale, făceau tot ce le stătea în putinţă ca să-l prevină sau să-l combată. Începînd din 1604, la Wormer, centru al importantei industrii a biscuiţilor, un clopot destinat anume acestui scop anunţa momentul aprinderii şi stingerii cuptoarelor ; în restul timpului, folosirea lor

era interzisă. Pretutindeni, o serie de regulamente indica cu precizie materialul din care trebuie făcute ca şi forma pe care tre**buie să o** aibă sobele. în toate oraşele şi în multe sâte funcţionează un sistem de semnalizare de care răspund santinelele şi paznicii de noapte : paznicul învîrtea hîrîi- toarea în sens contrar celui obişnuit, producînd astfel un sunet lugubru, uşor de identificat; santinela suna alarma, din trompetă şi agăţa în acelaşi timp în vîrful turnului un felinar indicînd direcţia din care se vedeau flăcările. Auzind semnalul, cetăţenii se îmbrăcau în grabă şi alergau la faţa .focului. Relativa eficacitate a sistemului neerlandez se explică prin bogăţia dotării cu echipament şi prin modul excelent în care acesta era întreţinut. La Leiden, serviciul municipal de stingere a incendiilor dispunea de 12 scări, 400 de torţe, 438 de găleţi din piele.şi două pînze de corabie, fiecare avînd o lungime de douăzeci de metri, care, înmuiate în apă,- erau azvîrlite apoi pe clădirile în flăcări. în plus, fiecare cartier poseda patru scări cu cîte 30 de. trepte, două cu cîte 23 de trepte, opt cu cîte 10 trepte, 400 de torţe şi două pînze de corabie. în sfîrşit, fiecare persoană locuind într-o casă pentru care plătea între 1 şi 30 de florini trebuia să aibă o găleată în bună , stare ; casele între 30 şi 200 de florini, o scară mică ; casele între 200 şi 600 de florini, două scări ; casele în valoare de peste 600 de florini, două scări şi o găleată. O reglementare asemănătoare exista în privinţa întreprinderilor manufacturiere ; o fabrică de bere, 6 găleţi; un atelier de ţesut, 4 găleţi; *o brutărie, 2 găleţi. în luna aprilie a fiecărui an, municipalitatea făcea inspecţia echipamentului: burghezul îşi scotea în faţa porţii găleţile şi scările; domnii de la primărie treceau de la o casă la alta, cercetînd cu atenţie fiecare obiect... Cu mici diferenţe, organizarea era aceeaşi în toate oraşele. Jan van der Heyden avea să se remarce şi în acest domeniu : în urma puternicului incendiu care a mistuit, la 12 ianuarie 1673, fabrica de frînghii a amiralităţii din Amsterdam, el a obţinut din partea municipalităţii

aprobarea unei invenţii proprii, o pompă cu piston şi furtunuri, capabilă să proiecteze un jet de lichid de grosimea unui braţ pînă în vîrful caselor celor mai înalte.

Serviciile care asigurau igiena publică (deşi ele ni se | *4U astăzi cu totul rudimentare) îndreptăţeau în mare măsură renumele de ţară în care domneşte curăţenia de care se bucura Olanda.

în fiecare oraş, reprezentanţi ai corporaţiilor interesate controlau produsele alimentare perisabile de pe piaţă : carnea, peştele, vinul, grîul chiar. Cum nu existau procedee **de*** congelare şi cum transporturile se făceau într-un ritm destul de lent, controlul peştelui preocupa în mod deosebit municipalitatea din marile oraşe. O serie de ordonanţe complicate reglementau desfacerea acestuia pe piaţă. Ast**fel,** la Haga, peştele provenit din portul Scheveningen urma să fie adus în oraş nu pe calea cea mai directă, ci alternativ pe la nord şi pe la sud, aşa îneît' fiecare cartier ■**I** beneficieze pe rînd de marfă proaspătă. Peştele he- vlndut, fie el-chiar şi din cel mai proaspăt, trebuia scos în **afara** oraşului, în jumătatea de oră de după închiderea pielei. La Utrecht, vinul acrit era aruncat în canal; de aaomenea, era interzisă folosirea griului stricat... în schimb, rrn permisă vînzarea lui la sate !

To(i călătorii străini vorbesc despre curăţenia străzilor olandeze. Fiecare gospodină spală ea însăşi sau pune să se apele trotuarul şi porţiunea de caldarîm din faţa casei aule. Uneori, locul e presărat cu nisip fin. La Broek, pavajul • l'recat cu peria; municipalitatea împinge pedanteria iiinn ntr-acolo îneît interzice locuitorilor oraşului sărşi han necesităţile pe stradă ! Broek, Alkmaar, Leiden rivalizează în această privinţă. Vizitatorii străini nu ştiu căruia d h il re ele să-i acorde mai întîi premiul pentru curăţenie [16]. 141 l ol uşi, Leiden pătimeşte mult din cauza canalelor sale, a < nror apă stătătoare e adesea clocită şi rău mirositoare, încercarea de a remedia această situaţie prin săparea unul canal care să unească oraşul cu marea a’eşuat, căci iir 1'1 fost

necesară străpungerea liniei de dune de la Kat- wljk. ceea ce ar fi pus în pericol o parte a provinciei, alluulă sub nivelul mării. în aceste oraşe atît de curate, Clina lele rămîn un focar de infecţie. Ţările de Jos din
secolul de aur nu cunosc existenţa canalelor de scurgere, Lăturile, gunoaiele sînt aruncate în canalul navigabil. Din dnd în cînd, dragele strîng murdăria adunată pe fundul Iui. Cu toate acestea, vara, aerul de la oraş devine extrem ¡de nesănătos.

Cel puţin, există preocuparea de a evacua gunoiul care s-a adunat pe şosele. în timp ce în Franţa, în aceeaşi *ţ.* epocă, străzile sînt croite astfel încît să aibă o formă uşor ' concavă, în Olanda ele sînt convexe ; în Franţa, prin mijlocul străzii trece un pîrîiaş ; în Olanda, apa se scurge pe ambele laturi ale străzii, acoperite de scînduri mobile. Cel care locuiesc pe malul apei sînt obligaţi să cureţe şi să repare scîndurile din dreptul faţadei lor. La Haga, un picher angajat de municipalitate e însărcinat în mod special să stropească vara, de cîteva ori pe zi, bulevardul Voorhout. El foloseşte în acest scop un fel de saca-stropi- toare trasă de cai, procedeu unic în epocă.

Capitolul n

SATUI

în secolul al XVlI-lea, geografia izolează Ţările de Jos **dc** restul Europei. De o parte, marea; de alta, mlaştini **yl** lande; ţara apare astfel ca înconjurată de „ţinuturi fiuatU” *. Aşa-numitele „mari rîuri” despart teritoriul neer- **andez** de Flandra' şi Brabant, aflate sub stăpînire spa**niolă :** deltele îngemănate ale Rinului şi Meusei, cu nenumărate braţe de apă, cu maluri incerte, pe care se apleacă «Aleii între rădăcinile cărora pămîntul se macină treptat, «lăvllit cu greu, din loc în loc, de cîte un şir de ţăruşi gudronaţi. Uneori, între acest baraj ,şi uscat se întinde <i ftşie mlăştinoasă unde creşte stuful şi unde îşi fac cuib **i** aţele sălbatice. Un dig mărgineşte largul Biesbos : pe aici Irocc drumul, umbrit de tei. Dincolo de dig începe cîmpia olandeză, perfect plată, tăiată de canale şi şanţuri.

Călătorul venit din Franţa poate pătrunde în ţară pe două căi. Prima, pe care o vom numi turistică, merge de-a lungul mării: nu e propriu-zis un drum ci mai degrabă – **o** promenadă cu nisipul fin – trecînd prin spatele unor **dune** înalte pe care cresc, ici şi colo, drobiţe – paralelă cu **lunga** plajă de'o sută de kilometri, aproape rectilinie, care

se întinde de la .vărsarea Rinului pînă în apropierea localităţii Den Helder. La extremitatea nordică a plajei, uxl cataclism relativ recent a rupt din continent insula Texel. în secolul al XVII-lea se mai văd încă, pe fundul braţului de mare astfel apărut, trunchiuri groase de copaci i se întîmplă uneori ca ancorele corăbiilor să se agaţe de el« şi să nu mai poată fi desprinse. Pescarii se feresc să-şi arunce năvoadele în aceste locuri. Dealtfel, întregul Zuiderzee, al cărui fund e presărat de bancuri de nisip, e un golf plin de primejdii : vînturile dezlănţuie aici o hulă puternică; adîncimea mică a apei face să fie utilizate în permanenţă şenalele înguste dintre praguri şi insule: Marken, Schokland, Urk, Wieringen.

Cea de-a doua cale, drumul obişnuit care duce spre marile oraşe ale Olandei ca şi spre provinciile centrale **şi** nordice ale ţării, trece printr-o regiune din care două treimi erau pe atunci invadate de ape : rîuri, lacuri, **ia**zuri, smîrcuri. Aici pămîntul pare că se dizolvă ; singurul mijloc comod de deplasare e barca ; satele sînt mai rare decît în oricare altă parte a Ţărilor de Jos. La nord **se** întind ţinuturile „Olandei septentrionale”, cu drumuri mărginite de copaci falnici. La est, provincia Utrecht, străbătută de frumoasa vale a Vechiului, şerpuind sub **o** umbră deasă; la nord-est, pe ţărmul golfului Zuiderzee, regiunea Gooi, cu dune împădurite, continuate de landele şi de vastele păduri din Gelderland, cu nesfîrşitele lor turme de oi, cu mistreţii, cu castelele şi cu legendele lor. De aici, trecînd peste Ijssel, drumurile urcă spre nord: ele traversează Drenthe aproape pustie, cu lande neroditoare, întrerupte de păduri de stejar, şi cu „castele” prăpădite ; drumurile se îndreaptă apoi spre Groningen ; deşi slab populată,, aceasta e una din cele mai bine cultivate şi mai prospere provincii ale Uniunii. Din micile ei porturi de coastă se poate ajunge în insulele frisice, pline de fazani şi de păsări de mare; chiar şi focile, în migraţia lor cît mai spre sud, înaintează pînă aici. Spre vest, Friesland, regiune împînzită de lacuri dar unde canalele sînt
II UH tare. îşi desfăşoară cîmpurile împrejmuite de garduri

vii plantaţiile de arbuşti. De aici, călătorul care se imbuirá ki Harlingen pe un velier coboară spre Zeéland, linului insulelor fertile, risipite pe imensa întindere de ipii unde Rinul, Meusa şi Escautul se împreună cu marea.

Clima ■ acestei ţări e blîndă şi nestatornică. Iernile şi verde sînt în general temperate ; vîntul suflă cu putere în orice anotimp ; ploile sînt frecvente ; ninsorile Sărace. !’<• lacuri şi canale, gheaţa ţine rareori mai mult de cîteva zile sau de cîteva săptămâni; sînt ani în care apa nu îngheaţă deloc ; în 1630, iarna a fost chiar neobişnuit de caldă. Marele inconvenient în această ţară e umiditatea i'Mv.sivă a atmosferei, care generează ceţuri permanente. Din acest punct de vedere, Amsterdamul e deosebit de di’'/.avantajat: mlaştinile care îl înconjoară fac ca oraşul »rt fie învăluit într-o ceaţă mai deasă ca oriunde altundeva. În Ţările de Jos condiţiile naturale sînt, aşadar, mai degrabă vitrege : străinii care au trăit aici o vreme destul de îndelungată ca să le simtă urmările tîrzii se plîng de migrene, de dureri reumatice, de somnolenţă ; Saumaise rit Descartes pun pe seama climatului umed unele efecte dăunătoare asupra múncii intelectuale[2].

C'irnpia olandeză e monotonă : şi totuşi, ea are uh far-nuT nespus. Mulţimea canalelor care o brăzdează aduce, pv m i astă întindere Uniformă, o notă de-o incomparabilă vnrirlate ; numeroasele mori, un element pitoresc spe-«ll'ii Multe personalităţi de . seamă din străinătate vizitiu «ii în această epocă ţara, atrase pur şi simplu de fru- niii u ţra ei : turişti înainte ca turismul să fi fost invenţii I Călătoria le lasă impresii dintre cele mai felurite, dar iul ol di mina imaginea cîmpiei olandeze dă amintirilor to-nulitulea lor fundamentală, constitúind fundalul încîntă-lor şi difuz pe care se detaşează „splendoarea” oraşelor;

Clici, intr-adevăr, Ţările de Jos rămîneau în esenţă ulludlnc, iar provincia Olanda într-o măsură mai mare dri il toate celelalte provincii. Numeroase, îndeobşte bo-gnl<-, < u <> populaţie densă, oraşele dominau viaţa naţiunii,

îi determinau moravurile, politica, orientările spirituale. Satul nu juca decît un rol pasiv : el urma întru totul oraşul. Aşa se explică de ce în provinciile din vest şi din sud, unde populaţia era numeroasă, unde nu existau întinsele, spaţii pustii caracteristice ţinuturilor învecinate, diferenţa între oraş şi sat (în sensul în care o înţelegem astăzi) se stabilea, într-un mod foarte imprecis, în virtutea unicului criteriu al statutului juridic. Era numită oraş o aşezare înconjurată de un zid de fortificaţii, a cărei municipalitate dispunea de dreptul de a fixa şi de a percepe taxe asupra mărfurilor de consum local şi care trimitea depu- taţi în Statele provinciale. în provincia Olanda, doar opt sprezece localităţi erau considerate oraşe : Amsterdam, Leiden, Haarlem, Delft, Gouda, Dordrecht, Rotterdam, Gorkum, Schiedam, Schoonhoven, Den Briei, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam, Monnikendam, Purmerend. Multe dintre acestea nu erau, în secolul al XVII-lea, decît nişte biete tîrguşoare. în schimb, localităţi importante continuau să fie oficial numite sate : Haga, de pildă. „Satul” Zaandam, puternic centru industrial, ale cărui cheiuri se întindeau pe o distanţă de opt kilometri, număra, în epoca lui de înflorire, 20 000 de locuitori !

Numai o parte din cele 400 de sate înregistrate, în jurul lui 1660, în provincia Olanda, erau formate din mici aşezări agricole. Numărul acestora sporea cu mult în provinciile din est şi scădea din nou în nordul ţării. Cochete, îngrijite, satele păstrau vechile stiluri locale, determinate de natura terenului şi de specificul economiei regionale. Pescarii din insula Marken îşi ridicau pe cîte un dîmb artificial sau pe stîlpi înalţi casele lor de lemn gudronat, cu o singură încăpere, în mijlocul căreia, pe o bucată de tablă aşezată direct pe pămînt, se făcea focul. în fermele din Twente, din Veluwe, locuinţele nu aveau nici un fel de pereţi despărţitori : oameni şi animale se adăposteau laolaltă într-o singură sală încăpătoare, cu podeaua de pămînt bătătorit sau grosolan pardosită, cu tavanul din Urne de stejar nevopsite, cu zidurile din

chirpici; în dreptul faţadei principale se afla un puţ cu noria ; drumul trecea prin spatele casei iar spre el da o poartă prin care b*» <'uu vitele şi căruţele. În Drenthe, regiune extrem de •Ai **'MCA,** pădurarii locuiau în colibe făcute din plăci de turbă, pe jumătate îngropate în pămînt, lipsite aproape cu totul de ferestre. Pe cîmpia groningheză se înălţau, ca Iilşle fortăreţe, întinsele ferme cu trei corpuri de clădiri [3]. h Limburg, tipul de construcţie se apropia de cel cunoscut tu Franţa : locuinţa, grajdurile, hambarul mărgineau o iiurte dreptunghiulară, închisă de o poartă masivă[4]. De obicei, casele erau înconjurate de un şanţ, peste care se **IARII** un pod mobil. Ö perdea de arbori proteja faţada. Adeseori, un butuc de viţă de vie, plantat lîngă poartă, Işl întindea mlădiţele pînă la acoperiş, răsfirîndu-se într-o boltă de verdeaţă sprijinită pe ţăruşi. De cele mai multe uri, acoperişul era din paie. Acesta era, fără îndoială, motivul pentru care casele nu aveau hornuri : fumul ieşea pa uşă sau printr-o trapă specială.

Ctteodată izolate unele de altele, fermele se grupau lotuşi cel mai adesea, deşi nu după o regulă anume, în jurul bisericii, fierăriei, hanului, locuri publice prin excelenţă, al căror pitoresc a inspirat numeroşi pictori. Pe acoKlo cîmpuri neîmprejmuite de garduri (exceptînd Friesland), unde poţi vedea uneori câinii trăgînd de-a lungul lanţurilor pline de apă bărci plate, unde seara ţărăncile pornesc cu luntrea spre păşuni ca să-şi mulgă vacile, secolul al XVH-lea a risipit însă cu dărnicie vile somptuoase,, iwşodlnţe destinate recreerii, pe care marii negustori de la oraş şi le-au construit pentru a-şi petrece aici duminicile •au chiar întreaga vară. Locurile cele mai căutate sînt în **Mal** u wo, în Veluwe, în regiunea Delftului, îndeosebi pe malurile durilor. Pe pajişti, în mijlocul unei vegetaţii bo**gata,** aînt ridicate adevărate palate cîmpeneşti: e luxul **•al mai** costisitor pe care şi-l oferă cei avuţi. Majoritatea burghezilor înstăriţi din Amsterdam au astfel de proprietăţi de-a lungul Vechiului sau Amstelului. S-ar părea

că splendoarea şi confortul locuinţei cresc pe măsură ce, din lipsă de spaţiu, grădinile sînt reduse la cîteva alei mărginite de copaci care înconjoară o peluză şi, uneori, un bazin, fără balustrade sau arbuşti tunşi. O influenţă italiană şi franceză se face treptat simţită în decor : se ‘ construiesc arteziene, fîntîni, grote artificiale, temple de verdeaţă, insuliţe, poduri miniaturale peste lacuri minuscule... Suprafaţa grădinii rămîne însă aceeaşi, aşa încît uneori se ajunge la o îngrămădire de ornamente de un gust foarte îndoielnic. O modă de origine literară a făcut din cîteva parcuri adevărate Arcadii : pomindu-se de la gravuri, de la tablouri idilice, sînt reconstituite cu migală grădinile Armidei ! în alte părţi are un mare succes labirintul, o potecă şerpuind printre garduri vii compacte şi căreia cu greu poţi să-i dai de capăt. Acest soi de curiozitate horticolă a cunoscut o asemenea răspîndire, încît la Amsterdam, în 1613, a fost construit un labirint pe malul canalului Principilor !

în secolul de aur, castelele propriu-zise erau relativ puţine la număr în Provinciile Unite. Excepţie făcea doar Gelderland, ţinutul nobililor de ţară. Vechi construcţii medievale, mai mult sau mai puţin bine întreţinute, măi răsăreau încă ici şi colo. Unul din cele mai impresionante edificii de acest fel era castelul din Muiden, datînd din secolul al XlII-lea, aflat pe ţărmul golfului Zuiderzee, la patru leghe de Amsterdam. în secolul al XVII-lea se construiesc cîteva castele de inspiraţie franceză, ca cel de la Rijswick, datorat stathuderului Frederik-Hendrik.

Specificul provincial, ilustrat de însăşi diversitatea peisajelor, a ocupaţiilor şi a modurilor de viaţă, dă naştere, cu destulă uşurinţă, unui fel de şovinism. Locuitorii din Olanda, Zeeland, Groningen îşi apără cu înverşunare originalitatea tradiţiilor. Exaltat de războiul de eliberare, sentimentul patriotic s-a cristalizat là nivel local. Pentru omul acelor vremuri, încă atît de aproape de originile sale medievale, patria e oraşul şi, într-o măsură şi mai mare, satul (căci orăşeanul are mai multe contacte cu lumea din afară). Ce pot avea comun, în vîrtejul vieţii

publice, păstorul din Drenthe, pierdut printre nesfîrşitele lande ale acestui ţinut, cu pămîntul negru de turbă, şi pescarul din Zeeland ? Oamenii din Gelderland sînt cei mai viteji războinici. Olandezii îşi recrutează însă luptătorii din Germania şi din Peninsula Scandinavă. De la oraş la oraş, de la sat la sat, costumul, tipul de locuinţă, ritualul sărbătorilor particulare sau publice, forma instrumentelor, dialectul şe deosebesc printr-un amănunt oarecare, dar amănuntul acesta contează enorm. Fiecare localitate îşi are cîntecele ei proprii, folclorice sau culte, adesea tipărite şi adunate în culegeri locale : cîntece religioase, cîntece de dragoste dar şi multe cîntece patriotice, ieşite de sub pana poeţilor din partea locului spre preamărirea micii lor patrii : aflate la doar cîţiva kilometri unul de altul, Hoorn, Alk- maar, Enkhuizen rivalizează în versuri. Fiecare dintre ele se consideră oraşul cel mai Vechi, cel mai frumos, cel mai înfloritor. în cîrciumile unde se cîntă aceste texte, de la muzică se ajunge repede la încăierare : smintitul care îndrăzneşte să riposteze e bătut măr. O serie de legende locale alimentează această conştiinţă colectivă. în biserica din satul Loosduyn, vizitatorului i se arătau cele două copăi de aramă în care fuseseră scăldaţi pentru prima oară cei 364 de copii pe care contesa Machtilde îi născuse în aceeaşi zi. Locuitorii din Edam îşi aminteau cum, pe vremuri, aici fusese prinsă şi îmblînzită o sirenă. Bancul de nisip care bloca şenalul de la Stavoren provenea, chipurile, din încărcătura de grîu pe care o scufundase odinioară, de ciudă, o văduvă bogată, luată în rîs de marinarii de pe vasul său.

Megaliţii, numeroşi în nord-est, erau consideraţi opera unor demoni uriaşi...

Capitolul III

WimSftí ŞI CANALE

Reţeaua căilor de comunicaţie interne este deosebi? de bine dezvoltată, organizarea transporturilor în comun mai perfecţionată decît în oricare altă ţară din Europa. Uşurinţa naturală de deplasare în aceste ţinuturi de şes brăzdate de ape a favorizat în mare măsură primul avînt comercial al ţării; la rîndul lui, acesta a făcut posibilă amenajarea drumurilor şi înmulţirea mijloacelor de transport. De la Delft la Haga, călătorul poate alege între două itinerare : un drum larg, mărginit de pomi, şi un canal umbrit de copaci rămuroşi; de la Leiden la Amsterdam, patru linii de transporturi regulate îi stau la dispoziţie: cu barca, fie pe lacul Haarlem, fie pe canalul construit pe Ia mijlocul secolului, fie, în sfîrşit, pe lacul Braassemer, unde a fost organizat un transport de noapte ; cu trăsura sau călare, pe drumul care trece de-a lungul mlaştinilor. Cu excepţia regiunilor din estul ţării, unde drumurile pe apă sînt mai puţin numeroase, există întotdeauna, pentru acelaşi traseu, o dublă posibilitate de transport. în general, călătorii preferă canalul sau rîul drumului pe uscat.

sa

Construcţiile rutiere lăsau într-adevăr mult de dorit din punct de vedere tehnic. Drumurile de pămînt bătătorit de pe diguri şi de pe terasamente erau suficiente pentru traficul local. S-au construit, e drept, în cursul secolului, ici şi colo, cîteva şosele excelente, că cea care lega Haga de Scheveningen şi despre care Temple spunea că e „o lucrare demnă de romani” Dar cel mai adesea drumul nu era decît o fîşie nisipoasă, fără ramblee şi fără acostamente, ba chiar şi fără un contur precis : doar urmele trăsurilor îl semnalau privirii, urme care, dealtfel, se suprapuneau rareori. Odată cu trecerea timpului şi cu intensificarea traficului, drumurile tind să se lărgească, în detrimentul cîmpurilor care le mărginesc. Drumul, foarte vechi, dintre Amhem şi Harderwijk, care străbatea o regiune unde nici un curs de apă nu îl împiedica să se extindă, atingea în unele locuri o lăţime de un kilometru. Lungile ploi de toamnă şi de primăvară transformau drumurile în smîrcuri în care trăsurile se împotmoleau ; iarna, din cauza gerului, făgaşele deveneau extrem de primejdioase ; vara, praful care se ridica se depunea în straturi groase pe hainele călătorilor. La începutul secolului, cînd Statele din Olanda şi Utrecht impun o lungime standard a osiei tuturor trăsurilor din cele două provincii, lucrul e socotit un progres important : se evita în felul acesta prea marea dispersare a urmelor lăsate de roţi iar trăsurile se hurducau ceva mai puţin. Nefericitul călător care lua însă un vehicul din Gelderland feau din Overijssel ca să meargă la Amsterdam era şi mai zgîlţîit...

Şi cu toate acestea, drumurile din Ţările de Jos nu lăsau călătorilor străini o impresie din cale-afară de proastă: aproape întreaga reţea rutieră europeană se afla, în secolul al XVII-lea, într-o stare lamentabilă. în schimb, datorită unei legislaţii penale adecvate, drumurile neerlandeze ofereau o securitate relativ mai mare decît cele din alte ţări. E adevărat că în primii ani de după încheierea armistiţiului bande de soldaţi fără ocupaţie mai hălăduiau încă prin ţară, atacînd diligenţele şi călătorii singuratici. Cu timpul, ele au fost împrăştiate

iar actele de jaf şi tîlhărie s-au rărit. Fireşte, răufăcătorii n-au dispărut cu totul. Dar justiţia veghea şi pedepsea fără cruţare, ca să dea tuturor un exemplu : tîlharul prins era spînzurat chiar la locul faptei. Cînd, în 1620, Huyghens' a plecat în Italia, el a numărat, de-a lungul şoselei Rinului, nu mai puţin de cincizeci de spînzurători pe o distanţă de mai puţin de 200 de kilometri...

La început, circulaţia se limita la pietoni, călăreţi, trăsuri particulare sau de închiriat. Către mijlocul secolului au apărut diligenţele, vehicule destinate transportului în comun, efectuînd curse regulate, după orare fixe. Diligenţele erau un fel de căruţe lungi fără arcuri, cu roţi înalte, cu un coviltir din pînză cerată întinsă pe cercuri, trase de doi sau de patru cai. Cu ajutorul unor mici fîşii de piele, care erau strînse sau desfăcute în funcţie de vînt, se puteau atinge (pe seama pasagerilor care călătoreau astfel în condiţii extrem de chinuitoare) viteze remarcabile pentru vremurile acelea : dacă nu intervenea ceva neprevăzut (o osie sau o roată rupte, o răsturnare în şanţ, un atac tîlhăresc), diligenţa parcurgea în medie 80 pînă la 100 de kilometri pe zi, punînd la socoteală şi timpul pe care îl lua schimbarea cailor, şi popasurile vizitiului pe la cîrciumi!

Un punct de plecare, un altul de trecere şi un al treilea de sosire, fixate de obicei în apropierea uneia din porţile oraşului sau într-o piaţă, constituiau adevărate gări rutiere. Cursa de la Haga la Amsterdam pleca din Korsjes- poort de două ori pe zi : dimineaţa (cu excepţia perioadei de vară, cînd tribunalul îşi întrerupea activitatea), între orele 6 şi 7 ; în fiecare după-amiază la orele 13. Diligenţa de Arnhem pleca din Amsterdam lunea în zori, trecea prin orăşelele din regiunea Gooi, lăsa la Amersfoort călătorii care se îndreptări mai departe spre nord şi îşi con- tiiiua drumul spre est: marţea la ora 10 ea ajungea. în Arnhem, de unde o altă trăsură pornea spre Köln în fiecare noapte la orele trei, o diligenţă pleacă din Gronin-

gen ; la unsprezece, ea se opreşte la Beilen unde călătorii iau masa de prînz ; seara, diligenţa ajunge în Kampen, de unde o legătură de noapte îi preia pe cei ce merg la Amersfoort; aici există o altă dublă legătură, spre lltrecht şi spre Amsterdam. De la Groningen la Amsterdam, călătoria dura aşadar patruzeci şi două de ore[2]. Deşi cele trei banchete ale diligenţei erau diferenţiate ca preţ în funcţie de „confortul” inegal pe care îl ofereau, costul călătoriei era, oricum, foarte mare [3].

Primele transporturi în comun pe calea apelor fuseseră organizate, în cursul secolelor al XV-lea şi al XVI-lea, între cîteva oraşe din provincia Olanda. Această reţea iniţială s-a extins treptat, ajungînd să cuprindă, în secolul al XVII-lea, întreaga' ţară. La început, navigaţia se făcea doar pe rîuri şi lacuri, unde vasele cu pînze circulau cu destulă uşurinţă. Apoi, între aceste căi naturale de comunicaţie au fost săpate canale de legătură, de-a lungul cărora ambarcaţiunile erau trase la edec. Incepînd din anii 1610—1630, s-a trecut la executarea unor mari lucrări destinate scurtării traseelor şi accelerării traficului : canalele dintre Rotterdam şi Delft, Amsterdam şi Haarlem, Amsterdam şi Gouda, Haarlem şi Leiden, Haarlem şi Delft. Lucrările nu erau costisitoare : apa nu se afla nicăieri la o adîncime prea mare ; uneori trebuia practicat doar un şenal printre mlaştini şi trasată, fără să fie amenajată special, o pistă pentru remorcare pe taluz. Mai scumpe decît lucrările de terasament erau construirea şi întreţinerea ecluzelor ; pe de altă parte, orice nou drum pe apă cerea construirea a numeroase poduri, de preferinţă din lemn, deoarece planşeele lor trebuiau să fie mobile pentru a permite trecerea vaselor. Cu toate acestea, preţul de cost al transporturilor pe apă .rămînea de patru ori mai scăzut decît cel al transporturilor pe uscat. Către 1630, importanţa economică a canalelor a crescut şi mai mult ca urmare a inventării „luntrei trase de un cal”. Pînă atunci, ambarcaţiunile fără pînze erău remorcate de oameni: cinci bărbaţi se opinteau pe ţărm trăgînd un

odgon lung. începînd de la această dată, sarcina utilă a ambarcaţiunii poate spori într-o măsură considerabilă, făcînd să scadă proporţional costul transportului. Cu acelaşi efort, i se explica lui Temple[4], un cal deplasează pe apă o greutate de cincizeci de ori mai mare decît cea pe > care ar trage-o dacă ar fi înhămat la o trăsură.

„Luntrea trasă de cal”, o barcă lungă cu punte, cu sală comună şi cu o cameră în ruf, poate transporta în jur de cincizeci de călători cu bagaje cu tot. Interiorul e extrem de curat, băncile sînt comode. Aici poţi să citeşti, să scrii, să bei şi să mănînci, poţi să şi dormi, cu capul sprijinit pe braţe. Negustorul aflat în călătorie de afaceri îşi pregăteşte aici scriptele. E o adevărată arcă a lui Noe, în care se amestecă, spre mirarea străinilor, toate păturile societăţii, negustori bogaţi, slujbaşi, ţărani, marinari, prostituate, într-o învălmăşeală zgomotoasă şi ţipător colorată ; se sporovăieşte în voie, se încing discuţii în jurul unor chestiuni politice, se înfiripă idile. Există şi culegeri de cîntece pentru uzul celor care călătoresc cu această ambarcaţiune[5]. Luntraşul, care uneori nu e decît un adolescent, conduce luntrea de pe mal, mergînd călare. E un tip certăreţ, grosolan, urîcios; a fost nevoie de o serie de ordonanţe ale poliţiei pentru ca să i se interzică să scoată cuţitul atunci cînd se ia la harţă cu pasagerii.

Ca şi diligenţa, luntrea circulă conform unui orar fix pe care, spre deosebire cte diligenţă, îl respectă' cu stricteţe. La ora stabilită, sunetul unui clopot de pe mal anunţă călătorii că trebuie să se îmbarce. Lâ ultima bătaie a clopotului, luntrea se desprinde de chei. Întîrziaţii nu sînt aşteptaţi. Costul călătoriei e proporţional cu numărul de leghe care urmează să fie parcurse. Pînă şi cele mai mici tîrguri de pe întinsul Uniunii au acces la acest mijloc de transport. Pe fiecare linie pleacă în medie o luntre la fiecare oră, de la răsăritul la apusul soarelui ; pe unele linii, cum ar fi cea dintre Amsterdam şi Gouda, există chiar o cursă de

noapte.

5t

•

Toate aceste avantaje compensează, în ochii pasagerilor, încetineala luntrei, de trei sau de patru ori mai puţin rapidă decît diligenţa. Viteza ei redusă se explică în special prin obstacolele artificiale care, din loc în loc, îi stau în cale. Deseori, un pod fix sau un dig fac obligatorie trans- bordarea, ca de pildă la Halfweg, pe importantul canal Amsterdam-Haarlem. Amenajarea unei deviaţii n-ar costa cine ştie ce. Se opun însă prea multe interese, mai ales atunci cînd prezenţa obstacolului are o justificare fiscală. Pe Overtoom, frontieră administrativă între două linii de transport pe apă, ale cărei instalaţii ţin de municipalitatea din Haarlem deşi sînt situate la porţile Amsterdamului, un mic dig de lemn taie canalul : bărcile trebuie ridicate cu troliuri şi cabluri ; bărcile mari însă, care nu pot trece, sînt obligate să ocolească prin Haarlem, unde plătesc o taxă vamală ! E vorba aici de jurisdicţii datînd din evul mediu, a căror menţinere e justificată de diferenţele existente între nivelul apelor pe teritoriile diverselor municipalităţi. Unele localităţi deţin vechi privilegii în virtutea cărora au dreptul de a impune întregului trafic dintr-o anumită zonă să treacă prin apele din localitatea respectivă, în scopul perceperii de către oraş a unei taxe. La Gouda, situaţia aceasta are efecte deosebit de supărătoare : taxa se achită pe canalul, foarte îngust, din centrul oraşului. Cînd traficul e intens, bărcile îşi aşteaptă rîndul ore în şir. Şi asta în timp ce, la cîteva sute de metri mai încolo, un canal larg înconjoară periferia. Dar municipalitatea nu îngăduie decît vaselor de război să circule pe aici t

Dealtfel, nici drumurile nu sînt scutite de acest fel de servituţi. în anumite regiuni, şoseaua e întreruptă din loc în Ioc de către o barieră mobilă cu grilaj. O tăbliţă indică valoarea taxei care trebuie plătită ; dedesubtul ei se află o cutie în care se pune suma pretinsă. La două sau la trei zile, un slujbaş trece să ridice cutiile.

Statutul jurid,ic al luntraşilor complica şi el folosirea luntrelor cu cat Intr-adevăr, pe fiecare linie de transport, luntraşii erau numiţi „de către primar” : dar de către care primar ? Cel al oraşului de unde se pleca sau cel al

oraşului de destinaţie ? în principiu, se ţinea seama de tradiţia care se statornicise, dar asta nu însemna că nu izbucneau mereu conflicte. într-o zi, luntrea venită de la Haarlem acostează în centrul Amsterdamului. Poliţia în-‘ terzice debarcarea pasagerilor şi îl arestează pe luntraş pentru verificarea actelor. Nici că se putea jignire mai mare. Oraşul Haarlem înaintează o plîngere tribunalului Olandei, care îi dă dreptate. La Amsterdam, spiritele se încing : de fiecare dată, sosirea luntrei de la Haarlem dă naştere la scandaluri şi încăierări. Traficul e paralizat, în cele din urmă, un contract încheiat după toate regulile stabileşte că pe această linie vor circula alternativ un luntraş din Haarlem şi unul din Amsterdam. '

De-a lungul drumurilor, la popasuri, în oraşe şi târguri, în multe sate, călătorii întîlneau un mare număr de hanuri populare, cîrciumi unde puteai găsi o cameră sau măcar un culcuş de paie, zgomotoase şi adesea sordide. în marile oraşe existau localuri mai bine înzestrate din punct de vedere al confortului, comparabile cu hotelurile din vremea noastră : „împăratul”, „Gîsca”, în s’Hertogenbosch ; „Pelicanul”, „Leul”, în Haarlem. în jurul lui 1680, la Haga existau nouă asemenea localuri; la Rotterdam, şase ; la Amsterdam, aproape o sută. Uneori, fostele săli destinate trasului la ţintă cu arcul[6] fuseseră transformate într-un fel de hanuri municipale, ca la s’Îiertogenbosch, Dordrecht. Utrecht, Amsterdam. în sfîrşit, unele „case de oaspeţi” patronate de municipalitate, numite „locuinţe senioriale”, asigurau, în centrele cele mai importante, găzduirea oaspeţilor de vază. în lipsa unei asemenea „locuinţe senioriale”, călătorul era dat în grija vreunei notabilităţi a oraşului.

în 1689, un editor din Amsterdam a publicat un *Ghid de călătorie,* cuprinzînd o serie de informaţii asupra mijloacelor de transport pe tot teritoriul Republicii: tabele cu liniile de comunicaţie pe uscat şi pe apă ; orare ; lista târgurilor şi a pieţelor, a hanurilor şi a bisericilor ; paritatea monedei şi echivalenţa unităţilor de măsură; ru-

găciuni adaptate diferitelor momente ale călătoriei, imnuri care puteau fi cîntate dimineaţa şi seara, în popasurile la hanuri. Urmau apoi unele sfaturi privind igiena sau recomandări de ordin moral: feriţi-vă de pleurezia care vă pîndeşte în umezeala de pe luntre; în promiscuitatea de aici, feriţi-vă de prostituată; nu beţi nici vin nici bere, căci evacuarea lor vă poate pune probleme jenante..?

Partea a doua

INTERIORUL OLANDEZ

Capitolul IV

LOCUINŢA

Împărţirea casei. Mobilierul

Să ne oprim în faţa unei case burgheze oarecare, de pe unul din canalele oraşului. Buna-cuviinţă cere să nu lovim prea tare cu ciocănelul de metal fixat pe uşa masivă de stejar, lăcuită sau vopsită în verde. Ciocănel de fier, la oamenii simpli ; de argint masiv, la unii dintre cei înstăriţi. Dealtfel, dacă plimbarea noastră ne-a purtat pînă într-unul din tîrguşoarele din provincia Olanda, vom ciocăni mai degrabă la portiţa „subteranului” sau vom trece prin curte : într-adevăr, potrivit tradiţiei, intrarea principală e folosită doar la nunţi sau la înmormîntări.

O cheie se răsuceşte în broasca împodobită cu plăci de aramă. Ne deschide o slujnică. Pătrundem într-o încăpere pe care un francez n-ar numi-o decît cu o oarecare ezitare vestibul : e *voorhuis-vîl,* centrul vieţii familiale, de cele mai multe ori spaţios şi inundat de lumina care se revarsă prin ferestrele de la faţadă. împrejurul şi dedesubtul lui, un sistem complicat de

scăriţe, de trepte, de uşi uneşte camerele de la parter cu cele din „subteran”, unde se află pivniţele şi oficiile. Intr-o locuinţă olandeză tipică, nici o încăpere nu se află la acelaşi nivel cu celelalte ; întotdeauna trebuie să urci sau să cobori. Configuraţia actuală a locuinţei are la bază cele două camere din care aceasta se compunea iniţial : „camera din faţă” şi „camera din spate”. În secolul al XVII-lea, doar casele cele mai sărace de la oraş mai păstrează structura aceasta extrem de simplă. Cele două camere continuă să existe, separate printr-o despărţitură de lémn, uneori prevăzută cu geamuri, sau printr-un coridor care dă spre mai multe cămăruţe intermediare ; cîteva trepte, un ancadrament din lemn în formă de arc îl întrerup la mijloc : printr-o uşă deschisă, poţi vedea interiorul unei odăi cufundate în penumbra pe care, se detaşează, ca o pată de culoare, rochia unei tinere femei, poţi zări un colţ de grădină înverzită. Spectacol care a sedus, nu o dată, un Jan Steen, un Vermeer, un Bieter de Hoogh, un Metsu... Din acest coridor, sau direct din vestibul, o scară în spirală duce la o încăpere de la mezanin, numită „camera suspendată”, şi mai departe la etajul superior. Împărţirea camerelor e ciudată. Uneori zidul despărţitor corespunde axei unei ferestre, în aşa fel încît fiecare din cele două camere alăturate dispune de cîte o jumătate de fereastră. O altă scară, mult mai îngustă, urcă pînă Ia pod şi la mansardă, deasupra cărora se înalţă o şarpantă din bîme enorme, înnegrite, şi din grinzi.

Mobilierul, sumar la oamenii simpli, devine, de-a lungul secolului, excesiv la cei mai bogaţi. în gustul care dictează alegerea mobilelor se disting nuanţe locale. Dordrecht continuă să rămînă fidel vechii rusticităţi olandeze, în timp ce Amsterdam, Rotterdam şi Delft au şi început >ză imite Haga, unde predomină stilul englez şi mai apoi cel francez. în general, mobilele de la începutul secolului sînt încă greoaie, masive, lucrate de preferinţă din lemn de stejar sau de nuc. Treptat, ele eîştigă în

supleţe.
La sfîrşitul secolului, liniile au dobîndit o anumită graţie spiralată, care aminteşte de cea a ebenisţeriei franceze.

Cele trei piese esenţiale ale mobilierului sînt masă, scaunul şi dulapul, prezente în toate încăperile. Ele constituie mîndria stăpînei casei, decorării lor îi consacră tâmplarul toate eforturile sale. Către 1600, mesei i se dă forma unui masiv platou dreptunghiular, sprijinit pe picioare împodobite cu ornamente sferice ; uneori, ea e acoperită cu o faţă de masă din postav, din serj sau, la cei înstăriţi, din damasc. Mai târziu se răspîndesc diverse tipuri împrumutate : masa italienească numită „cu tăblii”, susţinută de două panouri verticale, masa rabatabilă, gheridonul cu trei picioare, aşezat de obicei lingă perete, ca şi diferite alte modele engleze sau franceze. Scaunele păstrează într-o măsură mai mare vechiul stil olandez : sînt joase, au picioare cu baluştri, spătare înalte, fundul tapisat cu piele; pe ele se pun una sau două perniţe umflate. Cu timpul, tapiţeria va fi din stofă groasă de lînă sau din catifea, fixate cu ţinte de aramă. Felurite motive orna- j mentale sînt sculptate în lemnul spătarelor. Treptat, scau- | nele vor deveni mai uşoare, mai suple. [1]

Pentru înalta societate neerlandeză, mobila cea mai de preţ e dulapul. în casele oamenilor de condiţie modestă; în casele ţăranilor, se mai întâlneau încă vechile cufere de lemn de tip medieval, aşezate orizontal pe podea, cu un capac care se putea ridica, vopsite în verde sau în roşu, ornate cu desene elementare. Dulapul însă, obiect costisitor obiect de mare lux, era semnul reuşitei, al ascensiunii sociale ; el simboliza bogăţia şi confortul. De-a lungul veacului, dulapul primitiv, de formă pătrată, adînc, ■ solid, aproape imposibil de urnit din loc, tăiat în lemn > masiv, a devenit şi el mai puţin greoi, evoluînd spre tipul francez de „comodă”, împodobită cu incrustaţii de sidef sau de fildeş. începînd din 1670, în casele fastuos mobilate el apare alături de comodele veritabile : scrinuri scumpe, cu sertare, aşezate pe picioare înalte. într-o casă cu mobilier complet există

cel puţin două dulapuri. Mai

întîi sacrosanctul dulap pentru lenjerie, parfumat, cu vinariţă, aflat sub directa supraveghere a stăpînei casei. Dulapul bogatei doamne Blyenborgh din Dordrecht închide în el adevărate comori : cearşafuri din Indiile orientale, din Haarlem, Flandra, Amsterdam, din Alkmaar, Friesland şi Embden, orânduite pe categorii în funcţie de provenienţă ; scufii, batiste, eşarfe din tinereţea bunicii ; douăzeci şi patru de duzini de cămăşi, patruzeci de duzini de feţe de masă şi şervete care urmau să facă parte din zestrea copiilor. Un editor' din Amsterdam, cu o avere medie, şi-a adunat în dulapul său şaizeci de cearşafuri, treizeci de feţe de masă şi peste trei sute de şervete. Unele dintre femeile în pas cu moda înlocuiesc dulapul pentru lenjerie cu un cufăr indian, placat cu aramă sau cu argint, sau cu un cufăr de fabricaţie olandeză, pe care îl acoperă cu un postav albastru. Un al doilea dulap, cel destinat porţelanurilor, instalat în camera unde erau primiţi oaspeţii, înfăţişa privirilor rafturile pline de farfurii, căni, platouri cu ornamentaţii, printre care puteau fi văzute adesea instrumente muzicale. Sînt întrebuinţate de asemenea dulapuri pentru veselă, în formă de etajere piramidale. Chiar şi la ţară, mulţi oameni au o vitrină în care sînt expuse obiectele de preţ. De multe ori, stăpîna casei păstrează aici darurile primite la botez şi la nuntă.

Aşa arată în general interiorul unei locuinţe olandeze de la oraş, adesea de o încântătoare intimitate dar în acelaşi timp destul de puţin confortabil, dacă e să dăm crezare impresiei vizitatorilor francezi. Oricare ar fi mediul social căruia îi aparţine cel ce locuieşte în ea, structura casei cămine, în mare, aceeaşi. Pe străduţele din cartierele sărace, faţadele sînt şi mai înguste, ferestrele şi mai puţine la număr ; coridoarele apartamentului mai lungi, tavanele mai joase. în odăi, o lumină sărăcăcioasă lasă să se vadă cele cîteva piese de strictă necesitate la care se reduce mobilierul, masive, greoaie, 'în tradiţia vechiului stil autohton. Lucrătorii nevoiaşi, ucenicii se îngrămădesc în ,,su bl crane” şi în

poduri.

Funcţia căreia îi e destinată dă fiecăreia din încăperile unei locuinţe o notă specifică.

Fosta „cameră din faţă”, care servea odinioară ca prăvălie sau ca atelier, a devenit actualul „vestibul”. La mipii negustori şi la meseriaşii cei mai săraci, vestibulul îşi păstrează destinaţia iniţială : aici se lucrează, cu uşa larg deschisă ; mărfurile sînt expuse afară, sub copertină. În vestibul îşi ţine lecţiile, de cele mai multe ori, învăţătorul; în vestibul şi-a instalat cîrciumarul circiuma şi tot aici a amenajat o sală pentru fumători. Pentru burghezul modest, vestibulul e camera cea mai importantă a casei; el o împodobeşte cu plăci de porţelan pictat, aranjează aici o masă, cîteva scaune, dulapul cu veselă, o oglindă, garnitura cazanelor de aramă ; rezemată de perete, într-un colţ, e aşezată o banchetă de lemn sculptat. La cei bogaţi, vestibulul e transformat în salon. Bancheta e din marmură. Pe pereţi, tablourile stau alături de trofee de vînătoare. Rolul decorativ pe care această încăpere îl aré în casele fâmiliilor înstărite inspiră un asemenea respect, încît, de teamă ca nu cumva vreun obiect să fie clintit de la locul lui, stăpîna casei, fiicele ei, slujnica evită să-şi petreacă timpul aici şi se instalează într-o cămăruţă anexă (care, la oamenii de rînd, e uneori aceeaşi cu fosta „cameră din spate”), unde se scurge cea mai mare parte a vieţii lor. În cămăruţa aceasta femeile cos, tricotează, iau zilnic masa împreună cu restul familiei. Această „cameră de zi” are de obicei o mică fereastră la faţadă, de unde se poate urmări spectacolul străzii dar care nu lasă să pătrundă decît o lumină săracă. Mobilierul e sumar. În casa unui bogat negustor de lemne din Dordrecht, aici ,se află o masă de stejar, cîteva scaune cu perne îmbrăcate în piele ; pe pereţi, plăci de faianţă albă, tablouri; într-un colţ, un pupitru pe care a fost pusă o biblie; în sfîrşit, două dulapuri greoaie dintre care unul, acoperit cu o draperie verde, serveşte drept bibliotecă.

Număra! încăperilor de la parter variază mult în funcţie **de** bogăţia proprietarului. Oricum însă, în absolut

toata

«

2

casele există dacă nu o bucătărie propriu-zisă, cel puţin un intrînd, un spaţiu oarecare unde se pregăteşte mîncarea. Oamenii săraci gătesc într-un fel de nişă de unde, cînd vremea e urîtă şi soba se înfundă, un fum înecăcios şi urît mirositor se răspîndeşte în toată casa. în schimb, în locuinţele burghezilor, bucătăria a fost ridicată la un rang dintre cele mai înalte : ea ţine în acelaşi timp de templu şl de muzeu. Ustensile de aramă şi de cositor sclipind de curăţenie se înşiruie de-a lungul pereţilor ; masa e vopsită Intr-o culoare trandafirie ; uneori, pardoseala e din marmură. Vesela e ţinută într-un dulap cu geamuri. într-un alt dulap, numit „tezaur”, sînt păstrate proviziile, feţele de masă şi şervetele în curs de folosire, sosierele, fundurile de lemn pe care se taie friptura. Pe o latură a bucătăriei se află o sobă mare de gătit : în vatră, al cărei fund e gudronat, e aşezat „godinul”, un fel de sobiţă primitivă, deschisă tn partea de sus ; de o parte şi de alta a acestuia stau vasul eu jeratic şi lada în care e ţinută turba. Deasupra unei chiuvete mici din aramă, un robinet aliipentează bucătăria cu apa venită printr-o pompă legată de o cisternă. în bucătăria unui burghez înstărit pe care Monconys l-a vizitat în 1663, chiuveta era din marmură, pompa din bronz ; În plus, ca o adevărată minune tehnică, un rezervor de animă ascuns în perete furniza o apă încălzită fără întrerupere, printr-un procedeu care rămînea invizibil[2]. Dar nimic din toată această desfăşurare de bogăţie şi fast nu •rată că ar fi vorba de un loc unde se pregătesc delicii culinare. „Neerlandezii, scrie abatele Sartre, preferă să moară de foame în mijlocul eazanelor şi veselei lor strălucitoare decît să se apuce să prepare fie şi cel mai simplu fel de mîncare care ar deranja această ordine desăvîrşită. Ei îmi arătau cu mindrie cît de curată le e bucătăria, care, . cu două ore înainte de dejun, era la fel de rece cum ar fi putut fi după terminarea lui.” [3]

De multe ori chiar, stăpîna casei găteşte într-o debara d* lîngă bucătărie, folosind-o pe aceasta din incnaS doar

pentru ca să fiarbă o oală cu apă.

Scara care duce la primul etaj oferă celor bogaţi un nou prilej de a-şi înfrumuseţa locuinţa. De obicei de lemn, uneori de marmură, ea are ca ornament principal o rampă pe care au fost sculptate diferite motive decorative, lei, plante, blazonul stăpînului casei. O asemenea scară ră- mîne însă o excepţie. Scara de tip obişnuit, răsucită ca o spirală în clădirile vechi, dreaptă în cele mai modeme, e un loc cu adevărat periculos, pe cît de îngust pe aiît de abrupt. Ea dă într-un coridor pe care, de o parte şi de alta, se înşiruie camere, nu multe, în general două sau trei. Cel mai adesea, acestea sínt dormitoarele familiei. în cîteva locuinţe spaţioase, dimpotrivă, dormitoarele se află la parter sau la etajul al doilea, primul etaj fiind rezervat camerelor unde sínt primiţi oaspeţii. Dealtfel, pentru secolul de aur, un dormitor propriu-zis e o noutate ; folosirea unei camere numai pentru dormit nu s-a generalizat încă. Multe familii din rîndul oamenilor simpli îşi instalează paturile în camera de zi : instalează e un fel de a spune, pentru că de fapt paturile sínt construite, încastrate în zid ca nişte dulapuri <Te perete, şi atît de scurte, încît cel care doarme în ele trebuie să stea aşezat în capul oaselor. în partea de jos, aceste „dulapuri de dormit” au un sertar în care sínt culcaţi cei mai mici dintre copii. Dacă familia e prea numeroasă pentru ca toată lumea să încapă în pa- turile disponibile, o parte din copii sínt trimişi să doarmă în pod.

Să intrăm, printr-una din uşile de stejar masiv pe care e pictată sau sculptată o scenă mitologică, în dormitorul unui negustor înstărit. Şi aici, pereţii sínt acoperiţi cu plăci, de faianţă ; oglinda răsfrînge o lumină avară ; cîteva ta- i blouri. Pe hota căminului, amintiri de familie. Două scaune ! joase Cu spătarul foarte înalt, o masă, dulapul cel mare ,; pentru lenjerie ; un lavoar : o măsuţă pe care se află, un' lighean şi o cană cu apă. Un sfert din încăpere e ocupat de patul cu coloane şi baldachin, de

formă dreptunghiulară, închis de o perdea din damasc verde. Pe cuvertura dintr-un

M

material asemănător damascului se vede marginea întoarsă a unui cearşaf, fin brodată. Acesta este patul „modern” care înlocuieşte treptat vechiul „dulap de dormit”, întîlnit de acum înainte mai mult la ţară. Totuşi, cel puţin în casele micii burghezii, patul continuă să păstreze multe din caracteristicile „dulapului de dormit” : e atît de înalt, incit trebuie să te urci pe un scăunel special ca să ajungi sus ; copiii dorm tot dedesubt, obicei de care străinii fac mare haz. în casele celor bogaţi, patul e aşezat în mijlocul camerei, cîteodată pe un piedestal. Baldachinul e decorat cu ornamente în formă de ghirlandă, de festőn ; în partea de sus e sculptat blazonul proprietarului; în cele patru colţuri sínt fixate mănunchiuri de pene. Coloanele care îl susţin şi între care Sínt prinse perdelele reprezintă cariatide, satiri, îngeri... Toată această abundenţă ornamentalii nu răscumpără însă inconvenientele aşternutului. Se doarme pe o saltea groasă din fulgi, cu spatele rezemat de un morman de perne moi, fără sul la căpătîi; drept învelitoare, o plapumă tot din fulgi. Fireşte, între atîţia s fulgi, căldura devine imediat sufocantă. .

La începutul secolului, locuinţele oamenilor înstăriţi sínt pardosite cu dale colorate, după moda italienească ; do pildă, cu dale, pătrate albe altemînd cu altele de culoare albastră ; uneori, în camerele rezervate primirii oaspeţilor/ pardoseala e din marmură. Mai tîrziu se introduce moda franceză a parchetului. în majoritatea interioarelor întîl- nun însă duşumeaua tradiţională, din scînduri mai mult .••au mai puţin geluite. Rareori se întîmplă ca podeaua să fio lăsată neacoperită. Cînd camera e pardosită cu dale, po jos se pun din loc în loc rogojini spaniole în dungi negre şi galbene sau cu fondul multicolor ; în schimb, covoarele ;.int prea puţin folosite : cîteodată, în cinstea unui oaspete de seamă, în mijlocul camerei e aşternut un covoraş pe < are gazdele îl stţrîng îndată ce musafirul pleacă. Dacă podeaua e de scînduri, pe ea se presară un nisip fin, colorat, cu care – în ocazii deosebite – sínt desenate flori .sau alte motive decorative.

Â Viata *de toate* zile)«* în Olanda

Tavanul e din grinzi aparente, unite prin- şipci transa versale. Bogătaşii îl acoperă cu lambriuri, îl îţnpodobesc cu picturi înfăţişînd seeie idilice, mitologice, alegprice... în unele camere; din tavan atîmă bibelouri de lemn sau de metal, reprezentând bărci, luntre, peşti, embleme, steguleţe. Tot de tavan e prinsă cu o panglică sau eu,un lănţişor,, coroniţa de hîrtie pe care stăpîna casei a purtat-o ,1a logodnă.

Burghezul mai strîmtorat se mulţumeşte cu o simplă-văruiala a pereţilor camerei sale. Cel cu, dare de mînă îi J acoperă -cu plăci de faianţărîn culori contrastante. Oricum | însă, în spatele paturilor şi dulapurilor sînt aşezate panouri | de lemn.. La începutul secolului, în locuinţele celer bogaţi pereţii erau în întregime îmhrăcaţi în lambriuri ; mai tîrziu,. lambriurile nu au mai urcat decît pînă la o anumită înălţime. îh paartea de sus, peretele era uneori- tapetai cu piele aurită; ce: scotea în evidenţă tablourile, în ramele lor de lemn sculptat. Pe un. astfel de fundal, cald şi auster totodată, trebuie să ne imaginăm nuanţele de galben şi de albastru ale lui Vermeer, lumina intensă a lui Prans Hals. După 1660 însă, utilizarea pielii nu mai e la modă. I se J preferă pictura murală desfăşurată în ample scene de-l vînătoare, în alegaţii complicate, în evocări biblice, în- | rudite cu cele- din tapiseriile cu care unii îşi împodobesc 3 camerele de primire a. oaspeţilor. Şi totuşi, materialul cel 1 nud căutat rămâne faianţa, în plăci de culori pastelate • — azuriu, galben, portocaliu, liliachiu, verde rafinat, pe ' fond alb: – pe eare sînt desenate buchete de flori şi imagini idilice stilizate,' sînt înscrise dictoane sau e în-făţişat blazonul proprietarului. Aceste plăei reprezintă un i produs naţional şi constituie obiectul unei industrii aflate ‘ în plină înflorire la Gouda, Haarlem, Delft,. Rotterdam. ‘ Lemnul nevopsit place din ce în ce mai .puţin, iar acolo unde mai apare- încă, la pervazurile ferestrelor, la uşi, e în- *l* totdeauna, aurit sau vopsit. Oamenii în pas cu moda dau ' diverselor încăperi ale

locuinţei lor cîte un nume sugerat ;
de decorarea acestora : „camera în piele aurită”, „camera damascurilor”, „salonul Adam şi Eva”.

Pentru ferestre (oare se descind după sistemul numit „ghilotină”) sînt preferate geamurile colorate, prin ale căror ochiuri mici, montate în rame plumbuite, pătrunde o lumină scăzută, voalată, care răspîndeşte în locuinţă o atmosferă tăcută şi misterioasă. Numai cei foarte săraci nu au nici măcar o singură fereastră de aeest fel la faţadă ; în lipsa ei, un rotocol de sticlă pictată, divers colorat, e plasat în mijlocul geamului.

Burghezii înstăriţi atîmă aproape peste tot în casă oglinzi. La început sînt la modă micile oglinzi veneţiene, cu rame de cristal şi cu o bordură de trandafiri din sticlă ; în oea de-a doua jumătate a veacului, unii le vor înlocui cu oglinzile franţuzeşti mari, cu picior.

La mansardă, în jurul podului pe care negustorii îl folosesc ca antrepozit, se mai află cîteva cămăruţe : odăile servitorilor, diverse debarale, boxa unde sînt ţinute lemnele $i turba.

Pentru încălzirea locuinţelor, neerlandezii îşi construiesc şenrinee. Pînă şi în cele mai sărăcăcioase dintre case există cel puţin un şemineu. în ochii burghezului, „acesta a devenit un veritabil element al luxului familial: foarte lat (aşa încît să poată fi uşor curăţat cu un şomoiog de paie), ru un suport dreptunghiular deasupra căminului, cu vatra împodobită cu plăci de fier, uneori artistic lucrate (pe ¡•are vara sînt aşezate la vedere mari vase de porţelan orientale), şemineul are hota sculptată ; pe suport sînt puse porţelanuri, bibelouri de lac. întotdeauna extrem de curat, în •4 nu rămîne niciodată cenuşă, căci aceasta cade direct într-un orificiu special amenajat sub vatră. FoCul se face uneori cu butuci de fag, cel mai adesea însă cu turbă, eoni-; bustibil naţional, folosit deopotrivă la oraş şi la sat. Arderea ci necesită procedee de aerare cu totul speciale : bucăţile de turbă sînt sau aşezate într-un „godin” plasat sub suportul de deasupra căfhinului, sau dispuse în

cercuri concentrice, cu un spaţiu gol la mijloc şi cu spaţii libere ^între ele, prin care ţîşneşte o flacără colorată, de un efect atrăgător. Nu se degajă nici un fel de miros neplăcut. în schimb, iradierea calorică a turbei e slabă. Locuinţa olandeză le dă francezilor senzaţia că e aproape neîncălzită. Oamenii cu ocupaţii sedentare stau iarna îmbrăcaţi în halatul gros de casă. Femeile, care nu ies deloc pe afară, îşi ţin tot timpul picioarele deasupra unei cutii cu jeratic, obiect pe care fi folosesc dealtfel şi lucrătoarele din ateliere. în această cutie, de formă dreptunghiulară, cu o grosime de aproximativ' cincisprezece centimetri, fabricată dintr-un lemn tare sau din metal şi găurită în mai multe locuri, arde încetişor o bucată de turbă.

Pentru iluminat, mijlocul cel mai ieftin şi cel mai răspîndit e lampa cu ulei, un fel de opaiţ minuscul, ascuţit ca un cioc, din care se înalţă o flacără tremurătoare, lipsită de strălucire. Luminările de seu, şi mai cu seamă cele de ceară, mai eficiente, costă foarte mult. în saloanele luxoase, luminările sînt grupate pe un suport de aramă sau de cristal, formînd o lustră care se prinde de tavan cu o tijă de metal sau de lemn aurit. Pe pereţi sînt fixate, ca nişte aplice, mai multe sfeşnice ; alte sfeşnice sînt aşezate pe suportul şemineului.

' Locuinţa ţărănească se deosebeşte, în general, de cea ; de la oraş ca structură : ea nu are decît parter, alcătuit ; dintr-o încăpere mare, dispusă în centrul casei, încon- i jurată uneori de cîteva cămăruţe strimte. în satele aflate ’ în apropierea marilor oraşe, locuinţele clădite în secolul ; al XVII-lea trădează o influenţă citadină : pentru construc- ţia caselor se adoptă planul în profunzime ; uneori se ridică şi un etaj deasupra parterului, sau cel puţin se ’ adaugă cîteva odăiţe în jurul podului. Mobilierul, mai J sumar ca la oraş, păstrează trăsături arhaice. El se corn- ‘ţ pune din cîteva scaune, o masă, cuiere, o vîrtelniţă. De- ‘l coraţia, pictată sau sculptată, continuă străvechile tradiţii indigene. Nu există şeminee : focul se face direct pe pă- i mînt. Ferestrele, puţine la număr, se închid cu

obloane î interioare, din lemn masiv. „Dulapurile de dormit” sînt aşezate de jur împrejurul camerei mari (dacă nu cumva sînt „construite” în cămăruţele anexe); ziua, sînt mascate de perdele sau de uşi. Pe porţiunile de perete rămase libere, ţăranii înstăriţi fixează panouri înguste de lemn pe care sînt expuse farfurii pictate, căni, vase de cositor folosite ca unităţi de măsură.

Indiferent de categoria socială căreia îi aparţine, neerlandezul nutreşte pentru casa lui o dragoste profundă, în ochii bărbatului, econom pînă la avariţie, aranjarea locuinţei e singurul prilej în care e îngăduit luxul, oricît ar costa el. Cît despre femeie, ea se consacră cu totul casei. Casa e vatra, templul familiei, iar familia, la rîndul ei, e centrul existenţei sociale. De aceea neerlandezului îi place să se închidă în locuinţa lui, în camerele de o curăţenie ireproşabilă, cu mobile lustruite, cu obiecte care strălucesc de atîta frecat. Aşa se explică dificultăţile mari pe care le întîmpină străinii stabiliţi în Ţările de Jos cînd e vorba să lege şi să întreţină legături de prietenie cu localnicii. Le Laboureur, în 1642, chiar şi Bayle, în 1684, deplîng această stare de lucruri, pe care o pun pe seama firii închise a neerlandezilor [4]. Începînd de la mijlocul secolului, negustorii cei mai bogaţi, unii patricieni se întrec în decorarea cît mai rafinată, cît mai somptuoasă a interioarelor lor. Mobile, corpuri de iluminat, stofe, obiecte (!'■ artă, toate achiziţionate cu bahi grei, se adună în aceste locuinţe, oferind mai curîhd o imagine a opulenţei decît i bunului gust. Dar luxul astfel etalat nu satisface doar orgoliul proprietarului; el are şi o funcţie economică, fiind considerat un mijloc de a investi unele venituri exceden- *are greu de plasat. Cu timpul însă, aceste investiţii sterile ar putea secătui economia ţării: e un pericol de care, către •.rîrşitul veacului, unele .spirite clarvăzătoare vor deveni «•onştiente. De vină, se va spune, e numai influenţa franceză. După unele relatări

din epocă, doamna de Maintenon

6

l-ar fi convins, chipurile, pe Ludovic al XlV-lea că cea • mai sigură cale de a-i face pe olandezi să se abată de la virtuţile în care stă forţa lor e răspîndirea în Ţările de Jos a modelor de la Paris...

Grădini şi flori J

Din „camera din spate” sau din capătul coridorului seş ajunge, coborînd cîteva trepte, în curtea împrejmuită de^ un gard de lemn vopsit în verde sau în roşu cafeniu. ; :

Unii meşteşugari şi-au transformat curtea intr-o de-' pendinţă a atelierului; unii negustori, în antrepozit. Cei mai mulţi dintre burghezi, chiar şi cei de condiţie mo- destă, şi-au amenajat aici o grădină, în ciuda suprafeţei foarte mici, adeseori de-abia de cîţiva metri pătraţi: de i bine de rău, e loc pentru o peluză de gazon, un'strat deş flori, cîteva bucăţi de muşchi verde. Dacă dimensiunile[1]; terenului o permit, pe lîngă zid mai pot creşte cîţiva ar-i buşti – soc, drob –, mai pot fi cultivaţi doi, trei pornii fructiferi. Cu cît burghezul ocupă un loc mai înalt înH ierarhia socială, cu atît grădina lui e mai întinsă, fără săi atingă însă niciodată proporţii cu adevărat considerabile la oraş, pămîntul e scump şi rar. Acesta e motivul pentru« care, mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului® mujţi oameni înstăriţi îşi cumpără, în împrejurimile ora® şului, o a doua grădină unde se retrag vara, în zilele cîngi nu se lucrează, împreună cu familiile lor. a

Grădina neerlandeză tipică e alcătuită din patru peluzei dreptunghiulare, despărţite de o alee în cruce. Pe peluzei sînt sădite straturi de flori ; de jur împrejur cresc copaci ® în mijloc se află un pavilion de lemn (mai tîrziu el va jfl zidit din piatră), cu acoperişul în formă de cupolă, saaB un umbrar de verdeaţă sub care se poate lua masa şi und^B cînd moda se .va fi răspîndit, se va servi ceaiul de după® amiază. Totul aici e ordonat, îngrijit,

geometric, liliputan : o adevărată grădină pentru păpuşi.

Neerlandezul ţine cu tot dinadinsul să-şi aibă propria sa recoltă anuală de fructe. E cultivat mai ales mărul, cu cele aproape douăzeci de soiuri cunoscute (dintre care cel mai apreciat e cel numit *goud pipping)* ; apoi, părul, din care se cunosc cincisprezece soiuri ; se cultivă însă şi cireşul, şi prunul. Pe pămînt se încolăcesc vrejurile pepenilor galbeni, se întind tufele de căpşuni. Pe lîngă gard se coc murele, zmeura, moşmoanele – fructele săracului. Mulţi grădinari amatori şi-au construit, din lemn, sere în care se străduiesc să crească piersici, caişi..^ şi chiar viţă de vie.: ciorchinii de struguri se dezvoltă dar din ei nu se poate scoate nici un strop de alcool. La oamenii instruiţi, dragostea pentru plante se îmbină cu gustul înnăscut pentru cercetarea naturii. Posesorii de grădini au la îndemână o întreagă literatură de specialitate, manuale' sau studii savante, ca acel *Arboretum sacrum* al lui Joan van der Meurs, apărut în 1643, în trei volume.

întreăga naţiune nutreşte (spre indignarea cîtorva moralişti) o adevărată pasiune pentru flori. Prea puţin folosite în împodobirea interioarelor, florile abundă în . grădini, unde sînt rînduite în straturi izolate, delimitate cu grijă : trandafirii aici, stînjeneii dincolo ; altundeva crinii ; ceva mai departe zambilele ; în fund măceşii; galbenul]a dreapta, roşul la stînga. Domneşte între aceste plante o ordine lipsită de orice fantezie, dar în care spiritului metodic îi place să-şi regăsească imaginea. Parfumurile însă nu pot fi împiedicate să se amestece. în grădiniţele minuscule din centrul marilor oraşe, acestora li se adaugă miasmele care vin dinspre canal ,^i care, în zilele toride, le biruie cu desăvârşire.

în toate oraşele. există florării; florarul îşi vinde aici **sau** produsele din propria sa grădină sau pe cele obţinute din cultivarea unei alte grădini pe care a . închiriat-o undeva în apropierea oraşului. Dacă negustoria merge bine şi cererea e, mare, el se. adresează unui horticultor din

Haarlem, care îi va deveni furnizor. într-adevăr, pămîntul din Haarlem şi din împrejurimi se dovedeşte atît de prielnic florilor, încît grădinile de aici au sfîrşit prin a-şi pierde funcţia pur decorativă pentru a da naştere unei adevărate industrii : se cultivă narcisa, şofranul, crinul de diverse nuanţe, violeta, anemona, brînduşa, omagul, nemţişorul-de- cîmp, sîngele-voinicului şi nenumărate alte specii dintre care unele sînt la vremea aceea necunoscute în restul Europei; se importă, se experimentează, se creează forme şi culori noi, e lansat *apocynum canadense.*

Pînă pe la 1615, trandafirul rămîne regele tuturor florilor. Apoi, în nqmai cîţiva ani, el cade în dizgraţie, detronat de lalea. Importată din Turcia în Germania încă din 1559, laleaua fusese adusă în Ţările de Joş de către naturalistul Clusius, ca o curiozitate exotică. Puţin după aceea, ea putea fi văzută în cîteva grădini. Dar a fost nevoie ca Olanda să fie cucerită de moda care se răspîn- ; dise la Paris la începutul domniei lui Ludovic al XlII-leaj pentru ca laleaua să atragă atenţia şi să stîrnească inte- ? resul marelui public. Brusc, ea s-a văzut promovată la rangul de floare nobilă, întruchipare a unei întregi simboş lici cavalereşti. S-a întîmplat totodată ca un virus care ! bîntuia pe atunci în grădinile olandeze să-i atace corola, ; producînd o serie de modificări patologice ale acesteia. Î Horticultorii, speculînd favoarea de care se bucura laleaua, au profitat imediat de ravagiile virusului pentru a crea . mai multe varietăţi neobişnuite.

Cum moda franceză se răspîndise între timp în toată'J Europa occidentală, Ţările de Jos devin principalul ei^ furnizor de lalele. încă din 1625, bulbul de *Semper* Au-'i *gustus,* deosebit de căutat, se vinde la un preţ fabulos : floarea are un caliciu mare de un alb pur, cu mici pete, albăstrui la bază şi cu striaţii verticale de un roşu aprins, -a Grădinarii obţin lalele roz, mov, cafenii, galbene sau în „ combinaţii de culori dintre cele mai diverse, ca de pildă varietatea *Laprock,* pestriţă ca veşmîntul unui arlechin.

Numărul soiurilor create creşte vertiginos : de la treizeci se ajunge curînd la o sută de tipuri diferite. Guvernatorul din Kennemeerland botează specia produsă de el *Amiral.* Imediat, alţi cincizeci de horticultori amatori preiau ideea : începînd din acel moment se constituie un întreg grup onomastic : *Amiral van Enckuysen, Amiral Pottebacker.* Apare şi un grup *General: General van Eyck,* şi alţii; un grădinar din Gouda, hotărît să-şi facă reclamă, lansează soiul *Generalul generalilor.* Cu mai puţine pretenţii, o altă varietate e numită, în lipsă de ceva mai inspirat, *Roşu şi galben de Catoleyn.* Există cinci tipuri de *Merveille,* patru de *Morillon,* şapte de *Tournai,* treizeci de *Paragon...* E o veritabilă inflaţie... de care unii ştiu să profite : bulbii se vînd scump şi se obţin destul de lesne chiar şi pe un petic de grădină. Mulţi orăşeni cu ocupaţii sedentare, mulţi negustori pînă atunci prudenţi sînt cuprinşi de febra aventurii.

Ţesătorii din Haarlem, care constituie una din corporaţiile importante ale oraşului, se aruncă în vîrtejul speculaţiilor, deşi nu se pricep cîtuşi de puţin la horticultura. Febra creşte. „Tulipomania” atinge paroxismul în iarna anului 1636 şi se sfîrşeşte printr-o catastrofă cîteva luni mai tîrziu. E o adevărată frenezie a jocului la bursă, delirantă, contagioasă. întreaga populaţie e contaminată : măcelari, portari, misiţi, hangii, studenţi, frizeri, coşari, perceptori, muncitorii care extrag turba, nici o categorie socială nu e cruţată, nici o sectă religioasă, nici o asociaţie – arminieni şi papişti, luterani, menoniţi, paznici de noapte şi retori! Zonele în care se află Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Utrecht, Rotterdam sînt cel mai puternic afectate. Cei care au reuşit să-şi păstreze cumpătul, puţini la număr dealtfel, îi numesc pe ceilalţi „Purtătorii de scufie” *(Kappisten),* făcînd aluzie la scufia nebunilor : se lansează pamflete, cîntece satirice al căror umor devine tot mai tăios.

La Hoorn, cu trei bulbi de lalea îţi poţi cumpăra o

casă. Un *Amiral Liefkens* valorează 4 400 de florini ; în ce priveşte *Semper Augustus,* cursul lui ajunge de la 4 000 la 5 500 de florini ! Cînd măi mulţi cumpărători rîvnesc la acelaşi bulb, ei nu se dau în lături să-i ofere celui care t vinde o mită fantastică : bunăoară un rîd van şi doi cai frumoşi. La Amsterdam, un burghez adună în felul acesta, în timp de patru luni, suma de 60 000 de florini, din exploatarea grădinii sale. Posesorii de bulbi nu mai au somn. Un florar îşi instalează la pat o sonerie de alarmă al cărei fir înconjoară, în grădină, preţiosul strat de lalele. De două sau de trei ori pe săptămână, seara, cumpărătorii şi vînză- torii se întîlnesc la circiumă unde tratativele se prelungesc pînă noaptea tîrziu. Departe de a fi ţinuţi în afara acestor preocupări, copiii sínt chiar invitaţi, să participe la întruniri, căci se cuvine să înveţe de timpurii} cum se cîştigă banii! Pot fi văzuţi chiar şi predicatori protestanţi în această mulţime din care, în zori, ies proaspeţii îmbogăţiţi ; nu e exclus însă ca aceştia să se trezească a două zi în cea mai cruntă mizerie. Acelaşi bulb e vîndut şi revîndut **de** zece ori în decursul unei singure zile. Au apărut şi specialişti în materie care întreţin un serviciu de informaţii, descoperă pistele cele mai interesante. Cum majoritatea tranzacţiilor au loc iarna, obiectul speculaţiilor e pur imaginar. Circulă şi o serie de cataloage ale varietăţilor de lalele, cataloage uneori admirabil realizate, ca cele pictate de Judith Leyster, eleva lui Frans Hals.

Mulţi oameni de condiţie modestă, care au cumpărat* bulbi pe credit şi care au pierdut ocazia de a-i vinde apoi, se găsesc în situaţia de a nu-şi putea achita datoriile. Tribunalele primesc tot mai multe reclamaţii. Sute de- familii burgheze sínt ruinate. Municipalităţile se sperie : sistemul comercial care asigură prosperitatea ţării se sprijină în întregime pe credit. Speculatorii de bursă sínt şi ei cuprinşi de nelinişte. Primul semn al crizei apare în 3 februarie 1637 : un florar cumpără cu 1 250 de florini un bulb pe care nu reuşeşte să-l revîndă. Breasla intră în panică. în 24 februarie se ţine la Amsterdam o adunare

generală a florarilor care hotărăşte luarea unei măsuri radicale : de acum înainte vor fi onorate doar poliţele trase înainte de 30 noiembrie 1636 ; toate contractele ulterioare sînt anulate iar cumpărătorul se va putea achita de datorie plătind o despăgubire de 10% vînzătorului şi restituindu-i bulbul. La 27 aprilie, Statele din Olandă ratifică această hotărîre. De la o zi la alta, cursul bulbilor celor mai scumpi coboară de la 5 000 la 50 de florini ! Echilibrul se restabileşte cu preţul ruinării multora. Printre victime se numără şi pictorul Jan vân Goyen, maestrul lui Jan Steen.

Capitolul V

IGIENA CORPORALA $1 VIS LlMENIAţlA

Trezirea ; toaleta de dimineaţă

Hfrîitoarea guarzilor de noapte, care şi-au început de mult rondul, a răsunat din jumătate în jumătate de ceas pe străzile oraşului, marcînd scurgerea timpului. Printr-o frază muzicală, ei au vestit, rînd pe rînd, miezul nopţii, ora unu, ora două... Şi, de fiecare dată cînd glasul lor s-a făcut'astfel auzit, un sunet de trompetă a răspuns semnalului din înaltul turnului de veghe. La poarta cea maré, bătăile orologiului se succed, limpezi, distincte, umplînd aerul de vibraţii. Pentru cîteva minute, aceste zgomote tulbură somnul oamenilor, apoi liniştea coboară din nou asupra oraşului.

Municipalitatea se însărcinase să măsoare astfel timpul pe durata nopţii. Ziua, timpul e măsurat de fiecare cetăţean, pentru propriile lui interese. în acest scop se foloseşte mai cu seamă clepsidra. Obiect nelipsit din biroul neguţătorului, clepsidra îşi află la fel de bine locul şi pe masa studentului, sau în bucătărie ; e un instrument pe care-l găseşti pretutindeni. Se fabrică clepsidre gradate,

de dimensiuni mari, al căror nisip are nevoie de două-sprezece ore – adică de o întreagă zi de muncă – pentru a se scurge dintr-o parte într-alta. Ceasurile de buzunar, păstrate în casetă, sau cele pe care le poartă pe piept, agăţate de un lănţişor împreună cu oglinjoara, doamnele din înalta societate, sînt încă obiecte de lux rare şi costisitoare. Spirala cu pendul, inventată de Huyghens în 1657, va permite fabricarea ceasurilor de perete, dar întrebuinţarea acestora nu va începe totuşi să se generalizeze decît către 1680. Călătorii din diligenţe ori de pe luntrele trase de cai îşi confecţionează, dacă au nevoie, un fel de cadran solar improvizat dintr-un pai aşezat perpendicular pe palmă.

În clipa cînd rondul de noapte se sfîrşeşte, unele bresle meşteşugăreşti au şi început ziua de lucru. Au trebuit emise regulamente municipale pentru a interzice călcătorilor de postav să-şi deschidă atelierele înainte de ora două noaptea, pălărierilor să se apuce de treabă înainte de ora patru, iar fierarului, care face un zgomot asurzitor în fierăria lui, să-şi înceapă munca înainte de a se auzi sunetul clopotului ce vesteşte răsăritul soarelui şi dă tuturor semnalul de deşteptare.

Dimineaţa, primul membru al familiei care coboară din pat e tatăl. Cu scufia de noapte pe cap şi în papuci, înfofolit în halatul de casă, el deschide obloanele şi uşa de la. vestibul, iese în pragul casei, se uită la cer să vadă cum e vremea. Vecinii îşi dau bineţe, schimbă între ei cîteva vorbe despre necazurile vieţii ori despre mersul afacerilor. Apoi este strigată slujnica. în curînd se aude tropăit de paşi, răsună glasuri de copii. Se deschid şi se închid uşi. Ai casei se sărută. în Ţările de Jos, toată lumea se îmbrăţişează : fiecare îşi sărută prietenii, musafirii, ba chiar şi pe străinii care se află în trecere pe acolo. în acest răstimp, strada începe să prindă viaţă. Lăptarul şi brutarul au pornit să-şi vîndă marfa, pe care o duc în doniţe sau în cărucioare împinse cu zgomot pe

Zijp ori la Alkmaar, unde femeile nu folosesc boneta, părul este aranjat.după o modă tradiţională, pieptănătura foarte complicată comportînd o împletitură de codiţe şi de bucle care se înalţă asemenea unei căşti. în satele provinciei Olanda, se poartă aproape întotdeauna o bandă din metal aurit, care încinge partea superioară a frunţii.

Îmbrăcămintea

Bărbaţii, femeile, copiii, toată lumea se îmbracă de cum se dă jos din pat. Cînd, o clipă mai tîrziu, familia se adună pentru micul dejun, toţi sínt echipaţi din cap pînă în picioare.

îmbrăcămintea este destul de puţin variată. Pe la 1600, orice semn de eleganţă pare suspect; această prejudecată, deosebit de persistentă, a dăinuit pînă în jurul lui 1650, după care a început să piardă treptat teren. Rafinamentul vestimentar vizează mai curînd materialul din care sínt lucrate hainele decîţ forma acestora, şi are drept obiect ' mai degrabă podoabele adăugate decit structura costume-lor sau a rochiilor în sine. în domeniul modei, schimbările sínt extrem de lente. Nobilii, ofiţerii din «armată se adaptează succesiv gustului .parizian, londonez sau german. Patriciatul şi burghezia se arată mult mai conservatoare : ele sínt cele care impun, după dispariţia, către 1600, a aşa-numitului costum „spaniol”, stilul vestimentar neer- landez al secolului de aur în ceea ce are el mai specific. Acest stil nu se va schimba decît foarte puţin. Cele cîteva modele preluate de la croitorii parizieni ajung în Ţările de Jos cu o întîrziere de zece, de douăzeci de ani. Dealtfel, nu se poate face nici o generalizare : începînd din 1630, apar diferenţe de gusturi chiar între membrii de vîrste deosebite ai aceleiaşi familii : pelerina lungă, de tip local, numită *Vlieger,* pe care, pe la 1600, o purtau toate femeile, nu mai apare, către 1640, decît la cele trecute de a doua tinereţe. în păturile de jos,

îmbrăcămintea îşi schimbă şi mai puţin aspectul : muncitorul, ţăranul, marinarul nu-şi cumpără un costum nou decît pentru că cel vechi este prea uzat (uneori, după ce a fost folosit de două sau de trei generaţii la rînd !) şi nu pentru că ş-a demodat.

Neerlandezii, ale căror case sînt, după, cum am văzut, prost încălzite, luptă împotriva rigorilor iernii îngrămădind pe ei mai multe rînduri de haine. E o trăsătură naţională, vizibilă mai cu seamă la oamenii simpli. „Adevăratul olandez, scrie Olivier Goldsmith, este cea mai ciudată figură din lume... Nu poartă palton, dar are în schimb pe el şapte jiletci şi nouă rînduri de pantaloni, astfel încît şoldurile Încep aproape de la subsuori... Femeia olandeză îşi pune cîte un jupon pentru fiecare pereche de pantaloni cu care este îmbrăcat soţul ei.” [4]

Dacă, din pricina unor asemenea obiceiuri, silueta îşi pierde din eleganţă, în schimb veşmintele sînt foarte îngrijite. Ca şi casa, lenjeria şi hainele strălucesc de curăţenie, compensînd lipsa aproape totală a igienei corporale...

Cu rezervele amintite, se pot distinge trei perioade în istoria vestimentaţiei din secolul de aur. La început, costumul se remarcă prin mulţimea componentelor, prin Ixigăţia coloritului, prin liniile frînte ce delimitează diversele părţi ale trupului. în cel de al doilea sfert al veacului, dimpotrivă, elementele costumului se topesc într-un tot nediferenţiat, în care formele şi culorile se estompează. Cu un sfert de secol mai tîrziu, linia acestuia redevine precisă, bazîndu-se pe forme contrastante, de mare efect : veşminte bărbăteşti de modă nouă, foarte largi, cum ar fi pantalonii *rhingrave* [VI], contrastează cu tunica strînsă pe <<>rp, care apare către 1660. în comparaţie cu costumul francez din aceeaşi epocă, cel al neerlandezilor pare lipsit culoare : *Banchetul arcaşilor,* tablou al pictorului Van

VI Pantaloni a căror modă a fost lansată în Franţa, în secolul M! XVTI-lea, de către prinţul renan (= .,rhmgravul”) Salm. (N. tr.)

der Helst datînd din 1648, reprezintă un ansamblu coloristic neutru, compus din nuanţe de gri, negru, galben brun, alb, .căruia cîteva ornamente executate în portocaliu **sau** în albastru închis îi dau o oarecare strălucire. Roşul: **apare** rareori. Bărbaţii şi femeile din rîiidul patriciatului preferă nuanţele întunecate : negru sau mov. Pentru cornponentele principale ale veşmîntului se folosesc de obicei stofe mate,. în timp ce pentru cele secundare se întrebuinţează ţesături lucioase. „ 1

Costumul bărbătesc e format din două piese principale : ɹ pantalonii şi o haină, mai mult sau mai puţin asemănătoare cu surtucul nostru de astăzi. Peste aceasta se îmbracă un fel de vestă, numită „cazacă”, cu sau fără mîneci, uneori croită ca un patrafir, şi care se poartă în general deschisă; Mînecile hainei, care, la persoanele rafinate, au o funcţie decorativă, vor fi rînd pe rînd împodobite cu rozete, cu : umeraşi încreţiţi, sau vor fi despicate pe anumite porţiuni ’ pentru a lăsa să se vadă lenjeria şi a obţine astfel, prin contrastul culorilor, un efect deosebit. Lâ începutul seco- „ lului se poartă pantaloni de diverse croieli, între care se instituie o adevărată concurenţă : pantalonii foarte bu- « fanţi, a căror lărgime este aceeaşi de la talie pînă la genunchi; sau, dimpotrivă, pantalonii scurţi şi colanţi; în sfîrşit, diferite tipuri mixte de croieli, cu sau fără buzunare. Apoi, moda pantalonilor colanţi se impune ca modă dominantă, persistînd pînă în momentul introducerii aşa-numiţilor *rhingrave,* pantaloni foarte largi,’ garnisiţi, cu panglici şi noduri, care. coborau pînă sub genunchi, reproducând un model venit fără îndoială deja Versailles, De la genunchi în jos, sub panglica ce-i fixa pe picior, pan- . talonii se continuau cu ciorapi, de obicei de lînă tricotată, ; prinşi cu ajutorul unor jartiere. Adesea se poartă două perechi de ciorapi traşi unii peste alţii *f* ori se adaugă un fel de manşetă foarte Iată, din pînză, cu garnitură de dan* telă, care îmbracă pulpele, peste ciorapi. Pantofii, foarte strîmţi, sînt închişi prin două curele încrucişate sau printr-o rozetă. în general, peste ei se încalţă un fel **de*.!**

papuci groşi, fără călcîi, care-i feresc de murdăria de pe străzi. Cizmele, la început foarte rar purtate la eostumul de toată ziua, se răspândesc treptat în cursul primei jumătăţi a veacului. Pe la 1650 erau la modă cizmele foarte largi ; carâmbul răsfrînt lăsa să se vadă marginea dantelei de la manşeta care acoperea ciorapul.

în jurul anului 1600, bărbaţii poartă pălării mari, cu fundul conic, al căror bor larg şi moale este ridicat în faţă ; douăzeci de ani mai tîrziu ajunge la modă un fel de joben tare, cu bor îngust, pentru ca, după aceea, să se revină la borurile largi, dar tăiate neregulat. îmbrăcămintea bărbătească nu include, printre piesele sale componente, paltonul ; nu se cunoaşte decît un fel de tunică scurtă, terminată uneori printr-o glugă şi despicată pînă la jumătatea spatelui, la cei care poartă spadă. în schimb, burghezul neerlandez nu se desparte toată iarna de halatul lui, piesă vestimentară tradiţională, apărută din timpuri străvechi pe aceste meleaguri şi asupra căreia moda nu are . nici o putere. Oamenii îl îmbracă peste haină, îl poartă oriunde, la birou, în atelier, în prăvălie. Căptuşit uneori cu catifea ori cu blană, el ajunge pînă la călcîie. Adesea, în îneca are, în dreptul cotului, o despicătură prin care iese braţul: în acest ,caz, partea inferioară a mânecii atîrnă în voie.

în ceea ce priveşte îmbrăcămintea femeilor, piesa caracterizată prin cea mai mare varietate e corsajul. închis sever pînă la gît, cu mîneci lungi, acesta este deseori garnisit cu fîşii de stofă aşezate în lung, făcînd-o să pară mai înaltă pe cea care-l poartă. Aşa-numitul corsaj „fără mînrci”, deschis într-un decolteu lung, triunghiular, îşi con- • vntrează ornamentaţia pe umeri şi în, partea superioară **a** braţelor : mineci false, de culori diferite, burleuri, umeraş i încreţiţi, toate acestea scoase în evidenţă de **albeaţa** cămăşii. Rochia, îmbrăcată peste unul sau mai multe **jupoane**, contrastează în general cu corsajul, atît prin **culoare** cît şi prin materialul din care e făcută. Ea **cade** dreaptă, pînă la pământ ; numai rareori se prelungeşte

printr-o mică trenă. Unele femei elegante o ridică în faţă, lăsînd să se vadă japonul ; se formează astfel un burleu care o umflă în dreptul şoldurilor. De cele mai multe, ori, neerlandeza îşi pune, peste fustă, un şorţ : alb, negru, liliachiu, cîteodată garnisit chiar cu dantelă, aceşta e purtat de femeile din toate păturile sociale, apărînd astfel ca un element decorativ naţional. Dacă e lat, şorţul se prinde de colţuri în partea de jos a corsajului; dacă e îngust, se fixează cu bride.

Din rochia fastuoasă care se purta pe deasupra în secolul al XVI-lea, a apărut un fel de halat pentru femei, aşa-numitul *Vlieger* („haina zburătoare”), aproape întotdeauna de culoare neagră, uneori căptuşit cu blană, şi avînd sau nu mîneci. Cum se lărgea în jos, spre poale, el dădea siluetei o formă conică. După 1620, acest *Vlieger* s-a purtat în general deschis în faţă, lăsînd să se vadă mult din rochie şi din corsaj, ceea ce le-a făcut pe unele femei, deosebit de preocupate de eleganţa ţinutei, să-şi pună, începînd de atunci, pe pîntec, o pemuţă, pentru ca rochia, bombată, să iasă şi mai mult în afară prin această deschizătură.

Dar îmbrăcămintea neerlandezelor comportă o piesă, şi mai caracteristică decît *Vliegerul;* e vorba de *Huik* („pelerina”) : o haină lungă, confecţionată din stofă groasă şi rezistentă, ce coboară în jurul trupului din vîrful unei glugi înalte, montate pe o tijă rigidă, îndoită în formă de arc. Uneori, această glugă are aspectul unei mici pălării conice. După 1650, femeile din, rîndul burgheziei renunţă la pelerină, dar ea va continua încă multă vreme să fie purtată de femeile din popor, cărora le va servi drept impermeabil. Neerlandezele nu-şi pun decît rareori pălărie, în primul sfert al veacului, pălăria pe care o arborau femeile elegante nu se deosebea decît prea puţin de cea ; bărbătească. înaltă, de formă conică, ea a devenit element^ component al vestimentaţiei femeilor de rînd, care au purtat-o dealtfel vreme îndelungată. Pălăria de soare, cU^{n} boruri largi, a avut aceeaşi soartă. Alături de

aceste două, tipuri apare şi micuţa tocă, pălărioară cu pană, fără boruri, ca o calotă, care imita o modă răspîndită în Franţa cu vreo patru, cinci decenii în urmă. După anii 1640—1650, nici o femeie din rîndul burgheziei şi al patriciatului nu mai poartă pălărie : în locul acesteia apare baticul înnodat sub bărbie. Cît despre ciorapi şi pantofi, de-a lungul întregului veac, aceştia seamănă întru totul cu cei bărbăteşti. Moda papucilor fără călcîi, cu yîrful din piele, e răspîndită în toate păturile sociale, cu deosebirea că burghezele îi folosesc în special în casă, pe cînd pentru femeile de condiţie inai modestă aceştia reprezintă încălţămintea obişnuită.

Lenjeria de corp e alcătuită din două categorii de piese. **Pe** de o parte, cele care nu se văd : cămaşa (îmbrăcată fie pe trupul gol, fie peste o altă cămaşă scurtă, cu mîneci); indispensabilii, în cazul bărbaţilor, şi corsetul cu balene, purtat de multe femei. Pe de altă parte, lenjeria cu rol decorativ, adică gulerele şi manşetele, ce se adaugă la hainele îmbrăcate peste cele dintîi, precum şi acea găteală care nu lipseşte nici unei femei – boneta.

în prima jumătate a secolului, moda gulerului plat Intră în concurenţă cu o alta – aceea a gulerului plisat. (! uterul plat, deschis ori închis, apretat şi ajustat, ori căzi nd lejer în jurul gîtului, este de obicei mai lat la femeile tinere. Persoanele mai în vînstă preferă gulerul plisat şi «ci obit, care apare, şi el, în diverse modele ce se deosebesc prin forma cutelor şi prin înălţime : pe la 1610, există gulere înalte de 8 centimetri..., dimensiune dealtfel modestă în comparaţie cu ceea ce se purta în aceeaşi vreme în Belgia spaniolă. După 1646, gulerul plisat dispare încetul cu încetul, în locul său impunîndu-se categoric gulerul plat. De asemenea, în rîndul femeilor se răspîndeşte moda baticului, pe care unele dintre ele îl apretează transformîndu-l Intr-un fel de al doilea guler, suprapus celui dintîi, tx» cînd altele îl folosesc ca basma. Începînd din 1620, gulerul se asortează cu manşetele, late, încărcate de dantele, mx’ori chiar scrobite, care acoperă

încheietura mîinii.

Scrobeala întrebuinţată în astfel de cazuri dă lenjeriei **o** î nuanţă albăstruie, care va deveni mai tîrziu, cînd tehnica! apretării se va modifica, un indiciu al supremei eleganţe.

Toate neerlandezele, cu excepţia unor mondene şi **a** ţărănoilor din cîteva sate – foarte puţine la număr —f poartă bonetă. Boneta este dealtfel singurul acoperămîni de cap întrebuinţat de acestea, acasă ca şi pe stradă, reminiscenţă a unei tradiţii odinioară larg răspîndite în întreaga Europă şi care, în secolul al XVII-lea, nu mai dai- , nuie decit în Ţările de Jos. în jurul anului 1600, boneta e j făcută din două bucăţi de stofă lucrate în modele felurite,. ‘ ■ şi strînge capul, ascunzînd urechile şi ceafa. Mai apoi ea se reduce la un fel de săculeţ îngust, de culoare închisă, sub care intră cocul şi care se prelungeşte prin trei col- . ţuri, spre urechi şi spre frunte. Totuşi, paralel cu această j bonetă, în ansamblul ţinutei de interior îşi face apariţia şi ‘ boneta de tip francez, o scufă albă, mare, largă, care acoperă capul în întregime şi • ale cărei colţuri apretate coboară pe umeri.

Vestimentaţia unui burghez ori a ţmei burgheze cu dare j de mînă poate include diverse accesorii, mai mult sau maM puţin luxoase după forma pe care o au şi după materialul • din care sínt făcute : mănuşi, de piele sau. de mătase ; o ; batistă, adesea brodată, care va rămîne totuşi, pînă la,j sfîrşitul secolului al. XVIII-lea, un obiect destul de rar$ întrebuinţat; o curea de piele, pe care o purtau bărbaţi la începutul veacului şi de care cîteodată atîrna un pumnajŢ scurt cu lama lată. Femeile îşi încing uneori talia cu o eşarfă colorată sau, mai rar, cu un lanţ greu de aur, garnisit cdf’ pandantive. în prima jumătate a secolului, nici unei bur- gheze nu-i lipseşte lănţişorul sau cureluşa prinse de jupoi- cu un mie cîriig şi de care sínt agăţate, ca simbol al funcţiilor ei casnice, un mănunchi de chei, un cuţit, o pe*! reche de foarfeci, o cutiuţă cu ace. După 1650 însă, această „curea de dedesubt” nu mai este folosită decît. de femeii * în vîrstă din rîndul patriciatului.

Evantaiul, confecţionat din pene multicolore lipite pe un cerc de hîrtie cartonată, pictat ori împodobit cu perle,

s
e

nu apare decît în mîna femeilor elegante. Pentru a-şi proteja tenul, acestea nu ies din casă fără mască, o bucată dreaptă de stofă, tăiată în formă de oval, cu două deschizături în dreptul ochilor, care le acoperă faţa lăsînd însă liberă gura ; uneori, în locul măştii e folosit un fel **de** cozoroc care stă înclinat pe frunte, întocmai ca acela **ai** jucătorilor de tenis de astăzi.

Iată acum cîteva cifre care pot arăta cît de bogată era garderoba feminină în sînul marii burghezii. Dota unei fete dintr-o familie avută din Amsterdam număra nu mai puţin de 150 de cămăşi şi 50 de baticuri[5]. Văduva **unui** patrician avea, în 1620, 32 de gulere plísate de diverse forme. Inventarul primarului van Beveren cuprinde **40 de** indispensabili, 150 de cămăşi, tot atîtea gulere, **154 de** perechi de manşete şi un număr identic de batiste, **60 de** pălării (la care se adaugă 92 de scufii de noapte), 20 **de** li al ate, o duzină de cămăşi de noapte, 35 de perechi **de** mănuşi... Dealtfel, inventarul precizează că domnul **van** Beveren a trebuit să cheme de două ori în cursul aceluiaşi nn fierarul ca să-i repare dulapul **de** rufe pe cale să se **pră**buşească sub greutatea lenjeriei*.

îmbrăcămintea oamenilor de rînd de la oraşe nu **se** prea deosebeşte de cea a burghezilor decît poate printr-un plus de simplitate şi printr-un gust mai pronunţat **pentru** elementele de modă veche : cămaşă de lină, surtuc **din** postav gros, de culoare neagră, albastră, gri, cafenie, **Cu** în meci strimte, protejat de un şorţ de piele. Femeile îşi pun o i acheta scurtă peste corsaj, iar cînd se ocupă de treburile • ieri folosesc mînecuţe care acoperă porţiunea dintre **cot yl** încheietura mîinîi. Pe vreme urîtă, sînt preferaţi **saboţi! de** h rnn, obicei preluat de la ţărani.

Costumul ^obişnuit al marinarilor – pantaloni **largi,** bufanţi, veston foarte scurt, căciulă de blană sau **beretă tic** fetru – aproape că se confundă cu portul local **din** Mirle maritime cum ăr fi Volendam, ori cu cel al ţăranilor

din provincia Friesland. Cît despre costumele ţărăneşti propriu-zise, ale căror tipuri tradiţionale diferă destul de mult în cele şapte provincii, ele nu au deloc acel caracter imuabil pe care, dintr-o eroare de perspectivă, i-l conferim astăzi folclorului. Moda citadină le influenţează şi pe ele. Dar materialele pline şi rezistente din care sînt lucrate ca şi spiritul gregar al ţărănimii reduc mult efectele acestei influenţe. Portul femeilor din orice sat neerlandez are drept elemente de bază rochia lungă, croită dintr-o ţesătură groasă de lînă, şi corsajul foarte ajustat. Ciorapii, colorati în nuanţe vii – roşu, galben, stacojiu – precum şi şor-' ţul albastru sau verde cu dungi late se asortează cu acestea. Variaţiile care apar de la o regiune la alta se datorează ornamentaţiei, jocului de nuanţe, combinării accesoriilor. în jurul oraşului Rotterdam şi de-a lungul Rinului, ţărăncile poartă o jachetă lungă cu jabou, care acoperă partea superioară a fustei, şi o mantie scurtă din serj, cu gulerul ridicat pe ceafă. în ţinutul Purmer, gulerul apretat înconjoară gîtul şi se încheie strîns pe pieptul ascuns sub un plastron ale cărui colţuri inferioare ajung, în spate, pîna la şale. în provinciile din centru şi din sud sînt luate în derîdere fustele femeilor din Olanda septentrională, atît de exagerat de scurte încît lasă să se vadă glezna sau nu ajung nici măcar pînă acolo ! Femeile din Friesland îşi descoperă partea superioară a bustului, în vreme ce pe malurile golfului Zuiderzee, o corseletă rigidă, turteşte şi deformează sînii. Aproape pretutindeni un fel de capişon a cărui margine coboară pe umeri acoperă capul, ascunzînd complet părul. în unele sate de pescari, peste acest capişon se poartă o pălărie neagră mare, cu borul ridicat în spate şi lăsat în faţă.

în cursul secolului al XVII-lea îşi fac apariţia în Zeeland şi în regiunea Zuiderzee aşa-numitele „fiare de urechi”, plăcuţe de aur sau de metal aurit, fixate strîns, de o parte şi de alta a bonetei, cu ajutorul unei monturi.

Costumul ţărănesc masculin adaugă surtucului şi pantalonilor un fel de redingotă numită *paltrock.* în ansamblul

lor, aceste straie sînt prea puţin colorate : doar uneori vreo cingătoare ori vreun găitan constituie o pată de culoare mai vie. Surtucul ţăranilor din unele sate se prelungeşte prin pulpane, răsfrînte şi prinse în bumbi mari. De asemenea, în locul pantalonilor, scurţi şi largi, garnisiţi cu franjuri ori cu nasturi auriţi, apar cîteodată pantalonii lungi, mai comozi în regiunile noroioase. Pe cap se poartă cînd o pălărie foarte înaltă de borurile căreia atîrnă ciucuri, cînd o căciulă mică şi dreaptă, cînd o caschetă cu cozoroc scurt.

Oamenii de la ţară nu folosesc decît un singur tip de încălţări : saboţii de lemn, de formă alungită, vopsiţi în negru sau în galben. Pantofii sînt un lux pe care fermierii bogaţi şi-l pot îngădui cel mult duminica. Pe la 1600, satul Lange Dijk nu avea, în total, mai mult de trei perechi de pantofi, cu care se încălţau consilierii în zilele cînd trebuiau să se ducă la Haga...

Membrii unor corporaţii, reprezentanţii anumitor profesiuni poartă un costum care, prin forma ori prin culoarea sa, îi deosebeşte de toţi ceilalţi. în capitolele următoare ale acestei cărţi vom întîlni numeroase asemenea exemple : uniformele de gală ale ghildelor ; costumaţia retorilor; ţinuta „publicitară” a medicilor, chirurgilor şt farmaciştilor ; excentricităţile vestimentare ale vînzătorilor ambulanţi din bîlciuri. Predicatorii, profesorii şi magistraţii se înfăşoară în togă sau’ *tabart,* simbol al funcţiei lor şi al unei anumite atitudini morale ; toga aceasta reprezintă varianta solemnă a halatului : e o haină neagră, lungă pînă la călcîie, care formează în spate unul sau mai multe pliuri mari, verticale, şi care are în partea superioară un guler pătrat ce acoperă umerii. O tichie neagră completează această costumaţie bizară.

. Capitolul VI

ALIMENTABA

Masa în familie

Tatăl tronează la masă cu solemnitatea cu care **ar oficia** un cult. În familiile burgheze, nimeni nu lipseşte **de** acasă în aceste clipe fără un motiv serios. Toată lumea se strînge în jurul mesei, slujnica ocupînd locul din capătul cel mai îndepărtat; ceva mai la o parte, aşezaţi pe scaune ori direct pe duşumea, se rtnduiesc copiii mici, în general se mănîncă în. „camera de zi”, dacă'.nu cumva chiar în vreo încăpere auxiliară aflată în partea din spate a casei. „Camerele bune” nu sînt folosite decît în zilele de sărbătoare. .

Orice masă începe şi .se încheie cu **o** rugăciune : **toţi** membrii familiei stau în picioare (numai rareori jos), fiecare în dreptul locului său, bărbaţii rămînînd obligă-toriu cu capul descoperit. Tatăl rosteşte rugăciunea de dimineaţă ; ceilalţi, cu mîinile împreunate, o 'îngînă şi ei în şoaptă, iar la sfîrşit răspund : „Amin”. După aceea, bărbaţii îşi pun din nou pălăria pe cap şi toată lumea să

sa

aşază. Cînd se termină masa, fiecare se ridică, se **spune** iarăşi o rugăciune sau se cîntă imnuri de mulţumire **şi** recunoştinţă. La sfîrşitul mesei principale, în multe familii, după ce se rosteşte rugăciunea, se meditează asupra unui pasaj din Biblie ; apói tatăl sau unul dintre **feciorii** săi citeşte cu glas tare cîteva pagini dintr-o carte **pilduitoare**. în timp ce se mănîncă, cei mari vorbesc puţin, **adesea** chiar deloc. Copiilor nu li se dă voie să scőátá **nici** un cuvînt.

Faţa de masă e uneori splendid lucrată, cu garnituri somptuoase de dantelă şi broderii. Nu e mai puţin adevărat însă că unii se mulţumesc să stţrîngă faţa care acoperă masa peste zi şi să mănînce pe lemnul gol. Se pun apoi pahare, de sticlă ori de cristal, farfurii şi căni de cositor sau de argint, platouri de porţelan şi un fund de lemn pa care se taie pîinea sau carnea. La cei înstăriţi, în mijlocul mesei se află un clopoţel cu care sínt chemaţi servitorii. De aproape un secol s-au introdus cuţitele de masă. Lingurile sínt încă rar folosite. Mulţi burghezi mai puţin avuţi le consideră bijuterii, obiecte dăruite în momentele solemne ale vieţii şi păstrate după aceea cu afecţiune şi respect, ca un lucru de preţ, în dulap ori în cufăr. Şe mănîncă cu mîna şi cu cuţitul. Furculiţa nu va apărea decît către 1700 şi va rămîne multă vreme un lux. De aceea şervetele sínt absolut indispensabile. Chiar înainte **ca** masa să se fi terminat, acestea áé transformă în nişte cîrpe soioase. Din grijă pentru aspectul garniturii de pînză, unii burghezi îşi şterg degetele pe un petic oarecare, ascuns sub un şervet imaculat.

Pe masă se îngrămădesc totdeauna numeroase obiecte de care familia se va servi pentru a mînca. Locul, tacîmul pregătit pentru fiecare mesean nu poate fi decît cil greu distins în această mulţime de vase de diverse feluri, forme şi dimensiuni, care dau impresia unui serviciu greoi şi totodată sumar, încărcat şi în acelaşi timp prea puţin personal. Şi totuşi, pentru străini, abundenţa, varietatea, frumuseţea veselei, chiar şi în casele cele mai sărăcăcioase, ca şi confortul pe care aceasta îl asigură constituie una

dintre caracteristicile culturii neerlandeze. Talerele, cănile, farfuriile, ibricele, la fel ca şi zahamiţele, untierele, solniţele, sosierele ori castroanele de supă, paharele de ouă, păhărelele de rachiu, cupele şi cănile înalte de bere cu capac, toate sînt fabricate cel mai adesea din cositor, care, cu începere din secolul al XVI-lea, este metalul casnic prin excelenţă (argintul continuă să rămînă un lux rar întîlnit). Numai oamenii cei mai săraci sau unii ţărani mai folosesc încă, potrivit tradiţiei medievale, vase de lemn. Considerat ca foarte decorativ, cositorul e tratat ca un material preţios : pe el sînt gravate motive ornamentale, blazonul familiei. în lipsa altor- obiecte de artă, micul burghez expune în vestibulul casei sale cîteva piese reprezentative din veselă. Din punct de vedere practic, cositorul are avantajul de a se topi la 250°, temperatură uşor de obţinut. în schimb e friabil : de aceea, vasele trebuie să fie mereu refăcute.Topitori de cositor ambulanţi se opresc în faţa porţilor. Auzindu-le strigătul, femeile ies în grabă, cu şorţul plin de farfurii vechi, căni găurite, linguri strîmbate. Topitorul, care-şi are atelierul undeva în apropiere, ia vasele, le pune într-un creuzet, sub cuptorul de cărămidă ; toarnă apoi metalul topit în formele de bronz sau de fier aliniate pe poliţe, forme care vor imprima noilor căni, farfurii, linguri, marca meşteşugarului alături de tradiţionala rozetă ori de silueta unui înger. Ferice de gospodina care nu a încăput pe mîna vreunuia dintre aceşti topitori clandestini, foarte numeroşi în oraşele mari : e adevărat că ei lucrează la preţuri mai mici decît cele cerute de membrii ghildei, dar fură cît pot din metalele care intră în compoziţia aliajului, astfel încît, în cele din urmă, vesela nu mai este nici de calitate şi nici nu are greutatea normală...

Sticla face o oarecare concurenţă cositorului în domeniul fabricării vaselor de băut[1] : pahare rotunde cu pi cior lat, de origine renană, sau pahare cu picior, înalte, svelte, şi unele şi altele împodobite adesea cu elemente decorative pictate : dictoane latineşti şi neerlandeze,

scene biblice sau istorice, blazoane, peisaje. în acest sens, produsele fabricii de sticlărie din Zutphen, înfiinţată de un francez din Tournai, sînt celebre. în ceea ce priveşte platourile, cănile şi farfuriile, burghezia bogată manifestă, de-a lungul secolului, o preferinţă tot mai accentuată pentru porţelan; faţă de cositor, acesta exercită atracţia produselor exotice, foarte scumpe, care nu pot fi importate decît de marii comercianţi, specializaţi în vînzarea obiectelor de lux[2]. Vesela de porţelan vine direct din China, fie sub forma obişnuită a produselor indigene, fie, mai ales, ca „marfă de comandă executată în China", întrucît, pe de o parte, arta meşterilor ceramişti din Extremul Orient este destul de puţin apreciată, iar pe de altă parte, neerlandezii ţin să controleze munca fabricanţilor. Acestora li se transmite deci comanda, prin agentul din Canton al Companiei Indiilor, indicîndu-li-se în chipul cel mai precis cu putinţă forma pe care urmează să o aibă produsele şi natura motivelor ornamentale^ Nu pictaţi pe aceste piese de veselă „nici dragoni nici alte animale", ..evitaţi fanteziile voastre chinezeşti". Se cer flori frumoase, dacă se poate chiar flori olandeze, pictate cu artă pe albul strălucitor al farfuriei, ori blazoane de familie, eventual iniţiale, intercalate printre îngeri suflînd din trîmbiţă. Se mai cer, de asemenea, maxime, proverbe, elemente decorative ce apar tot atît de frecvent pe veselă ca şi pe feţele de masă, pe argintărie sau pe pereţii diverselor încăperi. Nu sînt excluse nici scenele istorice, religioase, <>ri chipul vreunui om ilustru ca Luther sau Wilhelm Taciturnul. Dar mult le pasă meşterilor chinezi de aceste recomandări! îngerii vor avea ochii alungiţi, eroii mitologici vor purta haină lungă de mătase şi pălăriuţă chinezească. Oamenji de pe acele meleaguri dau o interpre-

tare atît de ciudată dispoziţiilor primite ! Dorind să-şi completeze un serviciu de masă din care lipseau unele piese, o doamnă trimite în China, ca model, o ceaşcă puţin Hofâtă. Cînd primeşte, după cîteva luni, marfa comandata,' descoperă cu uimire că toate piesele serviciului au o mică ciebitură în formă de triunghi ! Uneori se recurge 4 «a ajutorul unor pictori olandezi cane- realizează machete pentru obiectele derute. Un astfel de pictor, pe nume Prohk, a desenat pentru fabricantul chinez o serie de ; treizeci de farfurii, ornamentate cu vederi din Amsterdam. Pe marginea farfuriei se păstrează cîteodată motive florale sau păsări executate după modelul oriental. Un personaj cu umbreluţă poate apărea în medalion ; pe fundul platoului pictat un olandez culegînd cireşe. j

Vesela de porţelan este totuşi folosită mai mult ca j element de decor : ea împodobeşte ţnasa ori dulapurile cu vitrină, dă strălucire ospeţelor oferite de patricieni. La bucătărie sau pe rafturile din cămară, vasele din co- '! sitar stau alături de cele din aramă, din faianţă, din lut. , în majoritatea oraşelor există ateliere de ceramică : con- structţii asemănătoare unor şuri, larg deschise spre stradă, în interiorul cărora se văd poliţe lungi, pe care stau înşiruite, aşteptînd să se usuce, numeroase oale şi urcioare ; lipit de unul dintre pereţi, un cuptor masiv de cărămidă, a cărui gură arzîndă e mare cît uşa unei ca- mere ; un ucenic învîrteşte troliul care acţionează roata olarului... Cît despre feluritele cazane – de fabricaţie lo- cală sau importate din Germania[3] – acestea constituie o marfă scumpă, şi e uşor de înţeles sentimentul de mîn- drie care-l împinge pe burghez să le aşeze undeva la vedere. • .

Neerlandezilor le place să mănînce mult. Reputaţia | de îrugalitate trebuie înţeleasă în cazul lor sub raportul i calităţii mîncării. în majoritatea familiilor, cantităţile de alimente consumate sînt foarte mari. De-a lungul zilei şe '

servesc nu mai puţin de patru mese. Micul dejun se ia chiar în zori – adică, vara, la ora 5 sau 6 – imediat după? ce oamenii, expediind acea extrem de sumară toaletă de dimineaţă, au terminat cu îmbrăcatul. Această primă masă a zilei este şi va rămâne pentru multă vreme încă, chiar şi în familiile înstărite, o masă foarte simplă, ale cărei componente de bază – adesea chiar-singurele – sínt pîinea, untul şi brînza ; se bea lapte sau bere ; după 1670 îşi fac apariţia ceaiul şi ciocolata. La aceste alimente obişnuite se adaugă uneori resturi afe cinei din ajun. Numai calitatea pîinii variază în funcţie de mediul social. Totuşi, în a doua jumătate a secolului, lumea din înalta societate va lua obiceiul de a mînca, chiar şi la această oră matinală^ came de vînat, diverse feluri de pateuri, peşte fript.

Către amiază se serveşte masa principală, îndeobşte cunoscută sub numele de „prînz‘* (de *noen*^ care e compusă de obicei din două sau trei feluri (ciorbă şi o mîneare cu carne ; sau ciorbă,, peşte, mîneare cu carne), şi care *se încheie cu o salată ori cu fructe. Un dulce completează uneori acest meniu : clătite, gofrete sau, mai cu seamăn pireu de orez. Ciorba se pregăteşte de obicei din zarzavaturi şi slănină, fierte în lapte. Mai multe zile pe săptămână, oamenii săraci nu mănîncă decît friptură rece.

Atunci cînd natura meseriei îngăduie acest lucru, pe la ora trei după-amiază se ia o gustare : pîine cu brînză, la care se adaugă migdale,, struguri sau alte dulciuri; se bea bere rece ori caldă, uneori îndoită cu apă. La sfârşitul veacului^ în loc de bere se va bea ceai.

Seara, la opt sau la nouă, se serveşte cina. în familiile celor bogaţi, ea se compune, ca şi „prînzul”, din mai multe feluri. Dar în general se mănîncă numai ce a rămas de la celelalte mese de peste zi ; dacă e nevoie,, se oferă în completare unt, brînzeturi, vreo fiertură die pîine

veche muiată în lapte...

O
S

Alimentele sînt multe, consistente, hrănitoare şi foarte prost gătite : „Unt, brînză, carne sărată, iată nişte feluri de mîncare ce nu trebuie preparate cu o grijă deosebită, notează abatele Sartre, care precizează : supa lor e doar apă fiartă cu multă sare ori nucşoară şi cu mure de viţel din belşug sau cu carne tocată, dar nu are deloc gust de came, ceea ce arată limpede că pregătirea ei nu i-a luat gospodinei mai mult de o oră” [4].

Cifra aceasta – o oră – reprezintă o aproximare generoasă : supa făcută de un bucătar parizian cerea o jumătate de zi de muncă. Cît despre nucşoară, nu o găseai de fapt decît la mesele cele mai somptuoase, căci mirodeniile, deşi erau obiectul unui comerţ susţinut, continuau să fie deosebit de scumpe [6].

Gospodina neerlandeză, indiferent de poziţia ei socială, se ocupă personal de bucătărie. Totuşi, interesul său pentru arta culinară este foarte redus. în multe familii se găteşte o dată pe săptămînă, în următoarele şase zile stăpîna casei mulţumindu-se să încălzească aceste mîncăruri „prefabricate”. Numai cîteva doamne de rang foarte înalt au un bucătar şef şi o bucătăreasă – cel dintîi fiind chiar uneori, în a doua jumătate a secolului, de origine franceză. în lumea celor avuţi, femeile cu gusturi rafinate consultă cărţi, de bucătărie ca de pildă *Bucătarul iscusit sau gospodina grijulie, unde se arată cel mai ales fel de a prepara, fierbe şi prăji mîncărurile de tot felul*[6], apărută la Amsterdam, în 1668. Mai circulă şi unele scrieri franţuzeşti : *Bucătarul francez* de La Varenne ; *Şcoala ilustră a bucătarilor de casă mare.* Astfel de cărţi conţin reţetele unor mîncăruri fine, dar cei care ajung să le cunoască nu îndrăznesc decît rareori să le pună în practică. Şi chiar şi atunci, ei nu fac altceva decît să le imite. Nu e mai puţin adevărat însă că, sub influenţa lor, după 1660, alimentaţia marii burghezii începe oarecum să se diversifice.

SG

Un ambasador spaniol a văzut într-o zi la Haga un grup de deputaţi ai Statelor Generale care şedeau pe o bancă şi, aşteptînd să se facă ora de începere a şedinţei, rupeau bucăţi dintr-un codru de pîine, pe care le mîncau cu brînză. „Un asemenea popor este de neînvins !” a exclamat spaniolul. Anecdotele de acest fel sînt foarte numeroase. Cele relatate mai sus se petreceau pe la 1610. Cincizeci de ani mai tîrziu, patricienii trăiau ceva mai bine, dar ţăranii continuau să se hrănească aproape exclusiv cu zarzavaturi şi produse lactate iar marinarii cu peşte, cu fiertură de arpacaş şi cu brînză. Hrana populaţiei mărunte de la oraş sau a burgheziei mijlocii de abia dacă e mai variată. Cei mai nevoiaşi trebuie să se mulţumească cu gulii, ceapă prăjită, pîine uscată dacă nu chiar mucegăită, bere de calitatea cea mai proastă. Diferenţele sociale, care se răsfrîng net în aspectul locuinţei şi al mobilierului, sînt mai puţin evidente în îmbrăcăminte şi aproape că nu există în domeniul alimentaţiei. Mîncarea naţională, care constituie adesea felul de bază al mesei de prînz, este aşa- numita *hutsepot.* Conform unei reţete de largă circulaţie în epocă, ea se prepară din carne de oaie sau de vacă tocată mărunt, din legume verzi, păstîrnac ori prune uscate, stropite cu zeamă de lămîie sau de portocală, mu-iate în oţet tare, bine amestecate şi fierte mult cu’grăsime şi cu ghimbir. Se cunosc şi o serie de variante, ca de exemplu cea pregătită cu ceapă. Cîteodată, în zilele de sărbătoare, în locul acestei *hutsepot* se serveşte *olipotrigo,* o mîncare mai picantă, de origine spaniolă : se fierb timp de trei ore şi jumătate bucăţi de clapon, carne de miel, de viţel, de vacă, cîrnaţi, picioare de porc şi de oaie, cap de porc, andive, anghinare şi diverse mirodenii; se scurge zeama obţinută ; în ea se bat patru, cinci gălbenuşuri de ou, la care se adaugă zeamă de aguridă şi unt topit; sosul acesta se fierbe separat, apoi se stropesc cu el bucăţile de carne şi zarzavaturile fierte mai înainte ; se serveşte cu garnitură de castane [VII]...

[4] în 1631, la colegiul Statelor din Leiden, elevii manîncă la „masa de prînz”, duminica, supă cu crutoane, friptură şi o porţie de *hutsepot,* iar peste săptămînă, aceeaşi supă, urmată de carne tocată, de varză sau de o porţie de hut- sepot, de fasole albă ori de peşte proaspăt sau afumat, cu pîine, unt şi brînză ; ca băutură li se serveşte bere. Micul dejun e compus din pîine şi unt : un sfert de livră de unt şi cîte o pîine de grîu la patru persoane. La cină se dă ’ pîine, unt şi brînză de vaci. Cu foarte mici excepţii, aceasta este şi hrana unui burghez înstărit.

Laptele, principala băutură a copiilor şi element de bază al multor feluri de mîncare, era adus, la oraşe, din satele învecinate. Printr-o ciudată lipsă de consecvenţă[3], nimeni nu controla calitatea acestui aliment care se alterează atît de repede. Orăşeanului nu-i rămînea decît să se încreadă în presupusa cinste a ţăranului care-i livra marfa, în schimb, untul îi par venea prin circuitul comercial. Consumat, în parte, proaspăt, sub formă> de tartine, acesta era mai cu seamă principala grăsime folosită la gătit. Untul olandez (în special cel de Delft şi de Leiden) era renumit pentru ’ calitatea sa. Tocmai de aceea, ştiind bine că-l pot vinde la un preţ avantajos pe piaţa internaţională, olandezii preferau să-l exporte şi să cumpere mai ieftin, pentru acoperirea propriilor nevoi, unt din Anglia şi din Irlanda.

Germanii, vecinii lor, le dăduseră neerlandezilor porecla ironică de „mîncători de brînză”. într-adevăr, acest aliment era consumat în cantităţi foarte mari ; şi totuşi, producţia naţională depăşea cu mult consumul intern* Brînză era aproape singurul produs de export pe care Ţările de Jos îl fabricau ele însele. Importanţa comercială ce-i era astfel conferită contribuise la perfecţionarea procedeelor de fabricaţie. Unele varietăţi, ca de pildă brînză de Texel ori cea de Gouda, erau foarte căutate. Brînză de Leiden era condimentată cu chimen. Cînd se învechea, brînză de Edam era la fel de bună că parmezanul.

în schimb, pîinea din Ţările de Jos, regiune săracă în cereale, era. după cum declară toţi francezii,, fără excepţie,

W imposibil de mîncat[9]. Neagră, moale, cleioasă,

vîrtoasă, căzînd greu la stomac, pîinea obişnuită se prepara din făină de secară, de orz, de hrişcă, de ovăz sau chiar de bob. Pîinea de grîu, foarte scumpă, era considerată un fel de prăjitură, din care se gusta duminica, ori în zilele de sărbătoare, dar pe care numai bogătaşii îşi puteau permite să o aibă zilnic pe masă. Drept care brutarii, pricepuţi, după cîte se vede, în a exploata mentalitatea populară, înmulţeau sortimentele de pîine specială, dînd frîu lijber fanteziei pentru găsirea unor noi compoziţii şi a. unor forme variate. în plus, cu prilejul unor sărbători religioase cum ar fi Crăciunul, Bobotează, Paştele, Rusaliile, sau chiar – cel puţin în unele localităţi – cu ocazia cherme- sei, anumite tradiţii ce dăinuiau de multă vreme impuneau consumarea unor specialităţi de pîine care aveau la origine, probabil, o valoare simbolică. Nenumărate regulamente corporative precizau aspectul, compoziţia, greutatea, preţul extrem de abundentelor produse de panificaţie, instituind totodată şi un control sever asupra lor.

Neerlandezii erau cei mai mari consumatori de legume din Europa acelei epoci. Prin natura solului, cîmpiile lor se pretau la culturile de zarzavat, prea puţin diversificate, e adevărat, dar în măsură să joace un rol fundamental în economia agricolă a ţării. Mazărea, fasolea, varza albă, morcovii, napii, guliile, castraveţii constituiau, împreună ru produsele lactate, baza alimentaţiei oamenilor de rînd, pe cînd de pe masa celor avuţi nu lipseau niciodată varza creaţă, conopida, rădăcinile de salsifi. Anghinarea, sparanghelul din Zeeland şi din Olanda, apreciate în lumea întreagă, erau exportate în Anglia. Haşma era întrebuinţată drept condiment. în schimb cartofii, introduşi **de** CIusius, încă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, în **colecţi$** <ie plante a grădinii botanice din Leiden, erau consideraţi otrăvitori ; cîţiva bogătaşi amatori cultivau cartofi şi **roşii** în grădinile lor, cu titlu de plante ornamentale...

Oraşele erau pline de vînzătpri de zarzavaturi : la piaţă se îngrămădeau ţăranii; pe străzi treceau nifeeroşi ne-

gustori ambulanţi, împingîndu-şi căruciorul ori ducînd în spinare coşuri ; sub copertinele caselor, prăvăliaşii îşi vindeau marfa agitîndu-se printre grămezile de varză **şi fu-**niile de ceapă. Zarzavagiii vindeau şi fructe, alimente care nu erau* totdeauna consumate crude ; în special prunele erau adesea gătite cu legume : ciorbă de mazăre cu prune, condimentată cu ghimbir ; fasole albă cu sirop de prune ; friptură de porc cu prune şi cu stafide ; carne de oaie cu prune şi cu mentă ; tocătură de carne cu prune, cu struguri şi cu melasă ; limbă de viţel tocată, cu garnitură de mere verzi... Se făceau şi dulceţuri, pregătite uneori după reţete complicate şi ciudate : fructe cu albuş de ou, muiate în apă de ploaie ; dulceaţă de nuci.

Ouăle intră în compoziţia majorităţii dulciurilor, mai cu seama a numeroaselor feluri de clătite, prăjitură mult apreciată de toţi neerlandezii. Gospodina prăjeşte ouăle în untdelemn, şi numai rareori în unt. „Oul prăjit, bucuria săracului”, spune un proverb [10]. în Olanda şi în Gelderland există mari crescătorii de păsări şi ouăle se numără printre produsele alimentare cele mai ieftine, .

Peştele completează acest regim esenţialmente vegetarian. Se consumă peşte marin şi peşte de apă dulce, peşte proăspăt, afumat ori sărat, peşte fript ori fiert, cu sau fără sos. Crap, plătică, babuşcă, peşte mediteranean, specii variate care şe numără cu zecile. Scrumbia e considerată simbol naţional. La sfîrşitul primăverii, cînd se încheie pescuitul anual, timp de cîteva săptămîni se savurează fileul de scrumbie crud. Mai tîrziu, în toiul verii, se mănîncă scrumbii afumate. Morunul uscat sau sărat se consumă aproape la fel de mult. „Fructele de mare”, crabii, scoicile, stridiile se mănîncă fierte ori fripte, acoperite de un strat gros de.sos dulce.

Carnea este rar întrebuinţată. Oamenii de rînd nu mănîncă în general decît o dată pe săptămînă carne ; în luna noiembrie însă, cînd are lac tradiţionala „tăiere a vitelor” despre care va fi vorba într-unul din capitolele următoare, acest aliment e consumat mai des şi în cantităţi

ceva mai însemnate. Dar chiar şi puţina carne folosită în alimentaţie – vacă, oaie sau porc – nu este nici ea totdeauna proaspătă : o parte din populaţia ţării nu cunoaşte decît carnea sărată sau afumată. Dacă o familie are la masă câine proaspătă, de două ori din trei aceasta se prezintă sub formă de tocătură. Cît despre păsări ori vînat, numai ţăranii sau nobilii mănîncă aşa ceva.

Olanda nu are apă potabilă în stare naturală. Se înfiinţează staţii-cisternă, se sapă puţuri ; în disperare de cauză, se ia apă din canal. Iată de ce oamenii beau foarte puţină apă. Chiar şi cei mai săraci au o adevărată repulsie faţă de ea. Ei o folosesc cel mult pentru a îndoi un alt lichid, laptele sau berea. Aceasta din urmă este băutura naţională a neerlandezilor. Pentru marea majoritate a populaţiei, ea va continua dealtfel să fie singura băutură consumată, chiar şi atunci cînd vinul va fi cîştigat favoarea celor bogaţi. Berea se bea la toate mesele din zi, ca şi între mese, acasă, în familie, ca şi la circiumă. Există două feluri de bere : berea „simplă” şi berea „dublă”, numele acestea fiind date în funcţie de cantitatea de alcool pe care o conţine băutura. Berea dublă, cu un procent foarte mare de alcool, îmbată repede, iar beţia pe 'care q provoacă este de durată şi dispune la brutalitate. Consumul naţional de bere se ridică la o cifră enormă. Pe la 1600, numai clienţii braseriilor din Haârlem beau peste 250 000 de hectolitri[11] ! Majoritatea oraşelor au o ghildă a berarilor, dar la producţia acestora trebuie adăugată şi berea importată din Anglia şi din Germania !

Diverse dulciuri, unele obişnuite, altele mai deosebite, completează alimentaţia neerlandezilor, făcînd-o mai savuroasă, mai puţin monotonă. Spiţerii au dreptul de a vinde tot soiul de tarte tarte cu fructe, asemănătoare celor de astăzi; tarte cu brînză, cu peşte, cu carne, cu vin, cu marţipan. „Cofetarii” care, cel puţin în anumite oraşe, formează o ghildă diferită de ghilda brutarilor şi a fabricanţilor de biscuiţi, vînd „pateuri”, sub acest nume generic fiind incluse atît pateurile propriu-zise cît şi

aproape toate celelalte produse de patiserie cunoscute azi. Ei mai prepară şi dulciuri sub formă de creme : cu lapte, cu zahăr,- cu scorţişoară, cu ouă şi pătrunjel tocat,» cu mere. Neerlandezilor, în special celor din provincia Olanda, le plac prăjiturile la nebunie. Rateurile – pregătite cu brînză J sau cu carne de pasăre –, tartele, precum .şi castanele glasate, de origine franceză, sînt dulciuri fine, pe care numai cei avuţi şi le pot procura. Oamenii de rînd con- / sumă biscuiţi, nenumărate feluri de biscuiţi, care variază sub raportul formei şi al compoziţiei : biscuiţi cu anason, j cu unt, cu slănină, cu zahăr, cu melasă, cu fructe zaharisite, ■ cu cireşe, cu stafide... Enumerînd doar o simplă serie de mostre, Franken[12] citează nici mai mult nici mai puţin de patruzeci şi unu de sortimente. .<

Marţipanul se pregăteşte în casă şi nu lipseşte de pe masă în nici o zi de sărbătoare. Reţeta tradiţională re- comandă să se lase o zi şi o noapte migdalele la înmuiat,. după care acestea trebuie stoaYse pînă iese tot^uleiul din ele ; se adaugă apoi o cantitate egală de zahăr, se amestecă , şi se fărîmiţează totul, se subţiază cu apă de trandafiri. Se coace pe foc, prăjitura stropindu-se cu apă de tranda- firi îndulcită cu zahăr. J

Vinul, rachiul se beau şi ele îndulcite cu zahăr. Atît j de mult le place neerlandezilor băutura îndulcită, încîţ, ; la Bobotează, pînă şi berea se serveşte la circiumă prega- • tită în acest fel. Pentru ocazii mâi deosebite, cum ar fi nunţile, se prepară un fel de vin tonic aromat, a cărui for- mulă poâte şi ea varia : de exemplu, se poate amesteca vin de Rin îndulcit, la care s-a adăugat o cantitate mică de apă, cu scorţişoară, cu ghimbir şi cu cuişoare. O variantă simplificată a acestuia este şodoul, făcut din vin alb îndulcit cu zahăr, în care s-a pus un baton de scorţişoară.

Capitolul VII

O SEARA IN FAMILIE

Meşteşugarii, ţăranii, micii negustori îşi prelungesc ziua de muncă pînă la ora cinei. Cu timpul, burghezii înstăriţi vor lua obiceiul de a-şi încheia activitatea zilnică la sfîr- şitul după-amiezii. Începînd de la prînz, poţi vedea ici-colo cîte o persoană trîndăvind, fără ocupaţie : bătrîpi cărora le place să-şi facă siesta pînă spre orele trei ; femei din păturile avute ; tineri din înalta societate. Cînd îşi termină munca de fiecare zi, la o oră ce variază în funcţie de ocu- piiţie, neerlandezii se consacră plăcerilor vieţii sociale, plăceri care, gînă către 1670, se gustă aproape exclusiv în familie.

Marii burghezi obişnuiesc să-şi facă vizite pe la vremea gustării de după-masă. Aceasta capătă atunci mai multă importanţă : gazda oferă musafirilor peşte, friptură **rece^** dulciuri. Dacă timpul e potrivit pentru aşa ceva> gustarea **se** ia în grădină..După ce obiceiul de a servi ceaălva fi **de^** venit suficient de răspîndit, oamenii îşi vor invita bucuros prietenii să „ia ceaiul” (cu biscuiţi sau alte prăjituri), **către ora două sau** trei.

Pe la cinci, şase ori şapte, cînd activitatea oraşului e pe terminate şi cînd circulaţia de pe străzi şi-a domolit ritmul, burghezul, pleacă de la birou, coboară din antrepozit, se întoarce din port. Odată ajuns acasă, îşi pune tichia pe cap, se îmbracă cu tradiţionalul halat şi, dacă nu e prea frig, se aşază pe banca de-afară, sub *luifel.* Curînd, soţia, fiicele lui vin să-i ţină tovărăşie. în faţa casei de alături se formează un grup asemănător. Copiii mai mici aleargă de colo colo, se strigă, dau drumul unui sabot să plutească pe apa canalului. Mama scoate în prag leagănul cu ultimul născut al familiei. Tatăl citeşte gazeta. De la o bancă la alta, bărbaţii schimbă păreri, comentînd ştirile, dezbă- tînd probleme de politică, deplîngînd starea de decădere în care a ajuns lumea. înţelepciunea lor e cuprinsă în proverbe, foarte numeroase în tradiţia olandeză : „Jocul de noroc, clondirul şi fustele îi iau bărbatului minţile”, „Nu-i hoţ: numai cel ce-a fost prins cu mîna-n sac”[1]..? îmbrăcate în obişnuitul *huik* sau în *vlieger,* stînd cu picioarele pe cutia eu jeratic, femeile tricotează sau cîrpesc lenjeria, vorbesc despre curăţenie şi despre slujnice. Acest moment se prelungeşte pînă la căderea nopţii, cînd familia se adună la cină. Cei bogaţi, care au o grădină la marginea oraşului, se întorc acum acasă, după ce au petrecut acolo o oră sau două. La Haga, burghezii, fac cîţiva paşi prin parcul Bois, admirînd echipajele elegante. Ţinuta lor nu are nimic din solemnitatea toaletei de plimbare, de vizită : bărbaţii sînt în halat, femeile în rochii comode, de interior» Din crîşmele apropiate se aude zvon de muzică...

Cînd vremea e urîtă, lumea petrece acest răstimp în „camera de zi”. în jurul mesei, mama, fetele, cos ori. brodează ; într-un colţ, slujnica lucrează la vîrtelniţă ; băieţii repară obiecte mărunte din gospodărie, fasonează vreo bucată de lemn, ţes un năvod ; stînd drept pe scaun, tatăl citeşte cu glas tare din Biblie ori dintr-o carte de istorie. S-au aprins luminările, în godin pîlpîie focul de turbă. Uneori se aud ciocănituri în uşă, anunţînd sosirea unor prieteni. Poftiţi înăuntru, aceştia intră, îşi sting felinarul.

Sini tineri, de ambele sexe ; oamenii în vîrstă nu prea ies din casă. La Dordrecht, la Haga, printre musafiri apare o fată care ţine în mînă o căldăruşă de lemn în care se află o culegere de cîntece. E vorba mai ales de cîntece de dragoste, scrise şi ilustrate anume pentru ea de tineri din cercul ei de cunoştinţe, sau doar de stihuri adunate într-un minuscul volum tipărit. în lipsa unei astfel de „cărţi pentru domnişoare”, stăpîna casei scoate din dulap *Super amiralul Olandei, Apolo printre muzele cîntului* sau, *Deliciile vieţii la mănăstirea beghinelor,* culegeri care nu lipsesc din nici un cămin neerlandez. Asemenea cărţi se numără cu sutele. Cîteodată ele sînt special destinate anumitor categorii sociale : culegeri de cîntece pentru marinari *(Carul lui Neptun),* cîntece pentru negustori *(Noul Mercur din Amsterdam),* cîntece pentru ţărani *(Veselul cîntăreţ de la sate),* pentru păstori, şi chiar pentru florari[2] !

Conţinutul acestor culegeri e foarte divers. Unele se compun exclusiv din texte religioase, de un misticism uneori cam confuz ; altele cuprind numai scrieri profane. Cele mai multe strîng laolaltă atît versuri de inspiraţie religioasă cît şi versuri de inspiraţie laică, şi nu rare sînt vorbele cu dublu înţeles ori chiar expresiile de-a dreptul licenţioase. Datorită unei anumite prospeţimi, naivităţii >i, de ce nu, libertăţii de limbaj pe care o implică, în prima jumătate a secolului, această enormă producţie de cîntece sc caracterizează cel puţin printr-o notă de veselie şi dc spontaneitate, notă care va dispărea însă după 1650, <•*1 nd se va trece la copierea mai mult sau mai puţin izbu- 11 la a textelor şi a melodiilor franceze ori italiene.

Se cîntă în duet sau în cor, cu acompaniament de flaut, de vioară, de luth sau, în familiile burghezilor bogaţi, de pi netă ori de clavecin. Cîntecul şi muzica înveselesc astlel serile de iarnă, în casele celor înstăriţi. în general, execuţia depăşeşte binişor un nivel de interpretare mediu ; uneori ea este chiar de foarte bună calitate. Şi e firesc să fio aşa, căci, pe la mijlocul veacului, se dă o atenţie cu totul deosebită educaţiei muzicale a tinerilor.

finei mode de origine engleză, a crescut numărul profesorilor de muzică dispuşi să dea lecţii particulare la domiciliu. Predînd lecţii de canto, de flaut, de clavecin, aceştia practică o meserie care e recunoscută, ca toate celelalte, cu propriul ei statut. Alături de profesori mediocri, există J cîţiva excelenţi, de la care ne-a rămas şi o operă originâlă, 1 sub forma caietelor de studiu compuse pentru elevii lor. | Ostilă artelor în 'general^ biserica admite muzica, ba mai mult chiar, încurajează practicarea ei. Şcolile au introdus i cîntarea printre disciplinele regulamentare iar în 'mai multe oraşe s-au deschis cursuri publice de muzică.

¡ în serile cînd nu se cîntă, familiile, foarte puţine la număr, care nu obişnuiesc să-şi consacre acest moment de destindere muzicii, îşi vor invita oaspeţii să ia parte la un joc de societate. Jocurile de noroc se bucură de mare'

■

• trecere. Neerlandezul e un jucător pasionat ; patima jocului'e'atît de puternică, încît, în timp de război, el ajunge **să** pună pariu pînă şi pe soarta vreunei lupte care tocmai **: se** dă undeva. Numai opoziţia bisericii şi teama de judecători mai izbutesc să înfrîneze această înclinaţie na-

• turală : şi totuşi, în comparaţie cu moravurile înaltei so- ' cietăţi din Franţa, Pari val va găsi că în Ţările de Jos se Joacă puţin[3]. Vechiul joc de zaruri, care nu mai era de multă vreme la modă în lumea celor avuţi, continuă să^" fie practicat în mod curent de oamenii de rînd, şi asta **în** ciuda interdicţiilor oficiale. Există chiar mai multe variante, printre care şi aşa-numitul „passe-dix", de ori- < gine franceză. Servindu-se de un pahar în chip de cornet, participanţii dau pe rînd cu zarurile : dacă jucătorul este bărbat, el trebuie să bea imediat atîtea cupe cîte puncte a realizat; dacă este femeie, ea aré obligaţia să dea. partenerilor acelaşi număr de sărutări.

1 Printre jocurile de zaruri se numără şi cel foarte răspândit numit „gîsca". Zarurile sînt dealtfel folosite şi în j diferitele varietăţi de ţintar. Se joacă şi arşice. Dar se ă joacă mai cu seamă cărţi. Pasiunea pentru acest joc este j atît de mare, încît nu există loc unde să nu fie întîlnit: '

w

1
0
?

lumea bate cărţile acasă ca şi la circiumă, în parcuri ca[9] şi pe străzi. Larga răspîndire a jocurilor de cărţi îi face pe patricieni să le interzică în famăăiife lor, sub cuvînt că ele reprezintă o distracţie vulgară şi totodată un prilej de petrecere deşănţată. Predicatorii protestanţi tună şi fulgeră împotriva acestei pasiuni vinovate. De la înălţimea amvonului din Middelburg, Henri ide .Frein evocă patetic acele grupuri de jucători aplecaţi asupra meselor de joc : „fete tinere, împopoţonate ca nişte păpuşi,,cu zorzoane pe cap, cu gîtulj eu ceafa goale şi cu sînii dezveliţi, oferind băieţilor spectacolul cărnii păcătoase eare-i duce în ispită făcîndu-i să rătăcească pe căile inimii, printre viziuni impure, atraşi de plăceri dezgustătoare în aşa măsură, încît uită că într-o bună zi vor fi chemaţi la judecată...” [4] Pretutindeni, predicatorii se întrec în a broda pe această temă, plîngîndu-se de faptul eă în unele familii pînă şi după-amiaza zilei de duminică e consacrată jocului de cărţi ! Guvernul pune o taxă foarte mare pe cărţile de joc. Dar toate măsurile se dovedesc neputincioase.

Se cunosc circa douăzeci de feluri de jocuri de cărţi : roPmsteken-ul, preluat de francezi sub numele de ro-*mf'Ktccq,* se joacă cu treizeci şi şase de cărţi, distribuite ui ui număr de doi pînă la şase participanţi ; *orftberen-vl* **IIK'** patruzeci de cărţi ce se împart între trei jucători ; mai există şi faraonul şi pichetul, şi jocul numit *lansquenet.* I licori pe cărţile de joc sînt desenate figuri ; cele repre- zeu tind'Moartea, Viaţa, Regele au valoarea cea mai mare.

Nobilii au păstrat tradiţia medievală a jocului de şah.* m*;ă marea burghezie, care practica de multă vreme jocul de dame, nu-l va include printre divertismentele sale obişnuite decît pe Ia 1700,

După 1650, influenţa crescîndă a obiceiurilor franţu-zeşti şi înmulţirea cafenelelor modifică radical modul tra-diţional în care neerlandezii îşi petreceau seara. De

acum înainte, cel puţin o dată sau de două ori pe săptămînă, ducă nu cumva chiar mai des, burghezul se întoarce^acasă foarte tîrziu, la ora cinei. Soţia, fiicele sale încep şi ele, la rîndul lor, să iasă în oraş, pentru a petrece acest moment de sfîrşit al zilei. Membrii mai tineri ai familiei se vor grăbi să le urmeze exemplul. Oamenii serioşi, apărători ai tradiţiilor, se arată îngrijoraţi de această mişcare generală. Hoinăreala, promiscuitatea din localurile de‘fumat şi cafenele fac să se clatine barierele sociale, să se năruie puterea religiei, *a* legilor nescrise care călăuzeau de veacuri viaţa neerlandezilor. Vechea austeritate burgheză, grija pentru economisirea riguroasă a timpului şi a banilor, conservatorismul bazat pe autoritatea absolută a bisericii, toate temeiurile forţei recunoscute a acestui popor sînt ameninţate să dispară sau să-şi piardă orice importanţă. Familia nu mai e familie, nici casa casă.

De aceea, cum se face ora zece, sunetul clopotului ca şi răpăitul tobei guarzilor de noapte amintesc fiecăruia că e timpul să se întoarcă acasă. Neerlandezilor le place să doarmă mult şi, în general, se culcă devreme. După ora zece, pe străzi nu mai circulă decît oamenii care asigură paza oraşului, răufăcătorii care se strecoară prin ungherele cele mai întunecoase şi desfrînaţii care încearcă să se ascundă cît de cît de ochii lumii. în locuinţa burghezului se stinge focul. Toţi ai casei îngenunchează pentru rugăciunea dinainte de culcare. Tatăl dă copiilor obişnuita binecuvîntare. Membrii familiei se sărută. Apoi se suflă în luminare şi fiecare se vîră în aşternut. întregul praş se cufundă în somn.

Partea a treia

MODUL DE VIAJA

Capitolul VIII

auzeai cîntînd psalmii. în toate împrejurările amintite, ceremonialul se desfăşura în fiecare familie sub conducerea tatălui, care prezida, ca să nu. spunem oficia, ritualul, în veacul al XVII-lea religia-olandeză are un caracter familial, căci familia este cadrul natural al întregii vieţi re-r ligioase, oricare ar fi esenţa acesteia. Aşa se şi explică, cel puţin într-o anumită măsură, toleranţa ce domneşte în această ţară la nivelul instituţiilor.

Mama îşi învaţă copilul să se roage, îi dă primele cu-noştinţe de religie. Micuţa Anne-Marie Schuurman – care era, ce-i drept, un copil minune – ştia catehismul pe de rost la vîrsta de trei ani. Sufletul celor mici se scaldă, aşadar, în atmosfera religioasă încă înainte ca educaţia şcolară să fi început. Autorităţile au grijă ca religia'să ocupe un loc central în programele de învăţămînt, chiar şi în cazul~celor destinate preşcolarilor. Acestei discipline î se consacră, în principiu, după-amiaza zilei de miercuri şi dimineaţa celei xle sîmbătă. Fiecare lecţie se deschide şi se încheie cu o rugăciune, dacă nu chiar cu citirea unui pasaj din Biblie. În ajunul sărbătorilor importante, copiii învaţă pe de rost întregul text al slujbei din ziua următoare. fn predare, învăţătorii folosesc, în principiu, catehismul de ia Heidelberg, devenit, după sinodul de la Dordrecht din 1618, instrumentul oficial al învăţămîntului religios. Fiind însă o expunere dogmatică a religiei reformate. acest catehism nu era adaptat nevoilor şcolii primare. Existau însă rezumate, care circulau în manuscris ; cîteva dintre ele au fost chiar publicate, dar în cele mai multe cazuri e vorba de lucrări prost concepute, supraîncărcate de termeni abstracţi şi de polemici inutile, care doar alterau expunerea fără a o simplifica cu adevărat. De aceea, chiar şi la mijlocul veacului, religia continua să fie predată într-un chip jalnic. Absenţei simţului pedagogic, îngustimii de spirit li se adăuga adesea neglijenţa institutorilor. La ţară, aceştia suspendau lecţiile de religie în timpul verii, în alté părţi, ele erau consacrate, din cale-afară de des, unor discuţii inutile (cum ar fi cea care urmărea să sta-

w bilească dacă Eva a muşcat dintr-un mar ori dmtr-o pară) sau simplei enumerări de precepte. Predicatorii nu dădeau ei înşişi lecţii-decît credincioşilor care se pregăteau pentru Confesiunea de credinţă, care acorda.dreptul de- a lua parte la Cină. Prima zi în care erau admişi să participe la acest act de cult reprezenta una dintre cele mai de seamă din viaţa neerlandezilor, căci ea marca începutul maturităţii, arătînd că de acum înainte bărbatul e apt să îndeplinească funcţii publice iar femeia poate conduce o gospodărie.

Calvinismul neerlandez pare să fi venit din Franţa. El şi-a făcut mai întâi apariţia în actuala Belgie, pe la mijlocul secolului al XVI-lea : acolo s-a constituit prima organizaţie a clericilor-de cult reformat din Ţările de Jos. Cel dintîi conciliu neerlandez propriu-zis a avut loc abia în 1571. în timpul războiului de independenţă, religia calvinistă a acţionat însă ca un resort ce punea în mişcare voinţele, energiile, succesul final datorindu^i-se într-o mare măsură. Totuşi, cel mai important scop al calvinismului • • crearea unei teocraţii —_ nu a putut fi realizat : liberte tea politică dobîndită ca şi brusca dezvoltare economică u ţării s-au opus acestui ideal, subminat dealtfel şi de numeroase aversiuni personale.

Pînă către 1612, patricienii, care deţineau pîrghiile de rom; mda ale statului, s-au arătat indiferenţi, dacă nu chiar ost ili faţă de calvinism ; ei înclinau spre o înţelegere mai liberală a credinţei. Conflictul a izbucnit în 1618. Biserica reformată a făcut atunci apel la puterea laică – aceea a principelui de Orania. Triumful calvinismului a fost mar- i n! cie condamnarea lui Oldenbarnevelt. Totuşi, în viaţa în- l regii generaţii următoare au continuat sa se facă simţite mari tensiuni care au păstrat o, anumita tentă socială[2]: riilvinismul sever al lui Gomar îşi găseşte adepţi în spe- r Ud în rîndul păturilor celor mai defavorizate ale populaţiei, În vreme ce protestantismul mai liberal al lui Armimus Mtrage marea burghezie. Această opoziţie se manifestă de •M’inenea pe plan cultural şi psihologic. Calvinismul neerlandez era potrivnic tendinţelor fundamentale ale urna-

nismului. Elcerea sobrietate în expresie, îndemna la o anu-j mită rezervă, la o anumită neîncredere faţă de formeiei exuberante ale spontaneităţii, faţă de arta pentru arta, 1 dacă nu chiar faţă de inspiraţie, în ceea ce are ea iraţio- ' nai. Nota dominantă o constituie seriozitatea, ataşamentul' faţă de tot ce este pămîntesc, simţămînt cu atît mai pu-., temic cu cît se împleteşte cu cel al vremelniciei : cal vi-'' nismul conservă unele trăsături specifice creştinismului medieval, iar opoziţia umanistă apare ea o dovadă a modernismului.

Biserica reformată calvinistă *(Hervormde Kerk)* nu dobândeşte statutul şi puterea unei biserici de stat decît după „Marea Adunare" din 1651, ajungînd să fie singura ' religie care are lăcaşuri publice de cult şi dispune de un învăţămînt oficial. Catehismul care se predă obligatoriu în toate şcolile este cel al bisericii reformate calviniste. * Preoţii săi şi profesorii care predau religia primesc salariu de funcţionari. Dar tocmai prin aceste procedee statul îi limitează libertâtea, administrînd averile bisericeşti, intervenind în numirea titularilor catedrelor de teologie. Biserica reformată nu are un cler propriu-zis. în vîrful ierarhiei ecleziastice se află sinodurile ; pe lîngă acestea mai există şi „Consiliile bisericeşti" *(Kerl^eraden)* laice. Ea nu a moştenit fostele proprietăţi ale bisericii catolice, căci, în timpul războiului, acestea au fost aproape peste tot sechestrate de stat. La Utrecht s-a întîmplat chiar ca unele venituri să fie însuşite de persoane particulare. Mănăstirile adăpostesc acum colegii, instituţii administrative, spitale. De aceea, biserica îşi exercită puterea asupra sufletelor şi asupra minţilor mai cu seamă prin mijloace de natură morală care, în comparaţie cu ceea ce se întîmplă prin alte părţi în aceeaşi perioadă, sînt deosebit de discrete.

începînd din 1637, biserica dispune de traducerea ofi- : cială a sfintei scripturi, „Biblia Statelor", întocmită la ordinul sinodului de la Dordrecht. Ea are şi o liturghie pro- i prie, ce se oficiază într-un templu cu pereţii goi, complet, lipsit de podoabele proprii luxului catolic, un templu în*

care muzica însăşi nu va pătrunde decît treptat în cursul secolului şi în care întreaga asistenţă stă jos, nemişcată, cu capul acoperit, cît timp ţine slujba. Se cîntă numai psalmii; imnurile religioase, mai apropiate de sensibilitatea populară, sînt categoric, excluse. Cu ajutorul predicii, liturghia calvinistă trezeşte, adresîndu-se inteligenţei, acea emoţie pe care cultul catolic o provoacă adresîndu-se simţurilor. Ceremonia Cinei (pentru care cei ce se împărtăşesc se strîng, în picioare, în jurul unei mese anume adusă în biserică) nu se'celebrează decît rareori. Partea cea mai importantă a lungilor slujbe duminicale – care durează două-trei ore – o constituie predica.

Din această epocă ne-au rămas cîteva culegeri de predici, texte rostite la anumite sărbători, în care emfaza literară se îmbină cu erudiţia şi cu pedanteria scolastică. Dar tonul general al predicatorilor neerlandezi se caracterizează mai degrabă prin familiaritate, adesea asociată vehemenţei în expunere, şi printr-o extremă simplitate a expresiei. Aşa se explică faima de care se bucurau unii dintre ei în rîndul oamenilor simpli. La Dordrecht, cînd celebrul Borstius anunţa că-şi va începe predica la ora nouă, lumea aştepta stînd la coadă în faţa bisericii de la cinci dimineaţa.

După ce se citea un pasaj din Biblie, predicatorul se urca în amvon şi făcea, pentru început, o serie de anunţuri avînd adesea caracterul cel mai profan : vînzări organizate < le negustorii de pe strada respectivă, evenimente din viaţa cartierului. Venea apoi rîndul predicii. Pornind de la un text biblic, oratorul rostea o cuvîntare moralizatoare folosind un limbaj colorat, recurgînd fără teamă la calambururi, apelînd la proverbe. „Vorbele predicatorilor, remarcă Simon Stevin pe un ton glumeţ cam lipsit de respect, se lipesc de sufletul oamenilor ca scaiul **de lina** oilor.” [8]

Subiectul predicii era inspirat fie de unele **aspecte ale** vieţii obşteşti – cu excepţia politicii propriu-zise – **fie** de purtarea concetăţenilor, chiar dacă aceştia erau personalităţi de seamă. Fără îndoială că aparatul

dogmatic ai predicilor era uneori de înaltă ţinută ; totuşi, înclinaţi spre dojana, predicatorii care se adresau oamenilor de rînd condamnau, într-un mod ce apare adesea pueril în ocţdi noştri, toate formele de manifestare a luxului, a pasiunii pentru distracţiile de orice fel. Pe la 1640, de la înălţimea amvonului se protesta cu vehemenţă împotriva modei părului lung la bărbaţi. Scandalul a căpătat proporţii atît de mari, încît sinodul de la Briile, din 1643, a fost obligat să ia în discuţie problema ţinutei capilare. Ilustrul Polyan- der i-a consacrat o savantă disertaţie în limba latină.

Dar mînia slujitorilor bisericii nu era stîrnită numai de astfel de lucruri frivole. Multă vreme a fost stigmatizată folosirea bijuteriilor. De-a lungul întregului veac al XVII-lea, prin intervenţiile predicatorilor, prin scrierile teologilor, prin recomandările făcute de sinodurile şi de Consiliile sale, Biserica 1 reformată şi-a spus permanent cuvîntul în domeniul moravurilor. Dacă dezaprobarea ei, atitudinea de blam pe care a adoptat-o în repetate rînduri «par a fi avut în general un efect extrem de redus, cu, excepţia unui cerc limitat de credincioşi, acestea au izbutit cel puţin să-i dea societăţii neerlandeze, pînă către 1666, un aspect de relativă austeritate. La baza con-';: damnării formulate în anumite cazuri se afla interpretarea *ad litteram* a unor pasaje din Biblie. De pildă, erau blamate măsurile antiepidemice în numele afirmaţiei biblice: „Dumnezeu vă va scăpa de primejdia ciumei”. S-a în- tîmplat ca mai mulţi ţărani să refuze doctoriile care, le erau prescrise, considerîndu-le o insultă adusă Domnului. Distracţiile de tot felul au fost şi ele condamnate, în virtutea unei concepţii patriarhale despre morală.

Biserica ş-a arătat întotdeauna neînduplecată în atacu-^ iile sale îndreptate împotriva teatrului. Pînă şi piesele* şcolare, jucate îh colegii, stîrneau proteste. O cabală de; origine ecleziastică a reuşit să obţină retragerea definitivă de pe scenă, după „numai două reprezentaţii, a admirabilei' lucrări -a lui Vondel, *Lucifer.* Cîrmuirea oraşelor nu împărtăşea totdeauna

prejudecăţile membrilor consistorialul însă necesitatea de a trăi în bună înţelegere cu Biserica o obliga uneori să pronunţe anumite interdicţii, să ia măguri vexatorii. În 1668, cînd trupa de actori a reginei Fran- . ţei cere principelui de Orania permisiunea de a juca la II aga, consistorial trimite în grabă la viitorul Wilhem al IlI-lea o delegaţie care-l roagă să refuze. Principele se opune acestei cereri. Se duc tratative şi se ajunge la urmă-toarea învoială : francezii nu vor juca nici farse, nici piese. scandaloase, vor face relaş în zilele de slujbă religioasă... iar biletele de intrare vor fi vîndute cu preţ dublu !

Nici dansul nu era mai bine văzut. Se întâmpla ca înaintea vreunei nunţi, Consiliul bisericesc să trimită pe unul din membrii săi pentru a cere logodnicilor să renunţe, în ziua căsătoriei, la această distracţie. Cînd universitatea din Franeker a angajat un profesor de dans pentru stu- denţi, predicatorii au protestat cu atîta violenţă, încît Statele au trebuit să intervină direct în această> probi ('mă. în iulie 1640, sinodul Olandei meridionale a ho- tărît că cei vinovaţi de a fi participat la vreun bal sau de a se fi travestit nu vor fi admişi la ceremonia Cinei.

Pastorii critică vehement tutunul, cafeaua, argumen-tează împotriva persistentului obicei al sărbătorilor popu-laie în care supravieţuiesc vestigii ale'catolicismului : sfîn- lul Nicolae, sfîntul Martin, bobotează, lăsata secului. Biserica face presiuni asupra autorităţilor municipale : în 1607, oraşul Delft interzice categoric vînzarea tradiţiona-h‘i turte dulci şi a cofetarilor în formă de figurine cu prilejul sfîntului Nicolae, iar la Dordrecht, în 1657, este pur şi simplii interzisă sărbătorirea acestei zile. Chiar şi chermesele sînt privite de unii predicatori ca o execrabilă reminiscenţă a idolatriei papistăşeşti, căci, la origine, toate rrau sărbători ale sfinţilor protectori. În diverse locuri, cu cîteva zile înaintea chermesei, se rosteau predici prin cate se amintea în ce păcate puteau să cadă creştinii din

pricina ei. Nici alegerea reginei lunii mai nu era considerată mai puţin suspectă.

Dacă ocupaţiile din viaţa de toate zilele erau astfel reglementate şi sancţionate, cu atît mai riguros supravegheate şi pedepsite erau cele de duminică. Pastorii condamnau pînă şi obiceiul neerlandezilor de a ieşi la cîmp, la iarbă verde, căci „sabatul nu a fost creat spre desfătarea cărnii păcătoase” [4]. Aşa se face că în Ţările de Jos duminica e o zi cu adevărat sinistră. întreaga activitate comercială este întreruptă ; nu se poate efectua nici o plată ; nici o creanţă nu are valoare în această zi. Teatrele sínt închise; străzile sínt pustii, cu excepţia momentelor dinaintea slujbei religioase. Peste tot nu vezi decit oameni care se îndreaptă spre biserică : dimineaţa, către ora opt, apoi puţin după ora douăsprezece, trec în şiruri copiii de la şcoli, conduşi de învăţători sau de institutoarele lor, •care, la întoarcere, le vor pune o serie de întrebări ca să se asigure că au ascultat cu atenţie predica. La Amsterdam, porţile oraşului sínt închise în timpul slujbelor. E adevărat că cei bogaţi, care nu manifestă adesea nici pe departe atîta zel, pleacă dis-de-dimineaţă spre locuinţa lor de la ţară, de unde nu se vor înapoia decît luni, la ora de deschidere a bursei...

În ciuda presiunii pe care o exercită asupra vieţii publice şi particulare, corpul predicatorilor nu constituie o castă sacerdotală. în întreaga ţară există aproximativ 2 000 de preoţi[5]. Proveniţi din medii modeste, aceştia rămîn ataşaţi, prin moravurile şi mentalitatea lor, păturilor sociale căror^ le aparţin, neizbutind totdeauna să scape de sentimentul inferioritătţii faţă de clasa patricienilor. La începuturile sale, Reforma a suferit mult din cauza lipsei aproape totale de preoţi care să o propovăduiască. Predicatorii şi catehiştii, recrutaţi aproape la întîmplare, nu erau altceva decît foşti călugări, mireni care arătau multă bunăvoinţă, dar care nu aveau deloc pregătirea necesară (unii dintre aceştia au continuat să funcţioneze pe alocuri pînă către 1650). De aceea, nivelul intelectual al pastorilor a ră* mas vreme îndelungată foarte scăzut. în 1575, cînd a luat

fiinţă Facultatea de teologie din Leiden, au trebuit aduşi profesori din străinătate. Majoritatea satelor au fost mult ■timp lipsite de preoţi. Şi aceasta întrucît studiile ce se cereau unui viitor predicator se întindeau pe o perioadă lungă şi implicau cheltuieli relativ mari. Tînărul începea să înveţe la „şcoala latină”, ori lua lecţii particulare de la un predicator în funcţie : pentru acesta, asemenea lecţii constituiau o sursă importantă de venituri şi mulţi predicatori primeau acasă pînă la şase, opt sau chiar zece elevi, pe care îi pregăteau în vederea intrării în facultate. La acest ultim nivel, spre a ameliora condiţiile de formare a cadrelor preoţeşti, guvernul central a înfiinţat la Leiden, în 1592, „Colegiul Ştatelor”, deschis studenţilor săraci, hrăniţi şi instruiţi în domeniul teologiei pe cheltuiala statului sau a oraşelor. Acest „Colegiu”, pe lîngă care funcţiona un corp de pedagogi, a constituit un centru de în- văţămînt pregătitor şi a devenit seminarul Bisericii reformate. Mai tîrziu, alte cîteva facultăţi de teologie au luat fiinţă în ţară. La terminarea studiilor, proaspătul predicator se înscria pe listele Consiliului bisericesc din oraşul aău natal şi, după ce dădea un examen, căpăta de la acesta dreptul de a oficia slujba. De obicei, el oferea atunci un banchet care, la ţară, se putea transforma într-o adevărată petrecere populară, obligîndu-l adesea pe nefericitul sărbătorit să facă numeroase datorii. Consiliile protestau zadarnic împotriva acestei tradiţii.

Starea materială a celor mai mulţi dintre predicatori ••ra vecină cu sărăcia. Cum nu încasau nici beneficii, nici dijme, ei aparţineau categoriei micilor salariaţi sau celei a salariaţilor mijlocii. Salariul lor era fixat de Consiliul liisoricesc. în satele din provincia Groningen, unde oamenii ştiau să socotească, salariul se calcula cu multă precizie : şapte hectolitri de secară şi în jur de 75 de florini – bani gheaţă – pe an. în Drenthe, se întîmpla ca predicatorii să fie plătiţi exclusiv în natură. Totuşi, trebuiau să trăiască şi ei ; iar viaţa era grea, mai cu seamă

dacă în familie existau mai mulţi copii, căci, toţi predicatorii erau căsătoriţi. în astfel de cazuri, soţia era adesea obligată să ţină prăvălie, iar predicatorul însuşi îndeplinea şi funcţia de scriitor public, dacă nu chiar de 'tămăduitor sau de hangiu... Numai rupînd din timpul acordat acestor indispensabile activităţi, care asigurau hrana lui şi a familiei sale, mai putea sluji în biserică, predica şi vizita bolnavii, misiuni care constituiau partea esenţială a funcţiei sale [6]. La oraş, pe lîngă predicator, Consiliul mai plătea şi un paracliser, care îl scutea pe cel dinţii de unele treburi gospodăreşti cum ar fi aceea de a deschide şi a închide uşile bisericii, de a trage clopotele, de a întoarce ceasul cel mare, de a menţine curăţenia în biserică, de a scoate afară cîinii şi copiii care făceau gălăgie în timpul slujbei.

Poziţia socială a predicatorului nu corespundea însă" stării sale materiale modeste. Onorat, tratat cu deosebit respect de autorităţile politice, el ocupa la mesele oficiale un loc mai de cinste decît al doctorului. în oraşele mari, povesteşte abatele Sartre, îl vezi mergînd, în haina **lui** neagră, pe partea dreaptă şi totodată cea mai ridicată **a** străzii, în vreme ce soţia lui circulă pe partea stingă, cea mai apropiată de canalul din mijloc [7]. într-o ţară în care; de obicei lucrurile se petrec invers, aceasta este dovada de netăgăduit a unui adevărat privilegiu,

Urmaşii refugiaţilor protestanţi veniţi în secolul ăi XVI-lea din Hainaut şi din Flandra franceză .continuau să rămînă strîns uniţi în jurul puternicei „Biserici valone". Originalitatea acesteia, pe care nici un conflict de dogmă nu o despărţea de Biserica reformată, consta în tradiţia 1U- turgică, slujba fiind oficiată aici în limba franceză. Pastorii erau cel mai adesea francezi, belgieni sau elveţieni. în*[4] tre 1606 şi 1699, Biserica valonă a întreţinut la Leiden. un colegiu ; copie fidelă a „Colegiului Statelor", acesta era destinat bursierilor care erau trimişi apoi la Facultatea $e teologie. Beneficiind şi de influenţa modei, Biserica va**lonă** şi-a recrutat un număr de credincioşi din rîndurile patriciatului, ai cărui membri candidau bucuros la diverse

funcţii în cadrul organelor ei de conducere : colegiul Băirînilor şi colegiul Diaconilor.

în afara acestor două Biserici oficiale, numeroase secte reformate minoritare vieţuiau şi îşi desfăşurau activitatea, favorizate de un regim extrem de tolerant. Ignoraţi de stat, întreţinînd pe cheltuiala lor preoţii şi localurile de întrunire, neavînd dreptul de a lua parte la conducerea treburilor obşteşti, aceşti eretici se bucurau, cel puţin în viaţa particulară, de o libertate religioasă absolută. Dacă un grup oarecare dorea să ţină întruniri publice, să angajeze un pastor sau un profesor, adresa o cerere municipalităţii care, după ce se asigura că nimic din noua credinţă nu contravenea constituţiei, acorda libertatea practicării cultului respectiv în schimbul achitării unei taxe. **În** unele locuri, această libertate era limitată prin interdicţia de a construi biserici propriuzise, în plus, conducerea administrativă pretindea ca delegaţii săi să aibă acces la toate Întrunirile. Jurisprudenţa aceasta avea drept rezultat înmulţirea exagerată a comunităţilor religioase, fapt care-i uimea pe străini şi care contribuia în mare măsură la crearea reputaţiei de liberalism a regimului politic neer- lundcz.

Remontranţii, proveniţi din partidul calvinist liberal iii lui Arminius şi excluşi din sînul Bisericii reformate **de** nu iodul de la Dordrecht, au întîmpinat mari greutăţi **la** început. Persecuţiile cărora le-au fost supuşi în anii 1620 — 1621 avuseseră la bază motive politice ascunse. Apoi şi- lmiţia se stabilizase şi, după cum remarcă Temple, armi- nunii formau mai degrabă un partid în cadrul statului iheit o sectă în sînul Bisericii[8]. Pe la 1660, unii remon- iînnţi vor ocupa chiar, ici-colo, cîte o funcţie importantă În nivelul municipalităţii.

Anabaptiştii şi m&toniţii – două ramuri ale uneia şi aceleiaşi tulpini —» îşi ăveau originea într-un lung şi «îngeros şir de martirii. Numărînd mulţi adepţi în rîndul imunenilor simpli şi al marinarilor, constituind o adevărată forţă în Friesland şi în Olanda septentrională, anabaptiştii se distingeau printr-o puternică conştiinţă colectivă. Toleranţi, respingînd violenţa sub orice formă, evitînd excesele interpretării literale a textelor sacre, ei

purtau în chip de emblemă costumul complet negru, alcătuit dintr-o haină lungă, o pereche de pantaloni largi cu franjuri şi o pălărie rotundă, înaltă, de catifea.

Grupuri mai mult sau mai puţin eretice, cum sînt acei» colegianţi din Rijnsburg, în secta cărora orice credincios poate oficia cînd sfîntul duh pogoară asupra lui, îşi găsesc pretutindeni adăpost, la oraş – în case care nu se deosebesc prin nimic de locuinţele obişnuite – sau în incinta unor ferme izolate ori în castele ai căror stăpîni sînt oameni foarte primitori. Ţara întreagă e cuprinsă de o puternică efervescenţă religioasă. Chiar şi acele asociaţii, multe Ia număr, care-i adună laolaltă, la intervale regulate, pe credincioşii şi pe credincioasele Bisericii reformate sau ai sectelor, alunecă uşor spre un fel de iluminism *. Adunărilor li se dă numele de „exerciţii” : la aceste întîlniri se citeşte Biblia, se comentează ultima predică sau vreo scriere religioasă. Uneori, la „exerciţiu” iau parte tineri de ambele sexe care încearcă să citească, sub îndrumarea unui profesor, texte în limbile biblice : latina, greaca, ebraica. Discuţia capătă adesea un caracter . polemic. Cîteodată „exerciţiile” sînt frecventate de „pietişti”, a căror reputaţie în rîndul publicului e mai degrabă proastă ; e vorba de mistici naivi sau inculţi, desemnaţi prin, tot soiul de porecle dispreţuitoare, care folosesc un jargon compus din apelative mieroase : „frăţior”, „surioară”, „sufleţelul meu”. Aceştia deschid Biblia, citesc cîteva versete, apoi, se lasă în voia harului lor profetic de a interpreta sfînta scriptură, fac proorociri, intră în transă. Autorii lor de căpătîi sînt Thomas de Kempis, Bunyan, Omius. Teologi ca Brakel, Hellebroeck, îi condamnă. Iluminismul, deşi are un caracter excepţional, renaşte fără încetare. Rînd pe rînd, oraşele Amsterdam şi Franeker îi oferă găzduire franţuzoaicei An-

♦ Doctrină a unor mistici vizionari. (N. tr.)

lolnette Bourignon, denigratoare a oricărui cult exterior În J 625 este denunţată la Haarlem înţelegerea secretă dinii«» rozicruciştii din Franţa şi cei din Olanda. La Leiden, Nlcolas Barnaud cerea unirea teozofilor cu adepţii cabalei pentru descoperirea remediului universal...

în 1672 [9], un ofiţer francez evalua la o treime din totalul populaţiei neerlandeze numărul credincioşilor reformaţi ; protestanţii eterodocşi reprezentau o altă treime ; ultima treime o constituiau catolicii.

Situaţia acestora din urmă era cu totul specială. După iv, pînă către sfîrşitul veacului al XVI-lea, catolicismul fu-rw'he numeric majoritar[10], el îşi vede ierarhia abolită şi bunurile Bisericii confiscate, chiar în momentul în care Contrareforma începea acţiunea de epurare internă. încă ilIn 1592, fostele episcopate sînt înlocuite de un vicariat Apostolic al Ţărilor de Jos. Victoria repurtată de calviniştii rlgorişti în 1618, precum şi venirea la putere a patricienilor au frînat însă acel impuls care ar fi putut însemna o irnaştere a catolicismului. S-a instituit obiceiul de a-i îndepărta pe catolici din funcţiile importante. Cum pentru ıı deveni dascăl de şcoală, candidatul trebuia să depună Im ninîntul de credinţa reformată, această meserie le era •ml ornat interzisă. Liturghia catolică era permisă numai hi cadru intim : bisericile se ascundeau în locuinţe parti- • iilare, al căror interior era uneori în întregime refăcut în Hir.l scop, clădirile fiind complet golite, de la primul etaj piua la mansardă. în alte locuri, comercianţii bogaţi ori pro- pi h l arii unor castele instalau o capelă în locuinţa lor. Pi Ivite din exterior, nimic nu trăda prezenţa acestor lăca- •oii I <lc cult. Totuşi ele nu erau clandestine. Se auzeau clar vor i !<' coriştilor, muzica executată la orgă. Casa-biserică era uneori proprietatea preotului catolic care oficia, ori pro-(H Ici al ca unui grup de credincioşi cu dare de mînă ; se iiilinipla chiar ca ea să fie închiriată de la vreun proprietar ploi os lanţ. întreţinerea era asigurată de enoriaşe cărora un privilegiu acordat de papă le dădea dreptul de a sluji llliirpjiia. Aşa se face că în Amsterdam, pe la 1700, existau

douăzeci de parohii. Cîrmuirile locale nu se amesteca» Ele se mulţumeau, să interzică manifestaţiile publice dl tipul întrunirilor, al procesiunilor... şi să fixeze o taxă dl cult, individuală sau familială, destul de mare. Regulame» tele poliţiei limitau, numărul persoanelor autorizate şa asiste la slujbă, dar acest număr era deseori depăşit. » autorităţile şi credincioşii se arătau însă compîezenţil preotul îi adresa „salutări respectuoase" guvernatorului iar acesta trecea din cînd în cînd să încaseze amenda lega»

Din punct de vedere material, clerul depindea în întră) gime de generozitatea credincioşilor, de care era dealtf® strîns legat. La oraş, preoţii se distingeau prin uniforma » care o purtau : haină neagră, cravată, baston şi perucă bw gata. Iezuiţii, a căror activitate era interzisă în provincii Olanda, erau toleraţi la Utreeht, unde oficiau în cadrţj mai multor parohii. z Pe la mijlocul veacului, doi călugŞffl carmeliţi francezi au întreprins, nestînjeniţi de nimeni^! călătorie în calitate de misionari la Leiden şi la Haga. M e mai puţin adevărat că, în aceeaşi perioadă, o serie <9 răspopiţi francezi au fost primiţi cu multă bunăvoinţă fi sînul Bisericii reformate, care le-a acordat ajutor materia şi moral ; ăşa s-a întîmplat în 1648 cu ex-iezuitul Pierit Jarrige. Î

În „Ţara Statelor Generale", catolicii constituiau o im* portantă majoritate : în pofida interdicţiilor guvernamen* tale, ţăranii din regiunea de frontieră îşi trimiteau cepi# **la** şcoală în Belgia, pentru a evita contactul cu învăţătorii reformaţi. în Provinciile Unite, catolicii erau mai numeroşi i la sate şi mai puţjn numeroşi la oraşe. Bine organizaţii însă, bucurîndu-se de o libertate economică deplină, ei sd! împăcau cu condiţia lor de cetăţeni de categoria a doua **oi I** ţării şi făceau dovada unei desăvîrşite loialităţi faţă dl ocîrmuire. De aceea nici nu se manifestau tensiuni dl **natură** politică în rîndurile populaţiei. Cît priveşte **atty** tudinea generală faţă de papistaşi, aceasta diferea de]| **un loc** la altul: stare de spirit ostilă la Leiden dar **bin* voitoare** la Rotterdam fl.

Catolicii erau răspîndiţi în toate mediile sociale. Un grup numeros trăia şi muncea printre lucrătorii textilişti din Leiden. Unele familii nobile, cum era familia van Forest, la care a locuit Descartes, rămăseseră catolice. Chiar *1 un preot ca Jan-Albert Ban va fi admis, în calitatea sa **de** compozitor, în cercul relativ închis de la Muiden Vondel s-a -convertit la catolicism. Pe la 1630, 6% din totalul librăriilor \şi al editurilor din .Amsterdam se aflau În mîinile catolicilor. între 1646 şi 1690, aceste edituri au tipărit de patru ori Biblia sub forma textului Vulgatei[12].

Ici şi colo (de pildă, chiar în centrul oraşului Amsterdam) continuau să se menţină intacte proprietăţi mănăstireşti ale călugăritelor beghine : împrejmuiri ce ascundeau un şir de căsuţe construite în jurul unei biserici, fiecare căsuţă fiind locuită de una sau mai multe călugăriţe. Acestea păstrau celibatul, îşi consacrau timpul rugăciunilor şi muncii manuale şi îşi acopereau fata cu un văl negru dud ieşeau în oraş. Mănăstirea avea o ştafetă care se îngrijea de închiderea porţii de acces în fiecare seară, la ora nouă. întorcîndu-se odată din oraş cam tirziu, un profesiuni. care cumpărase, pe la şfîrşitul secolului, o casă aflată În incinta mănăstirii beghinelor din Amsterdam, a găsit poarta încuiată, fapt pentru care a intentat proces stareţei. Proprietarul a pierdut însă procesul...

La Amsterdam exista şi o biserică .de rit armenesc, pe riire o frecventau creştinii din colonia orientală, acestora kdiiugîndu-li-se uneori-şi catolici olandezi. Un călugăr de 1« mănăstirea sfîntul Vasile slujea aici. în calitate de paroh. Uasindu-l într-o zi beat mort, credincioşii L-au interzis, cu «ă la ei putere, să mai oficieze tijţnp de trei luni, perioadă În rare au asistat la slujba religioasă de la biserica de rit <'« I ol ic...

La şfîrşitul veacului, oraşul Amsterdam număra mai mult de douăzeci de pili de izraeliţi- Colonii gvreieşti, cu **o** populaţie mai redusa, existau Şi Ja Haga, Rotţşrdam precum şi în alte cîteva oraşe. Sitija^a morală, şi socială a ♦contor grupuri nu era peste tot aceeaşi. Neâvînd acces la funcţiile publice şi neputînd intra nici în ghilde,

evreii se îndeletniceau în special cu comerţul. în cazul în care,' aşa cum s-a întîmplat la Amsterdam, unii dintre ei reuşeau pe această cale să facă avere şi să-şi creeze o situaţie strălucită, prestigiul, dacă nu chiar influenţa de care ajungeau să se bucure puteau deveni considerabile. Totuşi, populaţii izraelită nu era unită : în sînul ei se înfruntau două clanuri, deosebite atît prin originea lor geografică cît şi prin data intrării în comunitatea neerlandeză. Evreii sefardiţi, portughezi şi spanioli, primiţi într-un spirit de toleranţă şi de generozitate la sfîrşitul secolului al XVI-lea, erau pe cale de a se impune la Amsterdam, în jurul anului 1600, în cîteva dintre ramurile importante ale comerţului exterior. Puterea lor a devenit atît de mare, încît, în 1612, au izbutit să construiască o impunătoare sinagogă, fără aprobarea autorităţilor... cărora nu le-a mai rămas deeît să se încline în faţa faptului împlinit. Ceva mai tîrziu, au sosit în Ţările de Jos evrei germani, oameni foarte săraci care.se mîndreau inutil cu o tradiţie religioasă mai veche deeît a celorlalţi, după cum pretindeau ei, şi care trăiau, fără a avea vreun contact cu aceştia, într-o stare vecină cu mizeria.

Populaţia evreiască din Amsterdam era concentrată într-un singur cartier al oraşului, care nu avea totuşi deloc aspectul unui ghetou. Dacă pe străzi se vorbea curent în idiş, în iudeo-spaniolă ori în portugheză, în schimb, printre dughenele puchinoase ale micilor meşteşugari şi ale vînză- torilor la mîna a doua, se ridicau numeroase case foarte* frumoase, care trădau opulenţa. în faţa turnului Montel- baan se înălţa marea sinagogă, construită după modelul şjMrespectînd proporţiile templului lui Solomon, aşa cuift fusese el reconstituit în localitatea Leon : o clădire înaltă, dreptunghiulară, cu triplu naos, avînd de jur împrejur şi- rţuri de bănci. Sîmbăta, începînd de la ora opt dimineaţa, cîte cinci-şase mii de persoane se înghesuiau pe aceste bănci pentru a asculta slujba care se oficia în zilele de sabat. în fiecare seară, către ora şase, evreii evlavioşi **se** luhmau tot aici pentru rugăciune. Comunitatea „germanilor” avea propria ei sinagogă, mai mică şi mai sărăcăcioasă, ihir

care o imita în construcţie pe cea mare. Sub protecţia «rcsfor lăcaşuri de cult îşi desfăşurau activitatea şcolile rabinice, unde copiii învăţau legea lui Moise, liturghia şi emilii. În alte oraşe, colonia evreiască nu era atît de net şi ca- Irgoric împărţită. La Rotterdam, ea datora totul influenţei yl averii extrem de bogatului Abraham de Pinto : acestei Instalase sinagoga mai întîi în podul propriei sale case, «poi o mutase într-o casă închiriată anume pentru asta ; Iul ol înfiinţase şi şcoala, pe care o adăpostise în locuinţa MI ; de Pinto oferea de asemenea găzduire elevilor şi ţinea x În pensiune pe marele rabin.

În aceste condiţii, moralmente favorabile, se dezvolta o Hilonsă viaţă culturală evreiască. Oameni ca Grotius sau v«n Baerle întreţineau relaţii fructuoase cu rabinii din Amsterdam. Unul dintre aceştia, pe nume Menasseh ben hriK'l. mare cărturar, scriitor şi întemeietor al primei ti- |M>grafii ebraice din Ţările de Jos, era destul de apropiat spiritualiceşte de unii teologi reformaţi. Cîţiva evrei au i ul.'iborat cu protestantul Surenhuys la traducerea în limba Inimă a unei părţi din Talmud... în schimb, nu trebuie PM iip< rată importanţa coloniei evreieşti în economia neer- lini'h ză a secolului de aur. în 1631, printre cei 1 500 de mari • «»iilribuabili din Amsterdam nu figurează decît şase ne- Mu?>1 <>ri izraeliţi.

I'e la mijlocul veacului, la Haga existau, alături de bl J•! icile oficiale, o biserică a remontranţilor, o alta a Iuti, inilor, trei biserici catolice şi trei sinagogi. Această di- v< ilate oferea o imagine izbitoare a toleranţei religioase < <i i < ' domnea aici. Totuşi, în sînul fiecărei comunităţi, au toii Li ţi le ecleziastice pedepseau fără cruţare pe aceia pe nirc-i considerau oi rătăcite. Rembrandt a fost chemat în IH(U Consiliului bisericesc pentru că, văduv fiind, trăise cu soţ şi soţie cu servitoarea sa, iar acesteia i s-a luat dreptul la împărtăşanie. Comunitatea evreiască din Amster- •Imn l-a expulzat din rîndurile ei pe Spinoza. Nici formele

agresive de manifestare a necredinţei nu erau tolerat«® în 1642, Francisc van den Meurs a fost azvîrlit în închisoarB la Amsterdam, pentru că nega nemurirea sufletului ® esenţa divină a lui Isus Cristos. Nu e însă mai puţin ad® vărat că, după şapte luni de detenţie, a fost repus м libertate. (j

în această ţară, în care domnea o puternică mentalita® religioasă, se disting o serie de personalităţi – nobili, sa- vanţi, scriitori – cărora li se dă numele de „libertini''; Termenul e vag, „libertinii” nu au avut niciodată’ o doctrină, o dogmă propriu-zisă. Evantaiul lor spiritual est« extrem de larg, incluzînd atitudini foarte diferite, care merg de la scepticismul filozofic pînă la refuzul sentimental al intoleranţei de orice fel. Libertinii (acesta fiind singurul criteriu comun de categorisire) reprezintă, în raport cu bl« serica, opoziţia umanistă. Sub forma criticii raţionale sau sub forma unei simple deprinderi afective, aceasta se manifestă de fapt atît în sînul bisericii cît şi în afara ei, at tuîndu-se mai mult sau mai puţin în tradiţia gîndirii Jul Erasmus. Dar opoziţia umanistă rămîne apanajul uHel minorităţi restrînse, ce se dovedeşte neputincioasă faţă â< evoluţia colectivă care, odată cu apropierea sfîrşitului <k veac, conferă un caracter mai inflexibil structurilor sociali! şi accentuează rigiditatea spiritelor. |

Capitolul IX

COPIII

în casa unui burghez înstărit se aşteaptă venirea pe luine a unui copil. Cu cîteva luni în urmă, tînăra soţie **M<** p linsese în repetate rînduri de o stare de indispoziţie. **Cri** din jur arseseră în faţa ei un căpeţel de sfoară : **din** [»ricina mirosului, femeii i se făcuse rău, semn incontestabil că era însărcinată. începînd din luna a şaptea, vreme »Ir şnse săptămîni, viitoarea mamă a ţinut post. Acum stă întinsă în patul conjugal; prin ferestrele înguste, mas- riilc de draperiile lăsate, pătrunde o lumină slabă. în mijii nu 1 camerei stă gata pregătit şezlongul în care va avea loc naşterea. Celelalte piese de mobilier absolut necesare ului şi ele pregătite pentru eveniment. Dispozitivul de lemn ui I de răchită pe care se întinde rufăria la încălzit se află **În** spatele paravanului care concentrează asupra lui căldura '' iftnpîndită de şemineu. Sau poate se află acolo o lădiţă împodobită, eventual, cu ţesături scumpe. Leagănul^ lucrat **Iul** din lemn sau din răchită, în formă de barcă şi pe ju**ni** Fi late închis de un mic baldachin, este aşezat pe două •Uporluri rotunjite care permit să i se imprime o

mişcare 4* bulans; o cuvertură de satin, brodată pe margini, aco-

peră aşternutul din leagăn. în coşuleţele înşiruite la piciofl rul patului e pusă lenjeria pentru copilul aşteptat: într-dl parte, somptuosul costum de botez ; în cealaltă, hăinuţele! şi schimburile de toată ziua. Diverse obiecte sînt aranjate' pe mobile, pe şemineu : cupe, oale, cutia cu mirodenii,- ceaşca pentru terci cu linguriţa respectivă, bolul de supă. Din cînd în cînd intră cîte o vecină, care verifică dintr-0 privire dacă totul e în ordine. Acest du-te-vino provoacă' în casă o agitaţie extraordinară. La prînz sau seara, cîteva< cumetre vin să ia masa împreună cu membrii familiei. Nimeni nu se grăbeşte să meargă la culcare ; lumea bea,' mănîncă prăjituri. t

De mai multe luni, toate femeile din cartier iau parte, alături de întreaga familie, la pregătirea marelui eveniment. De cum apar primele dureri, unele dau fuga să cheme moaşa, altele trec pe rînd pe la bunici, pe la unchi şi pe la veri, respectînd cu stricteţe ierarhia gradelor de rudenie, pentru a-i invita la sărbătorirea noului născut: o mică întîrziere, o greşeală în ordinea întîietăţilor sînt suficiente pentru a isca certuri nesfîrşite între neamuri, în jurul celei care naşte, membrii familiei au grijă ca luminările să ardă cu o flacără albăstruie, semn că nici un duh rău nu dă tîrcoale prin preajmă. Imediat după naştere, placenta e îngropată undeva în curte. Copilul s-a născut. Moaşa îl înveleşte într-un scutec cald şi îl înfăţişează bunicii sau naşei sale, cu care prilej capătă un bacşiş. îi dl apoi îngrijiri lehuzei, înfaşă noul născut şi îl pune în braţele tatălui, rostind tradiţionalele cuvinte : „lată-vl pruncul. Domnul să vă dăruiască multă fericire prin aceaţ copil sau să-l cheme curînd înapoi la el”. Urări pentru care femeia primeşte al doilea bacşiş.

îndată ce a VQpit pe lume, noul născut intră în viaţa socială. Neamurile şi vecinii îl înconjoară, mirîndu-se cît e de frumos şi de voinic, întrecîndu-se în a preciza cu cine seamănă. în vremea aceasta, ajutoarea moaşei a preparat şodoul, mestecînd în el cu un baton lung de

scorţişoară, împodobit cu panglici, Culoarea acestora şi lungimea

batonului diferă în funcţie de sexul copilului. Tatăl şi-a pus pe cap o bonetă de satin cu picouri, garnisită cu pene, (‘are arată că cel ce-o poartă este soţul unei lehuze. în timp ce soţia încearcă să recapete puteri mîncînd pîine cu unt şi brînză de oi, într-o cameră alăturată, care începe şă se umple de musafiri, se potriveşte la gust şodoul, meste- cîndu-se mereu în el, adăugîndu-i-se zahăr sau mirodenii. Uneori, în loc de şodou se bea rachiu, alături de care se servesc praline. Oamenii de rînd se mulţumesc cu rachiu de ienupăr îndulcit. Sărbătorirea se încheie într-o atmosferă destul de zgomotoasă. Biserica a reuşit să distrugă vechea tradiţie a banchetelor prilejuite de naşterea copiilor. În înalta societate se organizează totuşi, pentru copiii din vecini, o mică petrecere, chiar în ziua în care a avut loc evenimentul sau la scurt timp după aceea : li se arată noul născut, explicîndu-li-se că acesta a fost găsit sub un palmier sau între frunzele unei verze, dacă este băiat, ori într-o tufă de rozmarin, dacă e fată, li se oferă fursecuri tradiţionale în formă de cerc sau de corn.

Dacă, din nefericire, tînăra mamă nu a supravieţuit naşterii, această zi de bucurie devine zi de priveghi. Moarta este întinsă pe pat, iar pruncul e aşezat în braţele ei.

Imediat ce copilul a venit pe lume, la Amsterdam, la Haarlem, la Dordrecht, precum şi în alte cîteva oraşe, se agaţă la poartă o plăcuţă de lemn îmbrăcată în mătase roşie şi garnisită cu dantelă pe margini. Cînd noul născut osie de sex feminin, în mijlocul plăcuţei se lipeşte un dreptunghi de hîrtie albă. Această tăbliţă este o adevărată bijuterie de familie, pe care adesea oamenii şi-o procură chiar de la căsătorie. Dacă în familia cuiva s-au născut gemeni, se agaţă două plăcuţe ; dacă pruncul a murit, mătasea nu mai e roşie, ci neagră. Unii oameni înstăriţi folosesc două plăcuţe, dintre care una peste săptămînă iar cealaltă duminica. Cîteodată se utilizează chiar trei astfel d<* „anunţuri”, cel mai modest fiind expus pe vreme ploioasă. Familiile mai .nevoiaşe înlocuiesc mătasea cu pînză. La ţară, acelaşi efect simbolic e obţinut cu ajutorul unor

ramuri prinse de clanţa uşii. în alte părţi se recurge la coşuleţe de flori sau chiar la scoici. Toate acestea îndeplinesc exact funcţia unui ferpar. Trecătorii se opresc să le cerceteze îndeaproape ; vecinii se strîng şi le comentează. Se întîmplă ca ajutoarea moaşei să fie anume trimisă prin cartier, pentru a trage cu urechea la aceste conversaţii şi a raporta apoi cele auzite membrilor familiei...

în ziua în care a avut loc naşterea, moaşa a domnit, autoritară, asupra întregii case. Superstiţioasă, dar sigură de ea, această practiciană respectată de cliente se bucură de o încredere de care îi este foarte uşor să abuzeze. Faptul că a asistat-o la naştere pe soţia unui regent ori a unui burghez bogat îi conferă o putere reală asupra oamenilor simpli pe care îi frecventează de obicei. Pînă şi doctorii o respectă, se tem de ea. îmbinînd unele rudimente de medicină cu obscure tradiţii rurale, moaşa cunoaşte o serie de reţete în care clientela are multă încredere ; se întîmplă adesea ca ei să i se ceară mai întîi părerea; în caz de boală. Pe plan social, ea beneficiază de privilegii importante. în numeroase localităţi, este scutită de taxele pe bere, ceai, cafea şi chiar pe rachiu. Cîrmuirile locale consideră că funcţiile moaşei sînt deosebit de însemnate. Toate oraşele, precum şi unele sate angajează moaşe în slujba localităţii respective : practicienele care şi-au creat un renume în ţinut sînt asaltate de oferte. Cea care acceptă oferta administraţiei locale depune jurămîntul de credinţă faţă de autoritatea în serviciul căreia a intrat în schimb aceasta îi asigură un salariu regulat şi locuinţă gratuită într-o casă cu firmă : un prunc în mijlocul unei cruci, înconjurat de o frază biblică. Cînd, la bătrîneţe, moaşa se va retrage din activitate, administraţia locală îi va da o căsuţă în care să-şi sfîrşească liniştită zilele.

De-a lungul primelor săptămîni de viaţă ale copilului se organizează diverse petreceri şi ceremonii. Potrivit unei vechi tradiţii, cea de-a doua zi de la naştere este consacrată unei mari recepţii. Tatăl îşi pune atunci

pentru ultima oară boneta cu pene ; înveşmîntată cu cele mai frumoase straie

ale ei, moaşa prezintă oficial invitaţilor copilul îmbrăcat în rochia de ceremonie, care este adesea de culoare închisă, f rena sau verde, şi e împodobită cu numeroase broderii, n familiile cu dare de mînă se oferă un banchet. Oamenii mai modeşti pun pe masă doar o gustare. Sporovăială nu mai conteneşte, cumetrele povestind, fără să omită nici unul din amănuntele de rigoare, cum a decurs, naşterea sărbătoritului.

Biserica dorea ca botezul să aibă loc la cît mai scurt iimp după naştere. Oamenii de rînd n făceau într-adevăr aproape imediat după acest eveniment. în familiile din marea burghezie, se aştepta pînă cînd mama putea să iasă din casă. Ceremonia se desfăşura la biserică, în general după-amiaza, înainte ori după predică, niciodată fără această parte a slujbei religioase. Prezenţa tatălui era obligatorie, ca şi cea a martorilor, a fraţilor şi a surorilor noului născut, dacă aceştia ţineau de Biserica reformată. Toată asistenţa era îmbrăcată în haine de sărbătoare. Cine nu-şi putea face un costum ori o rochie special pentru asemenea ocazii scotea de la păstrare hainele purtate la nuntă. Copilul era înfăşurat într-o rochie lungă, somptuoasă, la care adăugau diverse accesorii cu valoare simbolică : scufiţa băieţilor era lucrată din şase bucăţi, cea a fetelor din trei. Dacă mama murise la naştere, întregul costum era alb, cu bordură neagră. Pentru ca micuţul să nu plîngă în timpul botezului, i se dădea să sugă un baton de zahăr muiat în lapte. în funcţie de resursele materiale de care dispunea, cortegiul se înapoia de la biserică pe jos ori în trăsură. Tatăl dădea copilului binecuvîntarea sa. Urma apoi o masă, în timpul căreia se cînta, iar la sfîrşit invitaţii prezentau darurilef aduse.

Chiar în familiile celor bogaţi, numai în cazuri cu to-iul excepţionale se întîmpla ca mama să nu se ocupe ea însăşi de copii. Dacă, din motive medicale, era necesar să fie angajată o doică, aceasta pleca îndată după ce micuţul era înţărcat. în schimb nu rare erau cazurile cînd o bă- trînă servitoare, aflată de multă vreme în slujba familiiei

n*

2
2

1
3J

şî asimilată membrilor acesteia, avea grijă de copiii mai măricei. Ea îi îmbrăca, îi spăla şi, fiind depozitara unui întreg folclor pentru cei mici, le cînta cîntece de leagăn, le spunea poveşti.

Copiii erau feriţi prin toate mijloacele de contactul cu aerul de afară. înfăşaţi atît de strîns încît nu puteau nici să-şi mişte picioruşele, înfofoliţi în scufiţe, pieptăraşe, cămăşuţe, îmbrăcaţi în plus şi într-o rochie de lînă, închişi într-o cameră cu ferestrele ferecate, erau culcaţi în leagăn cu o sticlă caldă alături şi înveliţi cu mai multe cuverturi, în ciuda recomandărilor unor medici, se foloseau în mod curent soporifice. De cum începea să stea în picioare, copilul era aşezat într-un scăunel prevăzut cu rotiţe late. Avînd forma unui trunchi de piramidă, acesta era făcut din scîndurele care încadrau strîns bustul; dacă avea forma unei mese, copilul era menţinut în picioare, în faţa ei, de un spătar înalt. Ca să înveţe să meargă, i se fixa în jurul corpului o curea, o sfoară sau o panglică mai groasă cu ajutorul căreia era susţinut în timp ce încerca să păşească. Curînd după aceea era considerat destul de mare ca să primească prima jucărie adevărată : un cal de lemn, cioplit, vopsit, mai mult sau mai puţin inform.

Atîta vreme cît nu se ţinea încă bine pe picioare şi mersul îi era nesigur, copilul continua să poarte o îm-brăcăminte greoaie, incomodă. Un echipament de-a dreptul barbar îl proteja de loviturile prea puternice care ar fi putut avea drept rezultat vreo deformare a oaselor : scufie de piele, corset cu balene, foarte ajustat pe corp şi strîns îr^că şi mai mult cu ajutorul unor piese de fier şi de plumb, peste care i se punea o rochie. Începînd din 1620, se auă tot mai des proteste împotriva unui asemenea sistem de vestimentaţie, dar va fi nevoie de mai mult de un secol pentru a distruge o prejudecată atît de puternic înrădăcinată. Cum se făcea puţin mai mare, copilul trecea direct la haine croite după modelul adulţilor : ciorapi, pantaloni şi surtuc în miniatură, în

cazul băieţilor, jachetă de stofă
strînsă pe talie şi rochie lungă, în cazul fetelor. Nimic potrivit vîrstef'lor. în unele sate, băieţii purtau costum de fată pînă la vîrsta de şapte ani.

Copiii care nu merg încă la şcoală se joacă mai ales pe stradă. Dacă aparţine unei familii înstărite, de îndată re starea vremii îngăduie cît de cît acest lucru, copilul este trimis afară de teamă să nu murdărească cumva prin casă ; dacă familia e nevoiaşă, e trimis din lipsă de spaţiu. Aşa se face că în oraşele neerlandeze, dis-de-dimineaţă încep să mişune, fie pe peroanele din faţa intrărilor, fie pe sub copertine, fie pe străzi, copii de trei pînă la cinci sau şase ani, din toate păturile sociale, care se joacă laolaltă, urlă, se bat. Acestora li se adaugă alţii,, mai mari, după-amiaza, cînd se întorc de la şcoală. Pe vremea aceea, ' educaţia în aer liber părea un lucru extraordinar în Europa. Obiceiul de pe aceste meleaguri îi uimeşte pe toţi străinii, cu atît mai mult cu cît i se asociază de regulă o indisciplină şi o brutalitate de care nu e om să nu* se plîngă. Fără pic de respect, zeflemitori, puştii se ţin pe stradă după cei care li se par ciudat îmbrăcaţi, dîndu-le tot felul de porecle pe care le strigă în gura mare şi azvîrlind în oi cu pietre ; alteori, aruncă cu bulgări de pămînt în trecători, îi insultă. Această stare de lucruri, generalizată, ajunsese un adevărat scandal public la Zaandam, pe la 1642. Consiliul bisericesc a intervenit pe lîngă consilierii municipali. A fost repus în vigoare un vechi regulament de poliţie. Totul a fost însă zadarnic. Răul îşi avea rădăcina în înseşi relaţiile dintre părinţi şi copii, căci cultului pentru tatăl familiei şi grijii deosebite faţă de formulele folosite în sînul burgheziei spre a desemna pe părinţi, pe fraţi şi pe surori (se spunea : „Domnul tatăl meu”, „Doamna mama mea”, „Domnişoara sora mea”) nu le corespundea nici pe departe o autoritate adevărată a acestora asupra celor mici. Iubiţi pînă la adoraţie, răsfăţaţi, copiii trăiau dc fapt într-o libertate aproape completă. Dragostea exagerată a părinţilor era izvorul

unei slăbiciuni pe care nimic n-o putea corecta. Dacă vreun oaspete străin le sugera că ar trebui să intervină mai energic pentru a-şi dezbăra copiii de unele purtări urîte, ei îi răspundeau, blazaţi, prin- tr-un dicton ca de pildă : „Dacă tai nasul, sluţeşti toată faţa”.

Crescuţi astfel, copiii ajungeau să aibă un caracter capricios şi schimbător, să exercite asupra părinţilor o ti-* ranie care nu-i ajuta deloc să evolueze în bine. în familiile burgheze, fetele, tratate de la egal la egal de mamele lor, deveneau adesea insuportabil de pretenţioase. „Tocmai din această îngăduinţă prea mare faţă de copii, scrie Parival..., provin, cel puţin în parte, abaterile acestora de la linia de conduită normală. E totuşi de mirare faptul că abaterile nu sînt şi mai numeroase, asta fiind poate dovada cea mai sigură că oamenii acestor locuri .sînt plămădiţi dintr-un aluat bun şi au un temperament minunat.” [1]

Municipalitatea avea grijă de orfanii pe care familia nu-i putea lua în sarcina ei. în oraşele mici, aceştia erau încredinţaţi unor burghezi bine cunoscuţi pentru cinstea, pentru onorabilitatea lor, în oraşele mari existau aziluri unde orfanii, ca şi copiii găsiţi, erau primiţi şi crescuţi în .religia Bisericii reformate. O cameră tutelară administra averea orfanilor bogaţi ; ceilalţi învăţau diverse' meserii. Principalul orfelinat din Amsterdam a găzduit pînă la 1200 de copii. Astfel de aşezăminte erau însă nişte triste locuri de şedere. închişi împreună cu dascălii lor în camere imense, supuşi unui regim de pedepse corporale foarte dure, copiii din orfelinate au fost deseori exploataţi cu sălbăticie, munca lor istovitoare fiind prezentată ca formă de ucenicie necesară pregătirii profesionale : pentru a salva manufactura de ţesături din lînă şi mătase întemeiată la Amsterdam de hughenotul Pierre Baille, întreprindere care înregistra mari deficite, eforii azilurilor nu ezitau să dea pe mîna antreprenorului, chiar şi la sfîr- şitul veacului, cîte 240 de orfani, mînă de lucru gratuită şi prea puţin revendicativă...

Vom regăsi, în capitolul următor, copilul ajuns la

vîrsta şcolară şi îl vom însoţi de-a lungul întregii perioade de studii. Dar chiar şl în cursul acestor ani şi, în general, pînă în momentul în care, devenind adult, devine totodată mai puţin turbulent, părinţii şi autorităţile administrative nu sînt deloc scutite de griji şi de răspundere. În nici o altă epocă din istoria neerlandeză, viciul beţiei – îndeosebi – nu a fost atît de răspîndit ca acum în rinei ul adolescenţilor, în pofida celor mai drastice măsuri poliţieneşti, periodic reînnoite. Fetele erau fără îndoială, mai cu seamă în sinul marii burghezii, strict supravegheate : ele nu ieşeau din casă decît însoţite de mamele lor, chiar şi atunci cînd se duceau la biserică. În familiile de condiţie socială mai modestă, grijile gospodăriei nu le lăsau prea multă libertate, prea mult răgaz pen- Iru distracţii. în schimb, băieţilor, după ce şcoala ori atelierul îşi încheiau activitatea zilnică, nu le rămînea decît să se ducă acasă – şi casa era sau prea mică, sau dominată de o atmosferă prea austeră – ori pe stradă, ori la « îrciumă. Pasiunile lor juvenile se concentrau deci asupra băuturii şi a jocului de zaruri, fenomenul luînd proporţiile unei boli endemice căreia nici măcar studenţii din universităţi nu izbuteau să-i scape. Numai influenţa unui mediu familial de excepţie putea combate aceste moravuri.

Patricienii obişnuiau să-şi trimită fiii în străinătate imediat după terminarea studiilor: această călătorie îi smulgea spre binele lor din locurile de baştină şi le permitea să capete o preţioasă experienţă pentru funcţiile pe rare aveau să le deţină mai tîrziu. Erau trimişi mai cu seamă în Anglia şi în Franţa, ceva mai rar în Italia. în schimb, numai tinerii ataşaţi pe Ungă vreo ambasadă aveau prilejul să cunoască Spania ori ţările scandinave.

Se pare că nu puţine au fost conflictele grave dintre părinţi şi copiii lor aflaţi la vîrsta adolescenţei. Tinerii într-adevăr „de neîmblînzit” din înalta societate ridicau, sub aspectul moravurilor, probleme de nerezolvat în faţa familiilor lor. Sau, mai precis, exista o soluţie radicală, la

•

1
3
6

care se recurgea în mod curent : nesupuşii erau trimişi în Indii, „adevărat canal de evacuare, scrie Parival, în care se revarsă toate scursorile Olandei” [2]. Nu rareori în echipajul corăbiilor care plecau spre Capul Bunei Speranţe ori spre Java se aflau şi grupuri de fii rebeli angajaţi pe vas de taţii lor, în virtutea autorităţii legale pe care aceştia . o aveau asupra celor dintîi. în cazurile cele mai complicate, în care copilul – fiul sau fiica – părea iremediabil pervertit sufleteşte, tatălui îi rămînea o ultimă posibilitate : aceea de a-l vîrî în închisoare.

Capitolul X

iNY&UnlNTIJL

Pentru a îndruma învăţătura copiilor, unele familii bogate angajează un „pedagog”, preceptor care continuă adesea să se ocupe de ei vreme îndelungată. Este cazul Iul Herman Bruno, însărcinat cu educaţia copiilor lui Constantin Huyghens. Sub îndrumarea preceptorului, copiii fac ceea ce am numi noi şcoala primară şi secundară. Mai tîrziu, acesta îi însoţeşte la universitate, ba uneori chiar şi în călătoriile lor de studii în străinătate. Asemenea situaţii constituie totuşi nişte excepţii- în mod normal, copilul este supus din fragedă pruncie disciplinei şcolare.

Şcolile „pentru cei mici” x

În Ţările de Jos nu exista nici un organism central care |l administreze şi să controleze învăţămîntul. Crearea şi InUolinerea şcolilor „pentru cei mici”, care ţineau locul

grădiniţelor şi şcolilor noastre primare de astăzi, erau lăsate? în.seama particularilor sau a unor asociaţii particulare, sub- rezerva aprobării lor de către municipalitate. Autorităţile; se mărgineau să facă un control sporadic şi de pătură destul; de vagă, pe care îl lăsau în grija membrilor Consiliului; bisericesc. în unele locuri fusese creat un grup de „inspec^ tori ai corpului profesoral” care depindea de direcţia şcoliu „latine” (secundare) locale. în oraşele unde erau constituita ghilde ale învăţătorilor, acestea îşi asumau răspunderea supravegherii membrilor lor : se întîmpla chiar ca ghilda să respingă pentru incapacitate un învăţător pe care mul nicipalitatea ÎI acceptase... Competenţa inspectorilor viza mai degrabă învăţătorii şi învăţătoarele decît şcolile cfl atare. învăţătorul sau învăţătoarea erau obligaţi să semneza o declaraţie de recunoaştere a religiei reformate şi să dei pună jurămîntul de credinţă; după îndeplinirea acestea formalităţi, li se elibera un certificat pe care trebuiau să-B afişeze pe uşa casei. în schimb, nici gradul lor de pregM tire nici moralitatea lor nu constituiau obiectul unui adfl vărat examen. În zadar .protestau consistoriile : există îfl văţători, se spune într-un raport din 1611, incapabili să na mească corect literele alfabetului şi să-i înveţe pe copii fl le pronunţe[1]. - H

Pretutindeni, familiile se plîngeau de această stare.fl lucruri. Dar era nevoie de un adevărat scandal – că „fl pildă faptul notoriu că un învăţător venea regulat beat® şcoală – pentru a constrînge comitetul de inspecţie*® intervină şi, într-un astfel de caz, să judece fără drept™ apel., în unele regiuni rurale situaţia era şi mai proa® în Brabant se întîmpla adesea să fie angajaţi ca învăţă;™ tineri infirmi provenind din familii burgheze sau văM deveniţi inapţi să mai slujească. La ţară, unde şcoala eră W general o anexă a bisericii, paracliserul era cel care ty ocupa de ea.

Femeile cărora li se încredinţau grădiniţele erau deseoi şi mai prost pregătite decît colegii lor bărbaţi.

Recrutat uneori din cartierele sărace ale oraşelor, biete fiinţe ¿tr vite de o povară prea grea, ele îşi făceau meseria de educatoare ocupîndu-se în acelaşi timp cu croitoria, tricotatul şt brodatul. Nu li se cerea nici măcar să ştie să citească şl să scrie. La şcoală, se mărgineau să-i înveţe pe copii pe de rost Tatăl Nostru, cele zece Porunci, formula spovedaniei şi denumirea literelor alfabetului. Abia în 1655 s-a cerut printr-o ordonanţă ca cei care candidează la postul de învăţător să ştie să scrie, să poată citi literele de tipar yl de mînă, să cunoască cele patru operaţii, să cînte psalmii yi... să aibă o metodă bună de predare !

Carenţele grave ale acestui sistem, faptul că învăţătorii constituiau una dintre categoriile profesionale cele mai «At ace nu împiedicau răspîndirea relativ largă a unei anumite educaţii de bază, iar numărul analfabeţilor în rîndul populaţiei Provinciilor Unite era mai mic decît oriunde altundeva în Europa. Şcolarizarea se plătea parţial în bani (o sumă neînsemnată), parţial în natură : o brichetă de I ut ilă pe zi, o luminare pe săptămînă, iarna. Aceste chel— luii'li nu erau excesive decît pentru cei mai nevoiaşi.

Copiii între trei şi şapte ani merg la grădiniţă. ‘Aceasta o instalată într-o casă oarecare şi se recunoaşte după o firmă purtînd numele educatoarei sau al clădirii respectiv«' : „Şcoala lui Grietje din Piaţa de peşte”, „Şcoala
■ Mărul»„. „Orele” se ţin în general în „camera din spate”, ocupată în parte de patul educatoarei, dacă nu cumva chiar •Ir cuptorul pe care aceasta găteşte. Zidurile sînt spoite cu wir. podeaua e de cărămidă goală. Copiii se aşază cum vor : • luciţi pe vine, culcaţi, stînd direct pe jos, jucîndu-se, linimdu-se, băieţi şi fete de-a valma,»printre murdăriile |u rare le împrăştie peste tot cei mai mici, într-o vier- imo.ilă care, după cîteva ore, face aerul de ncrespirat. în
■ ••Im«’ nu pătrunde decît o lumină zgîrcită, e fum. miroase i 1.1'u Ţipetele educatoarei şi loviturile cu linia

sînt singu- K'l«' instrumente ale unei discipline foarte relative. Copiii mul mari mormăie, lăsîndu-se cînd pe un picior cînd pe ri'lnlalt. alfabetul sau versete din Tatăl Nostru. De două

sau de trei ori pe săptămînă, după-amiaza, fetele învaţă să coasă, să tricoteze.

în cartierele locuite de familiile înstărite din marile^ oraşe, grădiniţele au un aspect mai puţin jalnic şi implici chiar respectarea unei anumite etichete. Educatoarea stă^ în faţa unui pupitru, copiii iau loc în bănci ; ca un lux' suprem, o găleată, într-un colţ al sălii, serveşte drept loc' de urinat... ■

Pe la vîrsta de şapte ani, copilul trecea în grija unui, învăţător, începînd ceea ce ar echivala întrucîtva cu şcoala- noastră primară ; aici el urma să înveţe vreme de cinci ani. j

Localul şcolii purta o firmă, ca de pildă : „Adriaem Wouterszoon Cuyper. Aici se dă copiilor învăţătură”. Cîte* odată, inscripţia avea un caracter mai literar. Un institutor din Rotterdam se anunţa prin următorul distih :

Din balenă a ieşit lonas : el s-a dus să-i înveţe pe cei din Ninive#

Aici înveţi rugăciunile şi catehismul pe de rost. | Altundeva, un tablou îl înfăţişa pe domnul învăţător printre elevii săi. Ori un anunţ trezea curiozitatea, invitîndu-i pe părinţii strînşi la pungă : „învăţătură pe un preţ de nimic”.

Şcolile erau amenajate fie la parterul casei, mai spaţios, fie la etajul de dimensiunile cele mai reduse, în funcţie de nivelul social al clientelei. în general, ele comportau două încăperi, permiţînd repartizarea elevilor în două grupe, după criterii variabile : cei mai mari şi cei mal mici ; cei bogaţi şi cei săraci. Una din grupe, cea mal pestriţă, era lăsată în grija soţiei institutorului, sau chiar u servitorului acestuia. în fiecare sală, copiii se aşezau dupfl sex, uneori după vîrsta. Dar nu există nici o corespondenţa cu împărţirea noastră modernă pe clase.

La ţară, sistemul era şi mai primitiv. în Friesland şi în Gelderland, şcolile săteşti aduceau în acelaşi timp a grajd şi a hambar : uneori chiar ele erau instalate în construcţl din chirpici, care numai cu greu puteau fi folosite iarnn din cauza frigului, iar vara din cauza căldurii înăbuşitoare

Cu o tichie mare pe cap, cu toga desfăcută, pe care o poartă peste pantaloni şi jiletcă, învăţătorul tronează dina- poia unei catedre masive. Are la îndemînă, aranjate pe un pupitru sau pe policioare, Biblia, cartea Psalmilor, clepsidra, cîteva manuale, o rezervă de pene de gîscă, un fund dr lemn pe care acestea sînt ascuţite, sticla cu cerneală şi nisiperrîiţa. Acestor instrumente ale meseriei li se adaugă i:n pieptene de fier destinat elevilor neţesălaţi ; mînuit ru energie, el constituie o pedeapsă de temut. Intr-un colţ, uneori în mijlocul încăperii, o sobă alimentată cu turbă întreţine iarna o căldură care, dat fiind spaţiul strimt, devine repede insuportabilă. Pe pereţi, planşe cu cuvinte despărţite în silabe, abace, cele zece Porunci, Tatăl Nostru, Jurămîntul de credinţă şi, piesă esenţială, „Ordonanţa”, regulament pe care orice învăţător este obligat să-l afişeze şi care priveşte comportarea în clasă, la biserică şi pe stradă.

Lecţia începe în fiecare zi cu rugăciunea şi cu citirea unui capitol din Scriptură. Se cîntă apoi un psalm. După n' oea fiecare copil lucrează individual. Elevii se duc pe nud la catedră, îşi scot căciuliţa şi primesc de la învăţător hm a pe care o au de făcut sau spun lecţia pe dinafară. Apoi îşi trag din nou căciuliţa pe cap şi se întorc în bancă (băncile erau de diferite mărimi, cu sau fără pupitru), sau În una din cele cîteva mese libere. Şi tot aşa, de-a lungul Iul regii zile, de 330 de ori pe an ! Către 1600, şcoala începea În (> dimineaţa vara, la 7 iarna, şi se termina la ora 7 seară. Pouă întreruperi, de la 11 la 1 şi de la 4 la 5, fragmentău м» <\st interval : copiii se puteau duce atunci acasă pentru a hm masa, sau mîncau în clasă tartinele pe care le aveau la i i în cursul secolului, acest orar a fost redus, programul drsfăşurîndu-se între orele 8 şi 11 sau 12, 1 şi 4 sau 5. i) dată pe săptămînă, miercurea sau joia, lecţiile se terni în au cu o oră mai devreme ; sîmbăta după-amiază erau MU primate complet; însă aceste „pauze” erau ocupate de rnlchism şi de exerciţiile de cîntare. în timpul caniculei, ftolile de la oraş se închideau, în general pentru două

săp- tămîni. Legea autoriza învăţătorii să acorde zile de vacanţă suplimentare, ctr condiţia ca acestea să nu coincidă cu sărbătorile papistaşilor. De aceea, cele mai multe şcoli erau închise în zilele de tîrg de vite. Adesea, familiile cereau învoire pentru copii cu prilejul vreunei aniversari sau al unui eveniment oarecare pe care doreau să-l sârbă-* torească : în general, învăţătorul satisfăcea aceste cereri, în schimb, acţiona cu severitate împotriva chiulului de la şcoală : pedeapsa consta în bătaia cu nuiaua...

învăţătorul dispunea de o gamă variată de instrumente de pedeapsă. Biciul, linia, cureaua : copilul primea loviturile îmbrăcat sau pe o parte a corpului dezvelită anume' în uncle şcoli, mai cu seamă în cele frecventate de copiii săraci sau de orfani, se folosea stîlpul infamiei sau un butuc de lemn găurit care era fixat pe piciorul'copilului pentru o perioadă de timp determinată, uneori pentru zile întregi, astfel încît victima trebuia să tîrască după ea această greutate pe stradă şi la biserică. Faţă de toate acestea, „tichia de măgar" părea o pedeapsă blinda. Ea era agăţată de gîtul vinovatului iar victima astfel împodo* bită era aşezată la vedere, într-un fotoliu, purtînd o plăcuţă prin care se arăta ce faptă săvîrşise.

Programa de învăţămînt se reducea, în esenţă, la cu-noaşterea Bibliei, la scris, citit şi socotit. Fetelor li se cerea încă şi mai puţin decît băieţilor : deprinderea lucrului cy acul le înarma suficient pentru viaţă. Copiii învăţau şi citească literele în ordine alfabetică, de la A la Z, fără distincţiile organice ale grupării lor în cuvinte. Pronunţate global de învăţător, acestea erau repetate la nesfîrşit şi deformate – de copii, ca o psalmodie : dacă elevii erau numeroşi, zgomotul vocilor incomoda chiar şi pe trecătorii de pe stradă. Mai bine treci pe lîngă o fierărie decît pff lîngă o şcoală, zicea lumea.

Aritmetica elementară, dată fiind importanţa ei comercială, se bucura de o atenţie deosebită din partea majo ritătţii învăţătorilor. Dealtfel, aceştia îndeplineau adese#, în orele lor libere, funcţia de contabili

municipali. învăţă* mintul lor era mai mult practic decît teoretic. Elevilor li NI* dădeau probleme de felul următor : „Două persoane cumpără împreună opt ocale de vin grecesc dulce, pe care vor să-l împartă în două părţi egale. Dar, pentru a face împărţeala, nu au ca măsură decît o sticlă de cinci ocale alta de trei. Cum trebuie să procedeze ?” [2]

Scrisul, considerat ca prima dintre dexterităţi, se bucura de un imens prestigiu. Unii practicieni făceau din caligrafie <• adevărată artă. Scriau ca şi cum ar fi gravat. Renumele ucribilor olandezi şi zeelandezi trecuse dincolo- de hotarele ţării. Un scris frumos era suficient pentru a-i asigura institutorului o clientelă aleasă, indiferent de caracterul pe care-l avea sau. de faptul că era un pedagog incapabil. Se întrebuinţa pana de gîscă sau trestia, şi o cerneală neagră făcută din funingine diluată cu ulei. Copiii învăţau literele romane şi gotice, înclinate şi drepte. în fiecare an municipalitatea organiza, pentru şcolarii de la oraş, un concurs de scris. Cîştigătorii primeau o pană de argint, o trusă de scris, o carte, sau li se trecea numele pe un tablou de onoare.

Pentru funcţionari, negustori, jurişti, caligrafia era considerată extrem de importantă. în rîndul burgheziei, mari şi mici, bărbaţii şi femeile scriau mult: corespondenţa devenise un obicei. Chiar din şcoală, copilul deprindea odată cu scrisul şi rudimentele unei retorici adecvate. Dacă, devenit adult, constata că .aceste cunoştinţe nu-i sînt suficiente, găsea în comerţ lucrări didactice pe această temă şi < li iar culegeri de modele de scrisori, inclusiv de scrisori de dragoste[3]. în împrejurări deosebite, se apela la scriitori publici, specializaţi în proza ornată sau în versificaţie, pricepuţi să fabrice la iuţeală o cerere în căsătorie, un anunţ de botez sau de deces, o invitaţie solemnă...

Această programă (care găsea un sprijin precar în cele i deva manuale de proastă calitate[4]) nu ducea departe. Şi chiar şi aşa învăţătorii se plîngeau de faptul

că mulţi copii erau retraşi înainte de vreme de la şcoală de părinţi dornici să-i plaseze cît mai curînd într-o muncă productivă. Peste tot domnea o stare de nemulţumire. Alături de şcolile „pentru cei mici” de tip obişnuit, în oraşe mai luaseră fiinţă şi altele, la drept vorbind prea puţin deosebite de primele, dar care pretindeau că pregătesc tinerii în rtiod special pentru cariera comercială.

Refugiaţi hughenoţi întemeiaseră „şcoli franceze” susţinute pe plan financiar, începînd de la jumătatea secolului, de către municipalitate : pe lîngă socotit şi caligrafie, aici se preda şi franceza, considerată drept limba relaţiilor internaţionale. Unele dintre aceste şcoli, conduse de femei fără prea mare competenţă, se specializaseră în educarea fetelor de familie bună, cărora li se preda (adesea încăl-; cîndu-se flagrant sintaxa şi ortografia) stilul epistolar feminin ! '

Moda şcolilor franceze s-a răspînait tot mai mult în cursul veacului, în ciuda mediocrităţii lor. Şi totuşi, dacă limba franceză a deţinut, de-a lungul întregului secol de aur, o poziţie privilegiată în Ţările de Jos, acest fapt s-a datorat nu atît sus-pomenitelor şcoli, cît tradiţiilor de familie şi politice. Familii de refugiaţi francezi cultivaţi păstrau cu străşnicie puritatea limbii materne, lucru la* care contribuiau în parte şi predicile din bisericile valone, în înalta societate neerlandeză, educaţia tinerilor, deseori puternic marcată de influenţa franceză, se încheia prin lungi călătorii în Franţa său în Elveţia romandă.

La nivel guvernamental, limba franceză servea nu numai în domeniul relaţiilor externe ci şi ca mijloc de a comunica cu numeroşii străini angajaţi, în diverse funcţii, de către Republică. Abia în 1609 s-a renunţat în armată la obiceiul de a se da comenzile în franceză. Prinţul Frederik-Hendrik, fiul lui Louise de Coligny, şi-a scris Memo-

riile în această limbă. Wilhelm al II-lea era bilingv.

Totuşi, popularitatea limbii franceze nu depăşea cercurile aristocratice şi marea burghezie comerciantă. Ba chiar, în ultimul sfert al secolului, atunci cînd influenţa franceză se face cel mai puternic simţită, René Le Pays va avea nevoie de un interpret în călătoriile sale prin provinciile neerlandeze. Dealtfel, majoritatea neerlandezilor care vor-, besc franceza o scîlciază. înşişi refugiaţii francezi, dacă nu sînt foarte instruiţi, sînt repede influenţaţi de mediu şi limba pe care o folosesc se alterează.

Engleza se preda doar în cîteva şcoli. Nici această limbă nici germana nu erau foarte răspîndite. Italiana şi spaniola se bucurau de o oarecare favoare în cercurile rafinate. Portugheza avea o utilitate mai mare, mai ales în legăturile maritime şi comerciale cu Extremul Orient : multă vreme ea a servit drept instrument de comunicare în schimburile dintre neerlandezi şi javanezi.

Numai limba neerlandeză nu era predată, ca atare, în şcoli. Cu toate acestea, tocmai atunci, în secolul de aur, s-a fixat ea şi s-a ilustrat în operele primilor clasici. în vorbirea oamenilor simpli, neerlandeza prezenta numeroase dialecte destul de puternic diversificate. în provinciile nordice, acestea constituiau adevărate limbi autonome, avînd o structură proprie, foarte diferită de cea a neerlan- dezei, în ciuda faptului că făceau parte din aceeaşi familie germanică ; dintre ele se cuvin amintite „saxonă tîrzie” din regiunea Groningen şi, mai cu seamă, frizona, purtătoare a unei culturi care în evul mediu se caracterizase printr-o puternică originalitate [5]. Dar, pe acest tărîm, Reforma şi Războiul de Independenţă au fost însoţite de dobîndirea conştiinţei de sine şi de tentative de normalizare a limbii. Trei generaţii de scriitori şi de savanţi umanişti, influenţa Bibliei Statelor Uniunii şi cea a predicilor bisericeşti au impus o limbă naţională comună pe care au dus-o, în cursul secolului al XVII-lea, la maturitate.

Învăţămîntul superior şi ştiinţele

Copilul căruia familia dorea să-i dea o cultură clasică (considerată necesară îndeplinirii unor înalte funcţii publice) trecea, după terminarea şcolii „pentru cei mici” sau a şcolii franceze, la „şcoala latină”. Aşa cum prevede o ordonanţă din 1625, pentru a fi admis aici era destul să ştii să citeşti şi să scrii! Caracterul foarte modest al acestor exigenţe arată clar de cit de puţină preţuire se bucurau şcolile „pentru cei mici” din partea forurilor superioare. Înainte de 162'5, multe „şcoli latine” erau nevoite să consacre un an, dacă nu chiar doi, completării cunoştinţelor elementare ale noilor elevi; în Gelderland, în Groningen, regulamentele locale interziceau în termeni răspicaţi adolescenţilor analfabeţi[6] accesul la aceste şcoli.

Pînă la începutul secolului al XVII-lea, în organizarea învăţămîntului secundar a domnit o anarhie totală. Nici programa de învăţămînt, nici metodele, nici manualele nu aveau un caracter unitar. în măsura în care „şcolile latine” pregăteau elita ţării, prezentîndu-se astfel ca , o instituţie publică, sinodurile se interesau periodic de starea de lucruri existentă. între 1570 şi 1620, aproximativ douăzeci de sinoduri s-au preocupat de această problemă. Ordonanţa redactată în 1625 la cererea Statelor olandeze şi adoptată treptat în toate provinciile a creat, în sfîrşit,- o relativă
— clar, pentru acea epocă, remarcabilă – unitate. Începînd de atunci, şcoala latină a fost împărţită în şase clase
— uneori în patru – pe care elevul Ie urma, în principiu, între doisprezece şi şaisprezece sau optsprezece ani[7]. Fetele nu erau admise. Tinerele din înalta societate care erau atrase de studiile clasice recurgeau la un preceptor. Şcoala latină se afla în răspunderea administrativă a unui colegiu de „curatori” format din membri ai cîrmuirii locale şi din predicatori protestanţi : era de competenţa

colegiului să numească profesorii şi să verifice elevii cînd treceau d intr-o clasă în alta, precum şi să distribuie premii ori să

aplice amenzi. Pe plan pedagogic, conducerea era încredinţată unui rector [8].

Disciplina era severă, pedepsele corporale nt^ fuseseră excluse din sistem. Instalată cel mai adesea în localul unei foste mănăstiri, şcoala cuprindea un apartament destinat rectorului şi o serie de camere pentru elevii interni. Un gard de uluci despărţea în două curtea interioară a mănăstirii : grădina particulară a rectorului de o parte ; curtea de recreaţie de cealaltă. Interiorul încînta rareori privirea : mohorît, sumar mobilat cu cîteva bănci şi mese grosolan lucrate, prost luminat de ferestre înalte şi înguste, înecat iama de fumul de turbă«.

La 8 dimineaţa .vara şi la 9 iarna, clopotul de la poarta principală anunţa începerea orelor. Activitatea înceta la ora 11 şi era reluată la 13 sau 14, continuînd apoi pînă la 16 sau 17. Vacanţa consta din trei săptămîni grupate în luna august, cărora li se adăugau o serie de zile libere acordate cu destulă generozitate în cursul anului: cu ocazia sărbătorilor publice, a aniversării rectorului, a licitaţiilor de cărţi, a execuţiilor capitale...

Latina era principala materie de învăţămînt: dintr-un total de treizeci şi două pînă la treizeci şi patru de ore de şcoală pe săptămînă, ei îi reveneau douăzeci pînă la treizeci în. primii trei arii, şi zece pînă la optsprezece în ultimii trei. Restul timpului se împărţea între educaţia religioasă şi caligrafie, iar apoi, în clasele superioare, între greacă, elemente de retorică şi de logică.

Metodele se bazau în principal pe memorizare şi pe procedee simpliste de întreţinere a spiritului de emulaţie cum ar fi distribuirea premiilor după examenele care se dădeau de două ori pe an. Rezultatele continuau să fie mediocre. Profesorii se plîngeau de faptul că tinerii manifestau prea puţină dragoste pentru studiu. La sfîrşitul veacului, şcolile latine decăzuseră în mod vizibil, cel puţin în oraşele mari[9]. Dealtfel, în familiile bogate, limba şi cultura franceză tindeau să ia locul latinei şi culturii antice : şcolii latine oficiale i se preferă şcolile

superioare particulare, conduse de refugiaţi francezi... sau un preceptor elveţian, dacă mijloacele materiale permit angajarea lui.

La terminarea şcolii latine, adolescentul era apt să înceapă studii specializate, împărţite prin tradiţie în patru facultăţi : „arte” (adică ştiinţe şi litere), teologie, drept şi medicină. Aceste studii durau patru sau cinci ani : la vîrsta de douăzeci – douăzeci şi cinci de ani[10], tînărul era deci în stare să exercite o profesiune liberă.

Două feluri de institute asigurau învăţămîntul la acest nivel : universităţile şi „şcolile ilustre”. Diferenţele dintre acestea erau numai de ordin istoric şi juridic : universităţile, create mai întîi în scopul de a pregăti pastori pentru Biserica reformată, datau de la începuturile Republicii : Leiden, din 1575 ; Franeker, din 1585 ; Groningen şi Har- derwijk, din primii ani ai secolului al XVII-lea. Apoi, cu începere din 1630, împinse de spiritul de concurenţă, alte oraşe şi-au înfiinţat propriile lor institute superioare : titlul şi privilegiul de „universitate” însă, apărate cu străşnicie de primele, nu putuseră fi extinse şi la celelalte. De aceea, Dordrecht, Middelburg, Breda, s’Hertogenbosch, Nijmegen, Deventer, Rotterdam şi chiar Amsterdam au trebuit să se mulţumească cu denumirea de „şcoală ilustră”, să renunţe la ideea de a avea mai mult de trei facultăţi şi-să se angajeze că nu vor conferi gradul de doctor. Şcoala ilustră de la Utrechfcare, în 1636, la doi ani de la înfiinţare, a dobîndit rang de universitate, constituie realmente o excepţie.

în majoritatea universităţilor şi şcolilor ilustre, învăţămîntul s-a ridicat în secolul de aur la un foarte înalt nivel şi a asigurat Ţărilor de Jos o faimă ştiinţifică internaţională. Centrul acestui învăţămînt a fost prin excelenţă' universitatea din Leiden. înfiinţată de Statele olandeze, ea a angajat, chiar de la început, în afară de teologul a cărui prezenţă îi justifica crearea, nouă savanţi reprezentînd diferite ştiinţe umaniste sau naturale. Acest nucleu primitiv s-a

lărgit în cursul secolului şi a servit drept model tuturor celorlalte universităţi neerlandeze.

Institut de drept public, administrat de curatori, universitatea din Leiden era condusă, pe plan pedagogic, de un rector, asistat de senat, acesta din urmă fiind format din totalitatea profesorilor. Instalată mai întîi în fosta mănăstire Sfînta Barbara, apoi în cea a congregaţiei surorilor albe, incendiată în 1616. reconstruită, transformară de mai multe ori în cursul secolului, universitatea atrăgea atenţia vizitatorilor prin aspectul său auster şi, în acelaşi timp, prin excelenta sa dotare. Cu institutele anexe, Colegiul Statelor, locuinţele pentru studenţi şi importantul lăcaş al comunităţii călugăriţelor beghine (ale cărui apartamente erau vîndute de municipalitate profesorilor la un „preţ convenabil”), universitatea era într-adevăr o cetate a ştiinţei.

Corpul profesoral cuprindea şi un anumit număr de străini : chiar în 1575 fuseseră angajaţi doi francezi şi un german. Mai apoi, numărul francezilor şi al belgienilor a crescut considerabil, pentru ca, după 1609, să înceapă să scadă. Din dorinţa de a atrage la Leiden pe cei mai reputaţi savanţi europeni, curatorii nu ezitau să le facă uneori acestora oferte foarte ispititoare sub raport financiar. Se întîmpla chiar să se recurgă la serviciile unui mesager, căruia i se promitea o primă în caz de reuşită : aşa s-au petrecut lucrurile cînd s-au dus tratative cu Giuseppe Giusto Scaligero. în 1578, senatul l-trimis pe fizicianul Ratloo să prospecteze Germania...

Nici printre studenţi străinii nu erau mai puţin numeroşi. Parival a întîlnit la facultăţile din Leiden germani, francezi, danezi, suedezi, polonezi, maghiari, englezi, „printre care se află adesea chiar principi” [11]. Efectivul francezilor, care se ridica la cincizeci în 1621[12], an de excepţie, variază, în general, între zece şi douăzeci, cifră relativ importantă. Aici au studiat Guez de Balzac, Théophile de Viau, Descartes.

Nu toate universităţile şi şcolile ilustre se puteau compara cu Leiden în privinţa reputaţiei şi a importanţei

lor ştiinţifice. Despre senatul şcolii superioare din Harderwijk se spunea că vinde diplomele de doctor. Nijmegen, care nu ¿ivea decît trei profesori, apărea ca o rudă săracă. în schimb Franeker, în ciuda poziţiei sale geografice marginale, exercita o atracţie destul de mare pentru ca Descartes sase înscrie aici în 1629.

în comparaţie cu aproape toate institutele de învăţămînt superior din restul Europei, cele neerlandeze prezentau avantajul noutăţii. Create pe un teren gol, ele nu erau legate de o tradiţie medievală greu de înfrînt. Se simţea aici un suflu nou. Desigur, Biserica lupta să menţină supremaţia teologiei.'Dar, deşi deţinea o poziţie centrală, nu era totuşi atotputernică. Ştiinţele, domeniu în care străluceau cu precădere facultăţile neerlandeze, reprezentau cuceririle cele mai noi ale spiritului ; printre acestea se cuvin amintite filologia greacă şi latină, studiul limbilor orientale, anatomia, astronomia, botanica şi chimia, aceasta din urmă aflată într-un stadiu incipient, toate – ramuri ale unui umanism modern, bazat pe lingvistică, istorie şi ştiinţele naturii.

Acest stat de curînd apărut pe care-l constituiau Provinciile Unite simţea nevoia organică de a-şi crea o cultură proprie, pe măsura originalităţii sale politice şi economice. O astfel de orientare era favorizată de calităţile fundamentale ale spiritului' neerlandez : gustul pentru concret, preocupară pentru latura practică, pentru experiment, realismul. Toate mărturiile timpului arată că burghezia neerlandeză nutrea o mişcătoare dragoste pentru ştiinţă, dragoste împletită cu o curiozitate nesăţioasă şi adesea naivă. Nici chiar cele mai profunde răsturnări de perspectivă nu înspăimîntă spiritele ■: încă din 1630, Descartes constată că toţi savanţii olandezi sînt adepţii ideilor lui Copernic. Atmosfera de efervescenţă creatoare care domneşte în facultăţi se datorează fără îndoială, şi unei toleranţe religioase ale cărei limite sînt deseori împinse foarte departe. Studenţilor nu li se cere nici măcar jurămîntul de credinţă.

Desigur, nici gîndirea oamenilor, nici pregătirea lor nu erau pretutindeni aceleaşi. Uneori nu era vorba decît de o falsă impresie, lăsată de un anumit stil de predare. Totuşi, cadrul ştiinţei tradiţionale explodează : optica, meteorologia se constituie ca discipline ; matematica devine autonomă. Medicina se apropie de fizică : adesea se candidează simultan la doctoratul în ambele materii. E adevărat că la universitate se predă numai medicina teoretică şi că lumea îi consideră pe doctori lipsiţi de experienţă (prefe- rîndu-li-se deseori practicieni fără studii, dar cu vechime); există totuşi tendinţa generală de a privi problemele medicale din unghi ştiinţific.

încă din 1587, francezul de Lecluse (Clusius) înfiinţase la Leiden, pe un teren din spatele universităţii, o grădină botanică destinată iniţierii studenţilor medicinişti, în cunoaşterea plantelor medicinale. Dezvoltîndu-se ulterior, ea s-a transformat' într-un centru de cercetări, în cadrul căruia instalarea mai multor sere a permis cultivarea unor plante exotice. în 1631, Franeker îşi are propria sa grădină hotar, nică, urmat de Utrecht, Harderwijk, Groningen.

în clădirile universităţii din Leiden s-a construit, în 1632, un observator astronomic. La Utrecht se folosea în acelaşi scop unul din turnurile oraşului. „Cabinete” de anatomie, dotate cu schelete, mumii, animale împăiate, serveau ilustrării învăţămîntului medical. Existau, de ase- menea, cabinete de matematică şi de Szică, unde se găseau instrumentele întrebuinţate pe atunci în aceste ştiinţe. O galerie anexă a grădinii botanice din Leiden adăpostea un muzeu de antichităţi şi de „curiozităţi”. încă din primii ani ai secolului, neerlandezii începuseră să-şi manifeste pasiunea pentru colecţii : minerale, cochilii, vegetale, reptile, zburătoare, embrioni se adună în „cabinetele” amatorilor de tot soiul. Frederik Ruysch colecţionează cadavre : către 1600, un căpitan de cursă lungă deschide în propria lui casă din Edam un muzeu al navigaţiei ; doctorul Paludanus alcătuieşte la Enkhuizen, în urma unor lungi călătorii prin Europa şi Orientul

Apropiat, un muzeu de curiozităţi exotice : păsări-paradis, săgeţi otrăvite, aur indian, porţelan chinezesc, monede antice şi chiar puţin pămînt roşu de Damasc, din care se presupunea că Dumnezeu l-a făcut pe Adam !

Universitatea din Leiden poseda o importantă bibliotecă bogată în manuscrise rare. Fondul de cărţi provenit de la . unele vechi mănăstiri se îmbogăţea periodic prin donaţii şi legate. în mai multe rînduri, curatorii au procedat la cumpărări masive: astfel, în 1629, a fost cumpărat un număr de scrieri orientale în valoare de *4* 500 de florini ; în 1690 a fost achiziţionată biblioteca răposatului Isaac Vossius, care valora 33 000 de florini[13].

Profesorii care predau la facultate, (fie ei titulari sau nu), se bucurau de o deosebită autoritate morală în faţa instanţelor publice. în principiu, activitatea lor nu este supusă nici unui control din afara universităţii. Uneori, o dispută în chestiuni de dogmă îi determină pe consilierii municipali să intervină personal. Rareori o astfel de intervenţie capătă un caracter oficial[14]. în schimb, pe plan material, profesorii care nu dispuneau de avere personală reprezentau o clasă nu tocmai favorizată. Salariul fiecăruia era fixat prin contract, dar nimic nu reglementa aceste contracte. Venitul mediu era modest (în jur de o mie de florini pe an) ; în anumite cazuri excepţionale, suma acordată se îndepărta considerabil de această cifră: Amsterdam i-a oferit lui Vossius 2 500 de florini şi o casă a cărei chirie se ridica la 900 de florini. La suma stabilită iniţial se puteau adăuga banii necesari mutării sau călătoriilor, precum şi unele gratificaţi! personale. în plus, corpul profesoral avea, ca şi studenţii, avantajul scutirii de impozitele pe băutură, pentru cantităţi ce nu depăşeau echivalentul a şase butoaie de bere şi 200 de litri de vin pe an.

Procesul didactic comporta două părţi : cursurile şi „disputele”. Fiecare profesor avea săptămînal între două şi cinci ore de curs *ex cathedra,* pe care-l ţinea, (cu excepţia cîtorva discipline ştiinţifice), în limba latină ;

orele de vurs alternau cu discuţiile dirijate *(disputationes).* Profesorii de ştiinţe naturale organizau în plus ore de studiu practic în grădina botanică sau la muzeu.

Susţinerea doctoratului îmbrăca forma unei „dispute[44] tn jurul unei teze propuse de candidat. Ceremonia avea loc de preferinţă în luna iunie sau iulie. Susţinerea era în general publică şi se desfăşura în prezenţa funcţionarilor superiori locali. Uneori, ea era anunţată de trîmbiţaşi pe străzile oraşului. La sfîrşit avea loc o defilare şi apoi un banchet care, potrivit spuselor lui Parival, dura adesea două zile [15],

Rareori se întîmpla ca un tînăr dintr-o familie de patricieni să nu facă studii superioare. Un anumit număr de sludenţi bogaţi formau astfel, în universităţi, o pătură socială de elită, care se opunea modeştilor bursieri al Facultăţii de teologie şi masei flotante de studenţi săraci a căror existenţă este atestată de registrele de înmatriculare, tn aceste registre sînt într-adevăr consemnate scutiri de luxe, de înscriere „din cauza sărăciei[44], amenzi „în folosul studenţilor nevoiaşi[44], intervenţii ale senatului în cazurile do insolvabilitate... Unii studenţi practicau o meserie ca de pildă cea de bărbier.

La intrarea în facultate, studentul se înscrie la „pedel[44], factotum-ul universităţii, care deţinea în acelaşi timp funcţia de paracliser, de aprod, de uşier şi de secretar : o adevărată putere. La Leiden, în afară de privilegiile academice, înscrierea conferea dreptul de a umbla pe străzi În halat de casă şi în papuci, cu condiţia de a purta pe cap perucă şi pălărie ! Dacă nu locuieşte la ai săi, tînărul îşi mută cameră în oraş. Mai multe posibilităţi i se oferă : poate locui în pensiune la un profesor, bucuros să-şi rotunjească în felul acesta veniturile ; se poate instala într-o pensiune de familie, ţinută de o domnişoară în vîrstă, rare închide ochii la măruntele lui abateri; poate sta pur yl simplu la han ; în

sfîrşit, poate închiria o cameră la un particular, procedeu intens practicat în oraşele* universitare. Cei sau cefe care dădeau camere cu chirie nu erau totdeauna şi oamenii onorabili; aşa se face că Tristan FHermite, pe vremea cînd studia la Amsterdam, a fost jefuit, într-o seară de beţie, de către gazda sa, m podul pe care i-l închiriase 1

Studenţilor care nu sínt din oraşul sau din provincia respectivă Ie place să se grupeze pe „naţiuni”. La rînduSr lor, „băştinaşii” formează „colegii naţionale”. Raporturile' dintre aceste asociaţii sínt cordiale. Viaţa studenţească[1] este destul de agitată. Tărăboi la cursuri, chiar în timpul , „disputelor” solemne, intervenţii zgomotoase împotriva profesorilor care nu se bucură de stimă; dar acestea sínt;;; întîmplări obişnuite, care nu au consecinţe prea grave. îrrt; schimb, botezul „bobocilor” atinge uneori o asemenea era*; zime, încît, în 1606, Statele au trebuit să interzică această; practică la Franeker. Chefurile, foarte frecvente, puteauO ajunge departe : la Leiden, studenţi şi profesori fraterniza^; la birtul „Conul de pin” sau la „Leul luptător”, petrecerea? degenerînd adesea în încăierări, în acte de violenţă în-’ dreptate împotriva, unor cetăţeni. Beţia din lumea universitarilor, încurajată de scutirea de taxe fiscale, era un flagel publip. în mai multe rînduri a trebuit să se interzică portul’ armelor. Condamnate prin lege în 1600, duelurile între studenţi nu au încetat niciodată cu desăvîrşire. E, adevărat că universitatea avea dreptul de a judeca delictele civil» şi penale ale membrilor săi. Rectorul şi asesorii lui,e împreună cu primarul şi cu un grup de consilieri municipali, alcătuiau tribunalul academic. Pedepsele pe care acesta 1». aplica mergeau de la amenzi la excludere şi chiar la expulzare, trecînd prin condamnarea la închisoare, cu regim da pîine şi apă. Aceste măsuri de constrângere nu împiedicau manifestările studenţeşti turbulente care izbucneau dini cînd m cînd, transfonnîndu-se în adevărate răzmeriţe or# de cîte ori era vorba de un conflict acut cu autorităţile®

aşa s-a îhtîmplat la Leiden în 1595, 1608, 1632. şi 1682, h»| Franeker îh 1623, la Groningen în 1629 şi 165-2. f

Orientată şpre practică, ştiinţa neerîandeză depăşi sfera universitară. Dincolo de zidurile facultăţilor, în afara învăţămîntului universitar, ea se deschidea spre tehnică. Telescopul, microscopul, termometrul, barometrul, orologiul cu pendul, logaritmii, calculul integral şi diferenţial sint tot âtîtea invenţii capitale în istoria civilizaţiei europene datorate unor neerlandezi din secolul de aur; şi ar mai trebui adăugate la această listă nenumărate alte cuceriri din domeniul anatomiei, biologiei, cosmografiei, geo- U rafiei. Majoritatea descoperirilor amintite au fost în egală măsură rodul observaţiei răbdătoare, al deducţiei, al cercetării sistematice şi al unei imaginaţii inventive. Lentila de sticlă a apărut în dugheana întunecoasă a unui vînzător de ochelari. Anthonie van Leeuwenhdek din Delft, inventatorul microscopului, arăta la chermese instrumentul pe care îl născocise. Un medic din Leiden l-a descoperit şi l-a ,,lansat" în lumea ştiinţifică internaţională. Telescopul, inventat de Cornelis Drebbel, savant rătăcitor şi boem, i-a permis lui Christian Huyghens să descopere, chiar în 1655, molul lui Saturn, iar mai tîrziu nebuloasa Orion. Huyghens cl însuşi era un studios, un „amator" bogat şi erudit : inventator al ceasului cu pendul, el e autorul primei jeorii a luminii. Doctorul Swammerdam a întrebuinţat microscopul pentru-studierea insectelor mici. Călătoriile în ţinuturi îndepărtate, efectuate în scopuri comerciale sau diplomatice, au favorizat în mai multe privinţe acest avînt ştiinţific.

încă în 1627, botanistul Bontius l-a însoţit pe Cocn în lava ; medicul Piso, pe prinţul Jan Mauriciu în Brazilia. I'mina şi flora „indiană" intrau în domeniul ştiinţei. Chiar

• Ir la sfîrşitul secolului al XVI-lea, Orientul a atras atenţia lingviştilor şi istoricilor neerlandezi. La Leiden se înfiinţase

• • catedră de arabă, pe lîngă care unul din titularii săi, Krpenius, a deschis o tipografie specializată în limbile

M'inilice, în etiopiană şi turcă. Succesorul său, Golius, a oh(inut aprobarea curatorilor de a fi trimis în misiune

cm un credit de 2 000 de florini; după ce a petrecut trei ani în imperiul otoman, s-a întors aducînd cu sine cea mai [1] importantă colecţie de manuscrise orientale care exista * pe atunci în Europa : 300 de volume. El a trecut imediat la ' elaborarea unui dicţionar arab-latin, pentru care a angajat > colaboratori orientali : un diacon din Alep, un savant i persan şi un armean. Către 1600, Olanda era centrul mon-? dial al studiilor orientale. *

Capitolul XI

VIATA SENTIMENTALA

William Temple, pasionat de terminologia medicală, notează că structura sufletească a neerlandezilor, „temperată” în esenţă, nu este nici destul de „aeriană” ca să îngăduie manifestările pur spirituale ale dragostei, nici destul de „arzătoare” pentru iubire. Fireşte, tinerii discută uneori despre dragoste, „dar acesta pare a fi mai degrabă un lucru despre care au auzit vorbindu-se decît unul pe care-l fac ei înşişi, un subiect de conversaţie mai curînd inevitabil decît pasionant... Poţi întîlni printre <*i, continuă ambasadorul, îndrăgostiţi atenţi, dar nu amanţi înflăcăraţi”

Mărturiile celor mai mulţi străini concordă în această privinţă. Bărbaţii din Ţările’ de Jos, în general înalţi, voinici, puternici, bine legaţi, au un fizic plăcut, pielea albă, obraji rumeni. Sînt lipsiţi însă de orice ardoare sexuală. Pentru ei afacerile sînt mai importante decît dragostea, iar ca distracţie, băutura are asupra femeii avantajul comodităţii. La rîndul lor, femeile resping chiar şi Idoea de a cocheta cu cineva, nu numai din pricina unui oxtrem de pronunţat gust al independenţei, ci şi pentru

că răceala bărbaţilor le dezvaţă foarte de tinere de ma« nevrele amoroase. Ele cîştigă astfel o uimitoare libertate* în purtarea faţă de sexul opus. în orice împrejurare, fie« care are, cînd e vorba despre chestiuni erotice, un fel de a spune lucrurilor pe nume care-i surprinde pe francezi,'

Relativa austeritate a moravurilor neerlandeze con» trastează, desigur, cu libertinajul din alte părţi. în calea legăturilor care nu sînt încuviinţate după toate regulile' se ridică o serie de obstacole. De aceea s-au şi împămîn- ’ tenit unele tradiţii oficioase. în insula Texel, băieţii se* duc în grup, de trei ori pe săptămînă, să-şi petreacă seara la cîte o fată din partea locului : tinerii mănîncă, beau' vin îndulcit cu zahăr, strigă, bat nerăbdători cu cheile în masă, se leagănă stîngaci lăsîndu-se. de pe un picior pe altul, leagă cunoştinţe.

Predica era un prilej obişnuit de întîlnire, dacă nu chiar un loc de rendez-vous. La Haga, pastorul Eleazar Lotius tuna şi fulgera împotriva acestui obicei: după el,5 oamenii nu se duceau la biserică decît cu acest gînd. Dar-’ nu se mergea numai la biserică : lumea se ducea şi Ia teatru, de exemplu, unde se schimbau sărutări, fără jenă) [1] în semiîntuneric ! Patinajul oferea un pretext plăcut. Se ■ patina în doi, partenerii se ţineau strîns înlănţuiţi. Vara, la plimbare, era şi mai bine. în zilele de sărbătoare, grupuri de tineri, ¿1 trăsuri sau călări, se duceau să se distreze la iarbă verde, departe de privirile indiscrete, se îndreptau spre hanurile de la ţară, spre pădure, spre plajă. Cînd trăsura, zgîlţîindu-se prin hîrtoape, trecea podul peste un şanţ, băiatul care ţinea hăţurile striga, conform obiceiului, „Heul! Heul!”, iar fata, la rîndul ei, , îi dădea o sărutare. , i

Dacă în plimbarea lor ajungeau pe ţărmul mării, ¿5 tradiţia propunea un joc încă şi mai plin de riscuri fiecare băiat lua’ în braţe o fată care ţipa şi se azvirlea”'! cu ea în calea valurilor, în apa care îi .ajungea pînă lax jumătatea piciorului. Apoi se întorcea, îşi lua avînt **şi,;s** fără a lăsa din braţe preţioasa-i povară, urca în fugăl

panta dunei din vîrful căreia toată lumea îşi dădea drumul rostogolindu-se pînă jos, într-un vacarm de strigăte şi rîsete, în vîrtejul fustelor inevitabil ridicate. Această tradiţie ale cărei origini se pierd poate în vremuri foarte îndepărtate, era considerată drept o încercare : fata care trecea proba cu curaj şi cinste avea să fie o bună soţie... Dar accidentele nu erau deloc rare.

De 1 mai, sărbătoare, oficială, tinerii îşi fac unii altora cadouri; seara se adună să cînte împreună. Jocurile amoroase continuă, mergîndu-se chiar atît de departe, incît drept pedeapsă, autorităţile municipale hotărăsc, periodic, să interzică sărbătorirea zilei de 1 mai în anul următor. La ţară s-au păstrat datini care ţin de un vechi folclor al primăverii, cu un substrat mai mult sau mai puţin erotic. La Texel, în noaptea de 30 aprilie, tinerii de ambele sexe dansează în jurul focurilor aprinse pe cîmp. l>a Lage Zwaluwe, în ziua de 1 mai, băieţii se caţără în zori pe casa fetelor cărora le fac curte sau pe care ar dori să le curteze, şi agaţă o ramură verde în vîrful acoperişului. Toate fetele din sat dau fuga, de cum se trezesc, să vadă dacă au fost astfel onorate ! Prin alte locuri, băieţii scot noaptea din grădini sperietorile de ciori şi le pun pe casa fetelor socotite prea cu nasul pe sus.

Totuşi, cu excepţia acestor rare ocazii, rigida viaţă de familie olandeză imprimă stilul său – relaţiilor dintre tineri, relaţii cărora perspectiva căsătoriei le oferă preb'xtul de a evolua nestînjenite. Mamele . neerlandeze manifestă foarte de timpuriu grija pentru măritişul feteh>r lor. încă de pe cînd fetiţa este în leagăn se începe pregătirea trusoului, se strîng într-o puşculiţă economiile care vor reprezenta cheltuielile de nuntă. Se întirnplă ca părinţii să nu aştepte împlinirea vîrstei la care copiii lor pot să hotărască singuri, pentru a-i logodi pe cei Joi tineri : la baza acestei înţelegeri premature între familii stă întotdeauna un profit oarecare. Dar, în general, în perioada-premergătoare logodnei, domneşte o libertate' care-i uimeşte pe străini. Cu o naturaleţe

specifică aces

tui popor, mamele îşi iau adesea asupră-le sarcina de a le iniţia pe fetele lor în arta galanteriei „cuviincioase”, adică aceea care ţinteşte găsirea unui soţ. O bogată literatură, în proză şi mai cu seamă în versuri, popularizează „arta de a iubi”, în forme imitate după Ovidiu. Oamenii cred cu tărie că toate căsătoriile se încheie sus în cer, iar pe pămînt nu trebuie decît să creezi condiţii favorabile pentru ca voinţa providenţei să se împlinească.

Tînărul care doreşte să se apropie cu gînduri serioase de o fată va agăţa înţr-o seară de ciocănelul de la poarta acesteia o floare sau o coroniţă împletită din frunze verzi. Dacă a doua zi floarea zace pe jos sau coroniţa a fost azvîrlită la pămînt, îndrăgostitul nu disperă : el le înlocuieşte printr-un buchet legat cu panglici. Poate că trebuie să insiste. La al patrulea sau al cincilea buchet, va adăuga un bileţel pe care şi-a scris numele.

Favorabil sau nefavorabil, fata reacţionează. Dacă acceptă omagiile, se va folosi de un şiretlic pentru a pune, la momentul potrivit, pe pervazul ferestrei sale, un coşu- leţ plin de zaharicale sau de flori. Se face tot posibilul pentru ca acest joc să dureze cît mai mult timp. Florile alese de fiecare partener constituie un limbaj simbolic. Dacă fata are destulă îndrăzneală pentru a-şi prinde în piept o floare albă care i-a fost dăruită de tînăr, ea îşi mărturiseşte astfel dragostea credincioasă. Alteori, un bileţel discret, ascuns printre florile de pe fereastră, va da expresie sentimentelor care încep să se înfiripe. În astfel de cazuri o impresie deosebită o fac versurile compuse special pentru această împrejurare sau luate din vreo carte. între timp, tînărul a crestat în scoarţa unui copac ori a desenat pe nisipul plajei numele celei pe care o iubeşte. în satele din nordul Olandei se procedează mai simplu. Două seri la rînd, băiatul ciocăneşte uşor la uşa fetei; în a treia seară, bate cu putere. Dacă i se răspunde tot printr-o bătaie, a cîştigat.

A sosit şi clipa primelor conversaţii, la fereastră sau în pragul casei. Cîteodată, tînărul e însoţit de unu sau doi

muzicanţi care, printr-o serenadă rustică, o cheamă pe fată. De acum înainte tatăl şi mama aşteaptă vizita pretendentului. Totuşi, cînd acesta le trece pragul, ei se mulţumesc să-l salute : băiatul n-are decît să-şi rezolve singur problemele cu fiica lor. Părinţii împing chiar complezenţa pînă acolo încît se retrag, lăsîndu-le tinerilor aşezaţi în colţul cel mai întunecos al camerei toată libertatea. în unele regiuni, primul gest pe care-l face fata la intrarea îndrăgostitului are o anumită semnificaţie : dacă se ridică şi îşi potriveşte şalul sau boneta, înseamnă că este de acord ; dacă, dimpotrivă, se apleacă să ia vătraiul, înseamnă că a chibzuit bine şi renunţă.

în primul caz, băiatul se aşază. Timp de cinci, şase ore, dacă nu cumva chiar toată noaptea, cei doi tineri stau unul lîngă altul, uneori intr-o tăcere desăvîrşită, şi nici un gest, nici un cuvînt nu lezează cinstea fetei. Din acea clipă, îndrăgostitul revine în fiecare seară. La Texel, el intră pe fereastră, pe care o deschide vîrînd mîna printr-un ochi de geam (spart de el puţin mai înainte în acest scop) şi răsucind cremona. Pe insulă, casele cu geamurile rămase intacte erau rare. Întîlnirea se desfăşura... în patul fetei. Cu gîndul cel mai curat, dealtfel. Fata se strecura sub cearşaf, băiatul între cearşaf şi cuvertură. Fata ţinea la îndemînă un ceaun şi, la primul gest prea îndrăzneţ, batea în el cu vătraiul; era de ajuns pentru a-i alerta pe vecini, care dădeau fuga să vadă ce s-a întîmplat! Acest obicei, numit *queesten'* se întîlnea şi în insulele frisice, la Wieringen, în Overijssel, precum şi în alte părţi. Părinţii încurajau practicarea lui, văzînd în- tr-asta un semn de preţuire pentru fiica lor. Tocmai de aceea însă obiceiul nu era îngăduit băieţilor străini de sat. Totuşi, uneori, în cursul întîlnirilor, lucrurile erau împinse foarte departe, şi, deşi fetele ezitau să acorde ultimele favoruri, numărul celor care rămîneau însărcinate înainte de căsătorie era destul de mare, în special în satele de pescari. Copilul născut înainte de nuntă lua şi el parte la ceremonie : printr-O' falsă clandestinitate,

11 – Viaţa <?e toate zilele în Olanda

era adus sub mantia mamei. în unele locuri se admitea chiar căsătoria de probă, fata „încercînd” mai mulţi băieţi, pînă în momentul procreării ; după aceea, însă, ea rămînea credincioasă tatălui copilului şi se mărita cu el.

în schimb, la Schermerhom, legăturile preliminare erau evitate. Băieţii care doreau să se însoare angajau prin contribuţie comună un strigător : acesta dădea de ştire că fetele care îşi caută bărbat se vor putea duce la cutare oră, în cutare zi, la hanul cutare, unde li se va servi gratuit bere şi ţuică. Băieţilor nu Ie rămînea decît să apară şi să aleagă. La Schagen se ţinea în fiecare an, cu puţin înainte de chermesă, un „tîrg al fetelor”. într-o după-amiază, fetele îmbrăcate de sărbătoare se adunau pe un teren împrejmuit, în spatele cimitirului. La intrare, un paznic încasa o taxă de doi stuivers şi nu le lăsa să • intre pe vizitatoarele prea tinere sau prea vârstnice. După o oră soseau băieţii. Fiecare îşi alegea o fată, stătea de vorbă cu ea. în principiu, înţelegerea se încheia numai pe durata chermesei. dar de regulă după aceea urma căsătoria.

Celibatarii vîrstnici nu erau priviţi cu ochi buni. în mai multe locuri, cea de-a patruzeci şi cincea aniversare a acestora se sărbătorea printr-un adevărat tărăboi: se batea cu cleştele într-o tinichea,, se sufla din corn...

Cit despre fetele greu de măritat, părinţii încercau să le găsească un soţ prin „agenţie”, dacă locuiau într-o localitate în care existau astfel de intermediari. Ei se adresau unui mijlocitor specializat care strîngea, într-o duminică, cîţiva tineri şi le comunica lista pretendentelor. Fiecare băiat alegea o fată şi, chiar în aceeaşi seară, cînd orologiul bătea ora nouă, se ducea să ciocănească la uşa ei. Dacă mtîrzia, se presupunea că s-a adresat mai întâi altcuiva şi a fost refuzat. Fata îi deschidea. Conversaţia începea în prag, Dacă prima impresie era favorabilă, tînărul era poftit să intre. El saluta,- rostea cîteva cuvinte şi apoi dădea fuga să le anunţe prietenilor vestea cea mare. Buna-cuviinţă impunea ca el să revină trei

duminici la rînd înainte de a-şi formula cererea în căsătorie.

Logodna se sărbătorea după un ritual anume. La Broek, logodnicii se aşezau alături pe un pat şi, în prezenţa celor două familii, îşi dădeau primul sărut în public. Schimbarea inelelor – numai cei mai săraci nu aveau aşa ceva – constituia un angajament solemn. Inelele erau masive; uneori erau făcute din două cercuri paralele, alteori erau gravate pe ele alegorii conjugale. Cîteodată, solemnitatea angajamentului era sporită printr-un act simbolic: fiecare dintre logodnici îşi făcea o mică crestătură la mână, dîndu-i celuilalt să bea un strop din sîngele său ; sau schimbau între ei cele doua jumătăţi ale unei monede ori semnau cu o picătură de sînge o promisiune scrimă de credinţă veşnica. în Friesland, logodnicul îi dăruia logodnicei o sumă de bani, uneori însemnată, învelită într-o pînză fină, cu iniţiale, pe care era brodată cu roşu data evenimentului. în familiile bogate, viitorul socru îi dădea logodnicei în dar o cutie de lucru portativă conţinând foarfeci, un cuţit, un ac şi o oglinjoară de argint ori de aur.

Ruperea logodnei constituia un delict de competenţa tribunalelor civile. Contractul[2] sau pur şi simplu inelul de logodnă'aveau valoare de dovadă. în lipsa lor, erau prezentate în faţa tribunalului scrisorile de dragoste.

în perioada, adesea scurtă, dintre logodnă şi căsătorie, se făceau vizite, plimbări, se dădeau mese sărbătoreşti. O parte din prietenii logodnicilor erau aleşi ca „tovarăşi de joc”, însărcinaţi să-i ajute pe aceştia în pregătirea nunţii. Se aranja cea mai frumoasă cameră din-casă, se lucra la cununa şi îa rochia miresei, care erau apoi expuse în două coşuleţe de rafie mai mult sau mai puţin bogat ornamentate ; se împodobea cu frunze pipa din care urma să fumeze rpirele în ziua nunţii...

Slujbaşii de la starea civilă înregistrau logodnele, verificau dacă au fost îndeplinite toate formele pentru viitoarea căsătorie şi dacă ea a fost adusă la cunoştinţa lumii prin trei anunţuri succesive afişate la biserica re-

formată sau la primărie.

Imediat după logodnă, mamele fixau data căsătoriei şi trimiteau invitaţiile. De obicei, nunta nu avea loc duminica, zi nu tocmai prielnică bunei dispoziţii, şi nici în luna mai, despre care se credea că aduce nenoroc. Lo[u] godnicii stabileau lista cavalerilor şi a domnişoarelor de onoare, ca şi pe cea a copiilor care trebuiau să presare flori în calea cortegiului nupţial.

Ceremonia oficială Se desfăşura fie la biserica reformată, în faţa unui predicator, fie la primărie, în faţa unui consilier municipal. În ambele cazuri, căsătoria trebuia înregistrată. Slujbaşul respectiv nu-şi deschidea ghişeul decît în anumite zile, motiv pentru care majoritatea căsătoriilor[4] se făceau în serie. Cu toate acestea, pentru oamenii de vază, care nu doreau să se amestece cu gloata, el accepta, în schimbul unui bacşiş, să se deranjeze special. Cimunia religioasă avea loc uneori seara, fiindcă spectacolul torţelor, de mare efect, plăcea în mod deosebit. în general însă, ea era fixată la ora prînzului. Biserica era împodobită cu un covor şi cu flori, iar de jilţurile mirilor era prinsă o ghirlandă de frunze. După ce spunea „da”, soţul punea verigheta pe degetul soţiei, care din clipa aceea purta două inele, aşezate unul lîngă altul pe degetul mijlociu, uneori chiar pe degetul mare ' al mîinii drepte. Catolicii procedau altfel : cît timp tinerii erau numai logodiţi, purtau verigheta pe mîna stîngă ; după căsătorie, şi soţul şi soţia o păstrau, dar aceasta din urmă şi-o muta pe mîna dreaptă.

După cununie, nuntaşii se întorceau la casa mirilor. (Numai cei din popor făceau cîteodată petrecerea de nuntă la han.) Alaiul înainta sub o ploaie de flori ; se mergea pe jos sau în trăsură, cu mirii în frunte. Dacă mirele făcea cumva parte din magistratură, oraşul trimitea halebardieri să-l escorteze. în familiile patricienilor,, cortegiile acestea aveau atîta fast – pînă la paisprezece/ rădvane, dintre care primele două trase de cîte şase cai —

Incît a fost nevoie de reglementări somptuare, care să fixeze taxe grele, pentru a le face mai puţin extravagante.

Primiţi cu toată solemnitatea în pragul casei, mirii şi invitaţii lor erau conduşi în odăile pregătite de sărbătoare, ale căror decoraţiuni înduioşau prin prostul gust şi prin convenţionalismul lor greoi : ghirlande de flori, în care scînteiau uneori şi foiţe de aur sau de argint, se întindeau pretutindeni în camere iar pereţii erau îmbrăca ţi în oglinzile strînse din toată casa special pentru această ocazie, împodobite şi ele cu devize şi ghicitori. O boltă de frunziş verde se arcuia în vestibul. Coroane, cupidoni sau amoraşi de ceară atîrnau din loc în loc de tavan. Dacă mai exista şi o grădină, acolo se ridica un templu de verdeaţă care adăpostea întruchiparea unei inimi arzînde, aşezată între sfeşnice ; sau o statuetă reprezentînd-o pe Venus, fixată în centrul unui candelabru circular. în mijlocul încăperii rezervate ceremoniei se aflau două jilţuri aranjate în chip de tron, decorate cu hîrtie colorată, pe care luau loc mirii. Rochia miresei se oferea privirilor în toată splendoarea ei. în familiile bogate, rochia era croită de obicei din materiale grele, de culori contrastante, violet şi alb, verde deschis şi roşu închis, uneori din postav ţesut cu fir de aur ori de argint. Familiile mai modeste preferau o stofă de culoare neagră, astfel încît rochia să poată servi şi ca îmbrăcăminte de doliu la înmormîntările care puteau surveni. Oamenii săraci se mulţumeau cu un material de culoare albă.

O bucată de postav înflorat sau un covor întins în spatele tinerei perechi constituia un fundal pe care aceasta se detaşa cu claritate. Se întîmpla chiar ca jilţurile pe care stăteau mirii să aibă şi baldachin. în jurul tinerilor căsătoriţi se aşezau domnişoarele şi cavalerii de onoare. Rudele, prietenii veneau pe rînd să felicite mirele şi mireasa, să le ofere daruri : mobilă, argintărie, vasţe, |dţ bucătărie. Soţii erau serviţi cu o cupă de vin îndulcit şi aromat (în familiile mai modeste se dădea rachiu), mi

relui i se aducea pipa împodobită cu frunze. în provincia Groningen, doi nuntaşi ofereau mirilor o cremă sărată, presărată din belşug cu zahăr, imposibil de mîncat, care simboliza necazurile vieţii conjugale. într-o încăpere alăturată, bărbaţii în vîrstă beau şi fumau. Doritorii puteau găsi pe măsuţele din jur pesmeciori şi dulceţuri.

în cursul serii, lumea se aşeza la masă, pentru petrecerea de nuntă, care era mai degrabă solemnă decît cu adevărat veselă. De obicei se adunau atît de mulţi invitaţi, încît poliţia a fost nevoită uneori, (ca la Amsterdam. în 1665), să emită regulamente pentru a le limita numărul, ca dealtfel şi pe cel al felurilor de mîncare ce urmau să fie servite. într-adevăr, la unele banchete s-a ajuns pînă la cincizeci de asemenea feluri! Chiar şi familiile cele mai. puţin înstărite aveau ambiţia să-şi invite vecinii la un ospăţ bogat.

în timpul mesei, se recita un poem în cinstea tinerilor căsătoriţi.'Dacă în familie exista vreun literat, poemul acesta era o compoziţie originală,,, redactată uneori, pentru ca meritul autorului să fie sporit de dificultatea exerciţiului, în franceză, în engleză ori în italiană, ba chiar în latină. în greacă ori în arabă ! Poetul îşi oferea opera pe hîrtie cu blazon. Cei lipsiţi de talent poetic puteau recurg? la culegerile de poeme de nuntă care circulau în acest scop. între două feluri de mîncare, se scotea de sub masă coşuleţul cu cărţi de cîntece pregătit dinainte de mama mirelui. Toată lumea cînta în cor. în timpul cinei, din cînd în cînd, o mică orchestră, (regulamentele poliţiei interziceau ca ea să fie formată din mai mult de doi sau trei muzicanţi) dădea glas cîtorva instrumente : clavecin, viola da gamba, luth, oboi, chitară, violoncel, harpă sau ţiteră; la ţară se cînta din cimpoi sau fluier cîmpenesc, iar mesenii beau de stingeau. Pe urmă se dansa.

Petrecerea se încheia printr-o farsă tradiţională. „Tovarăşii de joc” încercau să-i ajute pe tinerii căsătoriţi să se retragă fără ca invitaţii să bage de seamă, iar aceştia se străduiau să-i împiedice pe miri să plece, sau măcar să

le facă mare tărăboi la plecare. O luau pe mireasă, o ascundeau undeva în casă şi nu i-o dădeau mirelui decît după ce acesta promitea, mai de voie mai de nevoie, că, peste cîteva zile, va organiza o plimbare, un banchet, o distracţie oarecare. Sau se anunţa că pantofii mirelui trebuiau pingeliţi: oaspeţii îi smulgeau din picioare, se aruncau cu toţii pe jos, apucau pantofii ca pe nişte ciocane şi băteau tare cu ei în dalaiul camerei sau în scîndurile duşumelei. Cînd considerau că zarva a ţinut destul, se ridicau, se strîngeau într-o horă în jurul cununii miresei, erau desprinse ghirlandele de pe pereţi şi. apoi toată lumea pleca.

în alte părţi, tinerii o prindeau pe mireasă în clipa în care se pregătea să se retragă şi o legau la ochi ; ea îşi punea atunci cununa, la întîmplare, pe capul unui invitat: se spunea că fericitul cîştigător se va căsători primul, după mireasa sărbătorită. Alte obiceiuri cereau ca toţi nuntaşii să o însoţească dansînd pe mireasă pînă la patul nupţial, unde o aştepta mama pentru a-şi lua rămas bun. Tînăra soţie îşi ridica fusta, îşi scotea jartiera pe care o dădea unui oaspete ales de ea, sau chiar îi îngăduia acestuia să i-o scoată. Alesul îşi agăţa trofeul la reverul hainei, în sfîrşit, toată lumea pleca acasă, punînd capăt tărăboiului care durase mai multe ore în şir. .

Perspectiva acestor momente care îi plasau în centrul atenţiei generale era atît de neplăcută pentru unii tineri logodiţi, îneît aceştia închiriau o cameră în vecini ca să-şi petreacă, neştiuţi.de nimeni, prima lor noapte. Dar vai de sufletul lor ce păţeau dacă vreun oaspete descoperea şmecheria ! InvitaţH coborau din casă cu mic cu mare, inva- dînd strada, şi, la lumina luminărilor, tîrau. după ei toate obiectele do metal din bucătărie făcînd un zgomot asurzitor. Odată ajunşi în faţa casei fia eare îşi găsiseră refugiu mirii, aprindeau un. fee de vreascuri şi tămbălăul continua pînă cînd, exasperaţi, aceştia ieşeau din ascunzătoare : atunci erau prinşi în vîrtejul unei hore

care se încingea în jurul focului şi nu li se dădea drumul decît după ce se stingea şi ultima surcică.

Adesea, soţii păstrau cu sfinţenie cămaşa pe care o purtaseră în noaptea nunţii (nimeni n-ar fi îndrăznit să **se** culce gol) ; ea nu mai era întrebuinţată decît o singură dată, şi anume pentru a le acoperi trupul pe patul de moarte. în Olanda de nord, chiar patul nupţial nu era folosit decît de trei ori : în noaptea nunţii şi apoi la moartea fiecăruia dintre soţi, pe el fiind aşezat de fiecare dată sicriul.

în prima dimineaţă după nuntă, soţul îi făcea un dar soţiei. Apoi, pînă seara, o ţineau într-o petrecere. Invitaţii din ajun veneau dip nou, pentru a termina mîncărurile rămase de la ospăţ. în familiile cu dare de mînă, această petrecere de după nuntă se prelungea timp de mai multe zile. După aceea, vreme de alte cîteva săptămîni se organizau tot felul de vizite, jocuri, ieşiri în grup, întîrziin- duse astfel întoarcerea la viaţa sobră [3].

Cu această frumoasă amintire în suflet, aranjînd cu grijă cununa de mireasă şi pipa mirelui în dulapul, cu lucruri de preţ, tînăra pereche începea austera viaţă conjugală. în ochii străinilor, familia olandeză apărea în general ca fiind caracterizată prin trăinicia legăturilor dintre soţi, prin absenţa falsei pudori, (soţul şi soţia se sărutau chiar în public), şi printr-o fidelitate care nu cunoştea nici un fel de abateri. Această credinţă statornică îi surprindea într-o asemenea măsură pe străini, încît aceştia ajunseseră să-şi pună întrebări asupra cauzelor ei : unii o atribuiau influenţei calvinismului ; alţii o puneau pe seama firii olandezilor. Oricum, căsătoriile dezbinate erau rare. Regulamentele poliţiei pedepseau aspru actele de violenţă săvîrşite de un soţ asupra celuilalt. în unele localităţi, municipalitatea îl obliga pe soţul brutal să plătească o amendă care reprezenta contravaloarea unui jambon ; dacă soţia era cea care se făcea vinovată de violenţă, suma echivala cu valoarea a două jamboane. De asemenea, legea era necruţătoare în cazurile de adulter. Tatăl sau

bărbatul femeii surprinse în flagrant delict se puteau răzbuna pe ca cum credeau de cuviinţă, fără a trebui să dea socoteală cuiva de faptele lor.

în vara lui 1656, ţăranii din Voorschoten au găsit într-o dimineaţă o tînără femeie înjunghiată în patul ei; soţul nu şi-a negat cîtuşi de puţin vinovăţia. A doua zi după ce a fost arestat i s-a dat drumul : avînd tot dreptul să procedeze cum procedase, fapta sa nu contravenea nicidecum legii. Din cauza acestei legislaţii, ca şi din cauza structurii familiei olandeze, adulterul în rîndul femeilor apărea extrem de rar, cu excepţia oraşelor-porturi unde soţiile de marinari erau foarte numeroase.x Un bărbat nu putea întreţine legături decît cu o femeie necăsătorită. Ba încă, dacă era el însuşi căsătorit, chiar şi o asemenea aventură comporta unele riscuri : în caz că era surprins în „conversaţie amoroasă”, era constrîns să plătească o amendă foarte mare, iar partenera sa era trimisă într-o casă de corecţie. Aplicarea acestui regulament favoriza de obicei şantajul : poliţaii se înţelegeau cu prostituatele, le furnizau domiciliul şi protecţia necesară în schimbul obligaţiei cie a atrage cîte un bogătaş, căruia îi extorcau apoi nmenda ; cea care reuşea primea un procentaj considerabil...

Cu toate acestea, multe escapade amoroase scăpau din plasa poliţiei. Informîndu-l pe Rivet despre dezbaterile unui sinod din 1645, teologul Pineau îi semnalează faptul că „un pastor protestant *a* fost destituit din cauza adulterului cu o văduvă din garohie, el avînd şi o soţie căreia i-a pus coarne fără vr ^mustrare de cuget. Soţia nu poate să-i plătească cu aceeaşi monedă, după cîte se spune. Nu şl iu ce va fi vroind el să facă cu două femei, cînd atîţia dintre confraţii săi nu se pot descurca nici măcar cu una singură” [4].

Grosley reproduce o conversaţie pe cît de laconică pe atît de semnificativă :

^Ziua bună, vecine.

.— Bună să-ţi fie inima, vecine.

— Nu ştiu dacă pot să-ţi spun deschis ce gîndesc.

• Dă-i drumul, nu te sfii.

~ Vecine, se spune că slujnica ta a rămas grea.

— Şi ce-mi pasă mie ?

— Dar, vecine, lumea zice că dăn cauza ta.

— Şi ce-ţi pasă ţîe ?” Acestea fiind zise, cei doi vecini' se salută politicos şi-şi văd fiecare de drumul lui[6].

în luna a zecea după chermesă, în toate localităţile sţe constata ca se nasc mult mai mulţi copii nelegitimi decât de obicei. în timpul şederii lui la Amsterdam, Descartes **a** avut de Ia slujnica sa o fată, Francine, pe care a crescut-o. Promiţîndu-i că se va căsători cu ea, Nioolas Heinsiuş a sedus o tânără fată căreia i-a făcut doi copii. Dat în judecată de amanta sa, Heinsius a pierdut procesul. Biserica constrîngea prin jurământ pe moaşe să anunţe Consiliului bisericesc naşterea copiilor nelegitimi. Dar mulţi copii din' flori erau pur şi simplu părăsiţi de mamă, care-i lăsa, înve-* liţi în scutece, într-un loc public la o oră cînd acesta era pustiu. Un asemenea delict se pedepsea cU ţintuirea la stîlpul infamiei; de cele mai multe ori însă mama rămînea' necunoscută jar copilul era dus la un orfelinat.

Pe vremea cînd patima ceaiului se răspîndise ca o molimă, multe fete din cartierele mărginaşe ale oraşelor se ' vindeau pentru o mînă de frunze marinarilor întorşi din Orient. În porturi, unde mişuna o populaţie eterogaâfi formată din vagabonzi de profesie, prostituţia era **în floare.** La Amsterdam, în apropierea debarcaderelor, str&â **întregi** erau destinate acestei industrii.

Capitolul XII

---

rima şi cĂntNBi

Vechiul Testament o învăţa pe femeie că bărbatul este stăpînul ei. în schimb, acesta îşi respecta şi îşi preţuia lovarăşa de viaţă care, după ce dădea naştere. în dureri, copiilor, ducea în spate greul familiei. N-avea importanţă dacă soţia pierdea cu timpul din frumuseţe, din drăgălă-şenie. Bărbatul îi cerea doar să fie viguroasă, înţelegătoare, blinda, conştientă de îndatoririle sale şi prolifică. Să fie credincioasă soţului şi devotată copiilor, să-şi conducă cu mină sigură gospodăria şi să facă faţă tuturor greutăţilor vieţii. Desigur, dacă e să-l credem pe „libertinul” **Hooft,** luirbaţii tineri s-ar fi împăcat cu ideea unei oarecare **fri**volităţi a soţiilor lor. Dar austeritatea moravurilor ţinea de o tendinţă profundă a caracterului naţional. Erasmus **sem-** nala chiar în al său *anti-barbarus* autoritatea **morala** aproape absolută pe care femeia olandeză o avea asupra l.nniliei sale, autoritate justificată de îndemînarea şi priceperea ei, favorizată de o anume moliciune a bărbatului.

■ I gata oricînd să se transforme într-o adevărată tiranie.

Calvinismul imprimase acestei vechi tradiţii o riilânţâ piifetieă. La celebrarea căsătoriei, pastorul rostea îndem-nuri amintind femeii că trebuie să trăiască în umilinţă, să aducă pe lume „copii ai temerii”. Morala aceasta îmbrăca uneori haina unui limbaj destul de frust. Jacob Cats, poetul prin excelenţă al micii burghezii olandeze, vorbeşte despre viaţa conjugală cam cum ar vorbi despre'o întreprindere de creştere a vitelor. *

Stilul de viaţă al neerlandezei are, poate, o oarecare influenţă asupra fizicului său. Cît nu s-a măritat, ea lasă străinilor impresia unei frumuseţi robuste : înaltă, blondă, plină de prospeţime, atrăgătoare. La acestea se adaugă nuanţe locale : combinaţia ideală ar fi dată de „chipul din Amsterdam, mersul din Delft, alura din Leiden, vocea din Gouda, talia din Dordrecht, tenul din Haarlem” i Fetele din Dordrecht erau considerate deosebit de frumoase. Pretutindeni însă căsătoria aduce aceleaşi schimbări : talia, trăsăturile se îngroaşă, straturi de grăsime se depun unele după altele. Multe femei, mai

ales la ţară, sînt, după spusele lui Grosley[2], late în spate şi în şolduri, au mersul dizgraţios şi dovedesc o supărătoare neglijenţă în felul în care îşi poartă bustul : iată de ce, pierzînd prospeţimea dată de tinereţe, ele capătă înfăţişarea unor matroane greoaie, adesea informe, al căror caracter seamănă uneori prea mult cu fizicul.

Din pricina vieţii lor foarte sedentare sînt acuzate, pe nedrept, de trândăvie : cinci-şase ore pe zi, femeia stă pe: scaun, încălzindu-şi picioarele pe cutia cu jeratic ; nu iese din casă decît pentru mici tîrguieli sau pentru a se duce la biserică, către care se îndreaptă cu ochii plecaţi, strîn- . gînd subsuoară o carte groasă, îmbrăcată în catifea şi cu colţurile ferecate în argint. Din cînd în cînd, foarte rar, se duce la ţară, singură, „fără ca vreo primejdie s-o pîn- dească”, notează cu uimire francezii, pînă într-atît o femeie căsătorită e de neatins în ochii neerlandezului[3].

De pe treapta cea mai de sus pînă la cea mai de jos a scării sociale, stăpîna casei face din precizia conducerii ■■ < gospodăriei o virtute supremă. Numai femeile care nu au *

o servitoare cu care să sporovăiască îşi pierd timpul stînd de vorbă cu vecinele. „Ah ! cîte griji pe capul unei femei I Copiii trag de ea ; un balamuc întreg, din 2ori pînă noaptea tîrziu : spălat, frecat, lustruit; cumpărături, curăţenie, rufe ; un adevărat coşmar, un zbucium neîntrerupt care face din viaţa ei un infern.” [4]

Şi chiar dacă nu un infern, în orice caz o anostă înşiruire de îndatoriri : oare nu cumva această monotonie, se întreabă Temple, e cauza lipsei de imaginaţie a femeilor neerlandeze, şi, de aici, a mult lăudatei lor castităţi[5] ?

O restrînsă elită feminină (care, e drept, a sporit în cursul secolului), provenită din rîndurile nobilimii şi ale înaltei burghezii, se preocupa în mod deosebit de eleganţa vestimentară, cel puţin atunci cînd era vorba de ieşit în hime. Cîteva femei cultivate rivalizau, pe tărîmul ştiinţelor şi al artelor, cu prietenii, cu soţii lor. Huyghens a purtat corespondenţă cu mai multe dintre aceste savante, molip- âite de „preţiozitatea” franceză. în 1647, el dedică Utriciei Ole, soţia cavalerului Swann, opera sa *Pathodia sacra et profana.*

într-adevăr, pentru aceste intelectuale muzica este o fiasiune. Francisca Duarte, supranumită „privighetoarea ranceză”, se bucură de o veritabilă glorie. Suzanne van Baerle, Mărie Pelt, Anna Engels îşi atrag cuvinte de laudă din partea lui Huyghens, Hooft, Vondel. Maria Tessel- schade Visscher se află în centrul atenţiei cercurilor literare şi muzicale din Amsterdam. Anne-Marie Schuurman din Utrecht, pictoriţă, specialistă reputată în arta miniaturilor şi a gravurii, bună cunoscătoare a limbilor orientale, merite pentru care fusese numită „a zecea muză”, va figura, sub numele de Statira, în *Dicţionarul Preţioaselor* al lui Saumaise. Cu chipuf ascuns sub un văl, ea asistă la cursurile şi la „disputele” din universitate. Cînd Des- ciartes, venit în vizită, a găsit-o citind Biblia în versiune ebraică, el şi-a exprimat pe un ton maliţios uimirea de a vedea o persoană cu însuşiri atît de alese dedîndu-se „unei ocupaţii atît de neînsemnate” ! Cuvintele lui Deseartes

au

jignit-o profund pe Anne-Marie' care s-a grăbit să notez* în jurnalul ei : „Domnul l-a îndepărtat de inima mea p* bărbatul necredincios...” [s] Dar Anne-Marie Schuurman **ea** şi celelalte femei cu preocupări asemănătoare constituiau, o excepţie : cei mai mulţi dintre neerlandezii secolului da aur nici măcar nu ştiau de existenţa, lor. în schimb, meroase neerlandeze, rămase văduve sau lipsite vreme îndelungată de sprijinul soţilor lor, au fost obligate să preia conducerea afacerilor, dovedindu-se la fel de energice, la fel de eficiente ca şi bărbaţii.

în Ţările de Jos, obiceiul de a avea servitori era mult mai puţin răspîndit decît la popoarele din jur. Din spirit de independenţă, femeile, bărbaţii – care în alte păş$ intrau bucuros în slujba unui stăpîn – refuzau aici să ’sé: angajeze în serviciul unei familii bogate. Statul condamna folosirea servitorilor bărbaţi şi o sancţiona cu plata un®i impozit consideratul. Chiar în casele celor mai mari bogătaşi nu se aflau mai mult de doi, trei slujitori : vizitiul şi unul sau doi lachei. Nu existau portari şi nici vreun alt fel de servitori din aceia care, stînd în faţa uşilor, sînt un semn al rangului înalt al proprietarului casei. Familiile dini înalta burghezie nu aveau niciodată mai mult de cîteva slujnice, ba chiar, cel mai adesea, aveau doar una singură. Aceasta dormea într-o odăiţă, lîngă bucătărie. 'Drepturile şi îndatoririle ei erau stabilite prin diverse regulamente : orice nouă angajată trebuia să se prezinte la data convenit^, îmbrăcată modest şi avînd asupra ei un certificat de recomandare ; îi era interzis să se poarte brutal, să-şi calomnieze stăpânii care, la rîndul lor, erau obligaţi să se abţină de la aplicarea unor pedepse corporale. Actele de violenţă erau judecate de tribunalul tivii şi vinovatul putea fi pus să plătească o amendă egala cu valoarea simbriei pe ün an de zile, indiferent ¡de timpul petrecut de reclamantă în^ serviciu. Servitoarea putea fi dată afară doar dacă ergy prinsă furfnd; în^chimb, ea îşi putea părăsi stăpînii ori”„ cînd vena[7]. Pentru un francez ca Parival, o asemenea situaţie era de-a dreptul

scandaloasă : „indivizii ăştia pfQ» filă cu neruşinare de lege ; în Olanda nu e chip să fii aluj it cuxn se cuvine !” [8]

Bine plătiţi, îngrijiţi atunci cînd erau bolnavi, adesea Irecuţi în testament, consideraţi ca făcînd parte din familie. cei mai mulţi dintre servitori se ataşau de stăpînii lor ; Intre ei se statorniceau astfel, cu destulă uşurinţă, relaţii de reală familiaritate. De La Barre, aflat în vizită la un burghez din Edam, asistă cu surprindere la următoarea Hccnă : „Stăpîna casei s-a grăbit să se aşeze prima pe scaun ; imediat, slujnica a luat loc, cu dezinvoltură, lîngă ca ; fără să proţesteze, stăpînul Casei s-a mulţumit cu unul din cele două scaune rămase libere, iar valetul l-a tras către el pe celălalt. Stăpîna şi slujnica s-au servit cele dinţii, alegîndu-şi bucatele cele mai bune. Totuşi nimeni nu s-a supărat şi ne-am dat seama că ordinea instituită În această casă se baza pe o îndelungată obişnuinţă ; deodată însă stăpînul făcu imprudenţa de a-i cere slujnicii să-i aducă ceva. Soţia îi răspunse prompt că poate foarte bine să-şi ia singur ce doreşte, şi că ea ţine neapărat ca servitoarea să se odihnească. S-a ajuns curând la un schimb de vorbe grele între soţi. Fireşte, slujnica a susţinut-o cu multă căldură pe stăpîna ei atît de îngăduitoare. Membrii familiei au continuat să-şi arunce priviri duşmănoase pînă cînd soţul, convins în sfîrşit că nu are dreptate, i-a cerut iertare soţiei sale, furîndu-i un sărut”. Gazda şi-a mptivat purtarea în faţa oaspetelui spunînd că slujnica „îndrăgită de toţi şi foarte harnică”, întreţinea cu o grijă deosebită vesela şi şemineele [9]...

Angajaţi prin contract, servitorii îşi începeau de obicei .slujba la stăpîn pe data de 29 septembrie, de sfîntul Mihail. Şi nu rare erau cazurile în care, odată intrată într-o familie, slujnica n-o mai părăsea pînă la sfîrşitul vieţii. Se putea întîmpla chiar ca ea s-o urmeze, după căsătorie, în noua sa locuinţă, pe fata pe care o văzuse născîndu~se. Cînd, din pricina vîrstei înaintate, nu mai era în stare să muncească la fel de mult, stăpînii angajau o fetişcană care să o ajute. Şi atunci ea trona,

atotputernică, în vestibul ori

în curte, conducîndu-şi autoritar supuşii. Numai bogătaşii care nu doreau ca o astfel de prezenţă să le strice decorul o trimiteau să mănînce la bucătărie şi o chemau cu clopoţelul. în multe familii înstărite, care nu aveau totuşi decît o singură servantă, aceasta era folosită la toate treburile casei, ajutată fiind, după împrejurări, de vreo croitoreasă^ de vreo călcătoreasă ori de vreo femeie bună să facă munca cea mai grea în zilele de mare curăţenie.

Arhivele judecătoreşti din Amsterdam arată însă că în acest tablou idilic mai apar şi unele pete de umbră. S-a întîmplat astfel ca o tînără slujnică, Trijntje Abrams, în vîrstă de şaisprezece ani, care primise cine ştie ce mustrări din partea stăpînilor săi, sa încerce şi chiar să reuşească să-i convingă pe aceştia că locuinţa le este bîntuită de stafii. Ca să-şi aducă la îndeplinire planul, ea mişca noaptea draperiile de la pat, umbla pe coridoare înfăşurată într-un cearşaf... jocuri pentru care a fost în cele din urmă pedepsită cu două săptămîni de închisoare şi cu expunerea la stîlpul infamiei. Cuprinsă de un fel de ac-^ cese de nebunie isterică, Weyntje Ockersdochter, o copilăj de numai doisprezece ani, care se spetea muncind la nişte'l stăpîni fără milă faţă de vîrsta ei fragedă, le-a pus îritr-Q.l zi otravă în ciorbă, faptă pentru care tribunalul a con-,| damnat-o la bătaia cu vergi şi la şaptezeci de ani de în-î chisoare... **J**

/Printre avantajele condiţiei de servitor se numără fără j îndoială mulţimea bacşişurilor impuse de uzanţele neerî landeze. Cînd un musafir se pregăteşte să plece, slujnica îl aşteaptă la uşă, cu mîna întinsă pentru a-şi primi răsplata. Unii servitori se tocmesc la stăpîn numai pe bacşiş, . socotindu-l ca un drept ce li se cuvine. Orice serviciu, orice activitate care nu are caracter strict comercial ori nu este asimilată slujbei de funcţionar implică o retribuţie da această natură.

Neerlandezelor li s-a dus vestea în lume pentru curăţenia desăvîrşită care domneşte în casa lor. Unele pînze ala lui Jan Steen sugerează însă că această reputaţie nu estâ **ne -** **.**

totdeauna la fel de îndreptăţită[10]. Şi totuşi străinii se arată, fără excepţie, surprinşi de curăţenia pe care b descoperă pretutindeni, la ţară ca şi la oraş, în toate păturile sociale. „E de neînchipuit”, scrie Parival, „în ce măsură ţin olandezele la renumele pe care şi l-au cîştigat pentru curăţenia casei şi a mobilierului şi cît de mult se străduiesc să-l merite. Ele pun neîncetat slujnicele să spele şi să frece mobilele din lemn, inclusiv banchetele şi scîndurile, ca şi treptele scărilor ce duc -spre camerele de la etaj, trepte pe care, în marea majoritate a cazurilor, neerlan- dezii nu le urcă decît după ce s-au descălţat. Pentru străinii care ar urma eventual să intre într-o astfel de locuinţă sînt adesea pregătiţi papuci de pai fără călcîi, în care se vîră piciorul cu pantof cu tot, sau măcar sînt puse la în- demînă ştergătoare de papură ori cîrpe cu care se curăţă foarte atent încălţămintea. Nimeni n-ar îndrăzni să scuipe pe jos în casă ; dar nu prea există nici obiceiul de a scuipa în batistă [u], astfel încît e uşor de imaginat în ce situaţie penibilă se află cei care tuşesc necontenit şi simt nevoia sa expectoreze flegma” [12].

Lui Temple i-a fost dat să treacă printr-o astfel de situaţie. Odată, a fost invitat în casa unui înalt funcţionar olandez, la un dejun între bărbaţi. S-a nimerit ca tocmai atunci să aibă un guturai foarte puternic şi, la un moment dat, cuprins de un acces de tuse, a scuipat pe podea. Imediat, o slujnică a apărut cu un şervet curat şi a şters murdăria pe care o făcuse. îngrijoraţi, mesenii l-au întrebat: Domnul ambasador este cumva bolnav ? „Din fericire, soţia mea nu este acasă, a spus atunci gazda ; dacă ar fi aici, cît sînteţi dumneavoastră de ambasador, v-ar fi dat afară, de teama contaminării.” Temple îşi exprimă mirarea faţă de cele auzite.

Olandezul continuă : „închi- puiţi-vă că există în casa asta două camere în care nu ana călcat niciodată ; cred că soţia mea nu le deschide decît de două ori pe an, pentru curăţenie”. Admiraţia ironică a englezului nu-l descumpăneşte pe demnitar, care insistă, asigurîndu-l că e foarte bine că lucrurile stau aşa şi spu- nîndu-i că-şi binecuvmtează soarta pentru a-i fi dat în această soţie model „dulcea stăpînă” pe care şi-o doreşte fiecare.,. în după-amiaza aceleiaşi zile, Temple face o vizită altei familii din Amsterdam şi relatează incidentul petrecut mai înainte ca pe o întîmplare ciudată. Stăpîna casei îi răspunde câ nu e nimic anormal în cele spuse de el, ba chiar îi povesteşte şi ea o altă întîmplare cu un primar care a bătut înhSo bună zi la uşa casei unui burghez şi care, întrebat fiind de servitoare, (o ţărancă voinică din Friesland), ce doreşte, i-a spus acesteia că ar vrea să vorbească cu doamna. Omul a^dat apoi să intre. Slujnica observase însă că primarul avea puim noroi pe tălpile pantofilor. Fără să scoată un singur cuvînt, ea îl înşfacă de coate, îl ridică în spinare ca pe un sac, trece astfel prin două camere, se opreşte la baza scării interioare, îl aşază pe musafir pe o treaptă, îi smulge încălţările, îi pune o pereche de papuci şi apoi se îndreaptă de şale. Numai după aceea îi răspunde, în sfîrşit, cu amabilitate : 1rDar bineînţeles, doamna va fi încîntată să vă primească” [13].

în unele case, spaţiul efectiv locuit se limitează la bucătărie, încăpere în care se adună întreaga familie pentru a nu murdări „camerele bune”, unde nu se intră decît în zilele de sărbătoare. Cu toate acestea, odăile sînt regulat curăţate o dată pe săptămînă, sarcină pe care o stăpînă grijulie nu o lasă niciodată în seama slujnicei ci îşi face din ea o ocupaţie personală. Spălatul, curăţenia constituiau, de fapt, subiectele favorite de conversaţie ale tuturor femeilor, indiferent de mediul social în care trăiau. Există două feluri de a face curăţenie : este vorba mai întîi de curăţenia obişnuită, săptămhială, căreia i se rezervă, la evrei, ziua de vineri – ajunul sabatului, iar la creştini, ziua de sîmbătă. Uneori, o asemenea curăţenie se face de două ori pe săptămînă, iar în unele oraşe chiar

în fiecare zi, în afară de duminică. Se goleşte întreaga casă de mobile, se spală pe jos cu apă din belşug, se freacă cu nisip, se lustruieşte cu ceară ; pretutindeni în oraş slujnice voinice cu mlnecile suflecate dau lustru mobilelor scoase sub

copertină. De abia dacă se face o scurtă pauză pentru masă, care constă mai exact în cîtevafelii de pline cu unt Înghiţite la repezeală, apoi toată lumea se apucă din nou de treabă. Se spală şi faţadele caselor : seringile speciale folosite în acest scop proiectează jetul de apă pînă Ia nivelul acoperişului.

în unele familii, se aduc zilnic treizeci, patruzeci de găleţi de apă numai pentru spălat; în alte locuri, o servitoare angajată special pentru aşa ceva nu face deeît să cureţe, de dimineaţa pînă seara. Aşa se explică faptul că în multe locuinţe olandeze domneşte o umezeală permanentă care dă naştere la tot felul de afecţiuni reumatismale. Dar mai există şi curăţenia anuală, care are Ioc primăvara, ori primăvara şi toamna, şi care produce tulburări încă şi mai mari în case şi în viaţa locuitorilor lor de sex bărbătesc. Unii dintre ei numesc această perioadă „infern”, şi „satane” pe femeile angajate în respectiva operaţie menajeră. Poeţii şi comedianţii fac mare haz pe socoteala acestei furii igienice. Dar nici o glumă, oricît de înţepătoare şi usturătoare ar fi fost ea, nu a avut vreodată vreo influenţă cît de mică asupra femeilor cuprinse de patima curăţeniei.

în fiecare zi, stăpîna casei se duce să facă piaţa, căci aceasta este o altă îndatorire a ei. însăşi văduva amiralului de Ruyter, demnitar de rang înalt al Republicii, mergea singură după tîrguieli, străbătînd pe jos, eu coşul în mînă, străzile oraşului Amsterdam. E adevărat că doamna de Ruyter întruchipa simplitatea olandeză din vremea de altădată. în ziua în care, după moartea amiralului, un trimis special al principelui de Orania s-a prezentat pentru a-i transmite omagiile respeetue-ase ale acestuia, ea şi-a cerut scuze că nu-l poate primi : chiar în dimineaţa aceea căzuse pe cînd întindea rufele pe care tocmai le spălase şi se lovise puţin.

Cînd se duceau la cumpărături, ma^>ritatea femeilor din înalta burghezie *eswa.* **înseţite de fiicele lor ori de slujnică ; însoţitoarele purtau coşul sau plasa cu provizii.** Imediat după micul dejun, toate femeile din oraş porneau spre piaţă. Producătorii

îşi desfăceau mărfurile într-o piaţă centrală, în imediata apropiere a căreia se înălţa de obicei clădirea impunătoare a Cîntarului public, fala localităţii, simbol al prosperităţii sale comerciale. Clădirea aceasta era o construcţie solidă, de formă pătrată, masivă dar nu lipsită de eleganţă, în stil renascentist ca la Amsterdam, ori clasic ca la Gouda, incluzînd uneori şi un turn de pază ca la Alkmaar.

Spaţiul din vecinătatea Cîntarului public este în întregime ocupat de tarabe, de tonete, de căruţe, peste care se întretaie strigătele vînzătorilor. „Rachiu pe cinste ! Ia anason, lichior de anason bun pentru durerile de pîntece ! Rachiul cu scorţişoară ! Ia priviţi ce mai pîinişoare, ce mai prăjituri, pe alese, din secară, ori din orz ! Scrumbii proaspete ! Scrumbii proaspete, dulci ca zahărul, ia scrumbiile proaspete ! Poftiţi, îndrăzniţi ! Stafide, prune uscate frumos mirositoare ! Ia uitaţi ce pere am ! Morcovii, morcovii, ia morcovii ! Ridichi proaspete ! Verdeţuri ! Dau pe gratis marfa, cui găseşte alta mai bună ca a mea !...” [14] Pungaşi de tot felul, vînzători de almanahuri, ţigani se amestecă în mulţime, învîrtindu-se neîncetat printre ţăranii încărcaţi de coşuri cu fructe, cu zarzavaturi ori cu produse de lăptărie, printre cumpărătoare, printre numeroşii gură-cască. Municipalitatea închiriază cîte o tonetă negustorilor care au prăvălie ; ba chiar se întîmplă cîte- odată să le acorde favoarea de a-i lăsa s-o folosească pe gratis.

în oraşele mari se fixează zile de tîrg speciale pentru diversele feluri de produse. La Haga există o piaţă unde poţi cumpăra tot ce vrei în orice zi ; la Leiden, 6 astfel de piaţă e deschisă numai sîmbăta. în schimb, lunea şi vinerea te poţi aproviziona cu trufandale de la piaţa specializată în desfacerea acestora. în cele mai multe oraşe există o piaţă pentru vînzarea untului, una pentru brînzeturi, o piaţă de zarzavaturi, o alta pentru desfacerea cărnii, o

piaţă de peşte. Uneori, carnea se vinde într-o hală anume amenajată, unde se efectuează mai întîi un control al mărfii. Oraşul Alkmaar a rămas celebru pînă în zilele noastre pentru piaţa sa de brînzeturi, unde desfacerea produselor este precedată totdeauna, ca în ceremonialul unei liturghii, de operaţia de cîntărire a burdufurilor, transportate pe un fel de brancardă de membrii unei corporaţii specializate. Amsterdam are o piaţă a produselor de panificaţie, debuşeu al fabricilor din Wormer şi Jisp, care aduce venituri mari oraşului, întrucît vînzătorii plătesc o taxă de 8 stuivers pentru fiecare tonă de marfă.

Tîrgul de vite, care se ţinea periodic, producea în localitate o animaţie extraordinară. în ziua respectivă, îndată ce se deschideau porţile, o turmă gălăgioasă de animale care behăiau şi mugeau se răspîndea pe străzi, minată cu strigăte răsunătoare spre poarta centrală. Cartierele prin care trecea se umpleau imediat de o mulţime veselă, ce se mişca în dezordine. Dată fiind importanţa evenimentului, elevii erau scutiţi de şcoală în ziua aceea. Copii, femei, burghezi circulau printre animalele priponite de trunchiurile teilor sau de borne de piatră. Domni graşi, cu dare de mînă, veneau însoţiţi de măcelari pricepuţi care-i sfătuiau ce vită să aleagă, beau un pahar cu vînzătorul, apoi plecau luînd cu ei animalul cumpărat. Acesta era tăiat în curte* chiar în aceeaşi seară sau a doua zi, iar hălcile de carne erau expuse sub *luifel,* ca nişte trofee.

Capitolul XIII

(WORATHLE

Corporaţiile – „ghildele” – domină viaţa profesională a meşteşugarului, a lucrătorului, a micului neguţător neer- landez. Provenite din fostele „frăţii” medievale, ele exercită în principiu un control absolut asupra producţiei de bunuri manufacturate şi asupra circulaţiei mărfurilor. Autoritatea lor- se întemeiază pe o etică de grup ; exercitarea ej are drept scop apărarea membrilor ghildei. Bazate pe vechi privilegii, pe care numeroase reglementări recente le-au complicat tot mai mult, drepturile ghildelor constituie sursa unei adevărate înfruntări între cei autorizaţi să profeseze şi „out-siders”; între tradiţie şi iniţiativa individuală. începerea lucrului înainte de ora stabilită, vînzarea produselor sub preţul fixat, iată tot atîtea delicte pe care biroul ghildei trebuie să le urmărească şi să le sancţioneze.

Repartizarea competenţelor, frontierele dintre corporaţii diferă de la oraş la oraş şi – la gradul de dezvoltare la care au ajuns Ţările de Jos – fragmentează în mod arbitrar Organismul economic al ţării. în

Utrecht există douăzeci şi una de ghilde, dintre care cinci numai în în-

dustria confecţiilor : cea a croitorilor, cea a blănarilor, cea a mănuşarilor, cea a cizmarilor, cea a cîrpacilor. O serie de opoziţii de ordin psihologic şi social accentuează diferenţele dintre diversele ghilde : ghilda pielarilor, care prelucrează pielea fină, se bucură de o consideraţie mai mare decît cea a şelarilor, care lucrează cu materialul brut. Anumite activităţi s-au specializat, fără ca aceasta să ducă Ia o divizare a ghildelor. Din ghilda tîmplarilor fac parte deopotrivă ebeniştii şi rotarii în ghilda brutarilor intră şi morarii, în cea a cizmarilor, tăbăcarii. Stricta specializare se traduce prin reglementări draconice : cutare meseriaş avea dreptul să coasă o mînecă nouă la o haină veche dar nu şi pe acela de a confecţiona o haină nouă. Ghilda topitorilor de cositor protestează împotriva faptului că librarii vînd cerneala în călimări fabricate din acest metal.

Un membru al unei ghilde nu poate avea decît o singură prăvălie, o singură tonetă în piaţă ; comerţul ambulant e îngăduit doar în cazul persoanelor al căror stoc nu depăşeşte o anumită valoare. Unele ghilde interzic membrilor lor să-şi vîndă marfa în piaţă, de teamă ca aceştia să nu-şi concureze confraţii. Fabricarea ţesăturilor şi dără- citul lînii sînt interzise în timpul verii ; berarul nu are dreptul să fabrice berea decît o dată pe săptămînă ; ţesătorului nu i se permite să aibă mai mult de trei războaie ; cofetarul nu are voie să dea unei prăjituri o altă formă decît cea stabilită oficial. Pe fiecare produs e aplicată marca fabricantului : produsele nemarcate sînt vînate fără cruţare. Treizeci de ordonanţe specifică modul de tratare a scrumbiilor. într-o anumită măsură, caracterul tipicar, chiţibuşar, al acestei legislaţii e în avantajul calităţii produselor ; ritmul producţiei nu are însă decît de suferit.

Unul sau mai mulţi „decani”, asistaţi de cîţiva „juraţi” şi uneori de inspectori, formau biroul ghildei. Membrii biroului erau desemnaţi de către municipalitate ; în fiecare an, aceasta proceda la 'o reînnoire parţială a colegiului*. Biroul ghildei se întrunea o dată pe

săptămînă, întotdeauna în acelaşi local: la sediul corporaţiei ori în sala dj® tuciul cu ceas al porţii, într-o circiumă preferată pentru interiorul ei elegant sau pentru confortul pe care-l oferea, uneori în clădirea Cîntarului public. întrunirea se încheia cu o agapă. Ghilda îşi avea propriul său mobilier, vesela şi serviciile ei de pahare cu blazon, sigiliul şi stindardul ei.

Lucrătorii erau supuşi controlului ghildei încă din anii uceniciei, căci meseria nu se putea învăţa decît de la un meşter, membru al acesteia. Durata uceniciei varia mult : în general de doi ani, ea se prelungea pînă la trei ani la chirurgi, pînă la patru ani la pălărierii din Amsterdam, reducîndu-se însă la numai şase luni la tăietorii de lemne. Un meşter nu avea voie să primească mai mult de doi ucenici. Iniţierea acestora începea la o vîrstă fragedă, cam pe la-doisprezece ani, şi era condiţionată de plătirea unei taxe de înscriere pe care, uneori, meşterul le-o avansa în contul salariului lor viitor. Ucenicii îşi pierdeau astfel complet libertatea ; locuind în gazdă la meşter, ei erau , obligaţi, în cazul în care ar fi plecat de la el, să-i achite cheltuielile de întreţinere... riscînd, pe deasupra, să nu mai găsească pe altcineva dispus să-i primească. Alegerea meşterului era hotărîtoare pentru destinul ucenicului. Cum nu exista o reglementare strictă privind perioada de ucenicie, unii dintre ucenici petreceau ani în şir făcînd curăţenie prin atelier şi avînd grijă de unelte pînă să se poată apuca, cu adevărat, de pregătirea examenului de încheiere a stă-’ giului.

După ce-şi lua examenul, ucenicul devenea „calfă” r adică lucrător calificat, obligat să intre acum în slujba unui alt meşter. înarmat cu diploma pe care o obţinuse, el cutreiera adeseori oraşele în căutarea unui loc de muncă. Această lungă peregrinare – fenomen mai puţin întîlnit, dealtfel, în Ţările de Jos decît în Franţă – reprezenta în viaţa lucrătorului o perioadă de şomaj instituţionalizat. Cînd, în sfîrşit, un meşter accepta să-l angajeze, calfa se * înscria în ghildă. După un interval de timp mai scurt sau mai îndelungat, el se putea prezenta, (cel puţin în unele

ghilde), la aşa-numita „probă de măiestrie”, în urma căreia
obţinea titlul de „meşter” şi dreptul de a-şi deschide o prăvălie sau un atelier propriu, nu. mai înainte însă de a-şi ochita impozitele şi de a oferi, în cinstea
examinatorilor, dacă nu un banchet măcar ceva de băut. Cum multe dintre calfe nu erau în stare să facă faţă acestor obligaţii, ele rămîneau întreaga viaţă în situaţia de simpli lucrători Hălariaţi.

Membrii ghildei plăteau o cotizaţie, cu strîngerea căreia era însărcinat un slujbaş ce îndeplinea totodată diverse funcţii de secretariat şi de serviciu : el se ocupa de expedierea convocărilor, de anunţarea funeraliilor foştilor membri, de întreţinerea curăţeniei în localul unde aveau loc întrunirile. La salariul fix pe care acesta îl primea se adăuga, un procentaj din amenzile stabilite de decani. în fiecare an, de sărbătoarea sfîntului ei protector, ghilda dădea un banchet oficial, care se prelungea uneori două zile, de-a lungul cărora mesenii ajungeau cîteodată să depăşească într-atît măsura, încît autorităţile au încercat să interzică banchetul sau cel puţin să-i limiteze durata. Ghildele bogate organizau excursii, în care membrii veneau însoţiţi de soţiile lor, sau serate amicale, distracţii pentru care se cheltuiau de fiecare dată sume importante.

Avîntul economic al ţării ameninţa să arunce în aer vechiul cadru corporativ. Din contră, notabilităţile care cîimuiau oraşele, şi care se bucurau de o inamovibilitate aproape totală, se străduiau din răsputeri să-l menţină : cită vreme deţineau controlul asupra ghildelor, ele dominau economia locală şi erau asigurate împotriva oricărei concurenţe din afară. Şi totuşi, semnele unei evoluţii deveneau din ce în ce mai numeroase. în prima jumătate a secolului, crearea unor noi ramuri industriale a dus la constituirea unor ghilde pînă atunci inexistente : cea **a** (esătorilor de în, în 1614 ; cea a negustorilor de lemne, în 1615 ; cea a fabricanţilor de barhet, în 1631. Proliferarea i’.hildelor nu însemna însă decît o aparentă dezvoltare **a**

sistemului. în sectoarele aflate în plină expansiune, ca cel lextil de pildă, au început să fie construite manufacturi

plasate în afara jurisdicţiei oraşelor, în satele în care nu existau ghilde şi care ofereau o mină de lucru ieftină. Marii antreprenori profitau din plin de rivalitatea oarbă care opunea ghildele similare din oraşe diferite. La Amsterdam, extinderea oraşului e un factor de dezagregare; a ghildelor. Comerţul la scară mare ca şi majoritatea noilor, industrii scapă de sub dominaţia corporaţiilor. Ca să se • apere, ghildele recurg exact la acele mijloace care se vor întoarce împotriva lor : obţin din partea municipalităţi!^ dreptul de a-şi exercita controlul în cît mai multe privinţe^ se înconjoară de bariere care sfîrşesc prin a le transforma \ în mici caste în care, practic, în afara fiilor membrilor i decedaţi, nu mai poate pătrunde nimeni altcineva. În felul ? acesta, în ciuda unor măsuri dintre cele mai constrîngă-' toare, bursa neagră a mîinii de lucru prosperă tot mai mult.; • în cadrul ghildei, întreprinderile îşi păstrează caracterul . * artizanal iar reglementarea salariilor frînează într-o mă- j sură destul de mare creşterea plusvalorii. Dezvoltarea ma-:* rilor întreprinderi de- tip capitalist dă o dublă lovitură acestei structuri arhaice. Către 1680, unele'ghilde vor fi pur şi simplu suprimate, ca de pildă cea a pălărierilor. în multeiţ oraşe, ghildele nu mai constituie, după 1660, decît nişte,L societăţi de asigurare profesională. într-adevăr, fiecare! dintre ele are o casă de ajutor, menită să acorde sprijinii membrilor bătrîni, bolnavi sau nevoiaşi. Se întîmplă şi caŢ ghilda să vîndă diplome unor persoane străine de profesia respectivă : casa de ajutor mai cîştigă astfel o cotizaţie iar- pseudo-membrul dobîndeşte dreptul la asistenţă. Prin tradiţie, ghilda impunea membrilor săi obligaţia de a se ajute . reciproc în situaţii cum ar fi vegherea bolnavilor sau'M participarea la înmormîntări. Obiceiul se pierde însăst treptat, astfel incft spre sfîrşitul veacului vor trebui apli-fi cate amenzi pentru neîndeplinirea acestor datorii.

Membrii ghildelor formau, în fiecare oraş, o miliţie'i care, odinioarii, avusese sarcini militare defensive. în secolul al XVH-lea .această nu mai juca nici un rol pe

plan militar; cel mult, ea dădea o mînă de ajutor poliţiei cînd

I
M

În oraş izbucneau tulburări sau incendii. Miliţia căpătase neum caracterul unei asociaţii reprezentative şi amicale, ai rarei membri arborau în public uniforma, defilau la sărbătorile importante, organizau concursuri de tir. Numărul acestora ajungea la Amsterdam, chiar şi în 1672, la 10 000.

Comercianţii sînt reuniţi, în principiu, în „ghilda negustorilor”. în realitate, numai micii prăvăliaşi depind cu adevărat de ghildă. Pe măsură ce volumul afacerilor sale c reşte, pe măsură ce relaţiile sale se extind pe piaţa internaţională şi, cu atît mai mult, dacă se consacră doar comerţului tranzitar sau de capitaluri, negustorul nu mai este supus, de fapt sau de drept, controlului acesteia. Deosebirile dintre micii şi marii negustori apar pînă şi în stilul lor de viaţă. Marii negustori sînt adesea oameni destul de cultivaţi. Către mijlocul veacului, Sorbiere a cunoscut destui care-şi petreceau serile făcînd lecturi instructive[2]. Unii dintre ei aveau chiar studii universitare. În schimb, pregătirea lor profesională nu era, sub raport teoretic, prea solidă. Viitorul negustor îşi făcea ucenicia ca băiat de serviciu în biroul tatălui său sau la unconfrate al acestuia. După ce, timp de cîteva luni, măturase biroul, înlocuise luminările consumate şi avusese grijă de foc, el devenea un fel de secretar care ascuţea penele de gîscă, făcea comisioane, copia registrele, învăţa contabilitatea şi se familiariza cu folosirea almanahurilor.

Principal instrument al „culturii” comerciale; almanahurile dădeau anual liste ale tîrgurilor şi pieţelor, orare ale luntrelor cu cai «şi corăbiilor, indicaţii asuprea orei mareelor. Poarte numeroase în epocă, mai mult sau mai puţin complete. ele se refereau adeseori în mod strict la activitatea cutărui sau cutărui oraş. Unul din almanahurile oraşului Dordrecht furniza indicaţii asupra competenţei diverşilor funcţionari municipali. Uneori, autorii adăugau acestor informaţii unele învăţături doctrinare, aşa cum a făcut de pildă Gaspar Coolhaas care, în al său *Almanah al birourilor* din 1606, respingea

cu argumente erorile de dogmă ale Bisericii* catolice !

De teamă să nu deranjeze cumva ordinea desăvîrşită din casă, negustorul îşi instalează de obicei biroul *fkanto*-or-ul, cum spun olandezii, căci aşa a ajuns să sune în gura lor franţuzescul „comptoir”) în subsolul locuinţei sale, uneori chiar în pod, lîngă antrepozit. La drept vorbind, nu atît el e cel care a ţinut să şi-l instaleze aici cît soţia lui care l-a silit s-o facă. într-adevăr, negustorul olandez îşi are localurile destinate afacerilor în aceeaşi clădire. în care locuieşte împreună cu familia sa. în cursul secolului, marea dezvoltare pe care au cunoscut-o unele birouri a făcut necesară, tot din teama de a nu tulbură cu ceva liniştea camerelor de locuit, construirea unor pereţi interiori creînd coridoare de acces, ca şi amenajarea unei intrări separate.

Ziua de lucru a negustorului începe pe la zece dimineaţa. Vînzoleala afacerilor nu durează mai mult de patru ore pe zi. De la zece pînă la prînz negustorul tronează în birou. înaintea lui, coborînd din cămăruţele unde au dormit, sosesc ucenicii şi secretarii. Fiecare se aşază la locul lui. Mobilierul biroului e dintre cele mai simple : cîteva pupitre masive, pe care sînt fixate călimări de plumb ; scaune cu fundul îmbrăcat în piele. De-a lungul pereţilor, rafturi înţesate de registre ; o clepsidră. Patronul, care-şi mai păstrează încă scufia de noapte pe cap, lucrează la un pupitru uşor înălţat; secretarii, care poartă mînecuţe de lustrin, stau doi cîte doi la pupitre mai joase.

La prînz, negustorii din oraş se întîlnesc la deschiderea Bursei... unde o mulţime de curioşi vine să-i privească. Aici se tratează toate afacerile importante. Curtierîi circulă prin clădire, avînd la ei trusa cu cele necesare scrisului, şi redactează contractele. Doi negustori au căzut la învoială : unul cedează o încărcătură de cupru aflată pe un vas care urmează să sosească ; celălalt, o încărcătură de lemn preţios, plus o sumă de bani gheaţă. După ce au semnat contractul, cei doi merg la banca unde îşi au depuse capitalurile şi

operează transferul sumei respective dintr-un cont în altul. S-ar putea să fie vorba de o sumă mare, de mii

de florini; prin mină însă nu le-a trecut nici măcar un bănuţ. Toate operaţiile trebuie încheiate înainte de ora două, cînd Bursa se închide. Dacă vreo afacere urgentă fiice ca cei interesaţi să fie obligaţi să revină aici după această oră, ei sînt nevoiţi să plătească o amendă. în felul acesta, Bursa permite nu numai o concentrare avantajoasă a marelui comerţ dar accelerează în acelaşi timp operaţiile comerciale, înlesnind astfel dezvoltarea sistemului de credit.

Începînd din secolul al XVI-lea, uneori chiar din secolul al XV-lea, toate marile oraşe comerciale îşi aveau Bursa lor. La început, aceasta se ţinea în aer liber, într-o piaţă, pe o stradă sau sub un adăpost improvizat. În 1611 a fost construită la Amsterdam prima clădire destinată special Bursei : vast cadrilater cu două etaje, situat în plin, centru ii 1 oraşului şi avînd o curte interioară de 500 de metri pătraţi, de jur împrejurul căreia se înşiruiau arcade cu prăvălii şi pe unde se circula liber, pe fiecare latură în- trîndu-se printr-un mare portic deschis. Bursa, construită deasupra unui canal, servea şi de port : dacă-şi coborau catargul, chiar şi corăbiile mari puteau să pătrundă sub bolta lui [3].

Comerţul olandez ajunsese, datorită acestui sistem, la o asemenea supleţe, creditul luase, mai ales după 1650, o asemenea extindere, încît Bursa din Amsterdam devenise începînd de atunci inima comerţului mondial. în momentul crizei din 1672, ambasadorul Austriei îi trimitea zilnic suveranului său lista cursurilor înregistrate.

Capitolul XIV

Bolnavi şi mediei

»

Temple atribuie frecvenţa epidemiilor în Ţările de Joţ^ climei de aici, în general umedă, cu veri de o călduri nesănătoasă *. Leiden, în care nu există apă curgătoare, Amsterdam, ca urmare a extinderii oraşului, sînt cel ml|' des lovite : nu trec trei veri la rînd fără ca ele să nu fit bîntuite de epidemii. Epidemiile acestea sînt de diverse feluri. Una dintre ele ne este descrisă ca o puternică febră cerebrală, contagioasă, mortală în unele cazuri. în prelungirea evului mediu, secolul al XVII=lea desemnează cu termenul generic de „ciume” mai multe maladii infecţioase, ■^ndemice şi deosebit de pustiitoare.

Bolile fac ravagii mai ales în rîndul claselor sărace, în rîndul celor subnutriţi şi înghesuiţi în cocioabe mizere. Intr-un singur an au murit la Leiden 13 000 de oameni-nevoiaşi – un sfert sau o treime din întreaga populaţie &. oraşului – iar lâ Amsterdam 18 000. Cifrele acestea reprezintă un adevărat record. Date tragice jalonează secolul!

1597, 1601, 1602, 1604, 1617, 1624, 1635, 1636, 1639, şi seria nu se opreşte aici. Aproape întotdeauna, de pe urma epidemiilor au de suferit doar oraşele. La Amsterdam în 1601, la Zwolle în 1602, la Leiden în 1635 şi mai apoi în 1630, < imitirele devin neîncăpătoare ; unii rnorţi sínt îngropaţi la marginea oraşului, pe linia fortificaţiilor. Municipalităţile se feresc să ţină o evidenţă exactă a deceselor. în acelaşi timp, ritmul afacerilor slăbeşte, cursul Bursei scade. Ciuma din 1636 provoacă falimentul ţesătoriilor din.Hel- mond.

Deşi o credinţă oarbă în providenţă îi împiedică pe unii membri ai cîrmuirilor locale să aibă anumite iniţiative dictate de prudenţă, conducerile oraşelor angajează totuşi, îndată ce epidemia s-a declanşat, „doctori de ciumă”, rect ii taţi dintre chirurgi, medici sau tămăduitori care nu profesează oficial. Acestora li se dă o îmbrăcăminte specială pe care o poartă cînd. intră în casa bolnavului, o dezbracă la plecare,, şi pe care o ţin, la ei acasă, pe un scaun ce nu va mai fi folosit apoi niciodată. Unii dintre aceşti- ..specialişti” se consacră cîte unei forme particulare de boală : variolă, „scrofuleză”, „şancru”. Oare ce se înţelegea pe atunci, în mod exact, prin aceste cuvinte ? [2] în toate iazurile, tratamentul se limita la cîteva măsuri elementare de igienă, la observarea evoluţiei bolii şi la îndepărtarea cadavrului. în 1655, municipalitatea din Zwolle, în- grozită de ravagiile epidemiei, a creat un „Consiliu al ciumei” prin grija căruia a fost deschis un spital special. ('I ii ar în rîndurile burgheziei, numărul deceselor creştea al it. de vertiginos, îneît a trebuit să fie modificată legislaţia testamentară. Temperamentele robuste, care nu se lăsau doborîte de boală, rămîneau adesea marcate pentru toată viaţa.

Malaria bîntuia periodic în regiunile .mlăştinoase. Scor- butul şi guta erau considerate boli tipic neerlandeze[3]. SI răinii care trăiau în Ţările de Jos se plîngeau în repetate rlnduri de „melancolie”, maladie biliară datorată, poate, alimentaţiei. După părerea hri

Temple[4], neerlandezîi îm-

bătrînesc repede : un septuagenar, sănătos e un fenomen’’[1] rar întîlnit, mai ales la oraş.

Tradiţia populară propunea nenumărate medicaţii empirice, unele dintre ele ţinînd încă de ancestralele practici vrăjitoreşti. în majoritatea familiilor se păstrau, pe o etajeră din bucătărie, borcănaşele pline cu vin de China, tinctură de aloe, smirnă, şofran, lichior de genţiană şi un unguent făcut din trei părţi de ulei de măsline şi o parte di săpun de Marsilia, colorat cu miniu sau cu alb de plumb,r împotriva durerilor de dinţi se folosea uleiul de ienur păr ; împotriva iritaţiilor pielii, compresele din ierburi şl din făină de secară amestecată cu lapte ; pentru răceală» un preparat din. rachiu de anason ; pentru anghină, sucul de morcovi sau de gulii cald ; cel căruia îi curgea sînge dirt nas trebuia să lase să cadă cîteva picături pe un fier înroşit,* Urina şi bălegarul de vacă intrau în compoziţia multor medicamente folosite la ţară. Se credea că febra scade dacă la gîtul bolnavului e atîrnată o coajă de nucă în care au fost puse capete de păianjeni; persoanele mai delicate înlocuiau păianjenii cu cîte un verset din Biblie.

Leacul cel mai răspîndit pentru vindecarea rănildr era preparat din clăbuc, obţinut, de preferinţă, prin spălarea pe cap a unui spînzurat sau a unui ins răpus de o moarte violentă, şi amestecat cu două uncii de sînge de om la care se, adăugau un pic de untură topită, ulei, de în şi alte cîteva ingrediente... în întreaga Europă a acelor vremuri, mentalitatea populară nu se împăca deloc cu medicina practicată în mod ştiinţific, cu discernămînt. în ciuda progreselor înregistrate de o minoritate în domeniul cunoaşterii şi cu tot războiul pe care Biserica reformată îl duce împotriva superstiţiilor, în Ţările de Jos persistă numeroase reminiscenţe ^le animismului medieval. Autorităţile au obţinut, cel puţin, ca vasele să nu mai fie botezate cu nume de sfinţi, în locul cărora au apărut denumiri luate din geografie, din istoria recentă, din zoologie chiar. Dar- acesta este singurul, sau aproape singurul domeniu în care

ficţiunea lor de epurare şi-a atins scopul. în schimb, nici o corabie, chiar dacă se numeşte *Trandafirul, Cele şapte provincii* sau *Elefantul* nu va ieşi în larg în noaptea de Sfîntul Ion sau în noaptea de Crăciun : echipajul s-ar opune categoric. Dealtfel, nimeni nu va pleca la drum, fie şi pe uscat, într-o zi de vineri şi cu atît mai mult în vinerea mare. O solniţă răsturnată, un cuţit scăpat din mînă, o pîine pusă cu faţa-n jos pe masă, toate acestea sînt considerate aducătoare de ghinion.

Cînd spargi o oglindă, cînd auzi tic-tac-ul unui ceas invizibil, cînd aprinzi trei lumînări, e semn că cineva o să moară în curînd. Oamenii sînt atenţi la pîlpîirile flăcării de luminare, la lătratul clinilor, cîntatul cocoşului, croncănitul corbilor, ţipetele bufniţei : toate prevestesc ceva.' Cel de-al 63-lea an din viaţa unui om, aşa-numitul ari climateric, e un moment de cumpănă : cine trece cu bine de această vîrstă va trăi încă multă vreme. Cînd călătoriţi cu diligenţa, uitaţi-vă cu luare-aminte la tovarăşii de drum : dacă aceştia au părul vopsit sau dacă poartă perucă veţi fi victimele unui atac banditesc.

în noaptea de Crăciun, albinele cîntă în stupul lor un imn de slavă lui Dumnezeu. Berzele sînt ocrotite, fiind păsări sacre ; poliţia interzice distrugerea cuiburilor lor ; la oraş, casa pe acoperişul căreia şi-au făcut cuib îşi dublează valoarea. în împrejurările în care e greu de luat o hotărîre, se pune, la întîmplare, capătul unei chei pe un verset din Scriptură şi se caută în acesta o indicaţie providenţială. Fenomenele cereşti dezvăluie viitorul : o cometă, o eclipsă prevestesc un război, o catastrofă generală. Femeile care fac horoscoape, ghicitoarele în cărţi, ghicitoarele în palmă, prezicătoarele numără printre clienţii lor personalităţi de stat dintre cele mai sus-puse. Librarii vînd *Roata norocului, Planetarul profetic şi astrologie* şi tot felul de chei ale visurilor. Nimeni nu îndrăzneşte să intre noaptea într-un cimitir. E lucru ştiut că diavolul în persoană vine cîteodată să răpească primul cadavru îngropat

intr-un cimitir nou. În ţară sînt numeroase case bîntuite. de stafii.

Credinţa în Vrăji e atît de răspîndită, incit un catehism publicat în 1662 demonstrează, într-un întreg capitol, că practicarea lor constituie un păcat. E drept că bunii creştini scapă cu uşurinţă de farmecele vrăjtoarelor aşezîndu-şi pantofii seara, la picioarele patului, invers decît în mod obişnuit. Şi apoi există două mijloace infailibile pentru a-i demasca pe adepţii acestor îndeletniciri diavoleşti : constatarea unei pete anormale pe corpul lor (urmă lăsată de. gheara Necuratului) şi cîntărirea. într-adevăr, vrăjitorii şi vrăjitoarele se deosebesc de ceilalţi oameni prin faptul că au o greutate mai mică decît cea corespunzătoare înălţimii lor. Acest criteriu destul de incert se aplică în mod curent – pînă către 1610. în acest scop e folosit Cîntarul municipal : suspectul e adus aici numai în cămaşă, cu părul despletit dacă e vorba de o femeie ; examenul corporal şi cîntărirea sînt făcute de slujbaşul de la mesagerta oraşului sau de % către moaşă, în funcţie de sexul individului. Dacă, în cele din urmă, greutatea pare normală, suspectul scapă doar cu plata unei amenzi. în caz contrar, vrăjitoria e dovedită şi vinovatul e ars de viu ! Liberalismul de care dădeau dovadă cei ce se ocupau cu cîntărirea în satul Oudewater i-a făcut, celebri : oameni din întreaga Europă vin să se supună judecăţii lor ; nu s-a pomenit vreodată ca ei să declare pe cineva vrăjitor. în unele locuri se recurge la proba apei : bănuitului i se leagă degetele mari de la mîini de degetele mari de la picioare ; apoi, e cufundat într-o apă exorcizată în prealabil. Dacă pluteşte, e limpede că e vinovat; dacă se scufundă, e inocent. Există şi o variantă, a acestui procedeu : suspectul e tîrît la biserică, unde tre- * buie să-şi cufunde braţul pînă la cot în apă clocotită. Statura mică, trupul firav,.tenul negricios sau părul negru constituie uneori un prim indiciu. Pe temeiul unor aseme«-nea bănuieli, au fost acuzaţi de vrăjitorie la Oudewater, pe la începutul secolului, Claes Arienszoon şi soţia sa

I
M

Neeltje. Procese de vrăjitorie se mai ţin încă, în această epocă, la Schiedam, în insula Goeree. Dar încă de pe acum minţile luminate se revoltă. Jacob Cats ia apărarea aşa-ziselor vrăjitoare. Practic, după 1595, nici una dintre ele nu a mai fost executată ; după 1610, obiceiul unor astfel de procese devine cu totul desuet în Ţările de Jos. Aceasta nu înseamnă însă cîtuşi de puţin că a dispărut şi credinţa în vrăjitorie ; mai e încă mult pînă acolo. Oricum, Ţările de Jos sînt prima naţiune europeană care a abolit una din cele mai cumplite prevederi ale dreptului penal tradiţional [5].

Tot felul de vînzători ambulanţi bat ţara-n lung şi-n lat, propunînd amatorilor prafuri, pomezi şi ierburi mai mult sau mai puţin magice. Autorităţile tolerează cu prudenţă acest comerţ, încercînd în acelaşi timp să-l reglementeze : ele îl îngăduie (în schimbul unei taxe plătite ghildei medicale) în pieţe, la iarmaroace şi la chermese, unde veşmintele acestor indivizi şi strigătele cu care-şi fac reclamă constituie una din atracţii. înfăşurat într-o pelerină largă, ca cea a doctorilor, cu plastron şi perucă, sau costumat în arlechin, dacă nu chiar travestit în oriental, vînzâtorul ambulant scoate măsele, dă reţeta pietrei filozofale, îşi laudă leacul său, bun pentru toate bolile. Adesea, el vine din Italia, din Germania, din Polonia. Chipul lui exotic îl face şi mai misteros. Cînd nu se poate exprima el însuşi în neerlanideză, se mulţumeşte să gesticuleze şi să se adreseze mulţimii prin intermediul unui asociat. La ţară, doctoriile pe care le recomandă vînzătorul ambulant sînt preferate celor prescrise de medic şi preparate de spiţer. Chiar şi armata foloseşte pe scară largă „praful de simpatie”[6], produs deosebit' de popular al acestei farmacopei ilegale.

în majoritatea satelor există un vraci, o tămăduitoare care cunosc procedee secrete de purificare a sîngelui sau de tratare a fracturilor şi care vindecă bolnavii printr-o simplă atingere sau doar suflînd asupra lor.

Medicina

Cu toate acestea, Ţările de Jos se situează pe primul loc în Europa din punct de vedere al progresului medical Aici se pun bazele medicinei ştiinţifice moderne. Fireşte,* corpul medical oficial e lipsit de omogenitate. Deşi au fost create facultăţi de medicină, nivelul intelectual mediu ramîne destul de scăzut. Ca şi în Franţa lui Molière, medicul este, în Ţările de Jos, un personaj de comedie. Totuşi, o minoritate de cercetători şi practicieni îşi dă seama de această stare de lucruri şi o denunţă. Doctrine divergente se înfruntă, doctrine care îşi au punctul de plecare în Hippocrat, Galenus, Paracelsus sau Sylvius. Medicii din Amsterdam îl invocă pe Vésale, primul dintre „moderni", adversar al principiului autorităţii. Van Helmont condamnă luarea de sînge, căci Dumnezeu nu îngăduie să fie vărsat sînge omenesc ; discipolii lui Van Helmont merg pînă la a proscrie purgativele, care subţiază sîngele.

În cercurile medicale se manifestă însă şi o tendinţă generală : simultan cu îndepărtarea de speculaţia teoretică, aprofundarea ştiinţelor naturale deschide noi orizonturi. Experimentul devine metodă. Se experimentează mai ales în domeniul anatomiei umane. Din momentul în care Swammerdam .a obţinut de la municipalitatea din Amsterdam autorizaţia de a face disecţia cadavrelor din spital, s-a renunţat la vechile prejudecăţi, încă vii în restul Europei. Degeaba îşi bat joc oamenii de rînd de medicii anatomişti, degeaba îi ridiculizează dîndu-le porecle caraghioase, încă de la începutul veacului disecţia a intrat în practica facultăţilor iar publicul cultivat se arată interesat de* ea. Anatomia e ştiinţa la modă : oraşele în care nu există universităţi, ca Dordrecht sau Haga, organizează cursuri publice. Deşi acestea fuseseră în principiu destinate pregătirii chirurgilor, numărul celor care veneau să asisté era foarte mare. La rîndul lor, universităţile anunţau public data lecţiilor lor de disecţie şi îşi deschideau larg porţile în zilele respective... în detrimentul studenţilor, co-

pleşiţi de mulţimea amatorilor. *Lecţia de anatomie* pe care Rembrandt a pictat-o în 1632 şi care îl înfăţişează pe doctorul Tulp ţinîndu-şi cursul la Amsterdam stă mărturie acestei fervori. Amsterdamul era, în această epocă, centrul studiilor anatomice. Noua teorie referitoare. la circulaţia sîngelui învingea aici ultimele rezistenţe. Paralel cu anatomia se dezvoltaseră tehnicile de conservare a organelor moarte : disecţiile furnizau colecţii preţioase, supuse apoi unor cercetări specializate. Aceste practici au fost extinse şi la anatomia animală. Marinarii vindeau savanţilor monştri marini.

Medicii se bucurau de o poziţie morală şi socială excepţională. Proveniţi în general din patriciat sau din marea burghezie negustorească, ei asociau adesea profesiei lor exercitarea unor înalte funcţii publice. Nicolas Tulp, celebru datorită lucrării sale *Observationes medicae,* a fost de patru ori primar al Amsterdamului. Tulp mergea cu rădvanul să-şi viziteze bolnavii, lucru rar pe atunci ; cei mai mulţi dintre medici vor păstra, pînă către sfîrşitul veacului, obiceiuri de o mare simplitate. Doctorul Van Hogeland, considerat la vremea lui un fel de taumaturg, îşi tria medicamentele şi îşi primea bolnavii în fiecare zi la ore fixe – de la opt la nouă dimineaţa şi de la unu la două după-amiaza – în papuci şi cu scufia de noapte'pe cap. Onorariul consultaţiilor varia în iuncţie de clasa socială căreia îi aparţinea pacientul : de la 4 stuivers pentru micii burghezi el urca la un florin pentru cei bogaţi ; pastorii, avocaţii şi spiţerii beneficiau însă de tratament gratuit.

Medicii şi chirurgii formau împreună o ghildă, în sînul căreia cei dintîi constituiau un fel de aristocraţie. Titlurile lor universitare le dădeau, într-adevăr, dreptul să verifice cunoştinţele confraţilor chirurgi şi să controleze modul în care aceştia executau operaţiile mai dificile, ca de pildă ablaţiunea calculilor, operaţiile de cataractă sau reducţia fracturilor. în această coabitare, disensiunile nu lipseau.

în 1635 a fost creat la Amsterdam, din iniţiativa lui Tulp, un colegiu separat al medicilor şi spiţerilor.

Din corpul medical, oraşele alegeau unul sau mai mulţi membri cărora li se încredinţa funcţia de medici municipali. La Enkhuizen existau doi ; la Amsterdam, echipa era destul de numeroasă : doi medici permanenţi, doi supli-, nitori, un profesor de anatomie, un chirurg, un „operator” şi un „doctor de ciumă”. Ca funcţionari, aceştia primeau 'k un salariu dar nu li se interzicea să-şi păstreze şi clientela B particulară, titlul oficial avîhd chiar o oarecare valoare publicitară. Funcţiile lor erau în acelaşi timp de asistenţă şi de control : supravegherea chirurgilor şi a moaşelor şi tratarea bolnavilor săraci aflaţi în grija institutelor de binefacere.

Fiecare oraş cît de cît important avea unul sau mai < multe spitale şi o leprozerie. La Amsterdam existau în plus un lazaret pentru „ciumaţi” şi un ospiciu de nebuni ; la £ Leiden, un azil pentru bătrînii infirmi. Aceste aşezăminte *! sufereau de* un viciu instituţional : ele serveau în acelaşi timp ca azile pentru cei nevoiaşi şi ca spitale pentru bolnavi, motiv pentru care mulţi şvitau să recurgă la serviciile lor. Conform unei prejudecăţi curente, intrarea în spital era semnul decăderii sociale [7]. în 1623, printre cele şapte sute de persoane internate în spitalul din Amsterdam se afla un singur burghez.

Chirurgia

în virtutea unei vechi tradiţii, „chirurgii” sînt totodată şi bărbieri. în secolul al XVII-lea, în atribuţiile lor intră îngrijirea rănilor, a fracturilor şi luarea de sînge, la care j se adaugă rasul şi tunsul. Cu timpul, aceste ultime două J îndeletniciri trec în seama unui frizer specializat care, de cele mai multe ori, e chiar valetul chirurgului. încă înainte

de sfîrşitul veacului, majoritatea chirurgilor vor renunţa cu totul la lighenaşul de bărbierit şi la foarfeci. Acum, în oraşe vor apărea frizeriile de modă franceză. Autorităţile politice, ca şi conducerea ghildei dealtfel, se vor strădui într-adevăr, în toată această perioadă, să promoveze chirurgia la rangul de ştiinţă, făcînd-o să beneficieze de progresele medicinei. Mai ales aşa se explică instituirea cursu-' rilor de anatomie. La Haga, *Theatrum anatomicum* va fi înfiinţat de chirurgii din oraş, pe cheltuiala lor.

Deşi e asimilată, din punct de vedere juridic, ghildelor de meseriaşi, ghilda chirurgilor se deosebeşte de acestea prin faptul că „proba de măiestrie” e înlocuită aici prin-, tr-un examen. Medicii şi profesorii chirurgi pun candidatului întrebări privind teoria anatomică şi îl supun la diverse probe manuale : aplicarea cauterului, bandajarea, fabricarea unei lanţete, luarea de sînge[8]. Chirurgilor din marină li se cer mai puţine cunoştinţe ; e suficient să ştie cum să trateze rănile provocate de glonţul muschetei, contuziile, arsurile, fracturile, cangrenele, suferinţe atît de frecvente în existenţa aspră a oamenilor mării... Pe de altă parte însă, acest examen simplificat îi obligă să nu poată profesa decît pe un vas, căci nu au dreptul să-şi deschidă un cabinet.

Ceilalţi, aşa-numiţii chirurgi „de casă”, îşi instalează cabinetul într-o încăpere a locuinţei lor. Aici îşi expun şi instrumentele, dintre care multe au fost inventate în, secolul al XVII-lea. Acestea sînt fabricate din fier, din aramă, din os : bisturie drepte sau curbe, lame pentru incizii, lanţete, cleşte dentar. Diverse alte simboluri ale profesiei completează decorul : un cap de mort, cîteva flaconaşe, diploma de chirurg. în schimb, un taburet ţine locul mesei de operaţie. în lipsa anestezicelor, pacientul va fi ţinut zdravăn de valet, ceea ce va fi de ajuns ca să-l imobilizeze.

Autorii de comedii fac haz de chirurgi. La rîndul lor, chirurgii suportă greu-faptul că lumea continuă să-i considere bărbieri. Ei n-au studii universitare : le-au fost suficienţi doi ani de ucenicie. Nu 'poartă, ca medicii, un

costum care să-i deosebească de ceilalţi. Totuşi, unii dintre ei sînt personalităţi importante, titulari ai unor funcţii publice. Mai multe oraşe angajează chirurgi municipali, care depun jurămîntul. Aceştia se bucură de privilegiul de a asista, în calitate de controlori, la orice operaţie practicată în oraş de un chirurg care nu domiciliază aici.

Există într-adevăr, chirurgi ambulanţi, bieţi inşi excluşi din ghildă, în seama cărora sînt lăsate însă bucuros măruntele treburi plictisitoare sau, dimpotrivă, operaţiile riscante, prea dureroase şi în consecinţă dăunătoare bunului renume al unui practician stabil ! În sfîrşit, ghilda chirurgilor mai numără şi membri de gradul doi, scutiţi de taxe, dar cărora li se interzice să opereze fără autorizaţia tribunalului şi altfel decît în prezenţa medicului municipal : oculişti, specialişti în reducţia fracturilor, în extragerea calculilor.

Spiţerii făceau parte, la începutul secolului, din ghilda băcanilor. Mai tîrziu ei au format un colegiu comun cu medicii. Ca urmare a acestui fapt, privilegiul lor comercial a avut de suferit : cînd mai erau încă în ghilda băcanilor, vindeau anumite medicamente care scăpau astfel controlului farmaceutic. Pe de altă parte, medicii îi detestau, con- siderîndu-i concurenţi neloiali. într-adevăr, nu numai că şi unii şi alţii purtau acelaşi costum (robă şi pelerină neagră, pălărie ţuguiată, plastron) dar în prăvălia lor, sub crocodilul împăiat care reprezenta emblema profesiei, spiţerii dădeau consultaţii medicale clandestine. E adevărat, aveau pregătirea necesară pentru aceasta, căci examenul premergător intrării în ghildă le asigura bune cunoştinţe teoretice. Unii dintre ei s-au consacrat chiar ştiinţei, ca de pildă Jacob Le Mort, care preda chimia şi farmacia la universitatea din Leiden. Nu-i vorbă, medicii i-au făcut acestuia viaţa atît de amară, încît, ca să fie lăsat în pace, omul a trebuit să se supună probelor pentru obţinerea doctoratului în medicină.

De pe patul de moarte la cimitir

Boala sau bătrîneţea au sfîrşit prin a birui. Un bărbat, o femeie îşi trăiesc ultimele ceasuri. Familia anunţă vecinii, cheamă pastorul. Lingă patul muribundului, acesta rosteşte rugăciunile pentru cei aflaţi în agonie. Asistenţa murmură răspunsurile cuvenite.

Cînd o ultimă horcăitură arată că omul a încetat din viaţă, cei din jur închid ochii mortului, îi acoperă obrazul cu un cearşaf, trag perdelele de la pat. Familia primeşte primele condoleanţe. Apoi, rudele răposatului spală corpul neînsufleţit, îl îmbracă, îl aşază pe pat, cu capul mai ridicat. Oglinzile şi tablourile sînt întoarse cu faţa la perete. Numeroase tradiţii locale precizează modul în oare trebuie închise ferestrele, felul în care trebuie aranjată camera – vestibulul sau una din anexele lui – unde va avea loc priveghiul. în general, aici nu rămîne decît patul; toate celelalte mobile sînt scoase afară. Vizitatorii sosesc pe rînd şi rămîn în picioare. Dacă cel care a murit e un copil, e arătat micilor săi tovarăşi, cărora li se dă apoi să .mănînce un pireu de orez dulce : reminiscenţă a unui vechi obicei păgîn. Corpul va fi expus timp de cîteva zile, înainte şi după punerea în coşciug. La Leiden, mortul poate fi pus în sicriu numai în prezenţa a doi martori, străini de familie. Sicriul e aşezat pe suporţi de lemn şi orientat astfel încît picioarele mortului să fie îndreptate către uşă. Doar sinucigaşii şi criminalii sînt scoşi din casă cu capul înainte.

în acest timp, paracliserul trage clopotele vestind astfel că a murit cineva. Membrii familiei compun textul ferparu- lui pe care îl vor trimite cunoscuţilor. Ei pot apela în acest scop şi la serviciile unui scriitor public.

„A fost voi^ veşniciei şi neschimbătoarei înţelepciuni a Atotputernicului Dumnezeu să o primească în binecuvînlata desfătare a veşnicei sale împărăţii, la 11 ale acestei luni la orele 5 dimineaţa, cînd a părăsit această lume a

necazurilor; pe scumpa mea soţie, doamna X, după ce Domnia-Sa a fost ţintuită zece zile la pat de o boală grea, în care timp în mai multe rînduri a lucit pentru noi o rază de speranţă ce ne-a făcut să credem într-o îmbunătăţire a stării sale.” [9]

Grija pentru latura spectaculară a ceremoniei e atît de , mare în unele familii, încît acestea pun să li se redacteze ferparul în versuri. Totuşi, obiceiul anunţurilor scrise nu s-a generalizat. Unii recurg la „bocitorii publici” [J0], crainici specializaţi, care alcătuiesc o ghildă aparte şi al căror costum e la fel cu cel al pastorilor. Aceştia anunţă locuitorilor oraşului decesul, prin viu grai. După numărul „bocitorilor” angajaţi, lumea judecă bogăţia şi rangul familiei.

în majoritatea cazurilor, funeraliile sînt organizate în-cadrul asociaţiilor de ajutor reciproc : e vorba fie de aso-ciaţiile ghildelor, fie de aşa-numitele „societăţi de ajutorare între vecini” care există în multe localităţi şi al căror rol e de a asigura fiecăruia dintre membri o înmormîntare aşa cum se cuvine, cu un cortegiu bogat şi cu purtători de sicriu benevoli. Societăţile au o casă de bani, alimentată de cotizaţii; dacă fondurile acesteia o permit, de -aici se iau nu numai sumele necesare pentru cheltuielile de înmormîntare ci şi cele pentru masa care urmează.

La ora stabilită, mulţimea se adună la locuinţa răposa-tului. Pastorul citeşte cîteva versete din Biblie. Capacul sicriului e bătut în cuie şi acoperit cu o pînză neagră, brodată cu blazonul ghildei din care a făcut parte defunctul sau cu flori, dacă acesta e un adolescent. în sunetul clopotelor de la biserică,- cei şase purtători ridică coşciugul şi îl aşază pe o brancardă. în spatele lor se formează cortegiul, după o ordine determinată de tradiţia locală. Cortegiul înaintează îhtr-o tăcere deplină. Oamenii merg încet, doi cîte doi, fără să-şi manifeste zgomotos durerea. Lacrimile curg „în linişte”, notează Grosley [1J]. Toţi poartă pelerine negre, lungi pînă la călcîie, în general

închiriate special pentru această ocazie.

3
C
2

La biserică, în timpul serviciului religios, peste coşciug se pune din nou un acoperămînt decorat cu motive funerare. în schimbul achitării unei taxe, bogătaşii pot fi îngropaţi în capelele din naosurile laterale ale bisericii. De multe ori, ei îşi cumpără mormîntul încă din timpul vieţii şi îl împodobesc cu blazonul lor şi cu devize, sculptate în piatră sau fixate pe dala care acoperă cripta. în majoritatea cazurilor însă, înhumarea se face în cimitir, care adeseori se întinde în jurul bisericii. Gropile sînt săpate în fişa fol încît faţa morţilor să fie îndreptată spre răsărit. Cortegiul înconjoară o dată sau de două ori mormîntul, apoi se grupează în jurul lui. Cînd sicriul a fost coborît în groapă, cei de faţă se apropie pe rînd şi aruncă defunctului o ultimă privire. Apoi oamenii se despart, după ce mai întîi au fost împărţite . bacşişuri purtătorilor de sicriu. Uneori, tuturor celor care au asistat la înmormîntare le sînt distribuite medalii pe care au fost gravate numele sau efigia dispărutului.

Nu mai puţin decît nunta, ceremonia înmormîntării era un prilej de a arăta lumii cît de unită e familia şi de.a spori prestigiul social al clanului. Iată de ce ea dădea naştere aceloraşi manifestări ale unui orgoliu nelalocul lui, iar la bogaţi aceleiaşi etalări, de fast : casa întreagă îmbrăcată în negru, cortegiu imens, şiruri de rădvane. Călin mijlocul secolului îşi fac apariţia dricurile. Luxul suprem îl reprezentau funeraliile nocturne, la lumina tortelor. Asemenea obiceiuri stîrneau indignarea oamenilor cu scaun la cap. Cîrmuirile locale au intervenit în repetate i înduri, încercînd să modereze aceste excese sau să profite de pe urma lor. în 1661, municipalitatea din Amsterdam a interzis înmormîntările nocturne ; în anul următor însă de erau îngăduite, cu condiţia plătirii unei taxe care se tidica pînă la 150 de florini. La Dordrecht, la sfîrşitul secolului, taxele la care erau impuse trăsurile de înmormîntare atingeau suma de 125 de florini pentru un cortegiu de şase trăsuri împodobite cu blazonul defunctului.

De- la cimitir, familia se întoarce la locuinţa răposatu-lui unde, pînă la sfîrşitul zilei, primeşte vizite de con-doleanţe, ocazie cu care se servesc băuturi. Chiar şi în casele celor săraci poţi vedea intrînd, în numai cîteva ore, treizeci, şaizeci, o sută de persoane : toţi locuitorii străzii, ai cartierului. Cu fiecare se ciocnesc două, trei pahare? Negustorii care au fost furnizorii defunctului sosesc şi el : acestora li se oferă bere, cu pîine albă sau cu pireu de orez.

Către seară, cantitatea de lichid ingurgitată a mai alinat durerea. Cîţiva prieteni apropiaţi sînt invitaţi să mai rămînă; gazdele întind o masă pe care se străduiesc să o facă cît mai bogată ; se bea mai departe, se cîntă. Obiceiul acestor praznice, interzise de biserică şi de stat, va continua[1] totuşi să dăinuiască pînă la mijlocul veacului şi chiar multă vreme după aceea în provinciile din nord. După 1650, se renunţă' la invitaţiile la masă ; în schimb, se bea mult mai mult decît înainte. Casa răsună de larma unei .beţii destul de vulgare. Ca să fie scutiţi de prezenţa atîtor cheflii, cei bogaţi împart purtătorilor de sicriu, vecinilor,' obişnuiţi- lor casei, bani'în loc de pahare cu băutură, invitîndu-i pe toţi să se ducă să,bea. la circiumă.

Partea a patra

DISTRACŢIILE

Capitolul XV

SPORTURI $1 JOCURI

Începînd din evul mediu timpuriu, sportul european prin excelenţă era vînătoarea. în secolul al XVII-lea, rolul acesteia în viaţa socială a Ţărilor de Jos pare mult mai redus. Dreptul feudal asupra vînatului fusese abolit. Un mare maestru de vânătoare administrează pădurile şi asigură, prin intermediul pădurarilor, ocrotirea vînatului. E interzisă în special vînătoarea de iepuri * Ţăranii o practică totuşi în mod clandestin, pentru asigurarea hranei : iarna, ei pun cîteva verze într-o pivniţă a cărei răsuflătoare întredeschisă funcţionează ca o capcană ; iepurii înfometaţi dau buzna prin această deschizătură şi rămîn prinşi înăuntru. Oamenii nu niai trebuie decît să intre din cînd în cînd în pivniţă şi să omoare vietăţile pe care le găsesc aici.

în schimb e permisă vînătoarea de păsări, în regiunea de dune de pe coastă, de la Den Helder la Haga. Aşa se explică, fără îndoială, prezenţa aproape exclusivă a vînatului cu pene în tablourile de vânătoare pictate de artiştii epocii. Dunele, insulele frisice şi regiunile mlăştinoase ale Olandei septentrionale constituie un loc de popas pentru

păsările migratoare : bîtlani, becaţe, raţe şi gîşte sălbatice, în timpul iernii, studenţii din Leiden organizează expediţii cinegetice. în celelalte anotimpuri se întîlnesc în număr mare sturzi, potîrnichi, ciocîrlii. De-a lungul lacurilor şi canalelor din Friesland îşi fac cuibul colonii de nagîţi: pasărea aceasta a devenit emblema provinciei.,

Mai mult decît vînătoarea, olandezilor le place pescuitul cu undiţa. Lacurile, rîurile şi chiar canalele sînt extraordinar de bogate în peşte. Ştiuca, bibanul, crapul, ţiparul populează iazurile din provinciile maritime. Somonul urcă periodic în susul fluviilor ; în migraţia lor, anghilele traversează ţara de la un cap la altul.

Vara, sportul naţional e excursia. Duminica şi în zilele de sărbătoare, locuitorii oraşelor împînzesc drumurile, po- tecile, canalele, îndreptîndu-se spre sate sau spre ţărmul mării. O mulţime dornică de verdeaţă şi de aer curat, în care se amestecă toate clasele sociale, forfoteşte pretutindeni „încît, scrie Parival, oriunde te-ai duce, dai peste tot atîta lume cîtă se vede prin alte părţi la procesiuni” [2].

Unii o pornesc pe jos. Cei mai mulţi merg în nişte căruţe numite „trăsuri de joc”, un fel de ciubere de lemn montate pe roţi, care se hurducăie, scîrţîie, făcînd imposibilă orice conversaţie între călători, şi pe care vizitiii le mînă în goana mare prin făgaşuri şi peste podeţele de scînduri. Străinii suportă greu acest mijloc de locomoţie, deloc confortabil; neerlandezii însă sînt obişnuiţi cu el din frageda pruncie : există „trăsuri de joc” pentru copii, trase de capre sau de cîini. Persoanele mai delicate preferă să se deplaseze cu barca. Ambarcaţiuni cu pînze străbat Amstelul, Vegtul, Rinul, trec de pe lacuri pe canale- înaintînd domol pe firul apei, te poţi bucura în tihnă de frumuseţea priveliştilor, de plăcerile tovărăşiei. Pe la 1640, povesteşte Sorbiere, „una din distracţiile doamnelor din nobilime era aceea de a merge cu barca de la Haga la Delft sau la Leiden, îmbrăcate ca nişte burgheze oarecare, şi amestecîndu-se printre oamenii de rînd ca să audă ce vorbeşte lumea despre cei sus-puşi... Şi

cum se arătau neobişnuit de libere şi îndrăzneţe în purtări, rareori se întîmpla să se întoarcă fără să-şi fi găsit eîte un cavaler dispus să le însoţească şi care, în momentul debarcării, vedea cum i se spulberă speranţa că ar avea de-a face cu nişte curtezane, căci pe doamnele noastre le aştepta întotdeauna un echipaj luxos” [8].

Tinerii din Leiden se duceau primăvara în pădurea din Zevenhuyzen, la vreo douăzeci de kilometri de oraş, şi se amuzau distrugînd cuiburile de bîtlani ; vara, preferau să meargă la dunele de la Katwijk, unde mîncau în Cîrciumioare peşte de mare proaspăt. Spheveningen şi plaja sa îi atrăgeau pe locuitorii Hagăi; aici se putea ajunge pe un dram frumos, umbrit, drept, lung de o leghe. Mai puţin favorizaţi, amsterdamezii trebuiau să parcurgă aproape douăzeci de kilometri, spre est sau spre vest,, ca să poată găsi locuri bogate în vegetaţie, prielnice distracţiilor.

Excursia începea în zori. Deseori, oamenii se opreau să ia micul dejun la un han : smîntînă acrită, cireşe, fragi, pîine neagră, unfy brînză, biscuiţi, vin. Apoi o porneau din nou la drum. Făceau popas pe o pajişte, culegeau flori, organizau un jo,c de societate, cîntau în cor. Proviziile pentru picnicul de prânz erau transportate într-o căldare. Dacă nu-şi luaseră mâncare la ei, se opreau pentru dejun tot la han ; cînd acesta se afla pe malul unui rîu, excursioniştii comandau peşte. Seara, la întoarcere, înainte de a se despărţi, se aşterneau din nou pe mîncat şi pe băut. Stilul lui Parival devine liric cînd evocă, întârziind îndelung asupra lui, tabloul idilic al acestor ,,nevinovate plăceri” : „Orice excursie sfârşeşte la circiumă. Dealtfel, tocmai de aceea, cârciumile răsar la tot pasul. Pretutindeni întâlneşti chioşcuri de verdeaţă care nu lasă să pătrundă soarele sau, câteodată, copaci tunşi artistic, care-ţi desfată ochiul sau care te fac să te bucuri de răcoare... Găseşti aici tot felul de maşinării, unele care te ridică şi te ţin suspendat în aer, altele care te învârtesc, altele care pun în mişcare, ca pe nişte marionete, păpuşi... Se aude murmurul ne

desluşit al vocilor care se întretaie, se suprapun, de parcă te-ai afla într-o piaţă publică, într-atît aceste cîrciumi gem întotdeauna de lume. Sînt plăceri care nu costă mult şi pe care fiecare şi le poate îngădui, pînă şi cel mai umil dintre lucrători...” [4].

Se întîmplă însă cîteodată ca astfel de petreceri să se încheie cu amuzamente primejdioase. în unele zile de sărbătoare, grupuri zgomotoase de doisprezece pînă la cincisprezece tineri pornesc cu căruţele spre un han de la marginea oraşului. Veselii petrecăreţi mănîncă clătite, beau rachiu d.e ienupăr, chiuie de bucurie. Deodată, un flăcău îşi scoate cuţitul, îl învîrte în aer şi îl aruncă în sus ; tăişul se înfige în tavan. Ceilalţi se reped, întrecîndu-se care mai de care să îl smulgă de acolo. Primul jucător se împotri- ■ veşte. Alte cuţite ies din buzunare ; se încinge o bătaie a vk cărei unică regulă e aceea de a nu-ţi răni adversarul la 1 ochi. Sîngele şiroieşte pe obrajii crestaţi. Cînd privitorii socotesc că spectacolul i-a desfătat îndeajuns încep ® gă strige „Ajunge ! Ajunge !” iar învingătorul e desemnat i după iscusinţa dovedită în încăierare.

Sportul de iarnă e patinajul, atit de des zugrăvit de pictorii vremii. în această perioadă a anului ritmul afacerilor a mai slăbit, lumea are mai mult timp liber. în cele cîteva zile sau săptămîni în care apa lacurilor şi a canalelor'a îngheţat, nimeni nu-şi mai lasă patinele din picioare. Tineri şi bătrîni, bărbaţi şi femei, predicatori, magistraţi, principi, toată lumea iese pe gheaţă. O efemeră unitate populară se restabileşte astfel, în fiecare an, stimulată de patima sportului. Oamenii se pasionează, admiră performanţele. Există campioni celebri : Comelis le Fleur, Judith Johannes, Maria Scholtus. Pe patine de lemn – a căror tijă metalică se curbează la vîrf -*• de două ori mai lungi decît talpa, patinatorii alunecă, cu mîinileân şold, cu corpul uşor înclinat de efort, cupluri înlănţuite sau lungi şiruri în care fiecare se sprijină pe cel din faţa sa ţinîndu-l de talie, toţi aplecîndu-se în acelaşi timp la dreapta, la stingă, tot mai repede, într-o unică mişcare. Nimeni nu poartă palton

sau blană : se patinează în haine de casă, pe sub care fiecare şi-a pus mai multe rînduri de veşminte de lînă. Spectacolul cîştigă astfel în colorit. Prin mulţime îşi fac loc sănii de lemn vopsit; se aude clinchetul clopoţeilor de la gîtul cailor care le trag, acoperiţi cu valtrapuri; calul din ‘frunte e împodobit cu. o egretă. Pe fotolii cu patine sínt plimbaţi copiii mici, bătrînii. Puştii se dau cu săniuţa, proptindu-se în beţe ca să-şi ia avînt; alţii se exersează împingînd dinaintea lor un scaun. La marginea patinoarului, hangiii au înălţat corturi, au aprins focuri. Oamenii se apropie, dau pe gît un pahar, îşi încălzesc mîinile la foc şi se întorc pe gheaţă.

Neerlandezii sínt atît de îndemînatiei la patinaj, incit poţi vedea ţărani care-şi transportă coşurile cu ouă mergînd pe patine. Accidentele, frecvente mai ales în rîndul copiilor, nu le stăvilesc defel îndrăzneala. Unii patinatori se lansează în puterea nopţii pe canalele neluminate. E drept că ţăranii, atunci cînd merg cu patinele, poartă cu ei, ţinînd-o pe umăr, o prăjină lungă de care să se poată agăţa în cazul în care s-ar întîmpla să cadă într-o copcă. Dacă gheaţa e rezistentă, distanţa dintre Amserdam şi Leiden poate fi parcursă într-o oră şi un sfert. Un ţăran de nouăsprezece ani se laudă că poate face şase leghe pe oră. Un tată care trebuie să ajungă lingă copilul său bolnav străbate într-o zi patruzeci de leghe. Se organizează tot felul de concursuri dintre care cel mai important, faimosul Circuit prin unsprezece oraşe, putea să se întindă, în anii buni, pe mai mult de 200 de kilometri. în ziua de sîmbătă 19 decembrie 1676, şase patinatori, plecaţi din Zaandam la patru dimineaţa, au pornit spre Amsterdam, Naarden şi Műiden pe canale ; de aici au trecut peste Zuiderzee, acoperit de'gheaţă, spre Monnikendam, Medemblik, Alkmaar : la opt şi jumătate seara erau înapoi la Zaandam, fără să fi făcut decît o singură haltă, la începutul după-amiezii. La Haga, tinerii nobili organizau curse de sănii pe canalele din apropierea palatului; acestea se desfăşurau uneori noaptea, la lumina torţelor, şi se încheiau cu un bal.

De Sfîntul Martin aveau loc la Amsterdam, pe braţul de mare Ij, curse de bărci. Patru pînă la cinci sute de ambarcaţiuni, cu vîsle sau cu pînze, participau la întreceri, sub privirile unei mulţimi imense, totalmente impasibile, masată pe ţărmuri.

în toate aceste competiţii, simpla emulaţie sportivă treoea înaintea dorinţei de a obţine vreun cîştig material, învinsul îi -oferea ceva de băut învingătorului şi cu asta se achita de orice obligaţie. Neerlandezilor la plăceau jocurile în care, trebuia să dai dovadă de îndemînare, de forţă, de rezistenţă, în care erau puse în valoare calităţile, fizice [5]. Iama pe gheaţă, vara pe nisipul plajelor, burghezi şi ţărani se distrau cu „rostogolirea discului” ¡-jucătorii trebuiau să trimită cît mai departe un fel de roată, cu o mişcare cît mai uşoară a mhnii. Existau mai mult de cincisprezece variante ale jocului cu mingea. Cel mai popular, numit *kaatsen,* „jocul cu mingea pe teren neacoperit”, se desfăşura pe o pistă de lemn sau de cărămidă, împărţită în mai multe spaţii de joc prin nişte dungi trase cu vopsea. Pe aceste spaţii se repartizau două echipe care îşi pasau una alteia, după reguli' destul de simple, mingea, fabricată dintr-o piele foarte tare. Voga acestui joc a crescut în- tr-atît în cursul secolului, încît mulţi hangii au amenajat astfel de piste, acoperite însă, în imediata apropiere a hanurilor, alături de pistele pentru popice intrate de multă vreme în tradiţie.

Klosspel-vl, strămoşul crochetului, dar în care bila era aruncată cu mîna, cerea o mare forţă musculară. Şi aici existau' mai- multe variante. în cea numită „ciocănelul”, bila era împinsă cu ajutorul unui ciocan cu coadă lungă, de dimensiunea unui baston : jocul era practicat pe o pistă foarte vastă, admirabil amenajată, după cum am văzut, în majoritatea oraşelor. „Crosa” *(kolf),* asemănătoare cu hocheiul modern, se juca iarna pe gheaţă, vara pe un teren nivelat: cu. ajutorul unor bastoane curbate la un capăt, mingi de lemn mici erau trimise spre un ţăruş care constituia ţinta. Acesta era jocul preferat al tuturor neer-

landezilor, chiar şi al celor în vîrstă. în timp ce „ciocănelul” reclama din partea jucătorilor o forţă deosebită, crosa cerea mai ales o mare precizie a gestului.

Miliţiile burgheze formate din membrii ghildelor (reduse, aşa cum am văzut, la un rol pur decorativ) păstrau tradiţia unui sport războinic medieval : trasul la ţintă cu arcul. Ele îl practicau în public, duminica dimineaţa sau în anumite zile de sărbătoare ale breslelor, ocazie cu care organizau şi parăzi militare : meşteşugarii în uniforme multicolore, înarmaţi pînă-n dinţi, ofiţerii cu căşti pe cap ; în frunte mergeau toboşarii. Astfel, în dimineaţa zilei în care începea o chermesă, miliţia străbătea oraşul şi ajungea într-o piaţă în care fusese înălţat un stîlp ; în vîrful acestuia se afla o pasăre de lemn, „papagalul”. Arcaşii îl ocheau ; cel care dobora pasărea cu o singură săgeată era proclamat regele ţintaşilor ; i se punea pe cap o pălărie simbolică şi i se acorda dreptul de a-şi alege, pentru toată durata chermesei, o parteneră dintre fetele frumoase din oraş, între două ceremonii de acest gen, miliţienii se antrenau în poligoane de tir *(doelen),* deseori splendid amplasate şi care, în marile oraşe, deveniseră adevărate centre de distracţie ale burghezilor. Haga avea două asemenea *doelen,* considerate ca ţinînd de primăria oraşului. Fiecare regiune îşi avea tradiţiile ei specifice : în Priesland, cursele cu cercuri; în alte părţi, alergările şi întrecerile hipice. în insula Terschelling, unde ajungeau migraţiile sezoniere de foci, ţăranii, deghizaţi, se amestecau printre animalele care se zbenguiau fără teamă, le atrăgeau destul de departe de ţărm, apoi se aruncau asupra lor şi le capturau..

Multe distracţii populare trădau o cruzime aproape barbară faţă de animale. Aşa era de pildă „prinde gî$ca” : o gîscă vie, al cărei gît fusese uns cu grăsime, era atîrnată cu capul în jos de o sfoară întinsă orizontal la o anumită înălţime. Tinerii treceau pe sub sfoară în viteză, în căruţe sau pe jos, şi încercau să desprindă pasărea apucînd-o de eap. Uneori, sfoara era întinsă peste un canal. Jucătorii,

dezbrăcaţi pînă la brîu, treceau pe sub ea cu barcă, stînd în picioare în partea din spate : dacă nu reuşeau să apuce pasărea cădeau în apă. În „taie gîtul. păsării”, jucătorii, legaţi la ochi şi înarmaţi cu un cuţit, trebuiau să taie gîtul unei raţe sau al unui cocoş orb, spînzurat de o sfoara, în cîrciumi, lumea se distra cu jocul numit „pisica”. Un butoiaş în care fusese închisă o pisică era suspendat de o sfoară între doi stâlpi. Fiecare jucător participa cu o anumită sumă de bani : totalul reprezenta premiulcîştigătorului. Rînd pe rînd, jucătorii loveau butoiaşul cu nişte bîte groase, azvîrlindu-le de la distanţă cu toată puterea. înăuntrul butoiaşului care începea să se crape, pisica se zbătea înnebunită de spaimă. în cele din urmă o doagă sărea, animalul cădea afară, într-o stare mai mult sau mai puţin jalnică, iar loviturile de bîtă continuau să plouă asupra lui pînă cînd îl dădeau „gata... Această distracţie de-a dreptul respingătoare era atît de gustată, încît, spre sfîrşitul secolului, persoanele distinse continuau să se amuze în acest chip, închizînd însă în butoiaş, din motive de eleganţă, un păun în locul pisicii !

La toate aceste jocuri participau şi copiii iar sensibilitatea lor nu avea nimic de cîştigat de aici, dimpotrivă. Bande de derbedei se distrau prinzînd cîini de pripas pe care-i chinuiau aplicîndu-le, punct cu punct, un supliciu practicat în marină : victima era atîmată într-un ştreang, lăsată să cadă şi apoi înălţată iarăşi, cu troliul, de mai multe ori la rînd. Chiar şi capiilor din familiile cele mai bune le plăceau asemenea jocuri. Pentru aceştia se fabricau, în chip de jucării, panoplii militare complete, din carton, lemn sau tinichea : săbii, suliţe, tobe, trompete. Copiii preferau însă sarbacanele sau praştiile pe care şi le confecţionau ei înşişi, mai eficiente, şi din cauza cărora se întâmplau numeroase accidente. în Brabant, echipe de copii căţăraţi pe picioroange, însoţite de toboşari, se jucau de-a războiul, imitând tactica armatelor. Marile crize politice se răsfrîngeau uneori în jocurile copiilor. în timpul

evenimentelor din 1619, burghezii din Haga au descoperit în- tr-o dimineaţă pe Voorhout cinei oameni de zăpadă, în mărime naturală, reprezentîndu-i pe Oldenbarnevelt şi pe principalii capi ai partidului arminian. O ceată de ştrengari bombardau cu bulgări aceste efigii cîntînd cit îi ţinea gura : „Un arminian e o pacoste pentru ţară, casa lui e uh cuib de salamandre... La spînzurătoare cu arminienii !” [6].

Un catalog redactat în franceză la sfîrşitui secolului dă o listă a jocurilor de copii cunoscute în Ţările de Jos : „Bila mare, musca, bobîmacele, papucul, pietricica, plesni- toarea, arşice, «cine ajunge primul», tăbliţele, «cu soţ şi fără soţ», nucile, ulcica spartă, căluţul” [7].

Să adăugăm la acestea baba-oarba, capra, morişca, sfîrleaza, trasul cu arcul şi bilele cu care copiii se jucau în cimitire, pe lespezile mormintelor, dacă nu chiar în bi- serici, caldarîmul străzilor nefiind nici destul de tare, nici destjd de neted. Fetiţele dansau şi cîntau prinzîndu-se în cerc, se jucau cu păpuşile. Se fabricau păpuşi din lemn, din stofă, din carton, din argint chiar, de cele mai diverse forme, unele care închideau şi deschideau ochii, îmbrăcate în felurite costume locale. Pentru fetiţele din familiile bogate existau căsuţe de păpuşi, avînd şase pînă la opt camere, cu mobile din lemn sau din metale preţioase şi în care obiectele erau din porţelan, aramă, fier şi argint. Jocurile variau în .funcţie de anotimp : primăvara, fetiţele săreau coarda în timp ce băieţii se jucau sărind peste şanţuri ; toamna, copiii înălţau zmeul. S-au păstrat pînă în ziua de astăzi foarte multe formule de „numărători” ca şi numele (adesea obscure pentru noi) ale jocurilor pe care le însoţeau[8]. Fiecare provincie, fiecare insulă îşi avea numărătorile sale, deosebite prin denumire şi prin unele particularităţi, fără îndoială însă identice în ce priveşte conţinutul şi ţinînd, toate, de „folclorul infantil comun întregii Europe.

în ciuda interdicţiilor ecleziastice, dansul s-a bucurat, de-a lungul întregului secol, de o mare popularitate. Şcolile şi profesorii de dans prosperau. Nu exista

sărbătoare publică sau particulară la care să nu se dea un bal. în

funcţie de ritmul şi de figurile caracteristice, două stiluri de dans se opuneau, unul păstrînd vechile tradiţii de origine folclorică, celălalt bazat pe importuri de dată recentă. Ţăranii ca şi mica burghezie de la oraş dansau „sus piciorul”, „dansul pălăriilor”, „cele şapte sărituri”, „Jacquot, stai cuminte”, „papucul” şi multe altele, uneori de o ras- ‘ pîndire strict locală. Patricienii, în schimb, dansau menuetul, „la courante”, „le scaramouche”, „,1a gaillarde”, **„la** belle mariée”, „la farlane”, „Falcide”, „l’aimable vainqueuf”... denumiri pe care ei le întrebuinţau ca atare, în franceză, şi care arată limpede de unde veneau aceste **mode.** Oricum, indiferent de stilul balului, rareori se întâmpla ca acesta să nu se încheie cu o horă.

Capitolul XVI

DANCHHE ŞI CHIOLIlAWJftl

Tradiţionala ghiftuială

Relativ cumpătat în viaţa de toate zilele, neerlandezul din seQolbl de aur consumă, cu ocazia meselor **sărbătoreşti,** cantităţi inimaginabile de mîncare şi de băutură. **Economia** împinsă pînă la avariţie care domneşte în familia neerfem- deză îşi cere compensaţiile ei; cheltuiala făcută în 'asemenea împrejurări ajunge să înghită toţi banii puşi deoparte. Oricare ar fi pretextul de la care pornesc, banchetul, **cheful** constituie un prilej de a ieşi pentru' **o** clipă din **cadrul** strîmt şi apăsător al familiei ; ele reprezintă astfel forme esenţiale de consolidare a relaţiilor sociale. **Oamenii dau** banchete cu cele mai diverse ocazii : ca să sărbătoresfâcă naşterea unui copil, botezul lui, momentul cînd e înţărcat, însănătoşirea lehuzei; la aniversările membrilor familiei sau de lăsata secului; pentru plecarea în călătorie, pentru întoarcerea acasă, pentru numirea într-un **post oarecare** ' sau pentru intrarea într-o breaslă ; la logodnă, la nuntă, la

înmormîntare. Biserica protestează zadarnic împotriva

acestui ataşament exagerat iaţă de bunurile pămînteşti ; statul protestează zadarnic împotriva acestei risipe nemăsurate : tradiţia ospeţelor se menţine aproape intactă dc-a lungul întregului secol, mai ales în rîndurile burgheziei şi ale ţăranilor. Oamenii de rînd, prea săraci ca să poată pune pe masă mîncare din belşug, beau cu atît mai vîrtos. Reuniunile au loc între neamuri, între vecini, dar şi în cadrul diverselor asociaţii. Primarul oferea banchete municipalităţii oraşului; rectorul unei universităţi invita corpul profesoral. La banchetele „camerelor de retorică”, fiecare membru putea aduce un invitat din afară, care avea dreptul la trei rînduri de băutură pe socoteala casei de bani a „camerei”.

Membrii Societăţii de muzică din Amhem îşi primeau, fiecare la rîndul său, o dată pe lună, confraţii : statutul societăţii le cerea să-şi trateze musafirii cu un jigou de berbec, un morun, două feluri de salată, unt, brînză, pere, mere sau prune şi, ca băutură, vin : meniu limitat cu bună-ştiinţă destinat să evite unele excese, nedemne de arta pe care o cultiva Societatea. în schimb, banchetele ghildelor deveniseră proverbiale pentru' abundenţa lor. Zaiafetul ţinea aici două zile şi chiar mai mult. Ghilda chirurgilor din Enkhuizen se văzuse nevoită să emită un regulament prin care li se interzicea confraţilor să bea pînă la a-şi pierde orice urmă de decenţă şi li se punea în vedere să-i transporte imediat la domiciliul lor pe chefliii care cădeau sub masă.

La Amsterdam, bogata ghildă a negustorilor, zisă ghilda Sfîntului Martin, oferea ca feluri de mîncare, în dimineaţa primei zile a banchetului său, pulpe de viţel şi măruntaie gătite cu mazăre, un *hutspot* pregătit cu multă grăsime, friptură, unt şi brînză ; seara se mînca ce rămăsese de la * această primă masă, la care se adăugau carne sărată şi oreg ; a doua zi, pateuri, carne de iepure, de pui şi de gîscă. Ceea ce conta era cantitatea alimentelor şi nu . rafinamentul culinar. Meniul unor banchete se compunea în exclusivitate din carne, pateuri şi fructe zaharisite, în cantităţi nelimitate. Masa festivă

oferită de Nicolas Tulp cu ocazia jubileului său a ţinut de la ora două după-amiaza pînă la unsprezece seara, timp în care felurile de mîncare B-au succedat fără întrerupere.

O dată pe an, cînd fondurile de care dispuneau le permiteau acest lucru, „societăţile de ajutorare între vecini” Invitau la o agapă capii familiilor din cartier, împreună cu soţiile lor; văduvii puteau să vină în tovărăşia femeii pc care şi-o alegeau. Agapele aveau loc de preferinţă toamna, anotimp în care alimentele erau cel mai ieftine. Festinul dura, în general trei zile, dintre care una era consacrată exclusiv preparatelor din peşte. Mesenii îşi manifestau buna dispoziţie dedîndu-se la amuzamente burleşti, făcînd tărăboi, punînd la cale farse. MîncăUl adunării se cocoţa pe o masă, cu un căzănel pe cap drept coroană, cu un polonic în mînă în chip de sceptru. Trecătorii se opreau la ferestre şi priveau...

Deseori, banchetele se dădeau la circiumă. Dacă oaspeţii erau invitaţi acasă, principalele feluri de mîncare se comandau la un hangiu. Cînd o municipalitate organiza primirea unui principe ori a unui ambasador străin, primarul era cel însărcinat cu stabilirea meniului şi a protocolului după care urma să se desfăşoare masa.

Protocolul acesta-se baza pe reguli complicate, diferite de la o situaţie la alta, dar la respectarea cărora neerlan- ih'zii din toate mediile sociale vegheau cu cea mai mare »fenţie. Iama, bărbaţii erau aşezaţi cît mai aproape de foc în timp ce femeilor, care-şi încălzeau picioarele pe cutia cu jeratic, li se rezervau locurile mai îndepărtate. O urare tic bun sosit, rostită de stăpînul casei, preceda începerea mesei. în timpul acesteia, se închina în sănătatea fiecăruia dintre invitaţi: tradiţia dicta ordinea în care se toasta, f<>Iui paharului precum şi cantitatea de lichid care se turna !n el. Se bea enorm. Erau întrebuinţate pahare mari – cupe «au pahare subţiri eu picior – a căror capacitate îi speria pe străini: burghezul neerlandez nu-l privea cu ochi buni

însoţită adesea de creşterea porcilor, hrăniţi cu deşeuri de fabricaţie. Rachiul de orz, rachiul din orez fermentat, lichiorul de fructe cu alcool şi zahăr reprezentau consumul curent de băuturi alcoolice tari. Rachiul de ienupăr, cunoscut încă din secolul al XVI-lea, nu pare să fi devenit o băutură cu adevărat populară decît în cursul secolului al XVII-lea ; cît despre cei bogaţi, ei nu-l vor include printre băuturile lor înainte de secolul al XVIII-lea. Către 1660, distileriile din Schiedam făceau comerţ cu rachiu de ienupăr pe scară largă[7].

Prin unul şi acelaşi cuvînt – „circiumă” – erau desemnate mai multe tipuri de localuri, foarte diferite unele de altele : micuţa cîrciumioară rurală, înghesuită într-un colţ de pivniţă sau într-o bucătărie întunecoasă, şi unde se bea o. bere foarte slabă ; cabaretul de la oraş, la fel de mic, A pe care proprietarul şi l-a instalat în vestibulul casei sale; sala spaţioasă, pardosită cu dale, cu ferestrele pic- *ţ tate,* cu bîme late şi lăcuite, al cărei patron nu e altul decît | pictorul şi berarul Jan Steen ; pavilioanele de ţară, unde-şi i dau întîlnire bogătaşii amatori de mîncăruri rafinate, ca acel *La expertul* din Bennebroek, celebru datorită specialităţii sale de somon în sos verde ; tavernele elegante, cu mobilier luxos, cu servicii de pahare sclipitoare, pe care le frecventează magistraţii, profesorii, meşterii din ghilde, şi unde se organizează banchetele oficiale. în oricare din aceste localuri se întîmplă foarte rar să vezi cîte un consumator izolat, bînd de unul singur. Oamenii vin aici « însoţiţi sau, dacă nu, se alătură celor aşezaţi la mese. Se ciocnesc paharele ; fiecare face cinste cu un rînd de băutură. Se dntă. Patronul şi slujitorul său dau zor cu servitul; slujnica face ochi dulci muşteriilor. Despre aceştia trei, lumea crede, pe drept sau pe nedrept, că n-ar fi prea cinstiţi. Pe măsură ce băutura înfierbîntă minţile, cresc şi şansele lor de a înşela buna-credinţă ă -• clienţilor. Sînt acuzaţi că ar amesteca vinul cu apă şi că' l-ar colora apoi cu esenţă de floarea-soarelui; că ar pune pe fundul stacanei de bere un

şervet împăturit; că ar lua sticla de pe masă înainte ca aceasta să se fi golit; că ar mări în mod ilegal preţurile ; că ar scrie un 2 în loc de 1 pe nota de plată...

Cu toate acestea, întreaga populaţie de sex bărbătesc şi multe femei de condiţie modestă frecventează cu asiduitate cîrciumile. Se întîlnesc aici şi adolescenţi, ba chiar şi copii. Diverse ordonanţe' emise de-a lungul secolului încearcă să stăvilească ceea ce autorităţile consideră a fi, din ce în ce mai mult, un flagel public : astfel, edictul din 1631 al Statelor Olandei ordonă închiderea cîrciumilor şi a hanurilor în timpul slujbelor religioase şi după orele nouă seara şi interzice să fie servit rachiu tinerilor.

Cîrciumile în care cînta o orchestră erau numite „mu-8 icos”. în unele dintre acestea, destinate clientelei bogate, se dădeau, într-o sală elegantă, concerte uneori excelente, pe care consumatorii le ascultau stînd la mese şi bînd. (lele mai multe însă erau nişte localuri rău famate, frecventate de mateloţi şi de prostituate, şi unde cîţiva scripcari prăpădiţi făceau mai mult zgomot decît muzică. Orchestra cînta de la patru sau şase după-amiaza pînă la nouă sau zece seara. Nu se plătea taxă de intrare ; în schimb, patronul nu servea decît vin, băutură scumpă şi adesea contrei făcută. în aerul îmbîcsit de fumul de pipă, fete trupeşe nj optau, stînd pe bănci- de lemn orînduite de jur împrejurul unei săli cu tavanul jos, ca amatorii să le invite la dans. Viorile scîrţîiau. Voci cherchelite îngînau o melodie, făcîncl-o de nerecunoscut. Băutorii îşi lăsau paharul r.ol pe poliţele fixate în perete, deasupra băncilor, îşi înjurau partenera şi o tîrau în mijlocul mulţimii care ocupa În întregime centrul sălii. Dacă ajungeau la o învoială, mergeau acasă la fată, care nu locuia departe ; pe urmă se întorceau la circiumă.

în cea de-A doua jumătate a veacului sb răspîndesc în societatea olandeză trei produse noi a căror întrebuinţare va avea, în timp, o înrîurire profundă asupra moravurilor i ceaiul, cafeaua şi ciocolata.

Pe la 1640, unii medici care îşi bazau tratamentele pe folosirea plantelor medicinale recomandau, ca remediu îm- < potriva fierbinţelilor sau ca întăritor, o infuzie preparată S dintr-o iarbă rară şi foarte scumpă, importată din China; > e vorba despre ceai. [8] înalta societate din Haga prinsese -i însă mai de mult gustul acestei băuturi, pe care o consuma;' * chiar şi fără prescripţie medicală : se cumpărau de la urn spiţer, cu bani grei, cîteva frunze uscate de ceai, iar în-;Î fuzia era savurată împreună cu prietenii veniţi în vizită,?; plăcere aristocratică devenită repede o adevărată modăi în 1660, obiceiul de a bea ceai se generalizase în lumea celor înstăriţi, în toată ţara ; zece ani mai târziu, el se im-, pusese întregii burghezii.

. în 1700, ceaiul, chinezesc sau indian, se va număra printre cele mai importante produse de import ale comerţului neerlandez. Totuşi, el va continua să fie vîndut la un preţ foarte ridicat care, chiar dacă va scădea de la b sută la zece florini livra, va reprezenta oricum o sumă exorbitantă ; ceaiul va ajunge astfel să fie considerat un element al luxu- ' lui burghez, dacă nu chiar al unui anume snobism. Ama- I torii vorbeau despre el aşa cum vorbesc podgorenii despre ,, vin, comparând soiurile, discutînd despre felul în care tre- ’ biiie semănat, despre cules, despre influenţa exercitată **de** natura terenului asupra calităţii recoltei. Musafirul care ar fi refuzat ceaiul oferit de gazdă i-ar fi adus acesteia o ofensă tot atît de mare, ca în cazul în care ar fi refuzat trataţie cu vin. Un băutor antrenat putea să consume cft; uşurinţă douăzeci pînă la douăzeci şi cinci de ceşcuţe ceai într-o seară ; unii ajungeau chiar pînă la cincizeci **î'**[1]

2
2
2

Aşa se explică faptul că, spre sfîrşitul secolului, medicii îşi vor modifica opinia • iniţială şi vor denunţa consecinţele dăunătoare ale acestei băuturi asupra organismului,. în special asupra sistemului nervos al femeilor.

La început, ceaiul se pregătea şi se consuma chiar în prăvălia negustorului care îl vindea. Curînd după aceea, familiile înstărite au consacrat ceremonialului o încăpere A locuinţei lor, de obicei una din cămăruţele situate de o parte şi de alta a vestibulului. Ceaiul se lua aici la ore aproape fixe, în cursul după-amiezii şi seara. Vara, e drept, lumea prefera să ia ceaiul în grădină. Un adevărat ritual *<• oficia în jurul obiectelor cu funcţii specializate : mese *1 bufete pentru ceai, uneori tot atît de costisitoare ca şi bijuteriile (unele fabricate din aur, cu incrustaţii de perle !) ; M'rvicii de ceai imitate după modele chinezeşti sau japoneze. în cutii închise ermetic erau păstrate cinci sau şase varietăţi de frunze. Ceainicul avea forma unui recipient voluminos, prevăzut cu două orificii : printr-unul iu» turna apa, prin celălalt curgea infuzia. Ţineai în gură un cubuleţ de zahăr candel şi sorbeai din lichidul fierbinte, În care zahărul se topea treptat. între două ceşti, ronţăiai unul din acei „biscuiţi pentru ceai”, care fuseseră puşi în vînzare de către .brutari, sau marţipan, sau fructe zaharisite şi gofre. înainte de a pleca din „camera de ceai”, se mai bea un pahar de rachiu îndulcit sau de vin alb'sec.

Cafeaua, cunoscută de botaniştii olandezi încă de la «firşitul secolului al XVI-lea, nu a intrat în uzajul monden clvcît după 1665. Recomandată de medici, întocmai ca şi ooaiul, ca întăritor şi astringent, cafeaua nu pare să se fi rftspîndit decît în ultimii ani ai veacului. La începutul w’(vilului al XVIII-lea ţăranii nu aflaseră încă de existenţa H. în această epocă, plantatorii neerlandezi aclimatizaseră hi Indiile orientale arborele de cafea- din Arabia. în 1711 * ajuns în portul Amsterdam prima încărcătură de cafea Venită din Java.

Oamenii în pas cu moda luaseră treptat obiceiul de a

se delecta cu această băutură spre.sfîrşitul dimineţii. Ceşcuţele de cafea, aranjate pe o masă, erau puse din timp în timp la răcit într-un vas de porţelan plin cu apă rece, aşezat lingă ele. în mijlocul mesei, o cafetieră înaltă, din aramă sau din argint, sprijinită pe trei picioruşe, conţinea cafeaua măcinată (amestecată sau nu cu scorţişoară, cu ghimbir sau cu cuişoare) peste care se turna apa fierbinte. în partea de jos a recipientului, trei mici robinete lăsau să curgă în ceşti băutura, în care se punea apoi zahăr sau, uneori, miere. Unii adăugau şi lapte. Rezultatul era un fel de „ţinctură” de‘ cafea, în sensul în acelaşi timp farmaceutic şi ironic al termenului, de care francezii nu conteneau să-şi bată joc [9].

La sfîrşitul secolului, cei ce se adunau să-şi petreacă, împreună după-amiezile sau serile erau serviţi, deseori, cU ceai şi cu cafea deopotrivă. în mai multe oraşe luaseră fiinţă „societăţi ale băutorilor de ceai şi de cafea”.' Reputaţia acestora era destul de proastă căci aici se întîlneau, într-un chip socotit necuviincios, amatori de ambele sexe, atraşi dealtfel doar de această pasiune comună. Localurile în care se întruneau societăţile, aşa-numitele „localuri-cafenele” sau, pur şi simplu, „cafenele”, nu se deosebeau aproape deloc de drciumi, singura diferenţă fiind aceea că aici personalul era format în exclusivitate din femei. Cafeneaua era deschisă dimineaţa de la nouă la unsprezece. Oamenii beau, fumau, citeau ziarele. Treptat, lumea a început să vină la cafenea seara, ca să joace cărţi. Se putea bea şi vin ; în secolul al XVIII-lea şi-a făcut apariţia şi ciocolata. Cunoscută încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea la curtea de la Haga, ciocolata nu. pare să fi fost larg răspîndită înainte de 1750. în 1719, abatele Sartre â băut ciocolată în casa unor personalităţi de vază şi a constatat că era fot atît de delicioasă pe cît de lipsită de gust era cafeaua <•11 enro fusese servit[M].

M4

Tutunul

Ca plantă medicinală, „iarba lui Nicot” era cunoscută tn Ţările de Jos încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Obiceiul de a priza tutun şi de a fuma s-a răspîndit în <ipoca armistiţiului cu o uimitoare rapiditate, cucerind, chiar înainte de 1625, toate păturile populaţiei. Limbajul curent asimila fumătorii băutorilor de alcool: se zicea „a bea o pipă”. Poeţii înălţau imnuri de laudă tutunului; compozitorii îi închinau cîntece ; o întreagă literatură me-, d leală îi fusese consacrată. Tutunul devenise o problemă de interes naţional.

Toată lumea priza tutun. La sfîrşitul secolului, pînă şi cerşetorii îşi aveau tabachera lor, din care apucau la repezeală câteva firişoare înainte de a întinde mîna spre trecători. Vîndut la început de spiţeri, tutunul devenise obiectul unui comerţ specializat[u]. Hangiii îşi făceau provizii pentru clienţii lor. Pentru pipă se cumpărau frunze uscate, netăiate însă. Acasă, frunzele erau păstrate în vase speciale; în plus, fumătorii aveau la ei o „punguţă de tutun”. Se fuma din pipe lungi, de pămînt ars, cu coşul îngust. Unii încercaseră şi pipele de argint, dar acestea făceau ca fumul să devină mult prea acru. în circa zece oraşe din Ţările de Jos existau fabrici de pipe : cel mai cunoscut era Gouda. Industria pipelor luase aici un asemenea avînt, Incit în 1720 ea dădea de lucru la 15 000 de persoane. Ca şl băutul, fumatul cerea timp, concentrare, respectarea unui anumit ceremonial. Fumătorul se aşeza la masă, îşi «colea tutunul, îl toca mărunt cu un cuţitaş special, îşi umplea pipa’şi o aprindea de la lumînare sau de la jeraticul pilstnat într-o ulcică destinată anume acestui scop.

Sc fumau patru, cinci pipe la rînd. Tutunul .era plăcerea e<'ii mai puţin costisitoare. Se fuma peste tot: acasă, în birouri, în prăvălii, în hanuri, pe luntrele trase de cai. Doar bisericile fuseseră cruţate de această molimă. De la un cap **Ui** nilul, Ţările de Jos duhneau a tutun. Grosley povesteşte

cum, deschizînd odată uşa unei mici cafenele din Rotterdam, un nor gros, compact, de fum l-a împiedicat pentru ' o clipă să mai vadă ceva : înăuntru se aflau trei sute de fu- ' mători ![12]

Asemenea excese îngrijorau profund cîrmuirile locale. Ele fixau impozite mari pentru comerţul cu tutun, răşpîndeau afişe prin care populaţia era prevenită asupra pericolelor fumatului. Prinţul Mauriciu a interzis soldaţilor din armata sa să fumeze pipă ; Piet Hein a impus aceeaşi interdicţie marinarilor din flota sa ; sinodurile au aruncat, anatema asupra tutunului. Totul a fost în zadar. Numai anabaptiştii nu se atingeau de această otravă. pe care o considerau incompatibilă cu demnitatea umană. Femeile din popor, ţărăncile fumau aproape la fel de mult ca bărbaţii. Doamnele din lumea bună, care rezistaseră ten*: taţiei, sufereau văzînd cum curăţenia din locuinţele loi;, şe resimte de pe urma acestei patimi : aerisirea aparta-^t'i fluentelor cerea eforturi extraordinare. De aceea ele străduiau să-i izoleze pe fumătorii familiei îritr-o singur^ cameră, sacrificată în acest scop. Unele introduceau în con-f tractul de căsătorie o clauză prin care soţului îi era interzis' să fumeze acasă. Această opoziţie feminină a contribuit lâ succesul de care au început să se bucure „localurile de fumat” şi n-a însemnat pentru femei altceva decît un fel, de a nimeri de la Scylla la Charibda : multe au început acum să se plîngă de faptul că bărbaţii lor găseau aici$_t$ în afară de o nouă ocazie de a-şi cheltui banii, un îndem# permanent la beţie şi la imoralitate. „Localurile de fumat”^' al căror număr a crescut mult în cursul secolului, erau un fel de hanuri în care clienţii beau şi jucau cărţi, fumînd o pipă pe care şi-o treceiau unii altora. ?

Temerile nevestelor erau destul de îndreptăţite. în* mulţirea „localurilor de fumat” şi a cafenelelor a zdruncinat profund, în a doua jumătate a veacului, tradiţiile fa* miliale, obiceiul de a ieşi seara în oraş şi chiar de a petrece. toate zilele de sărbătoare în aceste localuri răspîndindu-$^: tot mai mult. (7

- w fet>

Capitolul XVII

SĂRBĂTORILE PUBLICE

Petrecerile tradiţionale

De la naştere şi pînă la moarte, marile evenimente ale vieţii sínt marcate, aşa cum am văzut, de festivităţi care «instituie, în existenţa familială a neerlândezilor, tot atttca prilejuri de reafirmare periodică a conştiinţei solidarităţii de clan. Numărul acestor solemnităţi sporeşte |M» măsură ce familia se măreşte şi avansează în vîrstă, **o** Aci la sărbătorile propriu-zise se adaugă aniversările membrilor familiei, pentru care neerlandezii au úri adevărat cult. Rude îndepărtate, vecini, colegi felicită sărbătoritul şi îi fac daruri, iau parte la banchetul oferit cu «crustă ocazie, contribuind la crearea unei atmosfere de voioşie generală. Obiceiuri străvechi, al căror'şens ihi- ţiul a încetat de multă vreme să' mai fie înţeles, sínt astfel perpetuate. în orice casă înzestrată ţii tot ce trebuie **•xUlă** un fel de burduf mane cu pereţii plisaţi, fixat'pe **Un** «uport, din care, printr-o abilă comprimare a-aerului, nişte sunete stridente şi tânguitoarei divertisment

s»

extrem de popular la astfel de reuniuni. Banchetele, ba chiar şi cadourile făcute la naştere, la logodnă, la nuntă, la aniversări, au un caracter instituţional. Autorităţile oficializează, ca să spunem aşa, tradiţia darurilor. Oraşul oferă membrilor municipalităţii, cu ocazia nunţii de argint sau de aur, a botezului sau a căsătoriei copiilor lor, o cupă gravată cu stema localităţii respective. La naşterile din familiile principilor sau ale unor personalităţi de seamă faţă de care vor să-şi arate respectul sau a căror protecţie vor să şi-o. asigure, municipalităţile sau Statele dăruiesc copilului un titlu de rentă viageră ; documentul, închis într-o casetă scumpă, e înmînat cu mare pompă. Astfel, viitorul stathuder Wilhelm al II-lea a primit, pe cînd se afla încă în leagăn, trei titluri de rentă în valoare de 13 600 florini anual... şi tot atunci municipalitatea din Haga a distribuit 225 de florini săracilor oraşului ! Pentru Wilhelm al III-lea a fost instituită o rentă de 18 000 de florini. Autorităţile donatoare, desemnate ca naş al copilului, participau prin reprezentanţi la ceremonia botezului, înnobilînd-o şi mai mult prin prestigiul lor şi sporindu-i strălucirea prin luxul pe care-l etala delegaţia.

O sărbătoare familială tradiţională, cu caracter colectiv şi – cel puţin la origine – economic, avea loc în luna noiembrie : „tăierea vitelor”. Majoritatea burghezilor îşi adunau acum proviziile de carne pentru iarnă, dacă nu chiar pentru tot anul. în funcţie de rangul şi • .de bogăţia familiei, stăpînul casei cumpăra de la tîrg, fie doar pentru gospodăria proprie, fie în -comun cu cîţiva vecini, un porc şi o vacă. Animalele erau tăiate în curte sau în faţa casei ; halcile de carne erau agăţate de cîrlige fixate, special în acest scop, de o grindă. începeau apoi operaţiile de sărare şi de afum are a cărnii care ţineau două sau trei zile şi care constituiau prilejul unei adevărate petreceri populare. Ziua, oamenii munceau din greu, oprindu-se din lucru doar cît să dea pe gît o duşcă. de rachiu de ienupăr sau să înghită la repezeală, la ora

prlnzului, o bucată de pîine şi un pahar de bere. Stăpîna «•»sei dirija, din bucătărie, mersul treburilor. Seara, vecinii se invitau între ei la masă: friptură, mezeluri proaspete, omletă cu slănină, totul stropit din belşug cu băutură. Ospăţul se prelungea pînă noaptea tîrziu. Pentru mulţi oameni de rînd, aceste zile din noiembrie erau singurele în care mîncau came proaspătă : în următoarele unsprezece luni se mulţumeau cu bucăţi din carnea pusă la sărat.

Din 1635, burghezia începe să manifeste tot mai evid«mt gustul, pînă atunci necunoscut sau dezaprobat, pentru petrecerile extrafamiliale : aproape pretutindeni în ţară iau fiinţă „colegii” destinate distracţiilor *(collegien).* Organizate, după toate regulile, pe baza unui statut, colegiile au o zi fixă de întrunire, de obicei lunea sau mar- ţoa. Ele reunesc persoane de ambele sexe, pe care le apropie profesia, vîrsta sau vreo preocupare comună. Membrii, care îşi spun între ei „confrate”, „surată”, vin nici să bea, să cînte, să joace cărţi. Obiceiul acesta s-a răspîndit în toate păturile societăţii : alături de „colegii” de elită au apărut şi altele, mult mai puţin distinse. Pe I» 1660, Parival a fost invitat într-un „colegiu”, pe care l-a descris astfel : „Şase sau şapte persoane dintre cele mai demne de stimă îşi repartizează între ele zilele, săp- tAmînii şi fiecare îşi organizează ziua de primire care îi revine după un program bine slabilit. Invitaţii sosesc pe Iu şase sau şapte seara, se aşază să joace cărţi sau stau de vorbă pînă la zece, cînd pleacă să cineze... Mai ales tinerele domnişoare îşi petrec în acest chip vremea : ...În reuniunile lor, jocul nu se ridică la mize mari; în uri ilmb, întîlneşti deseori persoane atît de pline de farmec şi atît de spirituale, îneît nu ai nici un motiv să regreţi timpul petrecut aici”

Cînd au apărut primele „cafenele”, „colegiile” şi-au mutat aici sediul, oferind astfel burghezilor care frecventau aceste localuri recent deschise justificarea socială **d«**[1] care pasiunile lor aveau nevoie.

În ciuda protestelor Bisericii reformate, multe dintrei vechile sărbători catolice erau perpetuate, sub o formă o laicizată, de tradiţia populara. Bobotează, lăsata secului, ' Sfintui Martin, Sfintui Nicolae, Rusaliile prilejuiau manifestări ale unui folclor ce rezistase timpului, familial şi colectiv totodată, destul de deosebit de la o regiune* la ' alta. Cu excepţia cîtorva puritani, întreaga naţiune lua parte la aceste sărbători, în care Temple vedea una dip atracţiile deosebite ale vieţii neerlandeze-[2].

De 6 ianuarie erau traşi la sorţi „magii”, cu ajuto- [f]i rul unei seminţe de bob, al unui bob de fasole sau al unei ' monezi, folosite uneori ca simple jetoane sau ascunse, alteori, într-o pîine care se servea la micul dejun. în j. unele locuri erau aleşi trei magi: doi dintre ei îmbrăcau® o mantie albă ; al treilea, mînjit pe obraji, o mantie nea-'S gră. Cu cîte o făclie în mină, purtînd o stea confecţionat^ din hîrtie, cei trei ieşeau din casă urmaţi de un cortegiu^ pitoresc : copii cu coşuri pe cap, Bufonul, Mîncăul, toţi ’’j mai mult sau mai puţin grotesc costumaţi, cîntînd vechi ‘ cînteee care istoriseau povestea lui Irod şi a regilor magi. > Preumblarea sfîrşea într-o circiumă, unde sé mîncau X . prăjituri făcute cu untdelemn. . J

În cîteva oraşe, ca de pildă la Amersfoort, magii erauţ traşi la sorţi de către notabilităţile locale, la primărie. în j unele sate, retorii jucau în acea zi vechea piesă de teatru .'i medievală despre Regii Magi, tradiţie menţinută pînă la; începutul secolului al XVIII-lea. în alte pSărţi, potrivit ;j unui obicei străvechi, o stivă de luminări aşezată pe ’1 podeaua unei camere forma un obstacol peste care tre- buiau să sară copiii mici. La Noordwijk, sărbătoarea ma- gilor^era deschisă, în seara de 5 ianuarie, de un cortegiu de. | copii care purtau un săculeţ la cingătoare şi care .mergeau din poartă-n poartă cerîhd pîine, brînză, bani.

în prima luni de după Bobotează aveau loc o seriá[1]«, de festivităţi, a căror origine o reprezenta vechea săr^i bătoare a Inocenţilor. Pentru lucrătorii tipografi, aceastg

WM o zi de sărbătoare a breslei. Ghildele defilau, retorii **dădeau** reprezentaţii cu piesa medievală a *Inocenţilor,* **bogătaşii** benchetuiau, municipalităţile făceau daruri slujbuşilor lor : vin, păsări, haine, bani...

Chinuirile locale reuşiseră să interzică deghizările **de** iAuita secului. Doar retorii, în cîteva sate, şi unii nobili de I* curtea din Haga continuau încă să se mascheze cu acest **prilej.** Sărbătorirea lăsatei secului se redusese astfel la **w** «Implă masă cu clătite, luată de multe ori la circiumă. **Aici** se putea asculta şi un întreg repertoriu de cîntece populare, mai mult sau mai puţin obscene. La Dordrecht **w*** păstrase obiceiul unor dansuri specifice acestei zile, în unele sate, copiii făceau un, tărăboi îngrozitor, mer**gi** nd pe uliţe şi agitînd un instrument aşa-zis „muzical” : o oală acoperită cu o băşică, pe care o învîrteau pe un băţ.

Duminica Rusaliilor era sărbătorită prip dansuri, cîn- î«we, tir cu arcul. Adolescenţi purtînd coroniţe de flori şi **d<*** frunze ş» insigne din poleială aurie sau argintie alcătuiau un cortegiu care străbătea oraşul cîntînd, însoţind-o **|X’** „logodnica Rusaliilor”. Aceasta, aleasă regina frumu- M'|ii dintre fetele din partea locului, îmbrăcată, pe cheltuiala obştii, într-o rochie albă împodobită cu flori, înainta înconjurată de domnişoare de onoare la fel de gătite. Pe drum, tinerii făceau o chetă : cu banii adunaţi **«r** duceau să bea. Obiceiul acesta dădea însă naştere unor «««•menea excese, cîntecele tradiţionale îi şocau într-o «wnienea măsură pe oamenii cu moravuri austere, încît. majoritatea oraşelor mari au interzis, în cursul secolului, cortegiul de Rusalii.

Sfintui Martin [3] se sărbătorea în seara de 11 noiembrie, în toate. locuinţele olandeze. Familia se strîngea în jurul **unei** mese strălucitor luminate. Se mîneau clătite, **moş-moane,** o gîscă friptă; se bea vin nou iar mesenii cîntau vechiul refren :

Sfinte Martin ! Sfinte Martin !
Astăzi bem must, mîîne bem vin 1

ffi
»

Apoi tinerii ieşeau pe străzi, purtînd felinare de hîrtie, cîntau, băteau la porţile bogătaşilor şi le cereau buturugi cu care aprindeau un foc sărbătoresc : copiii aruncau în flăcări coşuri cu moşmoane, castane, nuci,..

Sfintul Nicolae era sărbătoarea celor mici. Tradiţia data cel puţin din secolul al XlII-lea şi prelungea o antică magie simbolizată de apariiţa unor daruri în pantofii puşi anume pentru asta în faţa şemineului. încă din ajun, seara, copiii din vecini se adunau la brutar unde împodobeau cu poleială argintie tradiţionalele turte dulci. Mîncau, beau, dansau şi cîntau :

> Sfinte Nicolae, sf întule bun, Pune-ţi mantia ta cea mai frumoasă, încalecă şi porneşte spre Amsterdam.,. Mere de Orania, Merele mărului !
> Acolo locuiesc domni bogaţi, Acolo locuiesc cucoane bogate, [1] *Care* poartă două rînduri de mîneci. Drăguţo, mărită-te cu mine ![4]

Hărmălaia atingea uneori asemenea proporţii, încît, în unele locuri, autorităţile au trebuit să facă presiuni asupra părinţilor pentru ca aceştia să interzică progeniturilor lor să mai ia parte la astfel de reuniuni. La Rijnsburg, ţăranii se duceau la păşune să mulgă vacile, în prezenţa tuturor localnicilor, şi împărţeau apoi laptele, împreună cu biscuiţi. La Rhijnsaterwoude, un crainic îi aduna pe copiii sub paisprezece ani şi pe bătrînii trecuţi de şaptezeci şi îi trimitea pe digul de pe polderul de la Wassenaar unde li se pregătiseră şapte găleţi mari cu lapte proaspăt şi cincisprezece duzini de biscuiţi. în întreaga ţară, pensionarii azilelor de bătrîni şi ai orfelinatelor primeau, cu ocazia acestei zile, o porţie de dulciuri : pîine albă, zahăr colorat.

„Sărbătoarea lunii mai” ţinea de obiceiuri păgîne încă şi mai vechi. în seara de 30 aprilie era înălţat în mijlocul pieţei „arborele de mai”, împodobit cu coroniţe, serpentine, rămurele aurite şi devize. în dimineaţa zilei de l mai, tinerii din oraş, îmbrăcaţi în verde, se strîngeau în Jurul lui, cîntînd şi dansînd o horă. După aceea se puneau pe

băut. în familiile bune, tinerii îşi făceau reciproc daruri şi urări. Se cînta mult. Librarii vindeau culegeri de „clntece de mai”. Seara, oraşul îşi aprindea luminile iar oamenii ieşeau cu mic cu mare în stradă ; petrecerea se Nl'îrşea noaptea tîrziu, într-un teribil tămbălău. La Haga, sărbătoarea avea un caracter oficial. Curtenii din suita Ntuthuderului defilau.[1] Se înălţau nu unul, ci mai mulţi „arbori de mai”, în cinstea Statelor Olandei, a guvernului Uniunii, a principilor din familia de Orania.

în majoritatea oraşelor, o serie de obiceiuri specifice stăteau la baza unor sărbători cu caracter local, ca de pildă cea numită *luylak,* întîlnită la Amsterdam şi în împrejurimile oraşului. în sîmbăta de dinaintea Rusaliilor, încă din zori, grupuri de copii purtînd coroniţe de frunze străbăteau străzile, făceau zarvă ca să-i trezească pe burghezi, băteau la porţi, aruncau cu pietre în ferestre şi cîntau refrene mai mult sau mai puţin injurioase.

Luylak !
Sac umflat de somn !
Te-ai lipit de aşternut !
Păpuşoi de bîlci Care se scoală la 9 !

Uneori, ştrengarii dezlănţuiţi ieşeau în afara oraşului, ni’ ineăierau, dădeau năvală asupra morilor de lemn, numeroase în regiune, şi stricau instalaţiile. Municipalitatea din Amsterdam s-a văzut nevoită să ordone ca porţile oraşului să rămînă închise în această zi pînă la ora şase. Inlrrvcnţiile repetate ale poliţiei au sfîrşit prin a impune limitarea tradiţiei la refrenele cîntate.

Tot la Amsterdam, în prima săptămînă a chermesei din septembrie, copiilor le era pusă la dispoziţie clădirea Bursei. Băieţii veneau aici în fiecare dimineaţă, încolo

naţi, cu tobe şi fluiere, şi erau lăsaţi sâ se joace toată ziua, cu excepţia celor două ore cînd la Bursă se tratau afacerile curente. De Sfântul Iov, tineretul din Rotter- dam se ducea în satul Schoonderlo, celebru datorită numărului mare de cîrciumi, şi chefuia făcînd un vacarm monstru. Un edict din 1625 a pus capăt acestui obicei, în Friesland, în noaptea de Sfântul Silvestru, tinerii umblau în grupuri pe străzi, puneau mîna pe toate obiectele ieşite în cale şi care puteau fi deplasate – unelte, trăsuri – şi, într-o vînzoleală generală, le mutau de Ia. locul lor, le ascundeau...

La 3 octombrie, oraşul Leiden sărbătorea, cum continuă să facă şi în zilele noastre, dealtfel, aniversarea eliberării sale. O serie de ritualuri „gastronomice” *(hutspot* şi scrumbii) marcau această sărbătoare patriotică, singura celebrată la o dată fixă. în schimb, marile evenimente din istoria naţională, ca şi unele solemnităţi diplomatice, au prilejuit,- în cursul secolului, festivităţi de mare amploare, uneori de-a dreptul grandioase, cum a fost de pildă primirea la Amsterdam, în 1638, a regineimamă Maria de Medicis. Defilări ale ghildelor, parăzi militare, pavoazări, banchete : ^nunicipalitatea oraşului găzduia pentru prima dată o „regină adevărată” ; - orgoliul burghezilor parveniţi ai Amsterdamului vedea în această , vizită confirmarea deplină a succesului lor ; importanţa de care vedeau că se bucură îi ameţise. Miliţia burgheză a cerut unui „pictor să imortalizeze, pe pereţii localului de întrunire, defilarea membrilor ei din acea zi. în diverse ocazii, ca de pildă în 1642, cînd regina Angliei a venit să-şi prezinte fiica, logodnica lui Wilhelm al II-lea, sau' în 1689, cînd stathuderul Wilhelm al III-lea a fost înco< ronat rege al Angliei şi, în general, aproape de-a lungul întregului secol, Amsterdamul a luat asupra sa cheltuielile de reprezentare ale Republicii'pe lingă curţile regale din Europa.

în timpul vizitei pe care Mauriciu de Nassau a fă- eut- o la Amsterdam în 1618, după arestarea Iui Olden- iNtnwvelt, membrii camerelor de retorică au pus în scenă o acrie de pantomime alegorice care celebrau

titlurile (k glorie ale prinţului ; a urmat apoi un cortegiu de care iilvgorice figurînd omagiul adus de cele şapte provincii; tn sfîrşit, tablouri vivante reprezentînd cîfeva evenimente de seamă din istoria naţională recentă. Pacea din West falia a fost sărbătorită în întreaga Uniune prin festivităţi de o amploare ieşită, din comun : lecturi în public ulv unor poeme şi povestiri istorice, pavoazarea faţadelor, drapele, trompete, carilonuri, «banchete, slujbe religios competiţii de tir. La An^terdam,'îri piaţa Dam, o (Hinlomimă alegorică îl reprezenta pe prinţ înconjurat d<* înţelepciune, Prudenţă, Dreptate şi Curaj ;-Mauriciu dr Nassau apărea în Numa Pompilius ; Frederik-Hen- drik în Hanibal ; Wilhelm al II-lea în Augustus. Pretutindeni, străzile erau scăldate în lumină, iluminaţia fiind un (dement de decor nelipsit în toate serbările de acest gen. Mari iluminaţii erau făcute în cinstea victoriilor importate de armatele principelui. Se aprindeau focuri <!<• vreascuri, întreţinute uneori cu smoală şi chiar cu călim i. în ciuda pericolului de incendiu. Bogătaşii organizau riteodată în grădinile lor spectacole cu iluminaţii şi focuri (h* iHificii.

Chermesele

Puţine tradiţii aveau rădăcini afective' atît de pro- **I'UIKIV** în sufletul neerlandez ca tradiţia chermeselor. Wilhelin al III-lea, ajuns rege al Angliei, le mărturisea odaia prietenilor săi’ din Londra că ar da bucuros JHHIOO de florini numai să poată avea aripi şi să poată zbura la chermesa de la Hagâ. Odinioară, el venea aici însoţit de toţi curtenii săi. Prinţi şi prinţese, înalţi demnitari, ofiţeri se amestecau în mulţime, prinşi în vîrtejul

freneziei generale. în 1654, într-un moment de vîrf al crizei anglo-neerlandeze, Jan de Witt, pe umerii căruia apăsau atunci cele mai mari răspunderi civice, discuta chestiuni de politică la chermesă, în faţa tarabei unui vînzător de gofre.

„Sfînta chermesă”, se spunea pe vremuri, aşa cum se spune „Sfîntul Nicolae”, de pildă. Chermesă era însă mai mult decît o simplă sărbătoare : ea constituia un prilej periodic de satisfacere a instinctului social, de stabilire a unei reale comuniuni, în atmosfera de libertate şi de înfrăţire a momentului. Provenită din vechiul „iarmaroc al bisericii”, sărbătoare locală celebrată pe lîngă o capelă sau pe lîngă o mănăstire, chermesă căpătase odată cu Reforma un caracter laic. Predicatorii se străduiau în zadar să o condamne ca rămăşiţă a unei tradiţii papis- taşe ; nimeni nu le dădea ascultare. în secolul al XVII-lea nu există oraş, nu există sat cît de cît impor^nt în care să nu se ţină una, cîteodată chiar două chermese anual. Localnicii se amestecă cu lume venită din împrejurimi sau din localităţi mai îndepărtate. Distracţiile merg mînă-n mină cu afacerile : chermesele favorizează deopotrivă legăturile economice şi culturale ale ţării. Semne ale unei anume degradări încep totuşi să apară în cursul secolului t chermesă tinde să se transforme într-o adevărată orgie, în care oamenii dau frîu liber unor instincte primitive, de obicei cenzurate. Fenomenul e însoţit şi de un anumit clivaj social între participanţi, care se adîn- ceşte tot mai mult : cei din „lumea bună” vor continua să vină la chermesă mai degrabă ca simpli spectatori, fără să se mai amestece cu mulţimea, ca pînă atunci. Puritanismul unor personalităţi din marea burghezie îi va influenţa în această privinţă şi pe nobili, ale căror moravuri erau mult mai puţin austere.

Chermesă durează adeseori o săptămînă, uneori două sau chiar trei, ca la Haarlem. La Haga, chermesă din mai ţine cincisprezece zile ; cea din septembrie, opt; aceasta din urmă a fost dealtfel suprimată printr-un decret din 1(143, Organizarea sărbătorii e încredinţată aici .curţii şi guvernului... care îşi împart profiturile. Chermesa de la

I Liga are astfel un caracter particular, relativ mai oficial >il inai fastuos decît în alte părţi. Ea se desfăşoară în în-lorlorul şi în exteriorul vastului cadrilater pe care îl for-mează, în centrul oraşului, palatele principilor, şi începe În ziua de 3 mai, la orele douăsprezece şi jumătate fix, anunţată de clopotele de la primărie care bat pînă la ura unu.

în piaţa principală a oraşului şi pe străzi, negustorii 0 organizatorii de distracţii îşi înalţă corturile, ajutaţi ru bunăvoinţă de populaţie : ajutor nu pe de-a-ntregul benevol, e drept, ci răsplătit uneori cu bilete de favoare. Febra chermesei a cuprins întreg oraşul : toată lumea a ieşit în stradă. Păzitorii porţilor, toboşarii, agenţii publici lari particulari anunţă marele eveniment, dînd citire unor reclame compuse în versuri. Sărbătoarea începe cu o defilare a ghildelor, urmată de trasul la ţintă în „papagal”. Mulţimea dă năvală, se înghesuie. Căile de acces Mint înţesate de şiruri de prăvălioare, de tarabe, de barăci. Brutarii au pus în vînzare prăjitura chermesei : o plăcintă turtită, ovală, cu o glazură de zahăr trandafiriu, pe care MO detaşează, într-un chenar din zaharicale, o inscripţio din litere albe : „pentru chermesa dumneavoastră”, .,ou dragoste”, „din toată inima”. Prăjiturile acestea joacă iolul unor mijlocitori : tînărul care a pus ochii pe o fată
II oferă o prăjitură ; ea o va păstra pînă în cea de-a doua duminică de după chermesă cînd îndrăgostitul va veni' MA vadă dacă fata i-a păstrat şi lui o bucăţică...

Cîrciumile sînt în permanenţă pline. Pentru mulţi ţă-rani, chermesa din oraşul învecinat e mai ales o ocazie do 4i bea într-un alt decor decît cel obişnuit. în faţa cîr- ol lunii sînt scoase mese lungi. Lumea stă pe bănci, pe rllo un butoi, pe jos. Se dansează. Copiii urlă, se fugă- I'ONC, bat în tamburine, suflă în flajeolete : lăutarii scîrţîie din vioară printre tarabele pline de mărfuri. La întîm- phire, cîte un ins se vede brusc înşfăcat de guler ; victi

mei i se toarnă un pahar' de bere prin deschizătura cămăşti. sau. i se- mîisjeşte faţa cu făină ori cu- cremă de ghete. Chermesa- ia înfăţişarea unei petreceri zgomotoase \ **şi** deşănţate; în unele sate, un cortegiu plimbă- solemn- „boul chermesei”, cu coarnele împodobite cu flori,, care- , va fi tăiat apoi în piaţă şi pus la -frigare-; în schimbul unei [1] anumite sume, oricine poate căpăta o bucată de carne j friptă. „Cîntăreţi de chermesă” bat străzile- purtînd mici pancarte cu textul melodiilor pe care le-au compus. Toată – lumea cîntă. Strigătele femeilor se amestecă cu scîrţîitul căluşeilor de lemn. în corturi, aerul devine repede de . nerespirat; mirosul, înăbuşitor. Doamnele sensibile le- . şină. Negustorii vînd dulciuri, vase de ceramică, ţesături, bibelouri de sticlă ori de argint, jucării, tablouri. Acrobaţia echilibrişti pe frânghie rivalizează cu trupe de gimnaşti care execută „piramida egipteană”. într-un loc poţi ve- 7 dea un cîine. dresat; în altă parte, un cal care ştie să socotească. Saltimbanci veniţi din toată Europa fac cu- . ? noscute la marile chermese diverse tipuri de clovni de ori- gine străină : Jean Potage, Punch, Hanşwurst. Olanda îl are pe foarte popularul Pekelharing. Clovnii interpre-., i teazǎ. farse burleşti, care, în repertoriul teatrului **de-** chermesă, stau alături de „soţiile” [VIII] retorilor. Nivelul -> acestui teatru e uneori destul de ridicat: la chermesă **de** „j la Haarlem se produce, trupa artiştilor din Amsterdam ; -ţ în 164.0, aici va juca, trupa de comedianţi francezi a prin- cipelui de Orania. „Teatrele mecanice.” prezentau specta- „ cole de păpuşi ale căror mişcări erau dirijate printr-un . : mecanism de ceasornicărie şi care cînţau la- tobă sau suflau din trompetă[5]. Tot felul de „artişti” străini sporeau, la ehermesele importante, mulţimea obişnuită, a ţiganilor şi a saltimbancilor locali; Suedezii îşi cufundau mâinile- într-un creuzet plin cu plumb topit. Englezul-

VIII Gen dramatic minor (see. XV—XVI), dialog vesel, satiric şic uneori: sareastie, între- personaje- numite „nebuni” (Ies *Sots* sau:- „ Ies *FGUS).* (N; tr.)

<MAtâuirdaon lînghiţea -sulf lichid, sticlă topită, şi mesteca **În gură** tăciuni aprinşi.

•Printre vînzători. ambulanţi, ¡tămăduitori, ghicitoare, uri ,aprinzător de şobolani” propunea celor •interesaţi o prăjii ură nu arsenic de fabricaţie proprie, şi «spunea, jspîn- ■UNite de o frînghie, victimele cele .mai recente ăle aces- **iul** produs. Meşteşugarii distrau spectatorii dezvăluin- **du-le** din secretele meseriei: pretinşi boemieni arătau **Vum** se fabrică sticla prin suflare. Dacă se puteau vedea doar rareori animale exotice – o cămilă, un elefant – fn schimb nu exista chermesă la care să nu fie exibate tot felul de ciudăţenii: cai, vaci, clini, purcei cu două «uipcte, cu trei sau cu şase picioare, cu părul de o culoare neobişnuită, sau albine care intrau în stup • la comanda celui care le_ dresase. Altundeva, mulţimea se minuna de omul-trunchi: folosindu-se doar de gură, acesta cosea, împletea sau trăgea cu pistolul. Uneori, „raritatea” nu prea era raritate decît în reclama prezentatorului: unul Iţi arăta o femeie apucată de furii, ţinută în lanţuri; «Hui, un bărbat legat fedeleş despre care primeai asigurări că fusese şapte ani sclav la turci.

Istoria anecdotică a păstrat amintirea unuia din aceşti monştri: e vorba de un pescar poreclit „lunganul Ger- rll”, a cărui înălţime atingea 2,59 m. şi a cărui forţă livrea drept egală cu cea a unui cal. Faima lui Gerrit n slîrnit, fără îndoială, invidia multora : se pare că bietul om a fost ucis, în 1668, într-o încăierare, la una din clicrmesele la care se produsese.

într-adevăr, rareori se întîmpla ca o chermesă să se li’i inine, mai ales la ţară, fără scandaluri şi bătăi. Cînd, după cîteva zile de petrecere, minţile se înfierbîntaseră d<> alîta băutură, un cuvînt, nepotrivit, uri gest mai în- • drftzneţ faţă de o femeie, uneori o simplă privire erau de iijuns pentru ca oamenii să se dedea la violenţe ieşite din comun. Loviturile de pumni, de baston erau frecvente. Pinft şi în această privinţă se statorniciseră tradiţii : se ţinea strîns în mină o pipă de pămînt ars, pentru ca lo

vitura sâ fie şi mai puternică ; în buzunare se păstră întotdeauna o rezervă de nisip, gata să fie azvîrlită la nevoie în ochii adversarului; unghiile de la mînă se tăiau în formă de zimţi, pentru ca să poată zgîria şi mai abitir în momentul încăierării. în unele sate, bătaia figura printre distracţiile propriu-zise : se organizau concursuri de lupte în care adversarii erau înarmaţi cu cuţite cu vîrful bont... căci trebuia să curgă sînge, evitîn- du-se însă rănirile grave ! Pretutindeni erau împrăştiate gunoaie, prin care lumea călca nepăsătoare.

Partea a cincea

ARTA

Capitolul XVIII

ARTELE PLASTICE ŞI MUZICA

Calvinismul militant din vremea războiului, adversar ftl umanismului dar influenţat de către acesta, a produs o cultură intelectuală originală ale cărei prime semne de maturitate apar cu puţin înainte de 1600. Constituită în funcţie de necesităţile Bisericii protestante, concepută totodată'ca un mijloc de a surprinde omul real, luptătorul, omul simplu, omul de rînd, această cultură va păstra de-a lungul întregului secol de aur o orientare generală în acelaşi timp religioasă, populară şi naţională. Cînd, către 1660, ideile şi stilurile clasicismului francez vor pătrunde în Ţările de Jos, ele vor rămîne simple elemente exterioare, decorative, episodice : articole de import şi nimic mai mult. Cît despre puritanism, influenţa «cestuia a fost mai ales indirectă, în sensul interiorizării. Treptat, o linie de demarcaţie destul de netă va separa tendinţele populare, sălbatice, energice ale sufletului neer- bindcz de tendinţele sale formaliste, pompoase, emfatice. Primele corespund imaginii reale a burghezului din Ţările **de** Jos ; celelalte, imaginii pe care acesta* proaspăt îm-

bogăţit, năzuia să o întruchipeze. Primele ne trimit spre, baroc ; celelalte, spre gustul epocii lui Ludovic al XlV-lea. Per chiar şi aşa, în clasicismul puritan, neerlandezul din,, marea burghezie se concepea el însuşi nu atît în ipostaza regală exaltată de arta franceză, cît în cea eroico-antică reprezentată de *cwis romanus.*

Poate că toate aceste contradicţii explică acea absenţă a unui „stil", în sensul cel mai deplin al cuvîntului, cari â fost reproşată societăţii neerlandeze din secolul de aur, şi care a împiedicat-o să se exprime, prin opere viabile, în artele materiei dure : sculptura, arhitectura[1]. în schimb, artele în care a excelat, şi care au fixat ceva din existenţa ei profundă, sînt artele cu o deschidere mai directă spre viaţa interioară... spre viaţa de *interior,* artele căminului familial : poezia, muzica, pictura.

Pictorii ?■

„Nu există, fără îndoială, nici o altă ţară în lume,. , scrie Parival, care să aibă atîţia pictori şi atîtea tablouri excelente." [2] Istoria oferă puţine exemple de generaţii atît de bogate în mari pictori cum a fost, în Ţările de Joşy generaţia anilor 1595—1625. Van Goyen se naşte în 1596 Albert Cuyp în 1605 ; Rembrandt în 1606 ; van Ostade în" 1610 ; cei doi Both în 1608 ; van der Helst în 1613 ; Metsu în 1615 ; Ferdinand Bol în 1616 ; Terborch în 1617 ; Wouwermans în 1619 ; Potter în 1625 ; Jan Steen în 1626; Şi toată această extraordinară explozie de talente se produce aproape în 'întregime în provincia Olanda, a cărei întindere abia dacă e cu ceva mai mare decît cea a departamentului francez Pas-de-Calais : Leiden îi dă lumii pe Rembrandt, van Mieris, Jan Steen ; fîaga pe Potter, van Ravesteyn, van Goyen ; Delft pe De Hoogh şi ,pe Vermeer; Dordrecht pe Cuyp ; Haarlem pe van Ostade,

Brouwer,

2
4
3

Wwuvmmans[3]. Amsterdam e o – adevărată colonie de ph'lttrl...

în ciuda diferenţelor dintre şcoli, opera acestor ar- **Hţt I c** uimitor de omogenă, trăsăturile ei esenţiale fiindu-i **Imprimate** de rolul social pe care l-a îndeplinit. Burghe- ih»l în ascensiune îi plăcea să se înconjoare de obiecte de **IUN,** odinioară apanaj al nobililor şi al Bisericii. O împin- **Srtt Iu** aceasta şi o necesitate de ordin economic, la care mdlfel ne-am mai referit : nevoia de a găsi posibilităţi **di*** Investiţie a beneficiilor realizate din comerţ, nevoie **curo** a determinat, în mare măsură, caracterul şi dezvol- **IMICH** civilizaţiei secolului de aur şi care a dat naştere, llmp de mai multe generaţii, unei cereri considerabile pr piaţa bunurilor de consum. Or, structura şi morala uocl<‘tfiţii limitau alegerea acestora în special la ceea ce **•irrvea** confortului şi împodobirii locuinţei.

Pentru burghezul „neerlandez din secolul al XVII-lea, Inbloul e o mobilă. O mobilă a cărei funcţie o face de neînlocuit : aceea de a acoperi suprafeţele goale, de care neer- lundczii au oroare. în acelaşi timp, tabloul, mai ales dacă **r** vorba de un portret sau de o scenă de interior, măguleşte iirgoliul cam naiv al parvenitului. în 1633, proprietarul ,, locuinţei senioriale” din Edam cere unui pictor să-i imor- Ullzeze pe pînză trupul mătăhălos, de care e nespus **de** iidndru : la patruzeci şi doi de ani cîntăreşte peste 450 de livro ! J. Molenaer face portretul unui armator înconju- lul do întreaga sa familie şi arătînd cu degetul spre cele nouăzeci şi două de corăbii din port care îi aparţin. Pe hi 1675, un librar înstărit din Amsterdam avea în casă im mai puţin de patruzeci şi unu de tablouri iar cazul lui **nu** constituia defel o excepţie, deşi la această dată tîrzie IttplNoriile începuseră deja să facă tablourilor o redutabilă concurenţă. s *

Pînă către 1660, chiar şi cel mai mărunt prăvăliaş ţine NA-şl aibă tablourile sale, pe care le atîrnă în toate odăile. Put fl văzuţi şi ţărani cane cheltuiesc în acelaşi scop două plnă la trei mii de

m
*

florini. Cu toate acestea, nimeni nu e conştient de faptul că ar încuraja astfel dezvoltarea unei arte. Imensa majoritate a amatorilor de pictură nu-şi dau seama la ce extraordinară perfecţiune ajunsese şcoala naţională. Cercul preţios şi totuşi avizat din Muiden îl desconsidera pe Rembrandt. Membrii lui nu-l recunosc decît pe Rubens, un flamand.

În ochii patricianului, ai burghezului bogat, pictorul * e un furnizor ca atîţia alţii. Nu se practică mecenatul. Amatorul comandă tabloul şi îl plăteşte ; se pare că cele patruzeci de pînze cunoscute ale lui Vermeer au fost toate lucrări de comandă. în cel mai bun caz, unui artist pe care şomajul sau risipa l-au adus în pragul sărăciei i se poate acorda un împrumut ; condiţiile sînt însă draconice. Rembrandt a trecut nu p dată prin această experienţă dură, datoriile lui faţă de Cornelis Witsen ridicîndu-se pînă la suma de 4 04)0 de florini. Imposibilitatea de a restitui banii însemna falimentul sau sechestrul, chiar dacă artistului nu i-ar mai fi rămas altceva decît să moară de foame. Nu atît negustorii de tablouri, care îi ofereau pictorului preţuri de jaf, cît creditorii săi, patricienii din Amsterdam, au fost cei care l-au ruinat pe Rembrandt şi i-au grăbit sfîrşitul. Pieter van Laar a fost împins la sinucidere ; mizeria a făcut din Hercule Seghers un alcoolic incurabil ; Frans Hals, Ruysdael, Hobbema au ajuns mai devreme sau mai tîrziu la azil ; deşi a pictat cinci sute de tablouri, Jan Steen a rămas sărac ; cînd a murit, Vermeer îi datora 600 de florini brutarului...

în schimb, pictorul se integra, fără conflicte esenţiale, în ordinea socială. Nimic nu e mai străin de mentalitatea acestor vremuri ca revolta artistului neînţeles sau ca voinţa exacerbată de originalitate. Pictorul caută să utilizeze, bine sau foarte bine, o tehnică în fond artizanală, pe care a deprins-o în anii de ucenicie, dar asupra naturii profunde a căreia nu se interoghează defel. Pictorii formează o ghildă, în care pot intra parcurgînd treptele obişnuite : mai întîi ucenici la un meşter, care îi pune

NA măture prin atelier şi să spele pensulele; apoi calfe, În scama cărora e lăsată zugrăvirea fundalurilor din tablourile meşterului, a cîte unei figuri secundare – meşterul rezervîndu-şi figurile principale – sau executarea utiul tablou după schiţele făcute de acesta. în sfîrşit, ajunşi ol înşişi meşteri, pictorii vor deveni furnizorii unei pieţe, IM preţurile dictate de legile generale ale comerţului. Me- •orln ca atare nu se bucură nici de faimă nici de vreo preţuire deosebită.

Ghilda pictorilor e o ghildă modestă. Deşi în ochii opiniei publice trecea, în general, drept un individ cam neserios, odată intrat în ghildă pictorul se elibera de sentimentul că e o fiinţă aparte, că ţine de o categorie ieşită illu comun : sentiment pe care un neerlandez din vremea IU'IK'II nu l-ar fi încercat fără o oarecare jenă. Gustul predominant al compatrioţilor determina, în mare măsură, Mustul personal al artistului: erau preferate armonia îlesenului, bogăţia culorilor; era detestat sentimentalismul şl, îndeosebi, misticismul. Ceea ce numim astăzi realismul marii picturi olandeze nu reprezintă decît reflexul iiceslol strînse legături dintre pictor şi societatea în mij- Im ul căreia trăia.

Existau negustori de tablouri, prăvăliaşi care făceau oficiul de intermediari între pictor şi clientelă. Tablourile vindeau însă şi la iarmaroace, la chermese. Ieftină, marfa nlrAgcu cumpărătorii. Cu toate că, în valoare absolută, preţurile ni se par destul de ridicate, ele erau mult mai mici ilwcll. tn Belgia spaniolă şi nu încape îndoială că acest hielor economic a favorizat dezvoltarea şcolii olandeze. Ijliino sute de florini pare să nu fi fost un preţ excesiv |ienlru un tablou de dimensiuni medii. Van Mieris a roiul 1 200 de florini pentru tabloul său *Femeie la fe- f i'ii ittră.* Fără doar şi poate că afacerile se încheiau însă ilo multe ori la cifre şi mai scăzute [4].

Plastica, tentele nudului nu prezintă nici un interes. Mlngurul tip uman care merită atenţie e cetăţeanul, omul În costumul său autentic, omul ca prezenţă cotidiană. în

această privinţă, ruptura cu Renaşterea e totală, şi mat M ales cu Italia, de la care s-au învăţat totuşi multe lucruri. Numeroşi pictori olandezi continuă să-şi facă pe-^ lerinajul la Roma, unde studiază mai cu seamă arta peisajului, evitînd temele eroice. Pe pînzele cu care se întorc de aici au zugrăvit o ţărancă cu urciorul, un vînzător ambulant, un păstor, o turmă ; tipuri vii, luate din spectacolul străzii, asupra cărora se revarsă lumina şi căldura unui soare pe care olandezii nu îl au la ei acasă. Alegoria,., mitologia, simbolul ca şi procedeele zise academice joacă în pictura olandeză un rol cu totul secundar : deseori, ele lipsesc cu desăvîrşire. Nici chiar peisajul nu mai lasă acea impresie de foire cosmică pe care o găsim la Brue- , ghel. În tablourile cu ţărani ale lui van Ostade, peisajul e- doar un cadru în care e plasat omul, o invitaţie discret^ la descifrarea personalităţii acestuia. Către 1600, eforturile^ se concentrează în principal asupra elaborării, formelor' şi culorilor, asupra repartizării decorative a suprafeţelor. Treizeci de ani mai tîrziu, contururile se estompează, sînt, urmărite efectele monocromatice. Tensiunea profundă s-a accentuat. în jurul lui 1650 însă, îşi face apariţia un anume gust al teatralului. Sporadic, pictorii încep să-şi îndrepte din nou gîndul spre antichitate. Începînd din acest,' moment, evoluţia şcolii olandeze se înscrie pe o traiectorie descendentă. Ochiul a cîştigat totuşi mult în rafinament a învăţat să sesizeze reflexele materiei, să drapeze ţesăs; turile somptuoase ; sclipirea accesoriului e menită să evoofrt esenţialul ; apelul la sensibilitatea spectatorului devimţ mai insistent. După moartea lui Rembrandt, tradiţia tete* nică se continuă ; ultimul sfert de secol marchează în$i declinul unei arte. Succesul de care se bucură pînzele un^ de Lairesse e un prim semn.

Formele acestei arte au înflorit într-un număr **re-** strîns de genuri, dintre care principalul, socialmente vorbind, a fost portretul : cererea era enormă ; se pare 0 numai în atelierul lui van Mierevelt s-ar fi executat **cinei**

mll de portrete. Se întîmpla şi ca unul şi acelaşi portret ** fie comandat în mai multe exemplare : psihologia cum-râtorilor nu se deosebea prea mult de cea a clienţilor «Ir ustăzi ai fotografilor ! La fel stăteau lucrurile şi în Fiimţu. Peisajul, graţie jocurilor de nuanţe pe care le permite imensul cer olandez, constituie modul de expresie prin excelenţă liric. Cît despre pictura numită „de gen”, «vtntul ei iniţial se datorează Reformei, care condamna orice reprezentare a divinului. Scene de interior, chermesé, nnhirl moarte vin să înlocuiască acum coborîrile de pe cruce de care bisericile nu mai aveau nevoie, răspunzînd **ani** fel aspiraţiilor profunde ale unei societăţi noi. în acord cu ucecaşi tendinţă şi profitînd de aceleaşi împrejurări **M*** «firmă caricatura, umorul, ironia. Tablourile înfăţi- |lnd oraşe, porturi, bătălii navale, marinele- exprimă şi «•!♦*, În felul lor, această conştiinţă colectivă. Cel care, pornind de la teme biblice, va recrea o pictură religioasă MllMptată sufletului protestant, va fi Rembrandt.

Gravura, socotită – nu fără o oarecare îndreptăţire – **см** (irta cea mai tipică pentru secolul al XVII-lea olandez, urmează un drum asemănător. Numărul lucrărilor reali-Mte În această tehnică e considerabil : portrete^ serii de lipul ..muncile anotimpurilor”, scene de gen, peisaje şi, HiHl ales, tablouri sau caricaturi pe subiecte din actualitate, liialo prezentate fie pe foi volante, fie în.albume, fie ca **IIIIMII** aţii la pamflete sau la opere literare, cum sínt de pildă giavurile lui van dér Venne la poeziile lui Cats. Gravura por pasul cu toate manifestările vieţii naţionale, figura- wu plastică dovedeşte o mare aderenţă la experienţa imediată Prin unele aspecte, gravura acestei epoci se apropie fotografia de ziar din zilele noastre. Ea reflectă toate ml'.a m ile istoriei politice şi militare, exprimînd, într-un mod >1 mai direct decît pictura, formarea conştiinţei de Nliie a naţiunii. în operele unora din reprezentanţii săi, gruvuru se ridică la

valoarea marii arte ; la alţii, ea ră- Hilhr Iu nivelul unei imagini de Epinal. Gravorii populari

folosesc vreme cît mai îndelungată aceleaşi plăci, limitîndu-se la a modifica doar figura principală. De unde aerul naiv şi demodat al multora dintre ilustraţiile la pamflete şi la cărţile ieftine.

Muzicienii

Ţările de Jos aveau o veche tradiţie muzicală. Şcoala „flamandă” din secolele al XV-lea şi al XVI-lea se făcuse cunoscută nu numai în Franţa ci şi în Italia, unde influenţa ei, graţie unor artişti ca Clemens non Papa[IX], se exercitase în chip vădit asupra unui Palestrina, la începuturile perioadei de mare avînt al muzicii autohtone. Reforma dăduse o lovitură acestei tradiţii. După 1600 nu mai apare nici un nume de răsunet. Continuă să existe totuşi o intensă viaţă muzicală colectivă, un gust pentru muzică adînc înrădăcinat şi. în ansamblu, sigur, caracteristic acestei societăţi altfel prea puţin preocupate de artă în sine. Burghezul secolului al XVII-lea a ştiut să-şi integreze înclinaţia naturală civilizaţiei pe care şi-o făurise.

Îmbrăcînd forma cîntecului, muzica reprezintă pentru el în primul rînd un liant social. Aşa cum am văzut, nu există sărbătoare în familie, nu există solemnitate publică la care să nu se cînte. Snobii strîmbau din nas la astfel de melodii : nu că ele ar fi fost demne de dispreţ, dar ţineau încă de vechiul fond medieval iar amatorii de stil italian ori francez nu erau sensibili la farmecul lor elementar.

Ţi-am dat bună seara, drăguţa mea Joosje,
Cutiuţa mea cu acadele,

IX Compozitor flamand din secolul al XVI-lea : porecla i se dă* duse pentru a-l deosebi de poetul Jacobus Papa. (N. tr.)

NArutft-mă, sîntem singuri..?
.Te alint spunîndu-ţi sufleţelul meu,” alinarea mea, comoara mea. Ml U jur, pe blana pisicii unchiaşului Lubberts, val I Vai ! că te-am păcălit ![5]

Cu pretenţiile lor naive, cu textele lor adesea moralizatoare sau dimpotrivă aproape obscene, asemenea cîn-(reo de dragoste n-aveau cum să placă obişnuiţilor cercului din Muiden, ale căror stihuri imitau preţiozitatea de În Hôtel de Rambouillet. Pentru membrii cercului, Huylicns a compus, în franceză sau în italiană, mai multe din rmnimţele pe care le-a reunit în *Pathodia :*

Martori tăcuţi ai tainicelor visuri, Stejari
stufoşi şi voi, adînci abisuri, Ce-atîtea
veri privit-aţi cu-ncîntare Şi mîndri-aţi
fost de dulcea-mi desfătare, Să n-
aşteptaţi să mă mai poarte pasul Unde
nu-i dragoste ca să-mi audă glasul...

Încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea luaseră fiinţă, În mai multe oraşe, societăţi muzicale care cunoscuseră o lliaru dezvoltare după armistiţiu. Societăţile îşi recrutau membrii din toate clasele sociale. Două dintre aceste *i'tdlcgia musica* – cel din Arnhem, fondat în 1591, şi Nnvletatea Sfînta Cecilia, creată în 1631 la Utrecht de către notabilităţile oraşului – s-au bucurat.de o reputaţie dt'ofiebită. Societatea muzicală din Amsterdam s-a înfiinţat abia iu 1634.

Societăţile erau formate din cincisprezece pînă la două- de persoane, care se întruneau pe rînd acasă la fiecare tllnlre ele pentru a se exersa în cîntul sacru şi profan, monolite sau polifonic, mai rar în muzica instrumentală. Cu vremea, municipalităţile au început să se intereseze de m't'Nle reuniuni, punînd deseori la dispoziţia societăţilor un local. Societatea îşi avea blazonul ei, la fel ca şi o ghildă. Hiatului impunea o minimă disciplină, veghind la regula**ritatea cu care trebuiau să se ţină şedinţele: şi la păstrarea unei atmosfere sobre : o discuţie prea violentă sau o**

ceartă erau pedepsite cu o amendă de 4 pînă la 8 florini; cel care lipsea făr^ motiv trebuia să ofere, pentru a fi iertat, o sticlă din ’ cea mai bună băutură din pivniţei proprii. Exerciţiul muzical se închidă cu o petrecere amicală. La unsprezece, fix însă un slujitor începea să strîngă paharele, să şteargă mesele ; era semnalul la care oame£, nii se ridicăU sa plecă, nu înainte de a fi măsurat, pentrú ca totul şă fie în buhă rînduială, cît vin mai rămăsese în fiecare sticlă.

Societăţile ţineau uneori şedinţe extraordinare, la care îşi dădea cohcürsul, în afară de cor, şi o mică orchestră.' Cîţivâ violonişti, *ce* urmau şă acompanieze vocile înaltă, şi uh clavecinist se şţrîhgeau. laolaltă sub conducerea maestrului capelei locale. Concertele propriu-zise însă, cu intrare plătită Şi deschise publicului larg, au rămas prac*.. tic necunoscute în Ţările dé Jos pîhă în secolul al XVIII-leat (exceptând poate acele forme hibride prezentate în „múf sicoş”). în schimb, în unele oraşe fuseseră constituite oM chesţre municipale. Grohiñgen îşi avea încă din 1617 or-' chestrâ sa, ai cărei membri purtau uniformă. La Utrecht şi în alte localităţi, trîrnbiţaşii din corpul de gardă cîntaU o ora pe zi fii piaţa primăriei.

Iniţial, Biserica reformată nu admise.se în desfăşurarea liturghiei decît muzica vocală. Această austeritate stârnise, încă dé la începutul secolului al XVII-leă, o serié de proteste. Către 16’40, sub presiunea opiniei publice, a fost reintrodusă orga. Predicatorii i-au descoperit imediaţ utilitatea. în anumite zile, organiştii erau invitaţi să dea recitaluri, destinate săr-î îndepărteze pe credincioşi de & frecventarea acelor „músicos” de care am mai vorbit. Uneori, după terminarea slujbei religioase sau cu ocazia marilor şârbătQri, dădeau şi concerte

extraordinari : corul, cinta psalmi, fíe pé melodia religioasă tradiţională, fi» ■ transpuşi pe melodii profane;

Cele cîteva personalităţi al căror nume ilustrează isţiti'ln muzicii neerlandeze a. epocii provin, toate, din rîndul oi ipiniştilor : Willem, organistul de la Biserica Nouă din AniNtcrdam ; Joan du Şart, din Haarlem ; Henri Spaen,’ din Dordrecht, acesta din urmă atît de preţuit încît ora- ţul l- n plătit cu 100 de florini muzica pe care o compusese pentru un psalm. Iar lui Swelinck, organistul de la Bisericii Veche din Amsterdam, pe care Vondel îl numea „Plux'nix al muzicii”, un grup de cetăţeni de vază ai oralului, vrînd să-i acorde un ajutor financiar, i-au dăruit mintfl 200 de florini, dar nu în bani lichizi, ci în titluri de iun 14 : donatorii investiseră pur şi simplu suma respectivă În propriile lor întreprinderi, pe numele muzicianului; în tleeiire an, ei îi comunicau acestuia cu cît îi mai sporise liv«T<’n, în funcţie de cursul Bursei-

Mi ci grupuri de muzicanţi ambulanţi străbăteau ţara; rlnlnu în sate, la chermese, la.nunţi, îşi închiriau serviciile Imlrrtgostiţilor amatori de serenade. Mulţi pictori au creionul silueta lor pitorească, mizeră sau burlescă, şi instru- inentele ciudate pe care le foloseau, pe lîngă fluieraş şi luth : bombas-ul, o vioară mare cu o singură coardă, avînd ilrt'pl cutie de rezonanţă o băşică de porc ; draailer-ul, uni tul de flaşnetă portativă.

Capitolul XIX

IITERAIURA

„Retorii”

Neerlandezii sînt versificatori neobosiţi. De la urările sau dedicaţiile pe care le aştern în albumul unui prieten pînă la textele nenumăratelor cîntece ori la inscripţiile, ironice sau bombastice, de pe clădirile publice, versificaţia invadează existenţa cotidiană, alimentează memoria oamenilor cu ritmuri şi imagini pe care fiecare se laudă că le poate folosi cînd împrejurările o cer. Schimbul de versuri e una din formele pe care le îmbracă relaţiile sociale, chiar în rîndurile burgheziei modeste. Fiecare oraş îşi are poeţii săi, cunoscuţi ca atare, uneori de o reală valoare. în privinţa numărului lor, Amsterdam deţine întîietatea, urmat de Dordrecht. Versificatori de profesie stau la dispoziţia amatorilor mai puţin dotaţi. Erudiţii-compun versuri în limba latină iar Academia din Amsterdam acordă anual un premiu pentru poezia scrisă în latineşte.

11 foarte veche instituţie, cea a „camerelor de reto- i menţine aceste tradiţii. Provenite din asociaţii me- ilh'vnle cu caracter mai ales religios, „camerele[44] deve- iihorn cu timpul nişte „societăţi amicale[44] ai căror membri ‘ic exersau în materie de poezie, organizau concursuri llli’i lire», făceau teatru de amatori. Umaniştii dişpreţuiau m **HMIO** rămăşiţe dintr-un alt veac, care perpetuau gusturi ilrmudubc, şi îşi bateau joc de improvizaţiile stîngace ale membrilor lor, oameni cumsecade dar lipsiţi de orice cul- hii A literară. Şi totuşi, pe la 1600, exceptînd nordul şi estul (Ai II. i,camerele de retorică[44] se aflau încă în plină activi- hih’, jucînd un rol social de necontestat.

În fiecare oraş, ba chiar în fiecare sat există o astfel ih* .«cameră[44]. Reuniunile se ţin la han sau într-un local | **IUH** la dispoziţie de municipalitate. „Camera[44] are un sfînt pHiIrctor şi o sfîntă protectoare, o deviză, un sigiliu, un Mlndnrd şi o floare sau un arbore simbolic de la care îi vine şl numele. Cele trei „camere[44] din Leiden se numesc **1** *'nltlirrnşa albă, Crinul portocaliu* şi *Palmierul;* cea din Alkmnar, *Laurul verde ;* „camerele[44] din Schiedam, *Tranilii/h ul roşu* şi *Smochinul.* Un preşedinte şi cîţiva decani il<» \ irslă se ocupă de organizare, convoacă întrunirile, răs- puml de gestiune, încasează amenzile. Căutînd să-şi asi- tfiiir .sprijinul şi bunăvoinţa celor puternici, aceştia aleg ilr» »’uri ca preşedinte de onoare al „camerei[44] un nobil ori un palrinan pe care îl cinstesc cu titlul de „Prinţ[44], dacă mi chiar de „împărat[44]. Camera îşi are poetul său oficial, ăic/ur/d, însărcinat cu redactarea diplomelor acordate ca Iii miiI şi cu compunerea^pieselor pentru anumite ocazii **MHIi** nmo. Cînd „camera[44] montează un spectacol, „factorul[44] illnlnbiiie rolurile şi asigură regia. în atribuţiile lui mai Inliă şi aceea de a preda celor mai tineri dintre membri (tirlorif*a[u], adică regulile versificaţiei[1]. „Camera[44], avea şi im bufon, „prostul[44], îmbrăcat, potrivit unei vechi tradiţii, Inir un costum galben şi verde sau albastru şi alb, cu ilungl negre, şi ale cărui glume, de un gust mai mult **MAU** mai puţin îndoielnic, însufleţeau reuniunile. La mani-

testările publice, „retorii” îşi puneau o uniformă : la \ Middelburg, de pildă, o togă roşie brodată cu blazonul ‘ „camerei” şi cu devize ţesute cu fir de argint.

Reuniunile aveau loc duminica, după liturghie. Se bea*.’ vin şi bere şi nu se vprbea decît în versuri, chiar şi atunci*’ cînd era chemat băiatul care servea. Nota de plată ^rai' redactată tot în versuri. Regulamentul „camerei” inter-, zicea confraţilor să joace cărţi, să înjure, să-l pomenească: pe diavol (lucrul era îngăduit doar în cîntece), să murdărească pereţii şi să aducă prostituate.

Travaliul „poetic” consta în exerciţii de compunere': rondeluri, balade, cîntece, palindromuri, versuri ambigue şi tot' soiul de alte acrobaţii lingvistice, care de care mai rafinate, de felul celor amintite în manualul lui Matthys de Casteleyn. Alteori se pregătea un spectacol dramatic: ‘ o farsă sau o „soţie” de tip medieval ori o „moralitate”, alegorică, adesea inspirată din actualitate. Ceea ce se ur* mărea era nu atît provocarea unei emoţii inedite, cît delec- tarea spectatorului cu lucruri pe care le cunoştea foarte» '’ bine. Piesele nu aveau decît rareori mai mult de două, trei . sau patru personaje. Comicul rezida mai degrabă în mimică ». decît în subtilităţi de spirit ori de limbaj [2]. Treptat s-a răs^ Î pîndit obiceiul de a se juca şi comedii sau tragedii de. 1 factură modernă. Preferinţele spectatorilor de rînd con-l tinuau însă să se îndrepte spre genurile vechi. f

La chermese, la Paşti, la Rusalii, la unele sărbători deo* sebite, retorii se produceau în public. Cu cîteva luni îna^ inte ei invitau celelalte „camere” din regiune să participe lai un concurs : se precizau subiectele care urmau să fie tra-! täte (de pildă : „dragostea e temeiul tuturor lucrurilor”^ numărul şi natura versurilor cerute concurenţilbr. Se premiau însă şi podoabele, blazoanele, ba chiar şi fanfarele „camerelor” aflate în întrecere. Premiile constau în obiecte de aur, de argint, de cositor: cupe, sfeşnice, pipe. t Uneori se organizau concursuri de improvizaţie : un mem- j bru al juriului, punea întrebările ;

poeţii, stînd jos, cu cîte.'j

» foaie de hîrtie pe genunchi, dădeau răspunsurile în vtTiturl. Cel care termina primul obţinea premiul. Serba- 10« atrăgea o mare mulţime de oameni şi se desfăşura cu un anume fast: cortegii, numere muzicale, scene în aer liber, tribune. Municipalităţile se îngrijeau de găzduirea l*U»rilor invitaţi, contribuiau la finanţarea festivităţilor[3]. O loterie, uneori în beneficiul spitalelor oraşului, sporea Mh'Mcţla solemnităţii.

în cursul primelor trei decenii ale secolului, importanta camerelor de retorică de la oraşe a scăzut consi- dnrubil. Multe au dispărut. Către 1660, „camerele” mai puteau fi întîlnite doar la sate şi chiar şi aici ele îi păreau Nitul străin ca Parival un fel de anacronisme pe cale de dtapuriţie [4].

Istoria celor două „camere” din Amsterdam e semnificativă. Cea mai veche dintre ele, *Trandafirul sălbatic,* întemeiată în 1517, se opunea celei numite *Levănţica ulbA,* creată de către emigranţii brabantini şi flamanzi. Cftlrv 1614, conflictul devenise atît de acut, îneît unii- membri ai *Trandafirului sălbatic* au preferat să se retragă. La vremea aceea, camera număra în rîndurile ei mul mulţi'cărturari dornici să scuture inerţia tradiţiei şi «A deschidă cercul spre suflul proaspăt al umanismului : llooft, Bredero, Vondel, Samuel Coster. în faţa pericolului d<‘ sciziune care ameninţa *Trandafirul sălbatic,* Coster a luat, în 1617, iniţiativa de a grupa elementele cele mai dinamice ale asociaţiei într-o „Academie” care s-a separat definitiv de camerele de retorică.

Instalată într-o baracă de seînduri, pe un teren cumpărat de la municipalitate, în centrul oraşului, Academja Iul Coster a fost inaugurată în 1618 prin reprezentarea tragediei *Moartea lui Wilhelm de Orania.* Uh acord încheiat cu eforii orfelinatului municipal încredinţa acestora ad-, mlnistrarea financiară a Academiei ca şi... beneficiile, care nu ujuns rapid să constituie o rentă în valoare de circa o mic de florini. Coster urmărea nu atît abolirea tradiţiei rol orice, cît înnoirea ei. El înţelegea să ofere burgheziei amsterdameze o instituţie culturală

demnă de ea, orientat! spre sursele literare clasice. Proiectul iniţial prevedea organizarea, în acest cadru, a unor cursuri de istorie, de filozofie, de estetică. Spiritul „Academiei” înclina spre „libertinism”. Consiliile bisericeşti au protestat, municipalitatea a reacţionat violent. în cele din urmă, scîrbit, Coster s-a retras în 1623. Instituţia pe care o crease era pe cale să devină primul teatru din Ţările de Jos. Se jucau aici piese de Coster, Vondel, Hoogendorp, reprezentanţi ai şcolii clasice rieerlandeze, dealtfel mai degrabă barocă de- cît clasică, în sensul pe care îl dăm astăzi termenului. Cele două „camere” nu puteau lupta cu un asemenea adversar ; în 1635 ele s-au autodizolvat şi s-au afiliat Academiei,

Teatrul şi actorii

La această dată Coster murise iar baraca sa de Iernii, ameninţa să cadă în ruină. în 1637, administraţia orfelinatului hotărăşte să investească 20 000 de florini într-o nou! construcţie, din piatră. Ridicat în scurt timp, în ciuda ' dificultăţilor create de consiliile bisericeşti, noul teatru i e inaugurat prin reprezentarea piesei *Gysbrecht van Aems* tel* de Vondel, dramă ce exaltă măreţia Amsterdamului, Clădirea cuprinde o sală înconjurată de două balcoane de loji, care se pot închide printr-o perdea : procedeu co- – mod, favorizînd episoade galante. O scenă foarte largă, fără instalaţie de lumini, mărginită lateral de doi pereţi simbolizînd două închisori, se îngustează în fund, în jurul unui tron aşezat pe un piedestal, sub un baldachin cu pilaştri. De o parte şi de alta a acestuia, două mici patrulatere încadrate de coloane reprezintă încăperile unei locuinţe. Centrul scenei, vast, fără decoruri, figurează un loc nedefinit, unde se desfăşoară momentele esenţiale ale acţiunii. Sub nivelul scenei se grupează orchestra – trom-

Iwlft, bus, vioară, luth – care acompaniază piesa sau cîntă
II mii racle. în anumite privinţe, cadrul acesta ţinea încă de liiillHin evului mediu tîrziu. în 1664 clădirea a fost însă l'i'hiivală şi modernizată : scenografia s-a perfecţionat, »renii a fost adîncită, creîndu-se astfel posibilităţi de divei ni licăre a perspectivei; au început să fie folosite „ma-ţlnAili”.

Sursă importantă de venituri pentru orfelinat, teatrul u devenit în curînd obiectul unei atenţii susţinute din par-U’ii municipalităţii. Paralel cu dreptul pe care şi-l rezerva-•ri'rt de a cenzura, într-o anumită măsură, programele, •' forii instituiseră şi un veritabil monopol comercial al loidrului pe care îl administrau. Aşa se explică faptul că În Amsterdam trupele de actori străini aflate în trecere «»iiiu rare.

Pînă în 1658, Amsterdamul va rămîne singurul oraş cu h'iitru permanent din Ţările de Jos. La această dată se con-ul ruieşte unul şi la Haga. în 1664, tot la Haga, un bogat negustor de lemne pune să fie transformată sala unde se practica jocul cu mingea în scopul de a face din ea o operă „de dimensiuni obişnuite, între 30 şi 32 picioare lungime” [5] : aşezămîntul a dăinuit aproape patruzeci de ani. Clnd teatrul nu are o clădire proprie, se joacă într-un cort, într-o sală închiriată, publică sau particulară, într-un lningar, într-un poligon de tir, într-o armurerie, ba chiar şi În refectoriul unui spital unde, pentru cîteva sute de florini, un tîmplar meştereşte o scenă şi cîteva bănci. Locului e închiriat pe o perioadă care coincide cu durata uimi iarmaroc sau a unei chermese, uneori şi mai mare : ne la 1660 întîlnim, în oraşele importante, trupe care au încheiat contracte de închiriere pentru şase săptămîni sau, În mod cu totul excepţional, pentru şase luni.

Cu toate acestea viaţa teatrală a ţării era extrem de săracă. Chiar şi la Amsterdam teatrul nu era deschis decît cîteva luni pe an, timp de două zile pe săptămînă. Opoziţia Bisericii faţă de această formă de divertisment nu a slăbit niciodată şi a creat o situaţie moralmente puţin favorabilă

dezvoltării artei dramatice. Biserica făcea presiuni asupra < municipalităţilor, obligîndu-le să ia măsuri restrictive şi u vexatorii. Reprezentaţiile erau interzise de Paşti şi de Crăciun, în zilele de predică, de doliu public; în anii ’de foamete sau de război : toate pretextele erau binevenite, în plus, fiscul municipal îi storcea de bani pe bieţii oameni care, îndrăgostiţi de. meseria lor, continuau totuşi să monteze spectacole. . _

După ce şi-a cumpărat un bilet de la casierul instalat la intrare, spectatorul intră în sală şi se îndreaptă, străbătând un culoar lateral sau central, spre locul pe care i-l indică Jbiletul. S-ar putea să îl găsească ocupat: nu e exclus ca, din dorinţa de a,-şi spori beneficiile, administraţia să-l ii vîndut de două ori. Ghinionistul îl interpelează pe primul ocupant, reclamîndu-şi drepturile. Dacă n-au mai rămas decît cîteva locuri libere, cearta degenerează în pugilat. Pînă la urmă cei doi se înghesuie cum pot pe acelaşi loc. Ó femeie trece printre şirurile de bănci, cu o cană într-o mînă şi un pahar în cealaltă, invitând amatorii să cumpere bere. O vînzătoare de cărţi îşi strigă marfa în gura mare. Spectatorii sparg nuci, mănîncă mere, trag din pipă. Toate clasele sociale se amestecă în această mulţime. Fetele tinere visează la o posibila aventură; femeile frumoase se lasă ' admirate. Hoţii de buzunare s-au apucat de treabă. în loji ca şi la parter, oamenii rîd, se sărută. Actorii răc- nesc din răsputeri ea să acopere vacarmul...

Succesul teatrului din Amsterdam se datorează în parte personalităţii puternice a cîtorva actori, cum au fost Adam Karels Germes, interpret, începînd din 1617, al tuturor rolurilor mari la Academia lui Coster şi profesor de dicţîe la bătrâneţe; sau de Boer, nepotul unui guvernator general din Java, care a preferat libertatea vieţii de actor servituţilor unei înalte funcţii administrative; sau Cornelis Bor, interpretul lui Agamemnon în *Ifîgema* lui Racjne. Nivelul mediu rămînea însă scăzut. Actorii profe- sionişti constituiau la început o excepţie. Apoi numărul lor a crescut, din raţiuni practice : era peste puterile ania- (

Urilor să joace în fiecare săptămînă o altă piesă, aşa cum M obişnuia la Amsterdam. Trupele periodice sau permanente, stabile sau itinerante, dealtfel foarte puţine înainte de 1650, se recrutau din rîndul tuturor profesiunilor : |-uu văzut actori marinari, hamali, bărbieri, librari. Rolurile feminine au fost jucate iniţial de bărbaţi: prima actriţă, Ariane Noozeman, apare, în 1645, într-o trupă ambulantă ; ea nu va intra decît în 1655 în teatrul din Amsterdam. în ciuda protestelor rigoriştilor, noutatea e tril de mult apreciată, încît actriţei i se fixează salariul,' aproape exagerat de mare, de 4 florini şi jumătate pe toară[c]. Trupa îşi împarte beneficiile în două părţi egale f Un* e destinată fondului comun, cealaltă subvenţionării llradlor. La autor nu se gîndeşte nimeni. Vondel n-a btcasat un ban pentru piesele lui.

Jocul se caracteriza prin grandilocvenţă şi platitudine, jurul Iui 1650, majoritatea actorilor erau aproape analfabeţi. Lipsa de personal calificat avea deseori consecinţe bteiire. în 1670, Blasius, care traducea pentru teatrul din Amsterdam o comedie latină, înlocuieşte personajul unui bAt rin tată prin cel al unei bătrîne mame, şi asta pentru ri în trupă nu există nimeni care să poată interpreta un rol tată; în schimb, actorul Baat îşi făcuse o specialitate 4fn rolurile de mamă J Nici trupele străine venite în turneu nu erau cu mult mai răsărite. Saint-Evremond, care tmlslă în 1669 Ia o reprezentaţie cu *Tartuffe* la llaga, con- ulcloră actorii „destul ide .buni în părţile comice, detestabili În cele tragice, cu excepţia unei actriţe foarte bune în huite” [7]. în 1687, Misson asistă, la Amsterdam,’ la un spectacol de operă franceză, mediocru pus în scenă, în cnre cea mai puţin proastă dintre actriţe e o olandeză grasă, interpreta unui rol masculin, care pronunţă destul df bine franţuzeşte deşi nu înţelege o boabă din ce spune.

Prima jumătate a secolului al XVII-lea e epoca de aur n trupelor ambulante de toate naţionalităţile, numărînd

 zece pînà la doisprezece actori, însoţiţi uneori de un scenograf, care străbat întreaga Europă occidentală. în Ţările de Jos e semnalată, încă

din 1598, o trupă italiană la. Leiden. Italienii se întîlnesc însă rar ; de-abia după 1670 numărul lor va creşte întrucîtva. în schimb, trupele engleze frecventează asiduu provinciile centrale şi din nord, vin uneori la Leiden şi la Haga : între 1590 şi 1656 se înregistrează în jur de douăzeci de turnee ale acestora. După 1660, singurii actori străini care vor vizita în mod curent Provinciile Unite vor fi francezii. Prima lor apariţie în Ţările de Jos datează din 1605 [8] ; francezilor le plăcea să joace aici, îndeosebi la Haga unde curtea, care le era foarte favorabilă, îi susţinea : prinţul Mauriciu le acordă permise de liberă trecere ; Frederik Hendrik le împarte gratificaţii ; Wilhelm al II-lea suportă cu generozitate cheltuielile de drum ale trupelor care îi sînt pe plac. Iată de ce francezii, îndată ce sosesc în Ţările de Jos, se pun la dispoziţia curţii ; ei se înfăţişează aici şi cer autorizaţia de a juca. Conflictele de jurisdicţie fac ca lucrurile să se tărăgăneze. în sfîrşit, trupa se instalează în localul pe. care şi l-a ales : de multe ori acesta e Armureria, cea mai mare sală din Haga, măsurînd 112 picioare lungime pe 32 lăţime. Un toboşar străbate oraşul, chemînd lumea la spectacol. Publicul e încîntat de prezenţa actriţelor, lucru obişnuit în companiile franceze. Către 1622, o trupă în care figurează Charles le Noir, Charles Guérin, François Métivier obţine titlul de „Comedianţii principelui de Ora- nia”, pe care îl va păstra, de-a lungul tuturor peregrinărilor sale prin Europa, pînă în 1655. Cîţiva ani mai tîrziu, în 1658, mica sală din Haga rezervată jocului cu mingea va fi transformată în teatru francez permanent.

Publicul neerlandêz aştepta ca teatrul să-i ofere fie evaziunea în lumea visului fie, dimpotrivă, cpmèntariul mai mult sau mai puţin satiric al actualităţii în care era implicat. Cînd şi-au făcut apariţia tragediile, cu regula celor trei unităţi, cu lungile lor tirade, spectatorii nu s-au arătat prea entuziasmaţi, spre marele regret al cîtorva eru-

ci iţi. La începutul secolului, farsa, adesea politică, şi drama de capă şi spadă domină scena. Marii dramaturgi olandezi, Coster sau Vondel, urmează modelul antic dar într-o manieră mai degrabă engleză decît franceză. Se traduc, se Imită dramele elizabethane. Autorul cel mai popular e Jan Vos, de profesie sticlar, a cărui terifiantă *Arian şi Titus* era jucată chiar şi de retori la chermese. Un personaj se prăbuşea pe scenă, un val de sînge ţîşnea dintr-o băşică pe cure actorul o ţinea ascunsă sub mantie. Fabricant de piese dr senzaţie, Jan Vos a devenit un familiar al nobililor din Amsterdam şi directorul teatrului din oraş ; datorită lui nici au fost jucaţi Calderon şi Lope pe Vega, al căror bnrochism răspundea unei înclinaţii profunde a publicului.

În genul grav, neerlandezii îşi extrag multe subiecte din Biblie : *loan Botezătorul, Lucifer,* de Vondel ; *Uci-dcrea pruncilor,* de Heinsius. În 1638, la Haga, o trupă franceză joacă *Cidul.* Publicul are o adevărată revelaţie. Vnn Heemskerck traduce piesa. S-ar părea că s-a lansat un nou curent. în 1639, Heerman traduce o piesă de Mnlret. În 1647, însuşi marele pensionar Jan de Witt tălmăceşte *Horaţiu.* Dar nobleţea şi nuditatea stilului care triumfa atunci pe scena franceză se impun cu greu în Mrrnstă societate burgheză. Influenţa lor asupra dramaturgiei neerlandeze rămîne multă vreme neînsemnată. A font nevoie, pentru ca ea să se intensifice, de eforturile MiM'lotăţii *NU volentibus arduum,* întemeiată în 1669 la Amsterdam în ideea de a promova modelele clasicismului fnmcez. Membrii societăţii publică mai multe lucrări teore- II re sau critice, traduc sau adaptează piese de Corneille, Ra- **ı'lıн»,** Quinault, Molière, le pun în scenă la teatrul muni- i'lpnl. Astfel, între 1680 şi 1700 vor fi reprezentate aproape chiri zeci de tragedii şi comedii franceze. Partida e cîşti- Hhlă ; vechea dramă olandeză încetează să mai existe : fi nnromania care se dezlănţuie pe la 1670 triumfă pe scenă, ttvu cum triumfase şi în vestimentaţie, şi în moda cafelei...

CI ţi va nobili de la curtea din Haga şi unii patricieni rultlvnu cu prudenţă un teatru de societate, recreativ sau

pedagogic. Astfel, în 1605, tinerii Huyghens au jucat, în casa lor, *Sacrificiul lui Abraham* a lui de Beze, în faţa unui auditoriu monden. în 1641, fiicele reginei văduve â Boemiei, refugiată la Haga, au dat o reprezentaţie cu *Medeea* lui Comeille. -

în virtutea unei vechi tradiţii, în „şcolile latine” teatrul era folosit ca mijloc de învăţare a limbilor străine. Erau ■ jucate, îndeosebi cu ocazia distribuirii premiilor, tragedii sau comedii clasice, latine şi chiar greceşti, la care era invitat un public ales ; municipalitatea suporta cheltuielile şi acorda celor mai buni actori o recompensă. Teologii se întrebau dacă asemenea practici nu contraveneau cumva moralei. Curatorii impuneau o cenzură prealabilă. în şcolile unde se învăţa franceza, se jucau din cînd în cînd piese, religioase sau moralizatoare, în această limbă.

Reprezentaţiile dramatice se încheiau adesea cu un balet. Uneori, acestuia îi era rezervat antractul. Provenit ; din tradiţii autohtone – vechile dansuri de chermesă şi divertismentele practicate în camerele de retorică – baletul j olandez nu a suferit influenţe străine pînă în secolul al XVIII-lea. Temele coregrafice le reproduceau pe cele ale ,; horelor ţărăneşti, populare, şi chiar ale dansurilor marinăreşti, cu acompaniament de cimpoi.

Cît despre operă, aceasta a pătruns la Haga către mijlocul secolului, adusă de trupe franceze, dar nu s-a mai răs- pîndit şi în alte oraşe.

Scriitorii

Poeţii, romancierii, istoricii secolului de aur sînt conştienţi de faptul că aparţin unei societăţi în care funcţia lor esenţială e aceea de slujbaş ori de neguţător. Mentalitatea lor e cu totul diferită de cea a unui scriitor profe-

nlonist. Versurile sau proza lor nu reprezintă decît un mod da a-şi înfrumuseţa existenţa sau o mărturie

care se vrea plină de învăţăminte folositoare. La cei mai instruiţi dintre el, cultul frumuseţii antice are ceva abstract ; o lume Ideală, eroică, marmoreană, se interpune în spiritul lor între realitate şi scriitură. în *Istoria revoltelor,* **Hooft priveşte istoria mai nouă a Ţărilor de Jos cu ochii lui Tacit.- Orgoliul neerlandezului din marea burghezie triumfătoare a deceniului 1640—1650 se poate socoti pe deplin satisfăcut. Naţiunea însă, în vitalitatea ei complexă, nu-şi află reflectarea în paginile cărţii. Heinsius, personaj influent ţl plin de pretenţii, care întreţine corespondenţă cu mai mulţi scriitori parizieni, e un fel de Trissotin[X]. Realismul banal moralizator, jovialitatea cam grosolană a camerelor de retorică, pînă nu de mult încă active, sau verva poeţilor „vagabonzi" din secolul al XVI-lea exprimaseră mai exact spiritul popular din vremea în care se năştea, anevoie, Republica.**

•Burghezul n-a devenit un tip literar. Literatura n-a IIlut să-l înfăţişeze decît sub falsa strălucire a veşmin- rlor antice sau în imagini caricaturale. Prea strîns legată de idei, într-o epocă în care gîndirea analitică nu era încă mn tură, literatura nu a izbutit çeea ce pictura, artă pură, iubutise în chip strălucit. Cînd încearcă să surprindă realitatea vie, ea nu reuşeşte să freacă dincolo dé anecdotic. Această neputinţă e agravată de faptul că, spre deosebire de pictori, scriitorii aparţin, în general, clasei conducă-toare a societăţii şi sînt de un desăvîrşit conformism polii Ic. Popularitatea poetului Catş ţine mai mult de raţiuni religioase şi morale decît de valoarea lui literară propriu- r În A.

Influenţa barocului englez, italian şi chiar francez se furi* puternic simţită în prima jumătate a veacului. E tradusă, apoi prelucrată *Arcadia* **lui Sydney. De la** *Astreea*

X Personaj din comedia *Femeile savante* de Molière, tipul poetului de salon, preţios şi pedant, în fond ignorant şi ipocrit. (N. tr.)

la scrierile lui La Calprenede şi ale lui Madeleine de Scudery, toate romanele franţuzeşti de succes suscită imitaţii olandeze. Mitologia, alegoria ornează un stil erotic decadent. Se cristalizează astfel un gust poetic şi romanesc, care îi îndepărtează de camerele de retorică pe cei cu veleităţi de spirit. Pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul secolului, forma se închide şi mai mult asupra ei însăşi, alunecînd spre o gravitate afectată, dacă nu chiar spre emfază.

Din mulţimea amatorilor se detaşează totuşi cîţiva autori de primă mărime, a căror operă constituie veritabila literatură neerlandeză a secolului de aur. Amsterdamezul Gerbrand Adriaenszoon Bredero (1585—1618), fiul unui cizmar bogat, obişnuit al cercurilor literare ale oraşului, unde e deosebit de preţuit, n-a primit o educaţie savantă. Faptul că nu cunoaşte latina îl face, poate, să fie mai strîns legat de limba sa maternă şi de poporul care o vorbeşte.

Poporul acesta, viaţa fremătătoare din care creaţia poetului îşi trage seva sînt dascălii de gramatică ai lui Bredero, repertoriul temelor sale, muzele lui. De o puternică originalitate, Bredero, care a debutat ca-pictor, păstrează din prima sa meserie acuitatea privirii, gustul culorilor şi **al** formelor, înclinaţia spre caricatură, truculenţa. Bredero are umor şi elocvenţă ; nu dunoaşte procedeele Renaşterii dar are spiritul ei. Moare la treizeci şi trei de ani, lăsînd **o** operă considerabilă : cîntece de dragoste, populare, satirice, mai multe drame de capă şi spadă, urmate de comedii şi farse a căror perfecţiune dramatică i-a asigurat scriitorului un succes neîntrerupt în Cameră şi apoi la Academie.

Pieter Corneliszoon Hooft (1581—1647) se deosebeşte radical de Bredero. Fiul unui primar al Amsterdamului, Hooft aparţine aristocraţiei „regenţilor”, „libertină” şi umanistă. La şaptesprezece ani pleacă într-o călătorie în Franţa, Germania şi apoi în Italia, unde va rămîne trei ani, cucerit de arta acestei ţări, de peisaje, de limbă. îi citeşte pe Petrarca, Tasso, Guarini. întors în Olanda, stu- **ıllmzA** la Leiden dreptul şi literele ; în 1609 e numit în îlineţiu de guvernator al districtului Muiden. Începînd din **hı'hhî**

moment, Hooft îşi va împărţi timpul între castelul •lin Muiden, din care va face reşedinţa sa de vară, şi Am- •lurtlnm. Hooft are gust şi o dragoste sinceră pentru fru- **IIHIN.** E prietenos şi ştie să se înconjoare de talente pe care i iillura şi experienţa lui le ajută să se dezvolte. La scurtă vininc după întoarcerea din călătorie, încredinţează reto- illifr spre a fi jucată o pastorală de inspiraţie italienească, *llrtinlda,* primită cu destulă răceală de public. în 1614 dă *(lonraerdt van Velsen,* prima tragedie modernă în limba tiirtiuleză, cu care nu înregistrează decît un semi-eşec. O • miirdle, *Warenar,* va stîrni mai mult interes. Mai iz- Imlll decît în teatru e Hooft .în lucrările sale istorice, a ■ An>r proză densă, incisivă, lapidară pînă la obscuritate linft sA se întrezărească modelul latin : într-adevăr, sînt |<HMlni mai degrabă de admirabilă oratorie decît de istorie imiprlu-zisă. Prin corespondenţa sa, Hooft e un Guez de Hiilznc al Ţărilor de Jos. înainte de toate însă Hooft e poet al dragostei mai cu seamă. în cîntecele, în soni l»*h' lui, manierismul nu ucide senzaţia de viaţă, de HilHihlcţe. Obsesia frumuseţii formale, de care autorul e »lAplnlt, aminteşte .Renaşterea italiană, cu rafinamentele ♦-I i'ale mai subtile.

Asemănător în unele privinţe lui Hooft, Constantin IItiynhens (1596—1687) nu are nici atîta armonie nici **HIIIII** fineţe ca acesta. Aparţinînd unei bogate familii din **IIHMII.** doctor în drept, el va fi tatăl savantului Christian lluvidiens. în tinereţe a făcut parte din personalul amba- Midi'lor olandeze din Anglia, de la Veneţia. Din 1626 a ilt'Vi'iiit secretarul stathuderului, funcţie pe care a păşii «I n sub trei domnii succesive. Personaj de vază, în- nih|iirnt de onoruri, spirit deschis, Huyghens se arată în- iHriHil de toate artele, de toate ştiinţele, cu o lipsă de Mfci'lnro care îl face să se simtă pretutindeni la el acasă, **IN** «Hirte ca şi printre burghezi. Opera sa poetică, desigur **iHegnIA** ca valoare, se remarcă prin bogăţia de imagini,

pe care Vöndel o lăuda, prin căutarea expresiei rare.l obscurităţii, a concentrării cu orice preţ. Huyghens t® cearcă să obţină un maximum de expresivitate printr*® minimum de cuvinte. Versurile lui pline,

dense, expl® deează în adevărate jocuri de artificii,' fraza se condensea® .sau se contorsionează, şe revarsă în cascade de cowceţ® Marile teme lipsesc : subiectele sînt luate cel mai ades® din viaţa de toate zilele. *Batava Tempe* **descrie bulevard® Voorhout din Haga în cele patru anotimpuri. Bancheitfl** *costisitor* **înfierează pasiunea frivolă pentru modă şi ® anume lux stupid. Nu trebuie uitate nici cele aproape 38® de improvizaţii în versuri sau epigrame... ®**

Figura lui Joost van den Vondel (1587—1679), ,,prinţ® poeţilor noştri", un Corneille, dacă nu chiar un Shak® speare al Ţărilor de Jos, domină şcoala amsterdamul® Născut la Köln, fiul unui anabaptist din Anyers care ® refugiase pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea la Amstj® dam, unde deschisese un magazin de ciorapi, Vondel, d® tinat să preia succesiunea paternă, a făcut studii puţin® Franceza, germana, latina, ştiinţele le-a învăţat la ma® ritate. Devenit la rîndul lui negustor, Vondel a lăsat eofl ducerea prăvăliei în seama soţjei sale şi s-a consacr® literelor. A început să scrie prin 1612. Ruinat mai tîrjfl de fiul său, s-a angajat în funcţia de contabil al Bă$® de împrumut şi şi-a trăit ultimii douăzeci de ani ai vie® în condiţii materiale foarte modeste. Convertirea la cal® licism, survenită pe la 1614, îl despărţise de prietenii® mijlocul cărora îşi petrecuse tinereţea : Coster, van BaerM de Groot. ' ' ■ j

Fire echilibrată şi blajină, bun cetăţean, prieten de n» dejde, tată şi soţ model, conştiinţă sensibilă la toate fr®> mîntările secolului, tipul însuşi al onestului olandez, Vondel se identifică cu epoca sa. Opera scriitorului pare a fi expresia unei vieţi total diferite, la prima vedere, de ceea « ■ a fost existenţa reală a omului. Adînc împlântată în reali* täte, iluminată de privirea pătrunzătoare pe care Vondel o îndreaptă asupra lumii, hrănită de o solidă cultură,. îlfy

de o mare libertate a limbajului,' ea atinge, îtî le cele mai bune, o dimensiune cosmică. Epoca de aur « l'iovinciilor Unite îşi găseşte aici reflectarea, alături de tmnginca puterilor cerului şi ale infernului care o întrec ht strălucire. Poezii ocazionale, poeme istorice, satire so- «■Inl**, politice, religioase ; drame străbătute de lirism şi de nh dldactism care se ridică pe alocuri pînă la contempla- |lti «ca mai elevată : această operă, de o mare bogăţie formulé, e scrisă într-o limbă extrem de personală, obscură |tiin însăşi inventivitatea ei, în care culminează şî_e de-îtăţH efortul creator al ultimilor scriitori din vremea războiului : un Marnix, un Coornhert, un Spieghel.

Şcolii din Amsterdam i se opune aşa-numita „şcoală tllu Dordrecht", mai tradiţionalistă, mai îndepărtată de luminismul modern, grupată în jurul lui Jacob Cats (1577—> IIMIO). Gloria acestuia are ceva uimitor pentru noi. Se-- • olul ul XVII-lea n-a cunoscut carieră mai strălucitoare ca H MU ?l, cu osebire," mai intim legată de istoria unui popor Inlivg. Zeelandez de origine, născut Ia Brouwershaven, în" IIIMHIII Schouwen-Duiveland, crescut la Zierikzee, student Iu h'lden şi apoi la Orléans, Cats îndeplineşte, începînd din I UIMI, înalte funcţii publice : pensionar al Middelburgului, H|M»I al Dordrechtului, apoi al provinciei Olanda, de mai miillc ori ambasador în Anglia, el îşi sfîrşeşte în tihnă zi- ■■ I»[1] Ir în locuinţa sa de ţară din Sgheveningen, lăsînd o operă |iiu'll< A imensă. Modernilor nu Ie e deloc greu să-şi bată |iu <l< platitudinea, de monotonia, de lipsa lui de umor, ■li intuia lui nepricepere în arta elipsei, a aluziei. „Părin- Irl» Cuts", cum i se spune, nu are nici forţa lui Vondel, uli i armonia lui Hooft, nici plenitudinea lui Huyghens. I'iuiiu burghezul neerlandez al acelor vremuri,, însă, el H !'•»• tul. Opera lui e, după Biblie, lectura favorită a na- ţliti"i. Cu naţiunea, Cats se identifică perfect :< are virtu-

ţll»[1] -4 defectele ei tipice, întrupează sufletul calvinist al *ţNu ii Scopul lui mărturisit nu e aeela de a căuta frumu- wtrii în sine, ci de a îmbogăţi, prin lecturi instructive şi

agreabile, viaţa de familie a neerlandezului mijlociu. **Ma-** teria lui e însăşi existenţa cotidiană, ale cărei mărunte în* tîmplări şi obiceiuri îi furnizează subiectele unor conver- saţii familiare, cu un ton adeseori didactic. Cats ştie **dt** minune să găsească notă justă, imaginea în care cititorul' se recunoaşte, cu chipul său adevărat, cu simpatiile şi anti- patiile sale fireşti, ideea care justifică normele stabilite **ţi** i le consolidează. Grandoarea lui rezidă în această excep-j ţională unitate. ■

La cele cinci nume amintite s-ar mai putea adăuga şl] altele. Pretutindeni în ţară au apărut cercuri literare ; eltl poartă corespondenţă, îşi fac vizite, îşi construiesc uni] versul lor de cuvinte şi cugetări alese. Se constituie şi şo] cietăţi literare : aici se compun sonete, ode, publicate apa] în culegeri; se discută despre literatură, se practică criticii reciprocă. Sediul societăţii se află cel mai adesea la dom] ciliul unuia dintre membri, Nu e propriu-zis un „salbnB de tip parizian, ci mai degrabă echivalentul uneia din acelfl mici „academii” de provincie, atît de numeroase în Franţ] în aceeaşi epocă. Se elaborează statute, se împart premii] Notabilităţile se simt onorate să facă parte din aceste s(M cietăţi : dacă nu au vocaţie pentru poezie cel puţin îifl aduc contribuţia în bani. Camerele de retorică decad diH ce în ce mai mult; doar vulgul le mai frecventează. Lfl sfîrşitul secolului, locul lor va fi definitiv luat de socie] tăţile literare [9].]

în înalta burghezie din marile oraşe, unele cercuri lit» rare aveau un caracter mai puţin rigid. Cîte o persona] litate mai puternică le domina, strîngînd în jurul ei o so] cietate în acelaşi timp mondenă, literară şi artistică. AşM era, la Amsterdam, Roemer Visscher, fiu de negustor, îm»l bogăţit în comerţul de cereale, cultivat, jovial, poet satiri« în ceasurile de răgaz, şi al cărui mod de existenţă îl aminte] pe cel al unui aristocrat italian. Membru al *Trandafirului! sălbatic,* Visscher aparţinuse aripii novatoare. Cele dout- fliui» ule sale, Anna şi Maria Tesselschade erau sufletul i »uniunilor ţinute în frumoasa lui locuinţă de pe *quai des* Anylais : spirite universale, ele

.

învăţaseră, la îndemnul ta- lAhll lor, nu numai caligrafia, desenul, muzica, dansul şi bl odcria ci şi artele aplicate ale modelării, ale tăierii sti-
• Iul, înotul şi călăria, limbile străine şi .istoria. Pe deasupra, li'HH'l de o mare fineţe, pline de farmec. Poete, pictoriţe, umvoare, muziciene, Anna şi Maria reprezentau, pe la ml (locul veacului, nucleul cel mai ales ai vieţii spirituale a Amsterdamului. Oricine aspiră în acest oraş la gloria lite- niift sau filozofică trece prin salonul lor. Vondel evocă
hlnrcuvî'ntata casă a lui Roemer, cu pragul tocit, cu par-<i"M'nla lustruită de paşii pictorilor, artiştilor, cîntăreţilor J poeţilor" [11].

în acest oraş aflat în plină dezvoltare, preocupat de Hi'llvllftţi rentabile, efervescenţa spirituală pe care familia VlMcher o întreţine în salonul ei are totuşi , ceva factice ; ....zln cultivată aici, cu concursul celor două amfitrioane >i închinată lor, nu depăşeşte nivelul madrigalului. Anna «I Maria, prima mai virilă, a doua mai gingaşă, sînt Pre-liiuuu'h' Ţărilor de Jos. Maria nu se va căsători decît la ilmiAzeci şi nouă de ani, pînă-ntr-atît dispreţuieşte, în- „ii mal ca suratele ei din Franţa, ideea obligaţiilor con-|"l(nl<).

De la numirea lui Hooft, în 1609, ca guvernator al dis-iili lului Muiden, castelul-reşedinţă al acestuia a devenit „iiIrul cel mai activ al preţiozităţii olandeze; situat la
* n>o douăzeci de kilometri la est de Amsterdam, pe malul imlfulul Zuiderzee, castelul din Muiden e o clădire fru-miînnft în stil gotic, fortificată, înconjurată de o încîntă-niiii'c grădină. Aici se vor ţine numeroase reuniuni literare mire 1609 şi 1647, perioadă care coincide în mod vizibil ui iu dl supremaţiei Hotelului de Rambouillet de la **PHI IM** (1610—1652).

Maria Visscher, care va continua să frecventeze caste-lul chiar şi după căsătorie, e regina acestui cerc. Ea o in-**troduce aici pe tînăra sa prietenă Francisca Duarte. Vondrifc Constantin Huyghens, savantul Reael, fost guvernator w* Indiilor, profesorii Vos şi van Baerle**

se numără printlţi obişnuiţii întrunirilor. Ultimul, titular al catedrei de el#*» cinţă latină din universitate, personaj tipic pentru îumaţM literară amsterdameză, e un spirit renascentist, plin dtt exuberanţă, nonşalant, amator de femei frumoase, gatM oricînd să-şi etaleze, în tirade sau în poeme, verva cin® erudită, cînd caustică. Asemenea lui, obişnuiţii cercultjB din Muiden caută expresia bizară, complicată, discontinui® tăţile, calamburul. Se compun poezii pe rime date. oH să-i amintească Măriei că şi-a uitat la castel papueii dS casă, Hooft îi scrie acesteia o epistolă mitologică. a

Tendinţa spre preţiozitate nu este însă singura care ddfl fineşte cercul din -Muiden Vondel rezistă acestei telfl taţii; dealtfel, mai mult decît spre cultivarea expresia® elegante (limbajul conversaţiei e extrem de liber) se nfll zuieşte spre şlefuirea manierelor şi spre educarea sensjB bilităţii, ca reacţie la asprimea, la duritatea generală, fl atmosfera de la Muiden pluteşte o undă de stoicism. Cerqfl acesta reprezintă ultima manifestare a Renaşterii în rile de Jos. O Renaştere cu toate atributele subtilităţii rafinamentului, nu însă şi opulentă. Hooft şi oaspeţii săM oameni cu dare de mînă, nu se înconjurau de im lux esfl cesiv iar existenţa pe care p duceau era, în fond, cea fl unor burghezi obişnuiţi. în „sala cavalerilor” din casţflM sub tavanul înalt din túrne lăcuite, între pereţii acoperi™ cu stofe grele, în faţa enormului şemineu medieval, se ceau lecturi din Lucian sau din Giambattista Marino, care îşi supunea judecăţii celorlalţi ultimul poem scrÎM Francisca Duarte eînta un sonet de Huyghens, acompşM niată la luth sau la teorbă; alteori, grupul făcea lunfll plimbări, pe cîmp,. după-amiaza, sporovăind ori punînd cále şotii nevinovate : odată, s-au dus cu toţii să dea raită prin grădina unui óarecare domn Schaep, ca săfl

şterpelească nişte anghinare...

Tipărirea şi difuzarea cărţii

I 'oblicul neerlandez e avid de lectură. în Ţările de Jos i>Hi Im e un obiect de consum curent, a' cărui răspîndire nu w limitează, aşa cum se întîmplă în cea mai mare parte a lupei timpului, la o elită restrînsă. Din ediţia ilustrată h poeziilor lui Cats, carte relativ scumpă, se vînduseră în lllofi cincizeci de mii.de exemplare, cifră uimitoare penii u urca epocă[13]. Lectura, cel mai adesea însoţită de comentarii sau de discuţii, constituie unul din elementele vlc(il familiale. Fireşte, lumea cumpără mereu cărţi noi. I' h'i m e familie posedă însă un-stoc de cărţi moştenite din liHIrlnl, care continuă să fie citite şi recitite cu aceeaşi plAi'iTO. ...

Pnntorii recomandă lectura Bibliei şi a unor cărţi de în-•[i]l»·pc.iune care formează, intr-adevăr, grosul multor bilimbe! burgheze : *Curtea Paradisului, Grădina inimii,* cu-njp'i l de predici, catehizări mai mult sau mai puţin ăle- Ip'i Ier, pe care le poţi găsi pînă şi în corturile militarilor *iiii În cambuzele corăbiilor. Catolicii au rămas fideli I i'l/cudei *de aur.* Pasiunea cititului îmbrăţişează însă o ні Ic mult mai vastă. E preferată, mai degrabă pentru conţinut ni decît pentru forma ei, poezia descriptivă, mora- llriilonrp. Una din lucrările cele mai citite pînă spre 1650 н iiilnptarea *Cugetărilor* lui Marc-Aureliu, a lui Guevara, li iu Insă din spaniolă. Culegerile de apoftegme, extrase din Hihlu', din Erasmus, sau datorate vreunui autor cbntem- |no mi. satisfac gustul naţional pentru maxime, pentru puni Tbc, la întreţinerea căruia aceste publicaţii contribuie illn plin.

V* chile romane cavalereşti cohtinuă să se bucure de fa- .. a publicului. în decurs de şapte ani, între 1644 şijL651, Ulmii ul Cool din Amsterdam reeditează *Cavalerul eu le- Itfitlti, Seniorul Frederik van Jennen, Distrugerea leru- tuliinului* şi *Cei şapte înţelepţi gi Roméi :* ultim avatar al Whi'i literaturi care datează din secolele ăl XIII-lea, al

XlV-lea. în şcoli se mai citeşte încă istoria *Celor patru ai lui Aymes.* Gustul modern impune *Astreea* şi imitaţiflfl **ei, ca**

acea *Poveste a lui Damon,* publicată la Hoorn **tn** 1634, dezvoltare a unuia din episoadele romanului **Iul** d'Urfe. E tradus *Don Quijote.* Sînt citiţi şi autorii antici, **tn** original sau în traducere, după cultura fiecăruia : marlr clasici dar şi *Măgarul de aur* al lui Apuleius sau *Viaţa* **lUl** *Esop.* Nu există în schimb nici o lucrare destinată specia, copiilor, cu excepţia cîtorva „istorii sfinte", scoase din poj vestiri biblice, sau a unor plicticoase compoziţii moraliza® toare cum ar fi *Scara tinereţii, Oglinda tinerilor din vremeal* *războaielor neerlandeze.* ®

Lucrările de popularizare ştiinţifică se vînd bine dar dl mai căutate încă sînt istorisirile de călătorie, bazate pfl jurnalele sau pe amintirile navigatorilor. *Jurnalul* călătO® riei lui Bontekoe în Extremul Orient, publicat în 1646, A cunoscut cincizeci de ediţii. în 1644$ librarul amsterdamea Commelin obţine un mare succes punînd în vînzare **ol** culegere de douăzeci şi una de relatări ale unor călătorlij în Indii. Scrise neglijent, lipsite de orice pretenţie literară^ aceste cărţi descriu cu fidelitate viaţa reală, autorii ur* mărind să furnizeze navigaţiei şi comerţului o serie dfl; informaţii utile. Iar dacă proza lor lasă să transpară pfl, alocuri o anume înclinaţie spre miraculos, spre moralismul biblic, aceasta se întîmplă fără ca ei să-şi dea seama. Dealtfel, unele relatări au caracter ştiinţific : aşa sînt, **de** pildă, lucrările în care orientalistul Cornelis de Bruyn povesteşte cele două călătorii pe care le-a făcut, cu sprijinul financiar al primarilor Amsterdamului, în Orientul Apropiat apoi în Rusia şi în Asia centrală.

Editorii relatărilor de călătorie publică de asemenea hărţi, terestre sau marine, atlasuri, planuri ale oraşelor, tipărite cu. deosebită grijă şi uneori de o mare valoare artistică. Un model al genului îl constituia *Atlasul* lui Mercator, publicat în 1604 la Amsterdam de gravorul Hondius. Geograful şi editorul amsterdamez Blaeu dobîn-

dise, datorită lucrărilor sale, o faimă europeană : specialişti de la Paris veneau să îi ceară părerea.

în secolul al XVI-lea, activitatea editorială era destul de anemică în Ţările de Jos ; deşi oraşul Haarlem se mîndrea cu faptul că aici văzuse lumina zilei Laurens Jnnszoon Koster, inventatorul tipografiei, cărţile lipseau; unvanţii erau nevoiţi să şi le comande în Germania, în Elveţia, în Franţa, în Italia, iar transportarea lor nu era scutită de riscuri căci lungile călătorii pe luntrele trase de cui expuneau marfa unei umidităţi primejdioase. în afară de Leiden, în nici un alt oraş nu mai există bibliotecă publică ; poate, uneori, vreo colecţie de lucrări cu conţinut religios. Industria cărţii s-a dezvoltat însă rapid după 1580. În 1584, celebrul Plantin, din Anvers, a devenit tipograful universităţii din Leiden. în prima jumătate a secolului, În ghilda din Amsterdam erau înscrişi 244 de „librari” ; În a doua jumătate, 476. De obicei, denumirea de „librar” II desemna nu numai pe vînzătorii de cărţi ci şi pe tipografi şi editori deopotrivă : cele trei activităţi mergeau tnînă-n mînă, fără să fie strict specializate. La Blaeu, zece prese lucrau fără întrerupere. Traducători profesionişti, ca Glazemaker, furnizau un **material** inepuizabil, îm- brăţişînd toate genurile, de la filozofie la istorie şi muzică.

Avîntul acestei industrii era legat de cel al fabricării hlrtiei : încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, Dordrecht, Utrecht, Alkmaar îşi au propriile lor mori de hîrtie. în primii ani ai secolului al XVII-lea, astfel de instalaţii apar În Gelderland şi, de asemenea, în regiunea Zaandam. **Cu** începere din 1672, Zaandam va deveni principalul centru al fabricării hîrtiei. Cu toate că familia Elzevier [XI] continua «A importe hîrtie din Franţa, hîrtia olandeză era foarte căutată pe piaţă şi se vindea în mari cantităţi dincolo de hotarele ţării. Achizitori specializaţi se ocupau de strîngcrea materiei prime, cîrpele, care, strivite mai întîi sub

XI Familie de tipografi olandezi stabiliţi la Leiden, Haga Şi Copenhaga în secolele ai XVI-lea şi al XVII-lea (N. tr.)

piatramorii, erau lăsate apoi să se destrame într-o baie umplută cu apă foarte curată: aşa se explică faptul că industria- aceasta nu putea fi plasată oriunde. Pasta obţinută era turnată în cuve lungi de lemn şi pusă la uscat sub presă, între fîşii de fetru ; după ce fuseseră ţinute un timp la aer sub şoproane, foile de hîrtie erau tratate cu alaun şi clei. Toate aceste operaţii cereau o mare siguranţă a mîinii i iată de ce membrii ghildei fabricanţilor de hîrtie , erau foarte mîmdri de meseria lor. Hîrtia purta imprimat ■ în filigran blazonul producătorului. „Calfele" în căutare de lucru posedau © diplomă redactată în versuri.

Proprietarul unei tipografii îşi avea personalul său : turnătorul de litere, corectorul, tipografii, legatarul. Cărţile erau legate în piele, lipită sau fixată în ţinte. ■Calitatea cărţii olandeze era renumită. Pe la 1640, unul din fraţii Elzevier făcea naveta între Leiden şi Paris, pentru a pros- – pecta piaţa franceză. Mărirea preţurilor, atunchcînd o edi- ţie foarte căutată era pe cale de a se epuiza, vinderea pe ; sub mină a unor lucrări interzise sau suspecte erau tot , atîtea ocazii de speculă. Reglementarea tipăririi, vînzării şi difuzării cărţilor intra în competenţa municipalităţilor. De >7 aceea legislaţia tera (diferită de la o localitate la alta, variind î în funcţie de interesele comerţului forat Rezulta de aici, în ciuda cenzurii, o mare libertate în privinţa publicării: .era de ajuns să cunoşti dedesubturile respectivului comerţ.

. Această situaţie, sursă de profituri pentru tipografii întreprinzători, ne face să înţelegem de ce, încă de la începutul secolului al XVH-lea, o serie de lucrări franceze . au fost editate în Olanda. Fenomenul, nu a luat proporţii .' decît după 1680, odată cu recrudescenţa anticalvinismulu> ţ' în Franţa şi cu înmulţirea scrierilor nonconformiste. Dar încă în 11613 un editor olandez publicase, în original şi în traducere, operele calvinistului disident

Castellion, apostol al toleranţei.

în 1648, Elzevier editează *Scrisorile alese* **ale lui Guez J de Balzac : e drept că autorul trăise o vreme în Olanda şi-şi făcuse aici relaţii pe care te păstoase. De obicei, se i**

Ilpfirea manuscrisul trimis din Franţa ; uneori, editorul se mulţumea să reproducă o primă ediţie franceză, epuizată, Interzisă sau tipărită pe ascuns. Descartes se afla în Olanda tind a scris *Discursul asupra* metodei. Tipărirea lucrării â fost asigurată de librarul Jean Le Maire din Leiden. Ni s-a păstrat contractul semnat, cu această ocazie, în prezenţa unul notar[14]. Autorul se angajează să colaboreze cu editorul la difuzarea cărţii sale în Franţa ; editorul îşi rezervă dreptul de a scoate două tiraje, dintre care unul într-o altă tară dccît Olanda; tirajul va puţea ajunge pînă la «1000 de exemplare. După ce toate exemplarele Vor fi vîn- ilulc sau după ce autorul va rambursa costul celor nevîn- dutc, el va redobîndi dreptul de proprietate asupra lucrării sale. Ca plată, Descartes primeşte 200 de exemplare personale.

Partea a şasea

SOEIEIAEEA OLANDEZĂ

Capitolul XX

FORJA IERARHIILOR

Clivajul social

În primii ani ai secolului al XVII-lea, oboseala adîncă resimţită în urma unui război care durase prea mult, dar' şi extraordinarul avînt luat de marele comerţ domoliseră pasiunile răzvrătitului popor neerlandez. Experienţa luptelor de eliberare îşi pusese totuşi o puternică amprentă asupra structurilor naţionale. în măsura în care bogăţia şi puterea politică temperaù pornirile revendicative, ele făceau să apară o linie de clivaj social; Clasele ajunse la putere înclinau spre tolferanţă şi spre un autoritarism, oligarhic preocupat doar de interesele economice locale, adeseori incapabil să vadă lucrurile într-o perspectivă mai largă. Ele îşi arătau limpede nemulţumirea faţă de principele care nu le acorda încredere. în schimb, în clasele aflate de acum înainte sub dominaţie, vechile reflexe continuau să-şi spună cuvîntul. Un puternic ataşament afectiv faţă de casă de Orania, urmăşa eroului eliberator, dicta entuzias-

mele politice. Disputele teologilor stîrneau în sînul păturilor de rînd ecouri amplificate Uneori pînă la manifestări <l»’ o extremă violenţă. Concentrarea puterii politice şi ri'onomice în mîinile unora şi aceloraşi indivizi agrava мі*і'listă opoziţie : într-o Republică în care toată lumea plăli’ii impozit, în care fiecare cetăţean avea, în aceeaşi măsură •’i» şl ceilalţi, dreptul de a cumpăra o parte din acţiunile Companiei Indiilor, privilegiile reale de care se bucurau rt'l puternici, privilegii lipsite de orice bază juridică, apăreau ca o formă brutală de opresiune.

Dacă, sub acest aspect, societatea neerlandeză avea faţă •le evoluţia europeană un avans de două secole [i], sub al’te napecte ea rămînea o societate arhaică, cu rădăcini adînc înfipte în evul mediu. De aici şi unele din contrastele pe rare le prezenta. Oraşele îşi cîştigaseră greu libertatea ; preţul fusese un lung şi istovitor război. Felul în care o concepeau, însă, era acela al fostelor „comune”. Datorită rllorva oameni de afaceri abili, comerţul se dezvoltase la urară mondială ; cu toate acestea, în practică, el continua **мА** rflmînă prizonierul vechiului cadru corporativ. Chiar şi printre „posesorii de bunuri”, financiarul putred de bogat *1 prăvăliaşul modest păstrau, şi unul şi qglălalt, moravuri Ic, obişnuinţele de gîndire ale burgheziei primitive: conservatoare, chizbuită, încăpăţînată, respectînd legile, neîncrezătoare faţă de orice noutate şi, într-o oarecare măsură, mîndră de obtuzitatea ei.

Odată cu extinderea prezenţei neerlandeze în lume, o scrie de influenţe străine au acţionat, totuşi, asupra acestor moravuri. Afectînd însă mai mult unele elemente ale populaţiei, mai puţin sau chiar deloc altele, ele n-au făcut ilccît să contribuie la accentuarea diferenţelor dintre com- pnrtlmentele sociale. După 1650, modele franceze îndeosebi au exercitat o puternică atracţie asupra nobilimii, asupra ofiţerilor din armată, asupra unor burghezi bogaţi. în timp, influenţa franceză nu s-a mai răspîndit decît în NNt(«lc din apropierea Hagăi, dîhd părţii meridionale N provinciei Olanda un aer particular... pe care restul ţării **nu4 prea aprecia. Către 1680, o mică burghezie**

negustorească se va opune unei restrînse caste bogate, din ce în ce mai francizate, şi masei populaţiei nevoiaşe, închisă în lumea ei, aproape impermeabilă – pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-ea – la influenţe străine, fără să mai oferi însă decât o imagine palidă a curajului nemăsurat şi a inflexibilităţii vechilor Geuzen *.

După 1610, separarea între clasele sociale devine tot mai netă de lă o generaţie la alta. în 1665, autorul unui pamflet amsterdamez deplînge faptul că răspîndirea unei anumite eleganţe vestimentare face să se şteargă, în marile oraşe, aceste diferenţe esenţiale : „Mi se face silă cînd , văd nevasta unui croitor foşnindu-şi catifelele...” [2]. Să nu ne lăsăm deci înşelaţi de aparenţe ! O anume egalizare ar fi putut astfel să se producă, la nivelul vîrfurilor micii şi marii burghezii. Marea burghezie se apără : casta se în- • conjoară de baricadele etichetei. Fireşte, relaţiile între oar meni rămîn civilizate, temperamentul naţional are oroare de ciocnirile violente, străinii sînt cuceriţi de bonomia generală. Totuşi, limbajul politeţii menţine distanţele ne-cesare.

Un sistem complex de titluri şi apelative subliniază apartenenţele sociale. Termeni împrumutaţi din franceză („monsieur”, „seigneur” etc.) îi dublează pe cei furnizaţi de tradiţia naţională. De la „preaputernicii seniori”, membri ai Statelor Generale, de la .”nobilii şi austerii seniori” ai Amiralităţii şi de la „doamna” soţia lor la „monseniorul” primar sau la „maestrul” chirurg, avocat, decan al unei ghilde, societatea înalţă bariere peste care nu se poate' trece fără conflict. Un profesor e „Venerabilul' şi preaînvă- ţatul senior”. între marele, mijlociul şi micul negustor există diferenţe de titlu pe care le marchează subtilele nuanţe ale adjectivelor. Adresîndu-i-se în scris unui oare-

♦ Nume dat gentilomilOT flamanzi şi neerlandezi care în 1566 au. prezentat regentei Margareta de Parma o petiţie prin care se cerea respectarea libertăţitoir provinciilor din Ţările de Jos._(N. tr.)

«'urc de Vries, neguţător de produse oleaginoase, semnatarul II numeşte „seniorul mare negustor de uleiuri de Vries”, plnă-ntr-atît ideea de comerţ pe scară largă o implica pe W»a de grandoare.. Micii meşteşugari se mulţumesc cu apelativul francez de ^monsieur”. Treptat însă titlurile se devalorizează. La sfîrşitul secolului i se va spune „senior” chiar şi bărbierului ; termenul (care dealtfel nu avusese niciodată la neerlandezi lustrul aristocratic din franceză), Iţi va pierde orice semnificaţie, spre indignarea celor wrupuloşi în privinţa respectării convenienţelor. Uzajul familiar evita, e drept, asemenea exagerări, precizînd totuşi, do fiecare dată, funcţia socială a persoanei despre care era vorba : „domnul doctor”, „domnul pastor”, „domnul stă-plnul meu”... S-a întîmplat ca unii magistraţi să refuze primirea unei misive care nu începea cu apelativul ce li oc cuvenea.

Cu toată această compartimentare, societatea neerlan- dză a timpului şe reduce în fapt – pe de-a-ntregul, sau aproape pe de-a-ntregul – la una singură din „stările” pe ourc, conform unei vechi tradiţii medievale, francezii din creolul al XVII-lea Ie distingeau în cadrul propriei lor naţiuni : e vorba de „starea a treia”, singura clasă socială cu 0 existenţă într-adevăr reală. Nobilimea, puţin numeroasă, nu mai înseamnă nimic ca atare ; clerul catolic trăieşte Intr-un fel de semi-ilegalitate iar predicatorii calvinişti nu constituie propriu-zis un „corp”. De aceea în Ţările de Jos, Npre deosebire de ceea ce sé poate observa în restul Europei În aceeaşi epocă, deosebirile sociale – şi politice – se bazează aproape în exclusivitate pe diferenţe de ordin economic. E greu să evaluăm în cifre, fie şi cu aproximaţie,

»iveşte diferenţe. Documentele referitoare la nivelül de trai hl patriciatului nu lipsesc dar adeseori e dificil să ne dăm «rama, în ce-i priveşte pe marii comercianţi, la cît se ridică cifra de afaceri şi la cît venitul'personal. Avem dleva informaţii asupra salariilor lucrătorilor, graţie unor Contracte sau regulamente ale ghildelor. Nu ştim însă aproape nimic despre veniturile altor categorii ale populaţiei[3]. În cel mai bun caz ne putem face o idee despro ierarhizarea socială a avuţiei.

în vîrful piramidei se află o mină de financiari, ca acel Lopez Suasso, portughez de origine, care în 1688 i-a putut avansa lui Wilhelm al III-lea cele două milioane necesare expediţiei sale în Anglia. în 1624, cel mai bogat contribuabil din Amsterdam poseda o avere evaluată la un milion*, Aceste cifre, considerabile la scară locală, sînt foarte departe de cele la care se ridicau, în ţările învecinate, cele mai mari averi imobiliare aparţinînd nobililor. .

în Ţ-ările de Jos, proprietarii de pămînturi constituie o clasă mult mai puţin înstărită. Numărul marilor proprietăţi e redus iar renta funciară, după spusele lui Temple, depăşeşte rareori 2% [5]- înaltele funcţii de stat, pe care şi le împart între ei nobilii şi marii burghezi, sînt slab retribuite : titularii lor, consideraţi ca persoane care se sacrifică pentru binele obştesc, nu-şi pot ţine rangul decît intrînd în circuitul comercial, fie prin cumpărarea de acţiuni ale unor companii, fie prin preluarea gestiunii unui patrimoniu familial. Amiralul, comandant al flotei, primeşte, în ajunul războiului din 1672, o soldă de 5 000 de florini pe an; pensionarul provinciei Olanda, de fapt primul demnitar al Republicii în vremea aceea, o leafă de 2 000 de florini[6]. Un negustor de importanţă medie poate avea, teoretic, o putere de cumpărare egală sau chiar mai mare ca a lor.

Cutare librar din Amsterdam, căruia afacerile îi merg bine, -plăteşte, în 1675, 50 de florini reprezentînd impozitul de 2%, ceea ce presupune un capital lichid de 10 000 de florini, la care se adaugă creanţe în valoare de 12 000 de florini; omul duce o viaţă îndestulată, are o casă fru-

moasă, argintărie, un mobilier confortabil şi şi-a cumpărat şi un loc de veci, pentru el şi pentru soţia lui, în Biserica Veche. Care poate fi venitul său anual ? Cîteva mii de florini cu siguranţă ; maximum vreo zece mii ? Pe la 1630, rolurile fiscale menţionează la Amsterdam în jur de 1 500 de averi între 25 000 şi 50 000 de florini. Despăgu-

. tjlln Hiiiiiîale unor personalităţi de vază cărora o cala- •twlh |»< м <ilnlrus mobilierul se ridică la 20 000, la 30 000 de

>n*l ' Iii i'lndul burgheziei, bogăţia e distribuită în mod > iii< >||nl şl etalată cam în acelaşi fel. Cîtorva zeci de n.HII lunile bogate li se opun numeroşii membri ai clasei dulin În schimb, masa salariaţilor din comerţ şi din' .I.iJı ii> no situează la un nivel economic mult mai scăzut.

I . mi< ilr întreprinderi, riguros controlate de ghilde, stării în Milnrlllor scapă într-o măsură mai mare arbitrariului , iiinitfil tlecît în marile manufacturi.

h»im iul mediu rămîne extrem de modest. Către 1600, ıı iliilnlirr cîştigă, pe un şantier naval, o jumătate de stui- i / n< ură : ziua.de lucru fiind în medie de douăsprezece iK, vi nilul său anual, (exceptînd perioadele de şomaj), e «.ni mii[1] (le 100 de florini. în 1662, un zidar care lucrează iul suni cîştigă maximum 24 de stuivers pe zi, adică în jur

HUI) ilr florini pe an ; trebuie însă să-şi procure şi să-şi iiili«<(lnA pe banii lui uneltele[8]. Dealtfel cele două cifre i.i* |m| f| comparate căci salariile au crescut continuu de-a •miUiil secolului de aur. Lucrătorii specializaţi în tunderea I-xмIiivиIiiI, care primesc în 1607, la Amsterdam, un salariu ■iv |4 stuivers pe zi, socotit „convenabil”, obţin în anii ur- iiinlin l o serie de majorări : în 1631, salariul lor ajunsese la III »Iulvers, adică lă aproximativ 270 de florini pe an[9]..

1'10,1 crea salariilor nu a dus totuşi,.în ansamblu, la o i iilli urc n nivelului de trai. într-adevăr, în această perioadă, nulii ele de preţuri a crescut mai mult şi mai repede decît >i l al malariilor [10]. Primul, dacă nu ţinem seama de varia- liuo liniile, a trecut, pentru produsele de primă necesi- iiile, de la 100 la 1580 la 166 în 1620 şi la 250 în 1650. Iuli e I«50 şi 1655, curba a atins punctul de

vîrf [u]. Recol-
ii le ulube, războaiele au făcut ca unii ani să fie deosebit de l'it'l : 1623, 1630, de pildă. în tot cursul secolului, călătorii «li Aiul au considerat Olanda ca o ţară în care viaţa era kisiiiipă. în 1620, soţia profesorului francez Rivet se împotriveşte ideii ca soţul ei să accepte catedra care i se oferea Itt Lrlden căci, după părerea ei, în această ţară preţurile

sînt prea ridicate iar salariile prea mici. Mărirea progrdfl a chiriilor constituie unul din principalii factori ai acdl stări ,de lucruri. Pentru o casă burgheză de importai medie se plătesc la Leiden, în 1631, 145 de florini pe pentru o casă încăpătoare şi înzestrată cu tot contopi în 1675, la Amsterdam, 700. Fiscul, care pune un iftipi de 8% pe chirii, face şi mai împovărătoare obligaţiile 4 riaşului. Pe de altă parte, amploarea pe care o iau afaceri adînceşte, în cursul secolului, contrastele în privinţa 1 velului de trai. Marile averi se acumulează mai repede di cele medii iar salariaţii, cel puţin în oraşele importaţi se proletarizează... cu toate că în 1690 salariile, în coqjj raţiile olandeze, sînt cu 16% mai ridicate decît în Anglia Pe măsură ce diferenţele se accentuează, relaţiile socri dqvin mai încordate ; în rîndurile populaţiei celei ij oropsite, tradiţiile spirituale se pierd încetul cu încet. Către 1700, orice cultură populară, cu tot ceea ce aceal noţiune-implică sub raportul conştiinţei colective, *a* **dl părut în principalele centre urbane [13]. i**

Caste şi coterii

Cuvîntul „curte”, cuvînt evocator de măreţie şi pentru un francez din secolul al XVII-lea, nu e

necunosti în Ţările de Jos. E folosit şi aici *(Het Hofj,* **dar semnificaţi care i se atribuie e mult mai restrînsă. Lipsit de putriţ politică propriu-zisă, mai degrabă arbitru, (şi astei doar'j anumite limite), decît deţinător efectiv al autorităţii SI preme, stathuderul n-ar putea, chiar dacă ar dori-o, să 1 înconjoare de un Versailles. Funcţia lui,, ambiguu definii nu-şi prea găseşte locul în stat. Timp de aproape cincispxi zece ani, Frederik Hendrik, exploatînd în mod abil crediâ de care se bucură, va face într-un fel figură de monarl**

În 1651, stathuderatul e abolit. în 1672 e restabilit. Am olul de aur va sta sub semnul acestor vicisitudini.

Influenţa preponderentă a burgheziei impune principi loi de Orania un stil de viaţă relativ simplu. Din cele trei pulitli' de la Haga, unul nu e decît un foarte impunătof Mfitni[1] xrnlorial, cu aspect de fortăreaţă; altul, o bogată im illnţft aristocratică ; cit despre palatul din Bois, echi-

■ HIIIIUI local al Luxembourg-ului de la Paris, acesta uuiinfl mal curînd cu o agreabilă locuinţă de ţară. Veni-'•uili' principelui, provenite din averea sa personală şi din >■ uihulica funcţiilor pe care le deţinea în armată, nu i-ar »1 liiHfldult să ducă o existenţă regească. Cucernici, destul •(•■ iiiilll'cTcnţi la arte, cu excepţia lui Frederik Hendrik, <i(t domnia căruia s-a construit intens, principii .din casa •b f iranla n-aveau cum s|i atragă în jurul lor o societate •h Aiuritoare. Ofiţeri, doamne din nobilime, servitori, mulţi 'ii aiul iiflaţi în trecere : nici unul din numele ilustre ale «•■•olului de aur nu provine din acest mediu. în cel de-al didli'ii pfttrar al veacului, Amalia van Solms, soţia lui Fre-

■ ii i di Hendrik, încearcă să creeze o curte demnă de marele „în politic şi de Ţările de Jos, pe atunci la apogeul puterii io» Nu reuşeşte însă decît să izoleze şi mai muit coteria HI im InrA În cercul ei închis, să o îndepărteze de naţiune : bi"idl(A dtrăină; colonie francizată, la periferia adevăratei • diiiidt'. Populaţia palatului îşi îngroaşă rîndurile cu o dînnlii do paji în uniformă, purtînd pantaloni

scurţi după ni”do ipnnlolă, cu tineri nobili francezi şi germani, ofiţeri hi o iniitn neerlandeză. Comedii, concerte, baluri – uneori »н ı.,1 nit’ –, curse hipice, partide de vînătoare, ba chiar şi •нı nu uri creează o agitaţie copiată după Versailles, dai[1] în- •idli<ţlr«’ii e falsă.

(Uliul acesta de viaţă artificial îi irita pe burghezii HH”i l'.dl. Regele Franţei i se adresa lui Frederik Hendrik. •piinliidu-l „Alteţă” ; cel al Angliei îşi propunea fiica drept •uţli fiului stathuderului. La curte nu se mai auzea olan-d»i»ii , lumea nu mai vorbea decît franţuzeşte, se îmbrăca după moda franceză, mînca după moda franceză. O parte a burgheziei maimuţărea la rîndul ei aceste obiceiuri nici o influenţă cu adevărat viabilă nu emana de la curtk Wilhelm al Il-lea, lipsit de orice interes pentru politl» monden, afemeiat, afişîndu-se în mod scandalos în pK 4>lic cu o actriţă franceză, numita La Barre, întrecu|| orice măsură. în cei douăzeci de ani în care stathuderam a fost suspendat, curtea a supravieţuit, micşorată, şi î» preocupată ca pînă atunci de propriile ei intrigi. j

Dar. jpuţin le pasă de toate astea oamenilor de rftlB pentru care e încă vie legenda Taciturnului. Pe la 16H Ian Steen pictează un grup de cetăţeni sărbătorind într*fl| han aniversarea principelui[14]. Sărman principe, acest viîjMV Wilhelm al III-lea, care în vremea asta, în palatul său A Haga, dansa în balete, în timpul unor jalnice serbări cS a fost cea dată cu ocazia încheierii păcii din 1668 : o noapK întreagă lumea s-a înghesuit în faţa bufetelor sărăcăcioaw oamenii leşinau din lipsă de aer ; prin ferestrele manejul» transformat în sală de dans, nefericiţii invitaţi strigi# servitorii să vină să le aducă de afară cupe de bere SIU de vin...

Nobilimea, provenită din familiile posesoare de feudl în evul mediu, e reprezentată foarte inegal în Ţările dl Jos din secolul de aur : inexistentă în nord şi în Frieslandi relativ numeroasă şi activă din punct de vedere politic ÎA regiunile rurale Gelderland şi Overijssel. în vest, războiul de eliberare a decimat-o. În 1620, în provincia Olanda j)U existau mai mult de treizeci şi cinci de familii nobile. No* bilimea constituie astfel o restrînsă categorie socială, în*

tegrată în noul regim ; din rîndurile ei, Uniunea îşi recru* ■ează **o** parte din cadrele administrative şi militare. **Modul** te reprezentare parlamentară îi reduce însă considerabil puterea reală : în Statele Olandei nobilimea dispune de **un** singur vot, faţă de optsprezece cîte revin burgheziei ora* şelor. Nu se mai fac înnobilări. În unele familii, succesiune! e preluată de femei; alte familii, cu toată puternica pro* judecată împotriva mezalianţelor, se înrudesc cu burghezi Ca reacţie, fără îndoială, unii nobili afectează o mîndrit

mii»rAlA pentru condiţia lor, îşi pun bucătarul, croitorul, Alhilnalul să urmeze moda franceză, copiază manierele de în Vurmllles. Dar acestea sînt doar cîteva cazuri fericite : urniţi nobili de ţară sărăciţi pot fi cu greu deosebiţi de | *iunii În mijlocul cărora trăiesc ; ei îşi limitează ambiţiile **Iм м** deveni notabilităţi rurale şi duc o existenţă retrasă. Nobilimea trăieşte ca exilată în sînul unei naţiuni de hHtfiiRlorl. într-adevăr, ea refuză să se ocupe de orice fel du iiHnvrţ. Locuieşte în castelele proprii ; uneori îşi petrece **ІНІІІМ** În casele de la oraş. Se dedică studiului literelor, ma- leimdli'll, vînătorii, cultivării pămîntului, funcţiilor pe i Iu deţine în stat. Se achită onorabil de îndatoriri şi se Imi'lirA În general de o mare preţuire. Parival admiră |t*illli<ţeu acestor gentilomi, cumpătarea şi înţelepciunea Iul, ubiir, adaugă el, dacă se mai află printre ei şi unii vlnlunţl, trufaşi şi dispreţuitori, aceştia se văd la rîndul lor dlMpreţulţl căci în ţara asta, unde oamenii nu cunosc nici • iiliMlrlngorea nici subordonarea, stimat e numai cel ce ştie •A vlşllge stima celorlalţi prin purtări blînde şi atrăgă- Itunt'" ,r'. Vrînd-nevrînd, nobilimea neerlandeză *a* intrat în Imuni burgheză, s-a adaptat moravurilor şi, într-o mai mică mA«|irA, utilitarismului acesteia. Ea păstrează încă aminti- mi vechilor titluri, de care nu face însă paradăm

I'ІІNLA conducătoare, provenită din burghezia bogată, . iHiIrlclutul" concentrează în mîinile lui puterea politică, ¡iilrirlonll forihează o oligarhie restrînsă, care îşi apără cu Imllrjlrc privilegiile, socotind că numai acestea pot con-»•iHui cnloa de acces la posturile de conducere. Uneori li se Minim „regenţi" căci, pe lîngă funcţiile politice, prezidează J iiuiiiirroase organisme de interes public sau particular. I'liliir şi soţiile lor fac adesea parte din comitetele de con- iliii i'H' iile unor aşezăminte de binefacere. Către mijlocul **мн ІІІІІІІІІІІ,** unii călători străini le dau, de asemenea, numele du „rvnlleri".

înlr-udevăr, la această dată, definitiv separaţi de ne-IfllMorlmo, patricienii trăiesc din produsul investiţiilor pe l<Nrv le-uu făcut în titluri de stat, în acţiuni ale unor com-

1

panii, în pămînturi recent cumpărate. În loc de mărfuri ■ mînuiesc acum capitaluri. Piuă pe la 1650, modul lor'jS i viaţă se deosebeşte prea puţin de cel al burgheziei. CB timpul, el se va apropia de cel al înaltei nobilimi, întrw asemenea măsură incit, către 1700, cele două clase, unţfl prin numeroase căsătorii, vor sfîrşi prin a se resoiw aproape cu totul una în cealaltă. '1

Probabil că în această evoluţie un anume rol a jucat ■ opoziţia patriciatului faţă de Frederik Hendrik, detentyB nînd chiar unele demonstraţii de putere. S-a născut şi cristalizat o conştiinţă de clasă patriciană, manifestată *d«M* ori printr-o austeritate voită şi printr-o simplitate car« « uimea pe străini, nu lipsită, poate, în adîncul ei de<A anume aroganţă. Jan de Witt, care vreme de douăzeci jB ani a fost un fel de dictator, ducea, după spusele lui TetnjH care l-a cunoscut îndeaproape, existenţa unui funcţionarM rang mediu. Se îmbrăca cu gust dar fără ostentaţie ; merfll de obicei pe jos, deplasîndu-se în caleaşcă numai la cerw maniile oficiale. Masa lui era aceeaşi ca a unui burghtţ oarecare. Statul îi punea la dispoziţie mai mulţi slujitori ţ la el acasă, însă, nu pregeta să dea o mină de ajutor 1| treburile gospodăreşti, şi asta nu de dragul pozei ci pentru că aşa se obişnuia în această ţară[16].

Rareori se întîmpla ca stilul de viaţă al înalţilor defift* hitari să iasă din limitele acestei sobrietăţi. Slujitorii P?# de manie oraşe la dispoziţia primarilor aveau rolul exchty siv de a scoate în evidenţă importanţa funcţiilor reprezen» tative ale acestora şi nu erau niciodată folosiţi în gospo' dărie. De unde reputaţia, mai mult sau mai puţin', întemeiată, de cinste exemplară a patriciatului; aceaati reputaţie constituia un factor indispensabil pentru echHI» brul politfc al ţării. Intr-adevăr, patriciatul avea nu atîi'iţ existenţă de drept cît una de fapt. Istoriceşte, el proven«! din familiile care, în comunele” medievale,

şe folosise^, de privilegiile municipale pentru a pune mîna pe puteţ© „Regenţii” profitaseră de război ca să-şi extindă influen®

«•lipi ıı guvernului Uniunii, supunîndu-l unui control absolut ni'i'vlndu-se în aeelaşi timp şi de competenţele nobilimii ţl ale negustorilor. Pentru a se putea menţine, regiunii |it' care ei îl impuseseră astfel ţării trebuia să lupte ulii împotriva influenţei micii burghezii cît şi împotriva н lt I a Ntuthuderatului. Lupta aceasta rezumă istoria poli- lb ii ıı Ţărilor de Jos în secolul de aur.

I'i'ii mai puternică armă a patriciatului era creditul **мuu ıı**I u<» care şi-l cîştigase. Neguţătorii deplîngeau această **кlıuı'** du lucruri. în 1652, negustorii din Amsterdam îşi • •inimă nemulţumirea de a fi guvernaţi de către funcţio- imi l cure, încetînd să se mai ocupe de comerţ, au pierdut «lm| iil problemelor economice vitale. Totuşi, e greu să se «lungă la o ostilitate făţişă. Căci tocmai dintre cei mai Imgiiţl negustori îşi recrutează patriciatul, încetul cu în- **ннııl,** luîndu-şi nesfîrşite precauţii mondene, elementele fml du care are nevoie. Trecerea dintr-un mediu în altul se •u n prin căsătorie ; ea implică renunţarea la negustorie |l multă răbdare.

Capitolul XXI

POPORUL

Burghezii

Averea, influenţa personală,, relaţiile au făcut d|| cîţiva magnaţi ai comerţului olandez, mai mult sau puţin legaţi de patriciat, adevarate forţe pe plan mondial | un Moucheron, un Isaac Lemaire, un Louis de Geer, **dfr** altfel toţi trei foşti emigranţi, tratează- cu regii, **deschid** drumuri în politica internaţională. Astfel de personalitW constituie însă excepţii în sînul burgheziei negustoreşti ■ meşteşugăreşti. Marea masă a acesteia, de la postăvar fi berar, de la croitorul la modă la micul băcan, diversificat® fireşte, în funcţie de avuţia fiecăruia, se înfăţişează -ca 4 colectivitate ai cărei membri prezintă numeroase trăsătun comune şi au aceleaşi interese : cum nu există încă o strici specializare, diversele reţele comerciale se întrepătrund strîns.

Absenţa responsabilităţilor politice, care îi îngăduit burghezului să se consacre exclusiv dirijării propriii® afaceri, contribuie la accentuarea individualismului slK

Negoţul şi distracţiile – acestea din urmă deseori puerile •nu numare – sînt singurele preocupări ale burghezului mijlociu. Dacă i se întîmplă să viseze la ceva, e să-şi mărite f«thi cu cineva mai bogat decît el. Chiar dacă, ajuns la un Hiimnlt grad de bunăstare, proprietar al mai multor antrepozite, al mai multor corăbii, nu mai iese în lume fără să ¡toarte spadă, acasă stă tot în halat şi papuci. Burghezul mi «• Insă cîtuşi de puţin greoi la minte : abilitatea, ba chiar ♦ li'olenia, ţin locul fineţii de spirit. Are o mare capacitate ile Imitaţie, e foarte perseverent şi, în aproape toate dome-, ulii«’, îşi întrece în eficienţă modelele. La aceste calităţi se iiilaugă o fermitate de neclintit: un negustor olandez nu va i i'ilii niciodată nimic din ceea ce socoteşte că i se cuvine de ilri'pt. Dacă tratează de la egal la egal, e omul cel mai «Int er, cel mai cinstit din lume. Dacă îşi dă seama însă că purtcnerul e mai nepriceput, nu se dă în lături să-i exploateze nepriceperea în folosul său. Simţul dreptăţii izvo- i Aţi o la el nu atît dintr-o desăvîrşită integritate morală, i II <llntr-o exactă cîntărire a situaţiei.

Pentru cei mai mulţi dintre aceşti negustori, îmbogăţirea, i iu «’, pe plan colectiv, caracterizează secolul de aur, e rodul iniei aprige tenacităţi, al unei economii la sînge şi al unor li’iilalive îndrăzneţe, prudent calculate. Vreo şaizeci de ani I au trebuit familiei Witsen din Amsterdam ca să urce, una i II«’ una, treptele înavuţirii : de origine ţărănească, ea a luri'put prin a-şi angaja unul din fii în marină şi un altul i a muncitor într-o pescărie ; o vedem apoi în măsură să-şi i'umpere o corabie de mic tonaj cu care se lansează în riinu'i'ţul maritim pe Baltica : vasul transporta la dus o thi'AivAtură de brînză şi aducea la întoarcere grîu. A urmat, il«’nlul de curînd, cumpărarea altor corăbii... Dar reuşita în Mfu«’«'rl nu e totdeauna sigură. Falimentele nu sînt rare Im lichidările se fac cu o lipsă de scrupule vecină cu lipvl lintea : se întîmplă ca unor creditori.să nu li se achite 3 sau 4% din suma datorată. O lichidare în proporţie 40% e un fapt cu totul ieşit din comun.

Pătura inferioară a acestei burghezii era alcătuită ¿iii micii negustori cu venituri modeste, adeseori chiar nevoiaşi* în mîinile cărora se afla aproape întregul comerţ de mărfuri destinate echipării şi consumului casnic. Croitorii, cei de închiriau haine, vînzătorii de ochelari, topitorii de cositor, tocilarii, florarii şi toţi ceilalţi îşi aveau prăvălia sau atelierul în vestibulul casei sau în curte. Pentru comerţul alimentar existau prăvălii specializate : carnea,' plinea, pateurile şi prăjiturile se vindeau la măcelari, brutari, cofetari; mirodeniile şi vinul la spiţeri, fructele şi legumele la negustorii de trufandale. în magazine ase-, mănătoare cu băcăniile noastre de azi găseai sare, săpun, legume uscate, unt, brînză. Proprietarii tuturor acestor prăvălii constituiau o masă sedentară, fără mari speranţe, de promovare socială.

Reprezentanţii profesiunilor liberale nu formau, ca atare, o clasă aparte. Predicatorii şi profesorii, medicii, avo-, caţii şi notarii se deosebeau de restul naţiunii mai mult prin specificul activităţii lor decît prin origine. Cu toate acestea, recrutarea în cadrul unei asemenea profesiuni nu se facea,, în virtutea unei pure selecţii intelectuale. Anumite cristalizări se şi produseseră în acest sens. Aşa cum am văzutj' medicii aparţineau în general marii burghezii, dacă nU chiar patriciatului ; predicatorii, clasei celei mai modestei în ansamblul ei, „intelectualitatea* neerlandeză provenea, din mediile burgheze şi păstra multe din obişnuinţele de gîndije şi de viaţă ale acestora : un amestec inegal de bonomie şi orgoliu de castă, de cultuţă şi îngustime de spirit, de neglijenţă şi pedanterie. Titluri comune, diplome,, uzul limbii latine reuneau – în corpuri profesionale pătrunse de importanţa meseriei lor dar sfîşiate în interior, de nenumărate invidii – burghezi de treabă, de condiţie adeseori destul de umilă, cu gusturi cîteodată vulgara amatori de ospeţe, gata oricînd să tragă o beţie, ca acel Baudius ale cărui chefuri de pomină S scandalizau pe cole* gii săi de la

universitatea din Leiden. Un savant empirişti ca Leeuwenhoek, inventatorul microscopului, nu a foiUi niciodată admis intr-s catedră universitară : necunoaşterea 1*1 inel şl a limbilor străine a constituit pentru el un: obstacol d« netrecut. Leeuwenhoek a rămas toată viaţa un mărunt funcţionar din Delft.

Lucrătorii

Lu periferia mieii burghezii, fără să se delimiteze net wi, se întinde marea masă *a* celor eu o situaţie economică Instabilă, a celor pe care starea de dependenţă şi imposibilitatea de a economisi fie şi cea mai mică sumă de bani U ameninţă periodic cu privarea de minimul necesar existentei. într-o vreme, în care Ţările de Jos sînt considerate naţiunea cea mai bogată din Europa, „plebea” nu deţine aproape nimic din capitalul naţional. Deşi evoluţia eco- 0 om lefi şi socială a diferenţiat în sînul ei categorii şi a •opurut interese, ea păstrează, din punct de vedere sociologic, o trăsătură comună : puritanismul moravurilor burgheza n mareşt-o prea puţin. Lumea aceasta umilă a celor, pHMl plătiţi, lumea lucrătorilor, a servitorilor, îi uimeşte nlrălnl prin extrema ei gentileţe.

Dacă, aflîndu-te intr-un mare oraş, ceri unei slujnice HI I unui vînzător ambulant să-ţi spună pe unde trebuie să * Iul, slujnica iese în pragul casei, vînzătorul face cale-n-, litiirufl, ţinînd să-ţi arate'ei înşişi drumul. Omul de rînd a dvurori foarte vorbăreţ, aproape întotdeauna bîrfitor. I h11 iuni e şi teribil de Lacom de cîştig. La perspectiva unui (iiiJit Imediat, locuitorii unui cartier popular intră' în, b'iliere. Hangii, birjari, portari, negustori ambulanţi, de Mini pun mîna pe un client necunoscut, încearcă mai întîi t|-l «toarcă de cît mai mulţi bani, în pofida tuturor tari-, »lor legale. Vizitatorii străini trebuie să fie tot

timpul Mi (K'hU-n patru. Unii sínt de-a dreptul indignaţi; deşi Monwnea moravuri erau curente în întreaga Europă, ne-

erlandezul le apare ca un ins meschin, hrăpăreţ,” stăpînit doar de patima banului : chiar şi cumpătarea lui, chiar şi lipsa lui de ambiţii sînt puse pe seama avariţiei.

Pe deasupra, neerlandezul e oricînd gata »să sară la bătaie. E drept că în lumea celor bogaţi duelurile – dealtfel interzise prin lege – sînt foarte rare ; numai printre ofiţerii din armată şi printre studenţi provocările la duel constituie un lucru obişnuit. în schimb ţăranii, lucrătorii, marinarii se iau la bătaie din te miri ce, ajungînd uneori la mari violenţe. Adversarii scot cuţitul, se umplu de sînge ; poliţia mai închide ochii la astfel de încăierări iar tribunalele se arată extrem de indulgente, în ciuda legilor care pedepsesc cu închisoarea sau cu amenzi usturătoare.

Criza locuinţelor, de pe urma căreia, aşa cum am mai arătat, oraşele neerlandeze au avut mult de suferit de-a lungul întregului secol de aur, determină în mare măsură condiţia acestor categorii sociale. în 1638, dih cele 20 000 de persoane care lucrau în manufacturile textile din Leiden, majoritatea locuiau în cocioabe avînd drept unică mobilă nişte culcuşuri de paie. Gerrit Kist, dulgherul din Zaandam pe care l-a vizitat Petru cel Mare, se înghesuia împreună cu toată familia într-o singură încăpere. Mizeria nu făcuse însă să dispară vechile tradiţii de ospitalitate. Mărie Hit- mans, o biată femeie din Zaandam, mama unui lucrător angajat de Petru cel Mare, l-a invitat pe ţar să vină să bea în casa ei o stacană de rachiu de ienupăr ; soţia unui alt lucrător l-a poftit la masă, oferindu-i din sărăcăcioasele ei bucate.

în majoritatea corpurilor meşteşugăreşti, regulamentele ghildelor fixau programul de lucru,, imprimînd astfel o anume ritmicitate vieţii lucrătorilor. Numai autorităţile municipale aveau dreptul să modifice acest program ; procedura dura însă mult. De unde stabilitatea generală a cadrului de existenţă pe care, în principiu, nu o tulbura decît şomajul, în/unele sectoare apăreau însă o serie de perturbări datorate unor influenţe exterioare. Transport turile şi construcţiile navale, dependente în mare măsură

Mi« i'iunurţ, îşi reduceau activitatea şi concediau o parte din IlKiMonnl de îndată ce ritmul comerţului slăbea : aşa se lillmplu, de pildă, în vreme de război, chiar dacă

acesta ■н purlu la mari depărtări. Fabricile care utilizau forţa, fimlrlco a morilor prelungeau exagerat ziua de lucru de lliilutA ce vîntul devenea favorabil.

Vechi meşteşuguri, ca cele din ramura textilă, ridicate **hi** rl|lvn ani, în provincia Olanda, la rangul de industrie, •lApiiu, în fapt, prevederilor legislaţiei corporative. Dezvol- Itnni vertiginoasă pe care o cunoscuseră manufacturile din h'lflen dusese aici la o concentraţie muncitorească remar- nihllA pentru acea epocă. în secolul al XVII-lea, Leiden «*!•', (lupă Lyon, al doilea oraş industrial din Europa. Aflu- mil de refugiaţi făcuse posibilă, pe de o parte, folosirea liirrAlorllor bărbaţi în locul femeilor, tradiţionala mînă de iiicru ; pe de altă parte, ca urmare a creşterii numărului • re lor care căutau un loc de muncă, salariile putuseră fi iimnpnute la nivelul cel mai scăzut. Cu timpul, au început illn nou să fie angajate femei, .cu lefuri de mizerie, şi, de iiwincnea, în număr tot mai mare, copii (răstălmăcindu-se H'gulamentele ghildelor referitoare la'ucenicie). Exploa- liiri'ii copiilor – închişi în âţeliere cîteodată de la vîrstade **ŞHM»** uni – era la fel de nemiloasă la Leiden, pe la 1620, **«I** rurtnd după aceea şi la Amsterdam, Alkmaar, Utrecht, (Irunlngen, cum va fi mai tîrziu în Anglia la începutul »'it'l maşiniste. încă în 1597, un decret dăduse glas nemulţumirii provocate de practicile unor patroni care, sub pre-* li[1] Ml că îl învaţă o meserie, îi transformau pe copii în **HI** Iov Araţi „sclavi” [A]. Sînt citate caşurile unor copii trimişi ii» patroni să cerşească în oraş după terminarea orelor de lucru. Uneori, din compasiune, autorităţile judiciare inter- vriwau în situaţii extreme, cum s-a întîmplat la Delft, **III** 1(130.

Erau angajaţi şi copiii lucrătorilor ; condiţia socială se porpotua astfel de la o generaţie la alta. Apăruseră o serie **fl<i** „ furnizori de mînă de lucru”, care adunau copiii vagabonzi, mici' cerşetori găsiţi pe drumuri, unii veniţi din

Friesland, din Flandra, din Germania, şi îi trimiteau muncă. Copiii din orfelinate erau uneori închiriaţi det tutorii lor, în schimbul unor salarii derizorii. între 1638 şi ' ? 1648, în perioada de boom a industriei textile, patronii din Leiden au importat patrii mii de copii din Liège, procuraţi j ^de un traficant. Deşi nu îndrăzneau să interzică aceste practici, municipalităţile au încercat totuşi să le limiteze,'^ efectele. încă din 1641, la Leiden a fost creat un inspec- ÿ torát al muncii, însărcinat cu controlul mîinii de lucra '7 infantile. în 1646, o ordonanţă a limitat durata zilei de ' ; lucru a copiilor la paisprezece ore i în. 1648, oraşul a an* ’ gajat un învăţător pentru a preda cîteva cunoştinţe ele-’ \ mentare copiilor din manufacturi...

Soarta lucrătorilor adulţi din corpurile meşteşugăreşti [1]. aflate în curs de industrializare nu era deloc mai de invi-, ş; diát decit cea a copiilor lor. în meseriile care îşi păstraseră vechiul caracter artizanal, relaţiile dintre oameni nu-şi pierduseră cu totul căldura ; condiţiile materiale de muncă . S-au înrăutăţit însă în cursul secolului. Un olandez, declara Colbert, munceşte într-o zi mai mult decît im francez într-o săptămînă. Rîvna lucrătorilor neerlandezi şi orarele impuse asigurau un înalt randament, invidiat de ministrul lui Ludovic al XIV-lea. Numărul orelor de lucru pe zi, numărul zilelor lucrătoare din an crescuseră considerabil după ' Reformă, mai ales datorită suprimării vechilor sărbători religioase catolice, în timpul cărora lucrul se suspenda. Nici chiar duminica nu mai reprezenta o zi de odihnă absolut sigură. în unele locuri şe lucra şi noaptea.

Cu toate acestea, nu se poate vorbi de o „problemă muncitorească”, de o „chestiune socială” în Ţările de Jos din secolul de aur : nimeni nu pare să fi fost cu adevărat conştient de existenţa unei nedreptăţi. Cel mult se făcea simţită, din cînd în cînd, o oarecare îngrijorare. în 1619, sinodul de Ia Dordrecht a cerut ca salariile să fie stabilite întotdeauna în mod echitabil şi ca lucrătorii să poată bene- ficia de repausul duminical. îh 1601, municipalitatea din ■ Amsterdam interzisese cofetarilor să decoreze prea somp- **lut» prăjiturile expuse în vitrină „ca nu cumva să-t**

mîh- HNMMCA pe bieţii oameni cărora această privelişte le-ar •Urni pofta” [2]! În realitate, politica socială a cârmuirilor s-a limitat, aşa cum vom vedea într-unul din capi- ■tatah» următoare, Ia înfiinţarea de diverse aşezăminte de iurllule.

Frământările sociale care au zguduit secolul al XVII-lea JMwlandez sînt expresii ale violenţei individuale, mai mult MU mai puţin anarhice, şi nu ale unei mişcări organizate, urmărind un scop premeditat Şi chiar şi-aşa, manifestaţiile, grevele, încăierările s-au produs mai des în corpu- t lh’ meşteşugăreşti rămase în stadiul corporativ decît în HiMl'lle manufacturi. La Leiden au loc greve în 1637, 1643, IIH8 j în 1638 izbucneşte o „răscoală”. Incidente de genul ««'ruta survin periodic în principalele oraşe. Rezultatele •Int nule. în 1629, intrarea Suediei în războiul de treizeci «ta ani împiedică sosirea transporturilor de grîu din Polonia «I provoacă scumpirea pîinii: la Leiden, gloata atacă o brutărie, Jefuind-o. Municipalitatea cheamă poliţia, arestează Irvl sau patru dintre instigatori, care sînt biciuiţi în public ; lucrurile se potolesc imediat. în 1672, „prostimea” din Hoorn, asmuţită de o femeie, ia cu asalt casa primatului ; oamenii distrug mobilele, sparg şi golesc butoaiele •I'OMMJ în stradă; la sosirea miliţiei, mulţimea se împrăş- lluNt' dc la sine. ' »

Cel mai adesea, obiectul litigiului îl constituia nivelul •«liniilor. Meşterii din ghilde şi magistraţii vorbeau în •i'i‘»t caz de un „complot” şi puneau în mişcare aparatul «ta represiune : acuzaţii erau întemniţaţi, siliţi să plă- tannc* amenzi ridicate sau chiar alungaţi din oraş la •iitr, pedeapsă. care, în această ţară suprapopulată, echi- vnla cu condamnarea la foametei Din cînd în când, foarte INI' însă, se accepta totuşi o mărire a salariilor. Miza MivMior înfruntări pare să fi fost, în fond, nu atît nivelul «ta trai al lucrătorilor, cit monopolul economic al oftorva •mlreprenori, care cereau

menţinerea cu orice preţ a

ordinii publice. În unele locuri, recurgerea la forţa armata în caz de conflict extrem era considerată, încă de la începutul secolului, ca un drept al patronului. în urma tulburărilor de la Leiden din 1638, Statele au determinat* crearea unei asociaţii patronale cuprinzînd cele zece centre ale industriei textile : asociaţia permitea mai ales exercitarea unui control al mîinii de lucru itinerante, lucrătorii fiind obligaţi să' prezinte la angajare referinţe de bună purtare. în afara acestor măsuri, autorităţile au intervenit uneori în raporturile dintre lucrători şi patroni cu recomandări inspirate de un incontestabil sentiment al justiţiei dar care au rămas literă moartă [3].

Marinarii

Marinarii constituie o categorie socială numeroasă în Olanda, Zeeland, Friesland. Adaptarea la condiţiile vieţii pe mare le conferă un anume fel de a fi, le impune un anume mod de Existenţă, favorizează anumite tradiţii care fac din ei un tip uman bine precizat. Fireşte, activităţile lor' diferă : unii sînt pescari, alţii cabotori, mateloţi în serviciul unor companii sau al amiralităţii, corsari... Pe toţi îi apropie însă unele trăsături comune, o duritate, o simplitate mai mari decît ale oamenilor de pe uscat. „Trăind mai mult pe mare, scrie Parival, rupţi cu totul de lume, ei n-au cum să deprindă maniere politicoase şi nici cum să-şi cultive alte virtuţi în afară de cea a răbdării, pe care vînturile şi furtunile le-o pun deseori la încercare. Curajul nu îi părăseşte niciodată, dar nu ştiu dacă nu s-ar putea spune că meritele lor se dezvăluie nu atît în acţiune, cît în pasivitate.” [4] *r*

Bărbaţii aceştia rpbuşti, cumpătaţi, uneori austeri, veşnic călători, au neveste şi copii în satele, în oraşele de pe coastă. în ciuda îndelungatelor absenţe şi a ocaziilor ivite

♦nelongurile îndepărtate unde ajung, viaţa lor sexuală imnlno echilibrată, inima lor, fidelă. Grosley va remarca, Inii **н** opocft în care sînt elogiate virtuţile naturale, cît de hmlt **мр** deosebesc ei de mateloţii din Provence, care întreţin ilh un menaj în fiecare port din Levant[5]. Chiar şi căpi- **ІмнІІ,** În general de origine foarte modestă, formaţi doar În ţiimhi practicii, nu-şi iau pe vas (spre deosebire de »♦*nh**н(ІІ** lor francezi, englezi sau danezi) nici slujitori, nici pinvlzll de băutură, nici ibovnică. Se mulţumesc la masă ni brlnzA şl bere ; le e de ajuns tovărăşia unui cîine, iar |il|ilo întreţinerii materialului sînt suficiente ca să le umple I Impui.

I'uninetul permanent cu o natură gata să se dezlănţuie În **нІ** Ier clipă a făcut din marinari cei mai superstiţioşi dini io noerlandezi. Dacă pînzele corăbiei se dezumflă fiind» h vinlul a încetat, matelotul îşi ia fluierul şi cîntă u melodie cu puteri magice ca să-l stîrnească. Dacă furii mu nmrninţă echilibrul vasului, el îi trage musului o l»Alnii zdravănă ca să îmblînzească duhul neliniştit al mării.

• hhii ducă ar fi ameninţat .de foamete, s-ar feri să doboare uni În <llntre păsările care se rotesc în jurul catargelor căci hli iHi'iimcază sufletele marinarilor înecaţi.

În rhidn condiţiilor de viaţă deosebit de dure, răscoalele iHHi inul Hor erau rare. Primele expediţii în Extremul Orient «•ni în (hvanul îngheţat de Nord au făcut ravagii în rîndul »• liipup'lor, pînă în ziua în care oamenii s-au obişnuit cu ilhiMi excesivă a acestor ţinuturi şi au învăţat din expe-

• iMiţn i'o măsuri de prevedere trebuie să-şi ia. Echipajele **vhmi'Іih** do cursă lungă, recrutate în parte, în Ţările de Jos «I În teritoriile învecinate, dintre vagabonzi sau dintre Imihlorli săraci, erau plătite cu lefuri derizorii: într-a-ilnvtn, cheltuielii^ destinate flotei trebuiau să fie reduse i II imit mult cu putinţă pentru a se putea lupta împotriva iiiHeiironlel străine.

IIn mnlelot din marina de război primea,, în 1630, 30 de lini Ini pe lună : cifra rămăsese aceeaşi de şaptezeci şi cinci du Mnl. Un angajament sigur şi de lungă durată era o ex-

cepţie ; şomajul,' o ameninţare permanentă, nu numai pi- tru mateloţii de rînd ci şi pentru ofiţerii

[1]:

de rang udteri' pilot, chirurg, caporal, locotenent şi deseori chiar şi peni căpitan, ofiţerii deosebindu-se prea puţin, din pundt > vedere social, de oamenii pe care îi comandau. De al după 1628 s-a constituit un corp fix al căpitanilor d marina de război. în timp ce banii investiţi într-un Vas ■ comerţ sau de pescuit îi aduc armatorului un beneficiu ■ 100% şi chiar mai'mare, ofiţerii şi mateloţii nu nimic peste minimul necesar existenţei. Populaţia din unt sate maritime ca Maassluis e considerată „mizeră” [B]. #li îndoială, extrema cumpătare a „oamenilor mării e nu atll virtute cît o necesitate. '

Căpitanul răspunde personal de organizarea materiali j socială de pe vasul său. Reputaţia lui depinde de felul ti care reuşeşte să se descurce în limitele stricte ale sumei Ă bani încredinţate de armator sau de amiralitate; profitul lui personal depinde de economiile pe care le va realiza dilt alocaţiile destinate hranei, curăţeniei vasului, produsei# sanitare. Ispita e de neînlăturat pentru nişte bieţi oameM, abrutizaţi de anii îndelungaţi petrecuţi în această meserB

Deşi majoritatea vaselor neerlandeze sînt mai bine IH» treţinute şi mai curate decît cele ale altor naţiuni, nt|| există totuşi şi unele la bordul cărora ai senzaţia cfl#| nimerit într-o ocnă : oameni înghesuiţi într-un spaţjj devenit extrem de strimt din cauza încărcăturii excesM de mărfuri, murdărie, brutalitate, foamete. Din cînd v cînd, la capătul unor ani de serviciu, cîte un căpitan p!» movează pe plan social, detaşîndu-şe de masa marinar«| El a reuşit să pună deoparte nişte bani, agonisiţi pM mijloace mai mult sau mai puţin cinstite, sau a obţinut J fie luat părtaş la cîştigurde patronilor săi. Poţi vedi astfel un fost căpitan cumpărîndu-şi o căsuţă sau – aed tipic de îmburghezire – comandîndu-şî portretul. d

în cursul secolului, amiralitatea a luat diverse

RUMB de securitate socială în' favoarea mateloţilor din flotaS victime ale bătăliilor navale: acordarea de indmmMH

m> »inilor, de pensii văduvelor şi orfanilor. La Enkhuizen,'] ■¡li >i«il confortabil îi primea pe marinarii bătrîni retraşi i Im >H f Ivi late. Cei ce beneficiau de acest regim nu formau hw» <bdt o mică minoritate privilegiată în sînul vastei mmnltAţi a „oamenilor mării”.

În pofida progreselor remarcabile ale tehnicii maritime ■iMttth rr, spectrul naufragiului continuă să ameninţe exis- •Mi|« cotidiană a marinarului. Cronica vremii înregistrează <i *•'•»* neîntreruptă de catastrofe, unele zguduitoare. în htnf în timpul unei vînători de balene, dispar cincizeci de ■ d)ntr-o dată. Cîteva naufragii, ca cel al lui Bontekoe, ho HIIB, au rămas celebre. Bontekoe comanda un vas cu o Hp»w linte de 500 de tone şi cu un echipaj de şase sute de ••tii.nl, În plină furtună, din cauză unui matelot neînde- mimiilc, a luat foc un butoi cu rachiu ; cu toate eforturile Kiiilt» pentru stingerea incendiului, flăcările aii cuprins i» -i i vu do ulei, apoi butoiaşele cu pulbere pe care oamenii

»picaseră să le arunce în mare. Vasul a explodat, scu- j HIiităidu-se imediat. Prinzîndu-se de un lemn care plutea, liniiiilioe a reuşit să ajungă'pînă la cîţiva dintre oamenii «ni . urc RC agăţaseră de o barcă. Timp de treisprezece zile, mm li urlaţii au rătăcit la întîmplare, fără provizii, fără sub soarele tropicelor. Din cămăşi au improvizat o iilii^rt de corabie grosolană; dintr-o scîndurică un fel de •i ca să se poată călăuzi după stele. Oamenii mîncau în ,III pf> care-i puteau prinde cu mîna şi îşi beau urina. |n •< 1« »lin urmă, ajunşi într-o stare vecină cu nebunia, au iun H ut să omoare musul ca să-l devoreze. Bontekoe a i-lmiil «ă împiedice crima şi să-şi ţină în frîu mateloţii pluA în ziua în care au acostat într-o insulă din Indii, de

Uinl» 11ud tîrziu au fost luaţi Ia bordul unei corăbii olandeze, htipft naufragiul vasului *Raven,* **care se răsturnase fără «R H -cufunde, optzeci şi trei de oameni au stat agăţaţi Ului' <!r patruzeci şi opt de ore de chilă, pe o mare dez- UH(IIIIA. Cînd cei veniţi să îi salveze s-au putut apropia de nu mai rămăseseră decît douăzeci de supravie- |nlln»l .**

Violenţa mării şi adîncimea mică a apei făceau ca de coastă a Ţărilor de Jos să fie periculoasă pe aprojM toată întinderea ei. Dacă un vas se împotmolea în pragifl el risca să se sfărîme sub izbitura valurilor sau să fie dH turnat din cauza vîntului. De aici şi importanţa pe cârti avea, pentru populaţia din provinciile maritime, aşa-riumM „taxă pe epave”, dealtfel riguros reglementată. Dacă-fl tregul echipaj sau doar p parte a lui fusese salvat, epşl era înapoiată proprietarului ei în schimbul achitării Uţl despăgubiri ; dacă echipajul pierise, epava devenea pil prietatea fiscului, aparţinînd circumscripţiei administrat™ în raza căreia fusese găsită. Pentru armatori se punea d* problema recuperării epavelor. în 1660 a fost inventată ■ Zeeland o maşină care scotea la suprafaţă vasele sc| fundate. Centru a celebra evenimentul a fost emisă o ial dalie reprezentînd maşina nou creată, sub deviza pot™ vită : *Soli Deo honor et gloria,* a

Taxa amintită asimila epavelor corăbiilor balenele ul vîrlite uneori de valuri pe plajele olandeze. Dintr-unul d* aceste animale, satul pe teritoriul căruia fusese găsit put« extrage ulei în valoare de pînă Ia 500 de florini. 1

Ţăranii s

i

De la pătura înstărită pînă la cea săracă, ţărănime^! prezintă o diversitate la fel de mare ca şi populaţia ori« şenească. Dar această diversitate e aici mai puţin evidenţia datorită unităţii profunde pe care o dă lumii satelor coîj^ tactul permanent al oamenilor cu-pămîntul şi tradiţion|w lismul lor depsebit de rezistent. $

Ţăranii neerlandezi, remarcă Parival şi Temple[7], Mţ caracterizează mai degrabă prin tenacitate decît prin hn nicie propriu-zisă. De cele mai multe ori înalţi, greoi, VM joşi, ei datorează consumului de produse vegetale şi lactSW ♦ MHHirMbllu prospeţime a tenului. Cu un spirit simplist, Uwhil IIP necioplţi, ţăranii suportă totuşi cu greu sa fie

•нІн(| нІ brutalitate. Argumentele logice au o putere mai
мІ» imiipra lor decît o purtare plină de ifose, cu condiţia
Iir lAmitl să le cîntărească pe-ndelete. Vecinătatea
marilor

■ rtvi* nu II influenţează cîtuşi de puţin în bine. Cinstea
'» li'illA, înţelepciunea practică, pozitivă, care constituie
‘‘nn|il<’ loî cele mai de seamă, nu se păstrează intacte

< ll În «uleie destul de izolate. „Ei se mulţumesc cu ce
le i»u |int\ scrie Parival, şi dacă vrei să le plăteşti cu cinci
мІІ on lucru care nu valorează decît doi bani şi jumă- •»
lui io(în doar cît’li se cuvine şi îţi înapoiază restul.” [8] >• o
Iu <1 Ji, se uită la tine ca la un smintit. Grosley descrie ’•
uІмІІІІнІuІ vînzării lînii la ţăranii din nordul Olandei.

[1] ml мuсі»1 ea că tocmeala a durat destul, vînzătorul
anunţa • mii mm preţ şi punea un ducat în paharul pe care
i-l „ii.h ii cumpărătorului, umplîndu-i-l apoi cu rachiu de
**i|hii (ci doi ciocneau, privind ţintă unul în ochii celui-
„ li.ua golind paharul, cumpărătorul reţinea ducatul

- • liu/c. vînzător şi cumpărător băteau palma, tîrgul
era ii» mi iar ducatul rămînea la cumpărător, ca
„bonificaţie”.

•• «Iîmpotrivă, acesta lăsa ducatul în pahar, însemna
■ t «Ini ІІ ii căzuseră la învoială, ceea ce nu îi
împiedica

•i i sc despartă prieteneşte, oferindu-şi reciproc ser-

• Iile”

I мuni o care-şi aveau pămînturile în apropierea
oraşelor

* • tlmln ' i;i seama, într-o măsură mai mare decît ceilalţi,
h io mii.iide capitalizării. Conştienţi de faptul că apro-
uІнІнІк ,i oi âşenilor depindea în bună parte de ei, exploa-

* ni ilui plm această situaţie. Aşa se face că în satele din н
liihinio(’i maselor găseai mai mulţi ţărani înstăriţi decît
ni ude din provinciile mai puţin urbanizate.

I ’iii h(ciiia desăvîrşită a locuinţelor ţărăneşti, a graj-
hllllnr chiar, stîrnea admiraţia vizitatorilor străini. în ţara
нІннuІІІ vacile sînt ţesălate, ca în alte părţi caii • coada le e

* Mli'iilft în sus, ca să nu se murdărească. După spusele hil
(lulcclardini [10], aproape toţi ţăranii neerlandezi ştiau,
încă din secolul al XVI-lea, să citească şi să scrie. Cuv®

tele Acestea trebuie luate în sensul lor literal: să citai® şi să scrie, nimic mai mult, căci pastorul care preda la din sat cu greu ar fi izbutit să vîre în căpăţîna elevilor® cunoştinţe ceva mai abstracte ; şi să reţinem : **elevii, ®** elevele ; ţăranii nu-şi dădeau fetele să înveţe carte. ® toate acestea, nivelul intelectual al ţărănimii neerland® era relativ ridicat pentru epoca respectivă.

Raporturile cu oraşul erau de ordin. economic **(d®** facerea produselor agricole) sau ţineau de sfera distracţtflil (frecventarea marilor chermese). Spiritul ţărănesc **nutfH** însă o suspiciune difuză faţă de aceste mult prea **va®** aglomerări umane, lăcaşuri ale tuturor viciilor. **Ţăranii** nu vedea cu ochi buni relaţiile fiicei sale cu un băiat **d* ||** oraş : o astfel de idilă era un joc riscant, ale cărui urtnlfi se spunea, întotdeauna aceleaşi, erau lesne de prevtaü.

Mai mult chiar decît orăşeanul, ţăranul are cultul miliei şi, dincolo de familie, al clanului din care **fa*** parte. Pe cînd locuia în satul Egmond, Descartes a **apdtol** la indulgenţa judecătorilor în favoarea unui ţăran **tînM** vecinul lui, vinovat de a-l fi omorît pe cel de-al doilea **sd®** mamei sale : bătută crunt de acest bărbat extrem de brutÉ femeia îl părăsise ; urmaseră ameninţări de o parte şi* alta ; clanul îşi strînsese rîndurile şi căutase să se răzbun#| într-o încăierare, duşmanul fusese ucis. Cine, purta **aşa®** răspunderea crimei ? în faţa sicriului, membrii famlftll îl absolviseră pe ucigaş de orice vină [u]. .

Satele pătimiseră mult în timpul războiului.de elibemni Fuseseră, rînd pe rînd, victimele prădăciunilor, ale **dtaţrty** gerilor tactice, ale războunărilor. Regiunea Eindhovert * aflase cînd sub o stăpînire cînd sub alta, de unsprezece, W la şir în decurs de douăzeci şi cinci de ani. Q întreagă .]® ratură populară” de „Plîngeri ale ţăranului” se născusŞr*i aceste nenorociri,, care făcuseră să. se înrădăcineze adajigl lumea satelor groaza de soldaţi. Totuşi, în timp, ţărănu®

nu avusese decit de profitai de pe urma lichidării ¿MHli'ittIGl spaniole. Bunurile imobile ale Bisericii catolice şi HI«- unor nobili, sechestrate sau răscumpărate de stat, fuse- IHA bu hlrlate sau vîndute cultivatorilor. Cu excepţia aren- ■»-hu In bani, toate celelalte taxe feudale fuseseră aboliţe. IIMIUIUI juridic al ţăranului, nu se mai deosebea defel de ifl ui burghezului. Un acut spirit de independenţă insu- lll|. u ncrnstă clasă proaspăt emancipată. Se povesteşte că ttjji li Hoemlei, pe cînd se afla în vizită în Olanda, a fost ihuigiii ou lovituri de furcă de ţăranul pe pămînturile • Si ulu N« tntlmplase să vînezę. Fieçare sat îşi avea propriul «Au guvernator, propriul sau corp de magistraţi, numiţi de »Al«« provincie sau de çătre senior şi avînd dreptul de Iui tadlitlo absolutą, proprii sai consilieri şi administratori IH nil Hatul avea sărbătoarea sa anuală precum şi asocia- MM O constituite în scopuri distractive. Unele sate, itHiilajoa situate şi gospodărite cu pricepere, ajunseseră, |IH|IK prosperităţii oraşelor învecinate, să fie invidiate pHiitţi bogăţia lor. La Jisp puteai vedea ţărani bine îmbrą- is|i gonind în trăsuri trăse de cîte patru cai şi plesnind 4lii hui ca nişte seniori.

i • ultuntle aparte se întîlnea în Friesland şi, cu. unele IIHIH» lilrl, în ţinutul groninghez, care nu cunoscuse în evul iiwthu regimul feudal. Pămînturile erau aici proprietatea lAi iitiilar liberi, grupaţi în asociaţii independente. Un sistem «*MI l« roinplcx de încheiere a contractelor pe termen lung, HI «hrpt de ipotecă, oarecum analog cu cel din zilele tiHiii-ltr, era aplicat pămînturilor închiriate ulterior. Func- ţhuilhd timp dc secole la rînd, sistemul acesta dusese la spui i|hi unei bogate elite rurale, care domina de la înal- ţi nu fără lăcomie, fermierii şi lucrătorii în acord[12].

/IIM II şl ceilalţi salariaţi agricoli formau

o categorie de . |«HU|H 11, parţial itinerantă. Primăvara, bărbaţi, femei, copii, Iii grupuri mari, porneau cu căruţele spre nordul ţării, unde gAsiMHi de lucru la descojirea ştejarilor. Această mlgraţie sHiiţilA era însoţita de o ridicată mortalitate infantilă. Luni

în şir, lucrătorii se adăposteau în colibe de pămînt, pierdîlfc în inima padurilor, pe care le abandonau

apoi ca **B|** j regăsească în anul următor, năpădite de vegetaţie, deg* date de intemperii. În unele locuri, s-au constituit în curtUg secolului asociaţii de muncitori agricoli care cotizau 1* I casa de ajutor mutual. în asociaţii intrau însa doar cei puţin saraci dintre aceşti muncitori.

Capitolul XXII

PAUPERISM $1 CRIMINALITATE

Periodic, o parte din oamenii de rînd ajung, aşa cum **am Văzut,** în pragul mizeriei. Dincolo de aceşti amărîţi însă, alltilndu-se pe o treaptă şi mai joasă, o masă de indivizi tişii-numiţii marginali – trăieşte într-o stare de sărăcie iwinunentă. Frecvenţa şomajului, deplasarea continuă în t'Aulurca unui loc de muncă a unei anumite categorii de uiuncnl – mînă de lucru utilizată în industrie – fac im- |io(tlbllă stabilirea unei limite precise între lucrătorii cei mul nevoiaşi şi vagabonzii propriu-zişi. Toţi aceştia alcătuire laolaltă un mediu uman compozit în care intră şi o M'i'le de elemente asociale, factorul comun constituindu-l •tini'nlnţarea brutală, apăsătoare, a foametei.

Acest mediu, neasimiliat de o societate ale cărei vicii i'ronomice îi dau naştere, îşi face pretutindeni simţită prezenţa sub forma cerşetoriei, plagă incurabilă a oraşelor **ţi** Mutelor, care se întinde tot mai mult pe măsură ce veacul «e apropie de sfîrşit. Din răstimp în răstimp, autorităţile Iirovinciale declară cerşitul interzis, dar acesta este un lagel natural care nu poate fi stăvilit prin nişte simple texte. În Amsterdam mişună cerşetorii,

proliferează lumea

interlopă a pretinşilor schilozi. După încheierea armistiţiului şi demobilizarea trupelor de mercenari, situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult. Bande de indivizi suspecţi rătăceau din loc în loc ori îşi găseau adăpost în cocioabe care scăpau oricărui control, ocupîndu-se cu tot soiul de treburi ilegale, dacă nu cumva furînd sau. chiar omorînd, trecînd dintr-o provincie într-alta, alungate de sentinţele de expulzare pronunţate împotriva lor, şi vorbind un argou ininteligibil... din care cineva a considerat util să publice în 1613 o mostră sub forma unui dicţionar. Cine ar fi putut deosebi pe săracul vrednic de milă de adevăratul tîlhar ? Vagabonzii se amestecau cu ţiganii : îndeletnicindu-se cu ghicitul în palmă, cu horoscoapele, aceştia din urmă mai aveau şi faima de hoţi de copii; pe deasupra, oricare ar fi fost măsurile luate împotrivă lor – internarea în aziluri, expulzarea – ei găseau totdeauna calea de a reveni în locurile de unde plecaseră. Organismele securităţii publice se dovedeau neputincioase în a-şi îndeplini funcţia în mod corespunzător.

. Era primejdios să circuli noaptea neînarmat prin parcul Bois din Haga. în 1643 a fost găsit aici capul unui bărbat ucis cu puţină vreme în urmă, dar poliţia nu a putut pune mina pe ucigaşi Apoi, în 1661, două domnişoare de familie bună au fost răpite din acelaşi parc în plină zi. Oraşele sporeau efectivele poliţiei, dispuneau arestarea cerşetorilor care nu aveau permis special, ofereau o recompensă cetăţenilor care semnalau prezenţa unui hoţ într-un anumit loc sau izbuteau să-l pună sub arest. Ia ţară, vagabonzii erau hăituiţi de echipe de „vînători de săraci”, însoţite de cîini. .

Mai mult sau mai puţin conştiente de cauzele economice ale acestei'stări tulburi, municipalităţile au procedat, de-a lungul veacului, la distribuirea

gratuită de alimente în anii de foamete sau în perioadele de mare scumpete. Se aducea eîte un vapor de grîu sau de orz, din care se făcea pîine pentru populaţia de rînd. Un astfel de ajutor a fost acordat în 1634 la Leiden unui număr de 20 000 de persoane *.

La Amsterdam se împăcţeau oficial bani săracilor o dată pe **•âplflmînă.** Biserica reformată contribuia la această acţiune... **de** care nu beneficiau dealtfel deeît săracii avînd **un** domiciliu, fie el şi provizoriu. Un reprezentant al dia- **vunfttului sau** al primăriei le procura iarna mici cantităţi **4«** unt, brînză, pline şi turbă. Vara, ajutorul era,, suprimat, **fituiMt'e** trebuind să se descurce cum putea

Pentru a face- faţă acestor nevoi, municipalităţile sau Hlwrlca organizau colecte periodice de bani. Burghezii se **«rAlau** deseori generoşi. Se întâmpla ca într-un oraş mare, **u** nolactă abil lansată să aducă pînă la 15 &ÖÖ ba chiar pînă **IM 2S 000** de florini. în împrejurări deosebite, bunăoară cu prilejul nunţilor în familiile bogate, se făceau prin tradiţie tmumite pomeni. în. mai multe oraşe se obişnuia ca. la **•finitul** funeraliilor, postavul care acoperea catafalcul să **fi» dat** săracilor. Rareori se întîmpla ca un burghez înstărit **•A moară** fără să lase prin testament o sumă de bani pentru **iipwvttk**[1] de binefacere. În întreaga Europă, neerlandezii **MVi'Mii** o solidă reputaţie de oameni caritabili. însuşi Ludo**vic ul** XIV-lea, în ajunul invadării Ţărilor de Jos, i-ar fi **apu«** următoarele cuvinte lui Carol al Il-lea, ca să-l liniş- **IUUMCA** : ,,Nu vă faceţi griji pentru Amsterdam. Am credinţa **(mini** că providenţa va salva oraşul, căci nu se poate **«A nu** ţină seamă de milostenia locuitorilor săi../*

Avind mereu dificultăţi cu proletariatul său industrial, Li liU'n a instituit un inspectorat al săracilor, care dispunea il«> lim«-ninate fonduri de ajutor social. După 1650 şi pînă la veacului, íntr-ö serie de-oraşe s-au construit, prin ftiiuliilll particulare, căsuţe de închiriat la un preţ foarte •• h/nt, destinate celor cu situaţie economică' precară. Peste Iul existau aziluri, preluate uneori de la foste ordine. **t»'l iHloime** şi administrate acum de stat în centrele cele **mul muri,** aceste instituţii se specializaseră în. chip felurit I villan avea un azil pentru săracii fără domiciliu, un altul Knlru b&trîni şi îşi completa dotarea socială cu un orfe- **mi, Dr** de la începutul secolului ăl. XVBfea, principala **Juneţi» a** azilurilor era

aceea de a resorbi vagabondajul

În majoritatea localităţilor de importanţă medie, omul nevoiaş aflat în trecere găsea un „punct de ajutorare”, anexat uneori spitalului, unde primea găzduire gratuită timp de trei zile. în dimineaţa celei de-a patra zile trebuia să părăsească locul şi să pornească la drum. Cu toate acestea, în anumite oraşe, afluenţa vagabonzilor era‘ atît de mare, încît azilurile erau închise din iunie pînă în octombrie! Aceste aşezăminte ofereau un confort rudimentar : o imensă sală comună încălzită, mobilată cu bănci, şi două dormitoare : unul pentru bărbaţi, altul pentru femei. La terminarea fiecărei mese, cuţitele erau sechestrate, din prudenţă. Noaptea; uşile dormitoarelor erau încuiate, întocmai ca porţile unei închisori.

în afara unui mare spital, Amsterdamul poseda mai multe orfelinate şi un azil în care au fost găzduite pînă lâ patru sute de bătrîne sărace. în 1613 fusese înfiinţat un „Azil al milei” destinat nenorociţilor care trăiau din cerşit. Ca să poată fi admişi aici, aceştia trebuiau să facă dovada că locuiau de mai mulţi ani în oraş. Azilul acorda ajutor în bani călătorilor lipsiţi de resurse financiare. Un ofiţer de jandarmi şi cîţiva poliţai din cadrul instituţiei respective străbăteau în fiecare zi oraşul pentru a strînge cerşetorii. Mai tîrziu, pe lîngă aceştia, aşezămîntul a primit şi surplusul de copii care nu mai încăpeau la orfelinat, şi a fost însărcinat şi cu executarea înmormîntărilor gratuite.

Oraşul încredinţa diversele aziluri spre administrare unor comitete de notabili, bărbaţi şi femei, ce socoteau o astfel de funcţie drept o mare cinste. Dacă la nivelul slujbaşilor mărunţi administrarea aşezămintelor de binefacere a lăsat adesea de dorit, în schimb eforii lor s-au dovedit în general deosebit de corecţi în îndeplinirea rolului asumat. Pentru a le finanţa, de multe ori au fost,afectate acestor* aşezăminte veniturile fostelor proprietăţi mănăstireşti cărora li s-au adăugat, mai cu seamă în a doua jumătate a secolului, o serie de fundaţii şi legate. Se mai organizau şi chete, săptămînale – duminica, în biserică – şi lunare, cînd se umbla din casă în casă pentru strîngerea banilor. În «numite puncte ale oraşului erau âmplăsate cutii ale

IHIIPI . Municipalitatea dădea în folosul' azilurilor sumele fi^ultnle din diverse taxe cum ar fi cele puse pe importul di> ('(»reale, pe vînzarea la licitaţie, pe banchete, pe înmor- hilidUrile de lux. în sfîrşit, se organizau periodic loterii de lilnofucere, foarte apreciate de public : s-a întîmplat ca lotul cel mare să fie de 1000 de florini, în timp ce biletul se vindea cu 2 stuivers [3].

Npre sfîrşitul secolului, aşezămintele de caritate au devenii neîncăpătoare, iar venitul lor – cu totul insuficient. S-a recurs la diverse paliative : crearea unor impo- •lle «pedale, înmulţirea loteriilor, trimiterea celor sărmani În **MII** Iul de baştină.

I >v la începutul veacului, oraşul Amsterdam avea două Htlhirl destinate elementelor asociale : *Rasphuis,* rezervat **I1A1** liuţllor şi *Spinhuis,* rezervat femeilor[4], fiecare dintre **fhi** fiind în acelaşi timp închisoare şi casă de corecţie. Pe fiiinlitnul clădirii Rasphuis, o inscripţie în limba latină **HI Aii*** care-i era menirea : *Virtutis est domare quae cuncti* **piii>wnt**[r]**'.** Internaţi în azil prin sentinţă judecătorească^ jiciwdonarii" erau constrînşi să efectueze diverse munci niniiuide, în special să răzuiască lemn de Brazilia (de unde *1 numele aşezămîntului : *raspen „a* răzui"). Cel care refuza **•A** liicreze era snopit în bătaie. în caz de recidivă, vinovatul ••ni închis într-o- pivniţă care se umplea încet cu apa adusă pilnlr-un furtun ; ca să scape de înec, deţinutul trebuia să pHiiipcze fără încetare. Era şi acesta un fel de a-l sili să liiiinvenscă ! La Rasphuis, alături de vagabonzi, hoţi şi dvihvdd de tot soiul, se aflau şi tineri recalcitranţi, închişi **IH** vorrrca tatălui lor. Spinhuis („casa unde se toarce") găzduia prostituate, fete fugite de acasă, neveste închişe la i'*'ii'i('ii bărbaţilor lor pentru purtare imorală sau beţie, uimind o anumită sumă de întreţinere, cele mai înstărite rtlnlre nccste femei căpătau dreptul de a locui în camere **Avparulo.**

Cttnva cazuri, extrase din cronica criminală a oraşului Anndcrdam, arată cu ce gen de situaţii era confruntată

justiţia penală. Slujnica Trijntje Pieters este condamnată la moarte pentru Uciderea unui copil din flori; Laurens Cornelisse, „pensionar” al azilului Rasphuis, este spînzu- rat pentru că a forţat casa do bani a judecătorului, aflată în localul tribunalului unde urma să fie judecat; Jean Franehoys este condamnat .la stîlpul infamiei, pentru bigamie ; la fel şi Abraham Frederickszoon, angajatul unui gravor de monumente funerare de la cimitirul călugărilor ordinul Sfîntul Bruno, • pentru că a jefuit morminte ; soldatul Ernst Rip.e condamnat la moarte pentru uciderea unui camarad. Albert Alberts şi soţia sa, tăinuitori bine cu- noscuţi, sínt spînzuraţi pentru că au furat din groapa comună capul şi mîna dreaptă a unui osîndit executat: fără îndoială că în cazul lor a fost la mijloc şi o bănuială de vrăjitorie..Lista ar putea fi continuată. Omor, furt, incendiere, falsuri – acestea sínt motivele care revin cel mai des. O femeie, pe nume Griet Andries, a fost judecată de treizeci şi două de ori. Dreptul penal loveşte cu o asprime necruţătoare, înverşunîndu-se mai cu seamă împotriva furtului, a violării de domiciliu, a falsului în actele publice. Uneori cruzimea pedepselor e de-a dreptul îngrozitoare. Puşti de şaisprezece ani sínt însemnaţi cu fierul roşu sau supuşi la tortura focului ; un căpitan de optzeci şi cinci de ani, vinovat de omor, e ars de viu. Se citează cazul unui recidivist care a fost de unsprezece ori biciuit şi de cinci ori însemnat cu fierul roşu în cursul unui singur an. în ultimul sfert al veacului, la Amsterdam au fost executate două sute nouă sentinţe de condamnare la moarte;

Grotius justifica această cruzime prin necesitatea de a băga spaima în criminalii virtuali. Ea se explică însă prin- tr-un anumit primitivism al sensibilităţii care caracteriza întreaga Europă a acelor vremuri. Oricum, cruzimea era agravată în mod cert do incoerenţa dreptului penal neer- landez.

într-adevăr, legile şi obiceiurile difereau de la o provincie la alta, dacă nu chiar de la un oraş la altul, şi orice încercare de unificare se lovea de rezistenţa ostilă a tribunalelor locale. în acest haos juridic, crima nu era cîtuşi de puţin definită. Singurul criteriu,, lăsat dealtfel la apre- riproa judecătorilor, consta în faptul că „cutare lucru nu ptMtt* Îi tolerat într-un stat civilizat”. în perspectiva celor tuni sus, blasfemia sau folosirea banilor falşi puteau winstltui acte la fel de condamnabile ca şi omorul ori talia trădare.

Mărturisirea era admisă ca dovadă, irevocabilă şi fără drept de apel. De aceea, poliţia avea tendinţa de a o pro- viam fri timpul oel mai scurt cu putinţă : tortura era întrebuinţată în mod curent, deşi ilegal, în cursul interogatoriilor. „Tehnici” ca răsucirea membrelor, înghiţirea for- Kl* n unor materii dezgustătoare, biciuirea, arderea erau floare, e adevărat, în toată Europa. Juriştii distingeau, în »•u turna provinciei Olanda, cinci grade de tortură; cea a provinciei Frtesland, mai clementă, nu cuprindea decît trei tirada. Asemenea clasificări serveau drept bază la stabilirea Ml'lfulul pentru executarea pedepselor, căci deseori ju- Hroala era oficial urmată de tortură, după ce aceasta fusese fulimllă clandestin pentru a provoca mărturisirea.

Magistraţi culţi, rafinaţi, suportau fără scrupule şi fără tlrMÜil aceste şedinţe uneori lungi... atât de lungi, încît, pentru a le scurta, cereau să li se servească masa în în- M|*m'oa în care călăul chinuia un nenorocit. Dealtfel, ei Iuţişi aleseseră pedepsele respective din arsenalul, hetero- »•lll şl slngeros, al cutumei : tăierea mîinii drepte, a nasului, M ttnrln sau a ambelor urechi ; arderea limbii. Se scoteau Iw'lil, «c despica un obraz, se marca umărul cu fierul roşu. II i irziil delictelor mai mărunte, vinovatul era expus la alllpul infamiei, închis într-un clopot de lemn din care i se Vt'ib’ii numai capul; o inscripţie

ori un simbol indicau fUrAdrli’gea săvîrşitâ. Sau era plimbat prin oraş, într-o ţlnulA degradantă.

Negustorul ambulant vinovat de a fi vîndut cărţi inter- Eera tlrît pe străzi cu o bonetă de doctor pe cap şi având I do gît un pachet cu marfa comercializată. Doi poliţai bau prin oraş borfaşii de rînd cu obiectele furate Anala pe creştet. Stfipul infamiei – un eşafod înălţait în

faţa primăriei – era la fel de incomod ca o masă de tortură, iar dezonoarea pe care o atrăgea după sine expunerea în public era atît de mare, încît numai oamenii cei mai ticăloşi nu se temeau de ea.

Alte pedepse erau de natură socială sau economică : privarea de calitatea de burghez, pierderea dreptului de **a** exercita o anumită profesiune, amenzile. Expulzarea permitea îndepărtarea, sub un pretext oarecare, a indivizilor consideraţi primejdioşi : surghiunul era decretat pentru **o** lună, pentru toată viaţa sau chiar pentru o sută de ani şi o zi ! Celui care se făcea vinovat de a fi bătut şi rănit pe cineva i se interzicea vreme de un an să iasă din casă după ora opt seara ; un altul nu avea voie, timp de trei ani, să intre în hanuri. în perioadele în care se efectuau lucrări de mare amploare, (construirea unor fortificaţii, deschiderea unor mine în vreo colonie îndepărtată), tribunalele condamnau bucuros la muncă pentru „lucrări publice”.

Pedeapsa cu moartea era executată de obicei prin spînzurăre. Dar aceasta era adesea precedată de torturi, sau chiar înlocuită printr-un supliciu mai crud : vinovatul, aşezat pe un scaun şi legat de el, era decapitat cu sabia ; alteori era ars, înecat într-un butoi, ori chiar îngropat de viu. Cîteodată, pînă şi cadavrul osînditului era supus unor t! noi suplicii. Trupul sinucigaşului era spînzurat după ce, * legat de hamurile unui cal, fusese tîrît pînă la piciorul ’ spînzurătorii. Pentru locuitorii oraşelor, aceste execuţii constituiau un spectacol considerat drept un divertisment popular destul de decent.

La fiecare poartă a Amsterdamului se înălţa cîte o spînzurătoare ; dealtfel, împrejurimile majorităţii oraşelor ofereau acelaşi tablou : doi stîlpi solizi, înalţi de 4—5 metri, uniţi prinţr-o bîrnă suficient de mare pentru a putea susţine o jumătate de duzină de cadavre care se legănau la capătul frînghiilor... O scară mobilă permitea călăului să fixeze aceste frînghii şi să verifice nodul.

Călăul era un slujbaş important, „Maestrul de execuţii **al** Olandei, cu domiciliul în Haarlem”, singurul care prac-

*IU** iiflild tn provincia respectivă. Salariul lui se calcula ŢI| <M inimArul de execuţii efectuate : trei florini pentru o U» la care se adăugau nouă florini pentru îngro- IMH H I lupului. Tragerea pe roată era plătită mai bine: I Im Ini de lovitură, suma totală putîndu-se ridica la
- H» H de florini ; biciuirea, plătită după acelaşi tarif, IM douăzeci şi patru de florini...

• miiiamnările la închisoare erau relativ rare. întemni- |«IHI uni considerată mai degrabă ca un mijloc de prote- HII n Inculpatului înainte de proces, decît/ca o pedeapsa. I^| HHI|H bogaţi îşi puteau lesne ameliora regimul. Săracii » '»Im nu Insă o mizerie înspăimîntatoare. Intr-adevăr, de- ro»i|il Iţi plăteau hrana, iar gardienii trăgeau foloase de ţ, ui mu acestui comerţ. Subalimentaţia şi lipsa de igienă ii »HII «lin închisori focare de infecţie. La Amsterdam, fu-
* »ud I nins formate în închisori pivniţele primăriei şi ale »'• ♦ »i urni vechi porţi ale oraşului, în număr de patru :
- I*I»H I giiHiKe de doi metri, lucarne înguste cu gratii, ume-

'Hfi Impuirlva căreia stratul prea subţire de paie se doit H mmplet neputincios. De-a lungul secolului, cîţiva HI|»H|I îndrăzneţi au găsit mijlocul de a evada din aceste •ui ir,m s-a întîmplat în 1652 cu Johannes Palmer, uhu i mula tribunalul, nemaiputţnd pune din nou mîna i * ul, II pronunţat apoi în contumacie sentinţa de expulzare.

Capitolul XXIII

în 1601, armata aflată sub comanda stathuderului n măra mai puţin de 20 000 de oameni. Majoritatea ac(fl trupe era formată din englezi, francezi, germani, sc<>ţ>< grupaţi în companii sau regimente de aceeaşi naţionalil| comandate de proprii lor -ofiţeri k Singurele unităţi r erlandeze erau cele alcătuite din frizonii principelui W helm-Ludovic, şi regimentul de cavalerie al princip» Mauriciu, Ardoarea războinică de altădată a Provine la Unite nu mai era acum decît o amintire. Dintre cele d» modalităţi de recrutare în vigoare pe atunci – înrobii voluntară şi angajarea, contra plată, a unor contingl străine – numai cea de-a doua a permis să se aco|i| necesarul ultimelor campanii care au precedat armistiţ]

în fapt, începînd din 1600 şi pînă la invazia franci din 1672, războaiele la care au participat Ţările de «Io-, au atins decît zonele de frontieră ale Republicii. Ceh n multe dintre ele s-au purtat pe mare, foarte departe apele teritoriale. De-a lungul acestei perioade de exo| ţională imunitate, în ochii burgheziei

preocupate exdu de probleme economice armata de uscat a încetat să n

uf” – i n funcţie vitală. Mercenarii puteau prea bine

■ eu finilor minore care le erau încredinţate. Şl | MIH ier ba nu trebuiau să fie excesiv de numeroşi. If'im liţml din 1609, 15 000 de mercenari au fost scoşi Ri*ih ui armatei iar companiile menţinute nu numărau h -II (I 50 de oameni fiecare[2]. Am văzut ce rezultate | . ■ .r.la măsură pe plan social. După pacea din -li * < «m.sidcrînd insuficientă demobilizarea unei, ;ju- I »Im alinată. Statele Olandei au cerut principelui să n i iK’f’askl proporţie la trei sferturi din totalul tru- – Hiilhrlu] provocat de refuzul lui Wilhelm al II-lea În un război civil, dacă moartea stathuderului şi ll limrţici sale nu ar fi permis regenţilor să iasă

•

. il t < <» ;ta mult ; socotind împovărătoare întreţine- Hliilrlr acceptau cu greu să acorde creditele nece- i ’< nu înţelegeau rostul acestei cheltuieli lipsite de llii d< evidentă. Necesitatea întreţinerii unei flote « ■ i 1« apărea mai clar : prosperitatea comerţului deliu mare parte de existenţa acesteia. Dar o armată it* d f 'u excepţia războiului din Brazilia, niciodată R vi ml cuiva ideea de a o folosi în teritoriile de peste

Mmilr Companii dispuneau în colonii do trupe iu Bhd conjunctura internaţională o cerea, se recrutau rt i»j;iinonte în plus faţă de cele existente : în 1666, în Wbd împotriva episcopatului de Münster, Statele au l» iiumilă de 60 000 de oameni. După terminarea lup- H linii erau lăsaţi la vatră [4]. De aici a rezultat, în cea » mi jumătate a. secolului, o dezorganizare a aparatu- hulil II asupra căreia ambasadorii străini nu au inii I i nlragă atenţia guvernelor lor. în 1670, armata , i n hi la din zece regimente de cavalerie şi nouăsprezece

♦ i HIÎ< i ir : în total, ceva mai mult de 26 000 de oameni.

II ni» ului atacului francez din 1672. au trebuit închinaţi
* .. '.rab.î 12 000 de oşteni şi 10 000 de cai de la ul »5 Brandenburg.

Strîngerea efectivelor era asigurată de recrutori : **ofiţeri** se angajau prin contract să furnizeze cutare nnrn* de oameni în schimbul cutârei sume de bani. Anuinii convenţii” încheiate cu suverani străini autorizau agvin respectivi să facă recrutări în rîndul populaţiei dinii în teritoriu **dat.** Dar misiunea lor nu era totdeauna **‘UŞOHI*** în vreme de război pe plan european, marfa umană <!• venea rară şi scumpă. în alte cazuri, ea se sustrăgen di» rea voinţă. După ce smulgea consimţămîntul oamcnllni recrutorul îi punea sub escortă pentru a-i duce pînA I graniţă. Acolo, toată lumea era vîrîtă claie peste grămml» în poştalioane şi se mergea întins, fără opriri, pînă la luiM de întîlnire.

în vreme de pace, trupele erau cantonate în garnbuji nele de la hotare, departe de marile oraşe comerciali', fh regiunile prin care treceau, mercenarii constituiau o rnnnl străină, oarecum izolată de restul populaţiei ; este adrvl rat însă că motivul izolării îl constituia mai degrabă mt’nn ria pe care o aveau decît originea lor. Căsătoriile dinii» soldaţi şi fetele din popor erau frecvente, fapt căruia Bua ken-Huet îi atribuie dealtfel răspîndirea unui anumit tip fizic, mic de statură şi negricios [5].

Existenţa unei garnizoane asigura mari profituri locali lăţii care o găzduia : creştea traficul de alimente penii 11 care se plăteau impozite, iar cazarea trupelor dădea naşi IM* unui comerţ înfloritor, întrucît, cum nu existau cazărmi ;oldaţii erau încartiruiţi în oraş, cel puţin în timpul iernii în schimb, îndată ce sosirea primăverii asigura cantiInii»« de furaje necesare hrănirii cailor, trupa se instala pe cîmp unde-şi ridica tabăra. în jurul cortului înalt al comandau tului şi în jurul corturilor ocupate de statul său major, nu grupau în cvartiruri parcul de artilerie, arsenalul, depo/l tul

pontonierilor, apoi cavaleria şi infanteria. Planul acw tui oraş sezonier, care urma să fie părăsit la sfîrşitul toanv nei, respecta o ordine strictă : cîte o stradă pentru fiecuri companie ; la capătul străzii, cortul căpitanului, al contabl* lului, al locotenentului, corturile sergenţilor. într-un puni'l

||n< ihijalii piaţa deschisă cîrciumarilor, negustorilor, urmilor veniţi dinafară. De asemenea şi femeilor, ■nul bărboşi se amestecau cu oşteni tineri, indolenţi, I [1] mari amatori de jocuri de noroc, beţivi. Furtul II« do cereale, legume şi fructe neculese, care de- n i il rodată în jaf, era un rău imposibil de stîrpit ; ţl încăierările ori duelurile între soldaţii de na- IHiiţl diferite.

* »• mul de rînd îşi cumpăra pîinea şi berea de la în-

i Deşi solda atribuită era ceva mai mare decît în • . >l< condiţia de soldat era foarte precară. Me-

I miii loi nu putea fi decît cu greu părăsită. Intrînd H nla omul nevoiaş îşi pecetluia destinul. De cele

I nuli« ori dator vîndut căpitanului său, el se vedea i di compania din care făcea parte pentru toată pe- id • il era valid. Dacă se întîmpla să fie rănit sau să se j h i rusca, era lăsat în plata domnului : trebuia să-şi

» inpiir i>n loc la azil, pe care era obligat să-l plătească | ■ i agonisiţi. Pe timp de război, infirmeriile impro-

mi erau de obicei decît nişte cloace infecte, în care ii mureau ca muştele, iar epidemiile făceau ravagii, •I» laiul ajungea să îmbătrînească în armată, din

ind neputincios fiind, nu mai era apt să slujească

II l- pi I, nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să ceară I * ma Prea puţini erau aceia care aveau norocul să

«oi un post de paznic în vreun oraş, în care să-şi i» .• ii H /dele.

■ lumi), ofiţerii se bucurau de o situaţie socială cu Îmi mm bună, deşi erau consideraţi simpli slujitori ai b> ■ • l de. Mulţi dintre ei aparţineau nobilimii protes- * ui ıı (ari le vecine. Tocmai de aceea, mai sensibili la || U*ii(il<‘ slrfiine decît alte clase sociale, se distingeau I* ıı pi mlr-un stil de viaţă mai elegant şi mai monden, n i H pj.dTcle armatei atestă totala incultură a unor II 11

bh .ipabili să-şi scrie măcar propriul nume !

Hii(oiu) era stăpînul unităţii pe care o comanda : re-Mhii ui im companie. Aceasta din urmă constituia celula

dx? bază a infanteriei ; douăzeci de companii formau regiment [7]. O companie reprezenta o importantă sura! venituri. într-adevăr, la solda căpitanului se adăugau ncficiile pe care acesta le realiza vînzînd echipament menîlor săi. în plus, cu toate controalele operate de q sării guvernului, el omitea, pe cît era posibD, să ‘şte; de.pe rolurile de plată a soldelor pe morii şi pe dezer şi percepea pentru sine diferenţa (aşa-numita „soldă acoperire”). Din fondurile puse la dispoziţie de adminij ţie, căpitanul cumpăra alimente şi arme, plătea sold[1] indemnizaţii de boală, ba chiar şi preţuri de răscumpar Pe timp de pace, un volum important din acest buget reprezentat de salariile de înlocuire, plătite voiuntuj care ‘făceau de pază în locul soldaţilor absenţi : căci anumit procent din efectivele armatei dispărea pentru rioade mai lungi sau mai scurte, vreme în care oamen angajau ca muncitori sezonieri la ţărani sau meşteşug

Nu exista nici un fel de uniformă. Numai casc platoşa, ori, pe alocuri, o eşarfă în culorile companiei mai des, o vestă de piele constituiau semnele distirv ale militarilor* Spiritul eroic al secolului al XVI-lea di ruse. Soldatul, ca şi ofiţerul, nu mai erau decît nişte **c** aflăţi sub arme. Către 1670 s-a răspîndit în rîndurile N rilor moda cravatelor albe cu nod colorat. Douăzeci cb’ mai tîrziu, acest semn al eleganţei s-a generalizat în b înalta societate.

Mauriciu de Nassau întemeiasc la Breda o Acadi militară unde ingineri ca Stevin predau arta fortificai şi strategia. Ofiţeri din întreaga Europă veneau să um cursurile acestei Academii. Pentru soldaţii de rînd, i •Iaşi principe a introdus exerciţiile de mînuire a muscj şi a suliţei, cele două arme de bază alfe infanteriei : în. nile petrecute în tabără, un anumit număr de zile i consacrate acestui antrenament. Cavaleria constitui parte importantă a armatei : o treime sau un sfert, în i perioade. Corpul tehnic : rotari, fierari, conductori, t nea pînă la 10% din

efective. Din el făceau parte şi a

k Aiul na nivrlcindeză trecea drept cea mai bună din I lr\;uat că, pe vremea aceea, patruzeci de guri Ih i<jic - niau o forţă extraordinară. în 1627, Frede- H mini a pus optzeci de piese de artilerie în poziţie mpH m faţa localităţii Grol iar în 1629 a adus o sută ■*'«<<’ m faţa oraşului ?s Hertogenbosch[s]. Totuşi, *» – нм Mrvca decît la asedierea forţare ţeloî?. Greu de br»l, i([XII] '.1e piese mai curînd stînjcneau mişcarea tru- ♦ în • ıınp deschis. Pentru a deplasa tunurile de caii- I i -l nun mare era nevoie de şaisprezece cai, ceea-ce, | land Marea proastă a drumurilor din Ţările de Jos, l* pmblctno aproape imposibil de rezolvat în caz de •lin loiţală, tunul era pierdut în plus, în faţa unei

U Inamice relativ mobile, cadenţa redusă de tragere ■nnh i I,. -мсс minute) îl făcea greu de folosit.

ifcin iurd militar folosea, după împrejurări, căruţe sau bi < iiţlnnî, rechiziţionate ori închiriate. Mauriciu a în- ♦Hn! i puia la 3 000 de care, iar în 1633, la asediul lo- H ih Hijnbork, a strîns pe Rin o flotă de 2 000 de

XII i imi lr terestre pe care- le-au purtat Ţările de Jos I Imiyul secolului au constat mai mult din asedii decît i * p mu propriu-zise. Scopul escnţialmente economic t e* ilipiliir făcea ca ocuparea unui oraş, a unui nod de 0 « unnnii’aţie să fie mai de preţ decît stăpînirea unor I în în linse. Rentabilitatea operaţiei justifica uriaşele | li Inculc în asemenea ocazii. Cucerirea, în 1603, Ml nh o *Os* Ici ido, fortăreaţa cea mai bine apărată clin i H <<>•.! al patru milioane. Ce se întîmpla însă dacă **Вні*** ii erau la rîndul lor asediaţi ? Cînd se apropia du .mana, ţăranii din împrejurimi se îndreptau în | **ıpıılıн** pre oraşul din vecinătate, mînîndu-şi vitele, In i dnp.i <•! căruţele încărcate. Se închideau apoi por- ■ i »piIm, în vreme ce echipe de burghezi se urcau pe [1] »• » <.uau saci şi faşine pe zidurile de apărare, tei h din lurnuri urmăreau ritmul în care se succedau ► I# ih iun încă îndepărtate. Cînd inamicul îşi ridica

tabăra sub zidurile cetăţii, cînd ghiulele de cîte 40 de **IIvp** începeau să ciuruiască faţadele caselor, se săpa un şnw în direcţia bateriei duşmane. Dar poate că agresorul **hA|*** şi el unul, în sens invers. Aşa s-a întîmplat la Maeştrii li» unde săpătorii celor două armate s-au întîlnit în bezna ga leriilor subterane. Olandezii s-au retras în grabă, au urur cat buturugi în groapa săpată de ei, le-au dat foc şl r îndreptat fumul spre spanioli cu ajutorul foalelor dr I orga Bisericii Mari. în vremea asta, pe creneluri, fenwll* fierbeau ulei în cazane. După ce oraşul îşi epuiza rniUi ţiile, după ce erau mîncaţi ultimii şobolani, erau spiiM digurile. Acest procedeu disperat, care îi teroriza odiniotti pe spanioli, a intrat în tradiţiile militare. Cînd, în lllî deputăţii provinciei Friesland vor refuza să inunde ii* mînturile pentru a nu le lăsa să cadă în mîinile francczllii stathuderul va ordona să fie împuşcaţi ca trădători.

SHHIM ŞÎ i’tnwip

I id militarilor, prea puţin asimilaţi de către Io- i ţarile de Ţos mai trăia şi o importantă colonie |hd I ’< Ţa 1685. un francez evaluează la ţumătate din p pidaţiei provinciei Olanda numărul străinilor sau *< – h n(ilor acestora stabiliţi definitiv aici *. Colonia W I* I di eterogenă prin naţionalităţile reprezentate ■ftlt englezi, germani, scandinavi, francezi, elveţieni^ t po’Hiile sociale ale membrilor ei. La Haarlen^ ii.ilhirii pînzei folosea ca mină că lucru braban- v Ţ| dieni. toii oameni nevoiaşi. în schimb Ţacob – iman originar din » Holstein, venit la Amsterdam * *p l»m ni buzunar, deţinea funcţia de primar al frh<l «i i era milionar în 1624. ¿mul mort ii sale. Frans i_r [1] figură ccntrahl a tabloului’lui Rembrandt ♦hi *iiiHipfc.* personaj important din Amsterdam, era ¡1 >. num Hor venit din Bremcn. Ca urmare a sta- •i kt duri comerciale regulate între Olanda ş>£ i, I Am h‘rdam şi~a făcut apariţia un întreg grup U [1] i meni. Inccpînd din 1644, arhimandritul de o miiiopolitul de Efes se vor instala pentru

lungă perioadă de timp la Leiden”: îndemnat de ambiv.« dorul Ţărilor de Jos (care încerca să stăvilească astfel h* fluenţa iezuiţilor în Orientul Apropiat), patriarhul Icni salimului i-a însărcinat să traducă în greceşte Confesiuni« de credinţă reformată şi Catehismul de la Heidelberg.

Refugiaţii protestanţi flamanzi şi valoni, stabiliţi p« aceste meleaguri încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lrn, constituiau grupul cel mai numeros de străini, grup ciuw dealtfel a şi influenţat puternic dezvoltarea ţării. Intr-ud* văr, intrînd în sectorul economic, aceştia au adus cu <‘l atît o competenţă deosebită cît şi o cantitate considerabili de mînă de lucru, factori decisivi ai prosperităţii care nu acţionat în zorii secolului de aur. Refugiaţii protestanţi au dat un nou impuls vechii producţii textile artizanale d* la Leiden şi manufacturilor de înălbire a pînzei din Ham- lem, au înnoit şi perfecţionat procedeele tehnice. Faptul U Amsterdamul a devenit un centru comercial mai impur tant decît Anversul se explică în parte prin afluenţa teşugarilor şi a negustorilor care, după 1585, au pănWI cu miile acest din urmă oraş pentru a se instala în cmU dintîi. Cei mai întreprinzători dintre ei au pus bazele jxi liticii de expansiune comercială care avea să constitui« faimoasa putere neerlandeză : este cazul lui Willem Usm* lincx, neguţător bogat, care a avut primul ideea de a înto rneia colonii în Lumea Nouă. Sau cazul lui Moucherun, al lui Isaac Lemaire. Emigranţii flamanzi şi-au adus con tribuţia la înflorirea culturii neerlandeze prin contingentul de cărturari şi de savanţi pe care l-au dat. Oameni iluzii ca Heinsius, ca Vossius erau belgieni de origine.

De-a lungul veacului, Ţările de Jos au ajuns tropi ui locul de refugiu .prin excelenţă al întregii Europe. Incit vizi persecutaţi, suspecţi, intelectuali care nu voiau ut renunţe la libertatea de a spune deschis ce gîndeau it întîlneau aici cu meseriaşii, cu negustorii şi cu savanţii atraşi de posibilitatea reală – ori numai iluzorie – a unt

* vieţi mai îndestulate, a unor debuşee mai largi. Republh» le oferea avantaje însemnate : majoritatea oraşelor sah

itnn* Id .\nisfordamul, erau considerate ca mexpugna- I .Jul < a puterea politică reală se afla în mina muni- Iii dilm «i părea, cu ternei sau fără, ca o garanţie împo- ■ ni ci tiranii ; în privinţa politicii comerciale, se piuu ca, pentru acele vremuri, ea era cu adevărat I lib'-rlalea conştiinţei era aproape totală ; nimic »P în .1 importul de capitaluri şi primul venit putea • •• pun.i averea în pivniţele băncii din Amsterdam.

■H dai {'le îşi manifestau deschis hotărîrea de a

■dii'plul de azil : ambasadorii Franţei nu au reuşit ii i a obţină extrădarea vreunui supus francez fu-

m (ıı a .a.

i iih oraşe, mai ales cele din provincia Olanda, au llrl un caracter cosmopolit, vizibil în toate pă- pnpidaliei. Pe la mijlocul veacului, în cartierele

■ HI iinio h din Leiden puteau fi întîlniţi francezi, geeit . l'iK iii, englezi, care se adăugaseră descendent ilor IMHIIH \ .il de refugiaţi valoni şi flamanzi. După cum am i i ui intensa activitate ştiinţifică desfăşurată în uni- | »lii(ih urerlandeze a atras, chiar înainte de 1600, stülp «lin Io;dă Europa. între 1615 şi 1690, numărul celor N HI perindat prin facultăţile din Groningen s-a ri- li -iproapc 2 700. Pe lingă savanţii străini anume flii I(I <!<• universităţi pentru a ocupa diverse catedre muluri le acestora figurînd mai cu seamă numeroşi mul ţi alţii au venit în Ţările de Jos numai ca 10 r< ' » '.ca un loc de refugiu liniştit. Descartes şi-a • ni ,nci treizeci de ani din viaţă (perioada 1618—1610 'ii 16 19), trăind în umbrii înaltelor şcoli din Leiden, lihni.nu .i Franeker, stabilind legături cu toate min- l liiiuiii.ilo ori iscoditoare ale Republicii. Ménard a fost lip I .imI lui Wilhelm al Il-lea şi istoriograf oficial. Chiar lui m < I.ÎN şi-a căutat adăpost în preajma sta thuder ului, I În IU după detronare, regele Frédéric al Boemiei şi-a I I i<'.«ⁱdinţă Haga, unde a şi murit în 1632. Lipsită IIHIIK irca de odinioară şi uitată de mai marii zilei, ■ihu i ..i a

continuat să locuiască în acest oraş împreună ru cei nouă copii ai ei – patru fete încîntătoare şî du* bâîeţi – ducînd o viaţă modestă de burgheză, dar **biM”«** rîndu-se de admiraţia şi afecţiunea literaţilor şi artişllh de care se înconjurase formînd o adevărată ,,curte”.

Spre mijlocul secolului, majoritatea refugiaţilor **rim de** origine franceză. Proporţia acestora a crescut şi **iţţ» mult** după revocarea edictului din Nantes. O serie **do hu** ghenoţi, care trăiau numai de pe urma limbii **pe cart»** vorbeau, au deschis – aşa cum am văzut – ..şcoli fina **eeze”.** Municipalităţile le aplicau regimul obişnuit, **cri’lh du-le** doar să depună jurămîntul de credinţă reformat **A >** lăsîndu-le toată libertatea în ceea ce priveşte conţinuta- programelor de învăţămînt şi metodele de predare. **11«** gimul liberal ca şi buna reputaţie pe care o aveau acuţl» dascăli au dus la creşterea numărului de ..şcoli franctw **fel** marile oraşe. După 1685. ele s-au înmulţit în âsemrnw toăsură, incit, neputînd rezista concurenţei- unele au **Uv buit** să-şi închidă porţile. •

Alţi francezi exploatau, pentru a-şi cîştiga existenţa **acele** talente îndeobşte recunoscute ca specifice naţiei **lot ei** îşi ofereau serviciile în calitate de profesori de scrhnl **sau,** cu vioara sub braţ, se prezentau cu regularitate în m **sele** celor bogaţi cărora le dădeau lecţii de dans. Unii **HU fost** angajaţi ele prinţi sau de patricieni ca maeştri **hu catari.** Ceva mai tîrziu, coaforii francezi s-au bucurat **tk mare** trecere în lumea rafinaţilor...

O parte din refugiaţii francezi au găsit o atmosfoi favorabilă, ospitalieră, în ceea ce s-ar putea - numi ..cercul **valon”** familiile descinse din cei dinţii Hennuyers, orlfll **nari** din Liège şi din Brabant, care se retrăseseră în **noul, pentru a** scăpa de dominaţia spaniolă. Folosind încă, **vtl puţin** în anumite împrejurări, limba lor maternă, acn.U familii se grupau, pe plan religios, în aşa-numita „BisriM **valonă”,** dar societatea pe care o constituiau depăşea **MI mult**

limitele acesteia. Descartes a frecventat mai ales **cricul lor...,** iar ele nutreau speranţa ca tocmai prin interinr **¿iul** oamenilor instruiţi cartezianismul să ajungă să bk

o * Iii n de pe la mijlocul secolului al XVU-iea,.

• ॥ rolugiaţi, veniţi aproape toţi din mici orăşele în« ।< aduceau cu ei în Olanda o simplitate, o genti-

• ■ ha foarte apreciate aici[2]. Totuşi, ei se adap-

■ i i'K'ii decît germanii sau englezii la modul de viaţă – | irilor de Jos. Nu rareori se întîmpla. după cîte ft I ii ival, ca abia la a treia generaţie francezii să se o • i pe deplin cu firea noerlandezilor :î. Dificulta-

<l împăiată de mul ţi, parc-se – ele a vorbi limba

■ > I. .i ori indiferenţa de care au dat dovadă m pi i\ iută – îngreunau şi ele stabilirea contactelor l'i< iir Le Jollc. care s-a căsătorit cu o olandeză, a H ।H।।।।।'.v,

însă, după cîte se pare, cazul constituie 0 11 Nrcrlandezii do rînd nu cunosc limbi străine. în Jtii IG3(), cînd a poposit în localitate La Briile, Sau- 1« I

nevoit să rătăcească trei ore prin oraş, pe a I ' iiţială, pînă să găsească un han unde să fie cît

Partea a şaptea

OLANDA ÎN HAINE DE LOU

Capitolul XXV

0 TARA DROAIA

Cu toate nenorocirile războiului, Statele se dovedişi . A a fi, încă din 1616, destul de bogate pentru a răscum para de Ia englezi porturile La Briile şi Vlissingen. I i al ' său *Tratat de Economie politică,* din 1615, Anto',iude. Montchrestien califica drept miracol al muncii oi н< neşti ceea ce izbutiseră neerlandezii să facă dintr-un ţimil prea puţin favorabil vieţii[1]. Temple îşi însuşeşte acensi.i apreciere, pe care o dezvoltă în termeni proprii[2]. Prosjx riîatea Ţărilor de Jos uimeşte Europa şi o intrigă, ap« I o îngrijorează. Chiar pe la 1700, tînărul duce de Rol нui descoperă în Provinciile Unite mai multe dovezi reali' de bogăţie decît în toată Italia şi Germania[3]. ŞtiinJ.i ebcnomică a veacului al XVIII-lea, elaborată de teu:< ficienii englezi, îşi are parţial originea în examenul ciulii •al acestei şi tu aţii.

Administrarea averilor

[1] MI «(În nccrlandezilor îşi are în egală măsură izvoarele nun i priceperea lor ca şi în extrema chibzuinţă cu i .i< Inii Distrează veniturile. Temple analizează această Hi«« n< irlandezul, spune el, îşi organizează astfel

■ | i mrît să cheltuiască totdeauna ceva mai puţin' llpa, Statul procedează la fel : prin ansamblul mă* II .< ilo, el absoarbe o parte considerabilă din ceea HninsESE indivizii ca persoane particulare, dar ca- » i la rîndul său banii prelevaţi. Sistemul acesta HI nudaşi timp interesul particular şi moralitatea • ' Bugetul familial al unui olandez din marea I« include următoarele patru categorii de fonduri :

■ p< ni ni întreţinerea gospodăriei, pentru înfrumu- i l<icuin(ei, pentru acoperirea impozitelor şi pentru t ■ < .spitalului. Celelalte cheltuieli sînt neglijabile.

• nlrh» fiscale atestă fluxul averilor la Amsterdam

4 Intru anii 1625 şi 1675. Sistemul acumulărilor per-,

I i n'iilui mari să crească mai repede decît cele mici n .un văzut, în cazul celor din urmă investiţiile se i i ni general, la achiziţionarea unor obiecte de în i.t ui celor dintîi, excedentul de capital este inii p.miîiiluri, iar după 1650 mai cu seamă în titluri d

r I ♦ în« ip iliil resort al acestei avuţii este creditul. Legea I i<- cu închisoarea pe debitorii insolvabili. E ade- iil i role două oraşe libere Vianen şi Culemborg au.

M Ic .i i|, dar refugierea în aceste locuri echivalează IHHHI Irroa falimentului. Pe la 1600, haosul monetari || li »II /.i practicile ilicite ale casierilor, mai constituia | în olvdacol major în calea dezvoltării ţării. De aceea,

» HHHI oraşul Amsterdam a creat o Bancă de schimb

menită să-i înlocuiască pe cei ce se ocupau i lilinli.noa banilor şi să controleze casierii, instituind il • în de plată prin virament. Concepută ca o instituţie

de depunere şi de schimb.'banca a ajuns curînd, mal nlo în urma colaborării sale eu Compania Indiilor Orient*ı'ı să acorde credite, să distribuie cupoane de rentă, lăiuih du-şi în scurt timp raza de acţiune pînă dincolo de hol anii Provinciilor Unite.

Alături de Bursă, Banca de schimb a fost, de-a luncii întregului veac, unul din organele vitale ale Amsterdamh lui şi, prin el, ale Olandei. Cheile acestei instituţii se aflnH la primari, întocmai ca şi cheile oraşului uşile Băncii iui se deschideau decît în prezenţa unuia dintre aceşti îrinIU funcţionari. Se spunea că în tainiţele ei sînt depuse мII»»*- fabuloase, pe seama cărora fantezia populară broda nesfîrşit legende. Parival notează, prudent, că mişte» нI pe vare Banca îl întreţine în jurul operaţiilor efect mu* „nu permite cu nici un chip să se ştie cu precizie <ul măcar să se facă supoziţii în legătură cu proporţia dinh»- tezaurul ci real şi credit” [5]. El a putut totuşi constata un număr ..prodigios” de lingouri de aur şi de argint, ih» obiecte din metale preţioase şi de saci cu bani se. îngiA mădeau în pivniţele primăriei : căci acolo, într-o sală bol tită, în spatele unor uşi impresionante, este adăpostit k zaurul Băncii, sursa creditului de care dispune, tr/mu format din averile depuse de negustori.

O dată la şase luni, Banca e închisă timp de cincisprv zece zile. Titularii conturilor.predau în acest interval scivl ciului de contabilitate un raport recapitulativ cuprin'/iiul toate datele referitoare la vărsăminte, transferuri ele fon-* duri, solduri. Casierul verifică .exactitatea calculelor tţj ajutorul propriilor lui borderouri. Dacă titularul a cornim н greşeală, i se aplică o amendă proporţională cu. gravitata erorii. Banca a'devenit astfel un soi de casierie comunA i neguţătorilor din oraş. Sistemul se dovedeşte extraordinU de sigur şi totodată neînchipuit de comod. într-adevăr. or*i şui Amsterdam garantează creditul Băncii, iar aceasta Jizează toate operaţiunile în monedă

.

forte. Aşa se face

.

>1. rele mai importante efectuate în oraş, apoi m. ml l”nî>.inii .şi în curînd chiar pe toată întinderea colonial. se recurge la viramente prin Bancă « tl m ilui 1700, cifra afacerilor* în caro aceasta era

H|«h da se ridica la mai multe milioane pe zi[7]. ,1 ...i KÎC-rente sociale şi financiare, Amsterdamul a În piu încă din. 1614, o Bancă de împrumut *(Bank h>/)* c.iro urma să-i înlocuiască pe cămătarii, parii- I I numi eu dobînzi mai scăzute, această instituţie ii* II < a micii burghezii şi consolida poziţiei crcdiru- v pi I(.I Sprijinită de avansurile acordate de Banca tihni Banca de împrumut a jucat, piuă către 16T0; |l || nă rolul unei instituţii de credit comercial. Cu I, m ‘(ia ei este preluată tot mai rn^lt de băncile ih i înfiinţate în acest scop.

UM i luncilor nu a modificat substanţial situaţia ifli i (.ire, în ciuda încercărilor repetate do asanare, ir» * i 1 itiv haotică pînă Ia finele veacului. în mai t Hali. dreptul de schimb se baza încă pe o scrie I hm n i medievale. Fiecare provincie îşi. avea moneda

> ii În r în provincia Olanda, oraşele Hoorn, Me

nte ,i Knkhuizen aveau o monedă comună, a cărei

..i.sigurau alternativ, pe perioade de cîte şapte I Ir il u concomitent monede de origine, de greutate

►vd<»ii foarte diferite: livra flamandă, ducatul de k «la'ml, cruisdalul, carolusul şi. altele. Mai multe

|i»h p.miole şi germane aveau curs oficial. Pînă şi ii principala monedă de cont,- înregistra unele valonei io de locul unde era emis : provincia Oianda.

AVoUe, Kam pun. Pentru o ţară cu o circulaţie

■ i mt< nsă, inconvenientul acesta avea consecinţe . grave. Temple este impresionat de abundenţa ■ o ulm în toate clasele sociale: prin aceste locuri, [1] monedele de argint au o mai largă răspînddre în •ilaţii i de rî.nd decît moneda de aramă în Franţa®., Din cînd în cînd, autorităţile reuşesc să

■
m

desfiinţeze o nvv nedă indezirabilă ; în 1667, oraşul Amsterdam impun«* un curs de schimb fix pentru toate unităţile monclnu* aflate în. circulaţie[10]. între 1544 – data introdu'viII sale – şi 1680, florinul olandez a suferit o devalorizai«* progresivă în urma căreia şi-a pierdut peste. 50% din valoarea iniţială. în 1681 a fost în sfîrşit stabilizat prin lege, greutatea definitorie fiind fixcită la 9,45 grame <h> argint curat [H]. Falsificatorii de bani nu erau însă puţini la număr. Ei imitau aurul placînd o foaie subţire pe nu aliaj de mercur ; pentru a imita argintul foloseau plunili cositor sau chiar fier. Legea pedepsea fără milă accasl i crimă : vinovatul era condamnat la moarte iar bunurile sale erau confiscate.

Nici sistemul de măsuri şi greutăţi nu era mai puţin haotic decît cel monetar. Fiecare oraş îşi avea propriii* lui reglementări şi norme. Aşa se explică lipsa de unitul«’ a definiţiilor valorice : „tona” *(ton),* de pildă, foarte mull întrebuinţată în comerţul cu ridicata, varia, după I«M şi după natura mărfurilor, între 4 *oxhoofd* (aproximai ly 213,75 litri) şi 1/2 *last* (circa 15 hectolitri). Livra *(pond|,* unitate de măsură folosită curent în comerţul cu anul nuntul, valora 494 de grame, dar în marină era cunosc ulii o altă livră, de trei sute de ori mai grea [i2].

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea exista un sistem <lv asigurări pentru acoperirea riscurilor transportului marii im Prima de asigurări, inclusă în preţul de vînzare al mărfuil lor, reprezenta către 1650 între 5 şi 1,25% din valoare» acestuia [13]. Vasul de transport era considerat pierdut cîml nu se primea nici o veste de la sau despre el de-a lungul unei perioade ce varia în funcţie de mările străbătute, În tinzîndu-se de la un an şi şase săptămîni – atunci cînd corabia pornea dintr-un port european ori levantin – U doi ani, atunci cînd pleca din Indii. Cel în drept îşi putvp încasa despăgubirea în următoarele trei

luni după ce vaiuil era declarat dispărut. ,

lin -opul sprijinirii comerţului pe care-l desfăşurau,' |i Hi < 1« Jos creaseră două organisme cu totul remarcabile | uropa acelor vremuri: un serviciu regulat de |U> i o. < He de gazete de informaţii.

li Hr la mijlocul veacului al XVI-lea, la Amsterdam hl< HI mgajaţi cîţiva curieri municipali, cărora li s-au i d ullci ior curierii plătiţi de corporaţia negustorilor. I hi'l oraşul avea astfel asigurate legături regulate cu

i -l.iu.i.ori de contre comerciale din interiorul Rc- I ■. II i din afara, graniţelor sale, pînă la Rouen şi

U Iuti ■ Kxomplul a fost urmat şi de alte oraşe. Aflat |n i mliolul autorităţilor municipale, întocmai ca un serii pulilir, acest sistem de poştă s-a dezvoltat rapid.

tiili Larbaţi sau femei cărora, în perioadele tulburi, j H .1 ,ă depună o garanţie, se specializau în parcurge- | uimi u uimit traseu. Creşterea numărului acestora a

ii în liluirea unei ierarhii în rîndurile lor : neputînd I' I IIJ liihiror solicitărilor, curierul încredinţa, în pofida

jh i li« li dor oficiale, o parte din încărcătură unor cola- N ii H i din masa celor angajaţi s-au ridicat astfel o serie [MU ii II ,1'fi, care s-au îmbogăţit foarte repede. Această |n II 11 iir<» a dus kx crearea unor importante servicii I d rimren trate în mîinile cîtorva puternici „şefi de i[1] * ll< ndrik van der Heido, care cîştigase deosebita Hl'111 ■ .1 concetăţenilor săi înfiinţînd itinerare poştale II.h au oraşe greu accesibile, deţinea în 1655 mono- i ii i HI .pondenţei pentru Franţa, Italia, Germania şi 14^1 \ i menea slujbe permiteau realizarea unor bene-

pil iuH iim: la Amsterdam, către sfîrşitul secolului,

I H Iul poşielor aducea venituri în valoare de 168 000 de |l-n ……. Mu e de mirare, deci, că funcţia de şef de

■iii i ii|ims să fie obţinută prin intrigi şi corupţie : s-au | H i IIri rînd astfel de slujbe erau încredinţate femei- pi în 11 li JI unor copii.

, [7] Fiecare linie poştală îşi avea oficiul ei. AmstertM dispunea de patru asemenea oficii denumite respfl poşta de Anvers, de Hamburg, de Köln şi poşta **inlrj** Linia Anvers asigura transportul coresixmdenţei cu dH naţia „Belgia şi Franţa (o scrisoare ajungea în **palruH** de La Haga la Paris), iar pe mare făcea legăturii cu sJ şi Portugalia ; de la Rotterdam pornea o ramificaţie* rl Anglia. Liniile Hamburg şi Köln transportau **corespondH** în Scandinavia şi în ţinuturile renane. Amsterdamul d slituia astfel centrul liniilor de comunicaţie : o scrui expediată de la Hamburg la Utrecht trecea prin **biroul** sale. Negustorii amsterdamezi aveau în felul cíeosla un na avantaj : ei erau informaţi totdeauna primii de via preţurilor pe pieţele străine, de situaţia corăbiilor din d tarile îndepărtate, de catastrofele naturale., de naufrJ date ce reprezentau tot atîţia factori de speculaţie.

La început, curierii au folosit, }h interiorul Uni« mijloacele de transport în comun. Pînă ín 16G3, cei <! <• linia Amsterdam-Friesland traversau golful Zuiderzc<J veimre, ceea ce prilej uia întîrzieri considerabile pe vím^ fără vini. Mai apoi au fost folosite vehiculele trase ¡de < Slujbaşii afectaţi liniilor foarte lungi aduceau sacul p la punctul de unde pleca diligenta ori vasul care urmai! efectueze transportul. Liniai Amslordam-Haga – Ju curierului diplomatic, prelungită către Rotterdam Anglia —- era peste măsură de solicitată. în 1659 s-a h holârîrea ca scrisorile predate la oficiu după plccj ultimei diligente să fie transjxjrtate noaptea, călare. U carul părăsea Amsterdamul la orele 21,30, mergea în goii calului spre Haarlem, unde traversa .cu barca nul Spa« apoi urca pînă la Lisse ; acolo se întUnca cu un coleg c| plecase ,1a orele 22 din Haga. Cei doi schimbau între ei ¡M aduşi, beau un păhărel, apoi o porneau iar la drum, de ai dată în sens invers. în 1662, serviciul de noapte şi-a p lungit cursa pînă la Rotterdam. Aici un -

wrespondens oficiului din Amsterdam avea un tabel ăl mareelor | funcţie de acestea se stabilea orarul sosirilor şi al ¡plecă«

i i| un 1<'gaturile maritime, Prin tr-un sistem foarte I ■ fer ln< i a direct cu vasele aflate în larg, fără a se mai Mi* În .vrviciile portuare: olăcarul depunea curierul liHiiialate la bordul unui vas special, ancorat la |hr mini Metisa, de unde urma să fie distribuit corăfo • i ilcrati la drum. Totodată el prelua de la acestea ■ r u destinatul Olanda. Corespondenţa, pusă în saci H i i aruncată de pe o corabie pe alta. O şalupă a I i h im*ea corespondenţa, o transporta pînă la dig, de l«i i hi.iia de un călăreţ, dusă la oficiul de poştă şi apoi fe i. ii i l.i \mstcrdam.

■tiţ lupi importanţei pe care o avea poşta pentru buna jj a comerţului ora atît de puternică, îneît la ■i«l ni a apărut eurînd o reţea parazită de exploatare, fori M i viciilor oficiale. Pe cheiuri mişunau vagabonzi | im Li la ce se apropia de ţărm vreun vas, încăpeau să fot mm marii rugîndu-i să le încredinţeze lor scrisorile R| H< negustorilor ; unii chiar plăteau anumite sume tu u putea pune mina pe ele ; apoi dădeau fuga la deşii' i. <Tindu-le o taxă de transport atît de ridicată, |i f* dogeau şi ci cu un cîştig considerabil. De aici [1 i l ’.rcu să se ajungă la corupţie ; au apărut incli- | . nu sc dădeau în lătdri să sechestreze scrisorile foirii do a le revinde destinatarilor Ia preţuri uriaşe.

i i pune capăt acestei practici, autorităţile au găsit Niorn mijloc eficient : nu au mai permis nici unui vaga- M p.ilrundă pe cheiuri. La rîndul lor, piloţii au fost l(j H .1 depună corespondenţa la oficiul de pe Podul V [1]1 ip.i înregistrarea scrisorilor, o copie a înregistrării iimdi.it afişată la Bursă.

Xar di turul îşi sigila totdeauna scrisorile : la începutul ■ mi folosea ceara ; pe la 1625 s-a răspîndit- proce- i) A ulmii cu lac. Scrisorile erau depuse fie la oficiul I l li<* mlr-una din cutiile'plasate ici şi colo în oraş.

i d transport. fixată de primari, era vărsată direct la (Iimr(ionarul aplicînd în acest caz pe plic un timbru • I '« ma municipalităţii) ori lăsată în seama destinatarulai;, care trebuia să o achite, şi atunci se scria pe pli<| ,.poştaşul va plăti” Tarifele erau relativ mari, i н poşta – un serviciu scump.

încă de la finele veacului al XVI-lea. Statele Gene« întreţineau în străinătate (ca de pildă la Köln) cîţiva agcnJ care aveau misiunea de a aduna şi transmite informaţii ordin politic. După fiecare cursă, căpitanii vaselor <lil flota neerlandeză raportau informaţiile culese de preta tindem şi prezentau amiralităţii jurnalul de bord. IVLi multe cîrmuiri locale, cum au fost – pe la 1600 – mu nicipalităţile din Leiden şi Dordrecht, obişnuiau să trimit*j* informatori remuneraţi în Italia, în Germania, în Anglii precum şi în alte ţări. Mari comercianţi care primeau pci'i sonal informaţii regulate de la corespondenţii lor din afad ţării întreţineau la Haga agenţi însărcinaţi să-i ţină **li** curent cu evenimentele de]a curte, cu acţiunile guvern ii lui, în 1611, oraşul Amsterdam îşi avea informatorii ■ permanenţi la Anvers, Köln, Hamburg, Wesel, Miinsleţ Gand, Lille, Tournai şi Valenciennes. Timp de patru ani | avut unul şi la Lisabona, dar portughezii au sfîrşit prin băga la închisoare. Incepînd din 1613, ghilda curtierilvi scotea un buletin de informare asupra cursului preţurilor .p< piaţa internaţională. Din 1616, Compania Indiilor Orientali îşi avea propria sa foaie de informare comercială ; costa unui abonament era atît de ridicat, încît făcea din ca ţ publicaţie aproape confidenţială.

Pamflete populare, adesea simple foi volante, comenta^ pentru publicul larg actualitatea naţională. Războiul şi caii flictele politice mai mult sau mai puţin grave izbucnii« atunci transformaseră lectura lor într-un obicei. în generat ilustrate cu gravuri sau desene, agăţate în pachete d tarabele librarilor ori de tejghelele din pieţe, pătimaşe, **cu** o notă de senzaţional, articolele polemice exercitau asupiu opiniei publice o influenţă de

care ocîrmuirea trebuia **a** ţină seama. Comentînd, uneori chiar în versuri, evenimeiK tele politice şi militare, ele informau cititorii şi asupri catastrofelor naturale, crimelor, epidemiilor, miracolelor..,

> ■ i rie propriu-zise au apărut la Amsterdam,
I ii ï i 1619. .Numărul lor a crescut rapid. Către. 1630,
||/ i nţ i dintre ele era atît-de mare, îneît trebuiau trase
h .1 d< lori pentru a se obţine recunoaşterea oficială.

I|«ilil.il«'.i era însă mai degrabă ostilă acestui gen de li d< În schimb, publicul le aprecia în mod cu totul p* ll lectura gazetelor devenise.o pasiune naţională,

Ini ni ml. La mijlocul secolului, oraşe ca Haga, Délit,

■ Hollcrdam, Haarlem îşi aveau propriile lor gazete. « i imlilicalii apăreau o dată sau chiar de trei ori pe ||HIIH I ,i erau de dimensiunile unei jumătăţi de foi cu I ■hi.nic. Prin anii 1650 a fost înfiinţată publicaţia

• A/c/e/uad *olandez.*

I m.i(iile internaţionale pe care le difuza această m* l».i au pe corespondenţa oficială ; de aceea veştile I li HI mise cu mare întîrziere. O gazetă din Haarlem hi» ni nia de 9 ianuarie 1627 ştiri ce purtau respectiv ♦ i I .iir . 12 decembrie 1626, Veneţia, 18 decembrie, •I i Berlin, 22 decembrie. Dealtfel, ştirile difuzate

I ■ i ui.u adesea absolut lipsite de importanţă : cele mai I mh < von ¡mente de la curtea stathuderului făceau H* il iiimr ample comentarii. După 1660, unele articole l/iii d« do cancanuri imposibil de verificat au căpătat un » i agresiv, de atac la adresa politicii lui Ludovic al V [1] -i ambasadorii Franţei au intervenit de mai multe

l un luvos în ateastă chestiune, iar La Fare pretinde • mul presei olandeze este în parte vinovat de războiul i| 7'\

i i nid să asigure gazetelor lor o răspîndire mai largă,

I iiin în rîndurile emigranţilor dacă nu în străinătate, în d<- librari au scos periodice în limba franceză *: le* ir *mdaiil,* căutat mai cu seamă de aristocraţia din *lu Gazelle d'Amsterdam* ori *les Nouvelles extrait* H *de Leyde.* Cele mai importante dintre aceste i o un avut un caracter mai degrabă literar decît politic mici rial.

Măruntele interese economice locale s-au manifestat® timpuriu în presă sub forma anunţurilor. Primul anu^J inserat într-o gazetă amsterdamoză. datează din **23 m®** 1626 şi vesteşte apariţia celui de al zecela volum din **Istofl** lui Wassenaer. începînd din 1632, practica introduce® anunţurilor în periodice devine curentă. Ele figurau* ® rubrica ştirilor, pe marginea sau pe dosul foii **tipării®** Eliasar Bassan, fabricant de ciocolată, anunţă că ,,excel<a^ tele sale preparate vor continua să se vîndă Ia acelaşi timp de alte cîtcva luni** : un spiţer îşi laudă ,.ceaiul d® ierburi elveţiene, unanim apreciat”. Dacă, la **începu®** scopul acestor texte pare a fi doar acela de a convit,® cititorul de accesibilitatea preţuiilor mărfii, treptat, **anu®** ţurile capătă o funcţie universală : ,,Se caută un cîin® lup de Pomerania, pierdut pe chei”

Sistemul fiscal

Majoritatea vizitatorilor străini se miră de caracterul extrem de împovărător al fiscalităţii neerlandeze. **Oare cum** poate duce un popor o povară at î t de apăsătoare fără **să {■** strivit de ea JG ? Cum de’prosperă comerţul în pofida **atît®** oprelişti ? E adevărat că sistemul fiscal apasă în prim ol rînd pe umerii micilor consumatori/ în vreme ce societăţi sînt mai degrabă favorizate. în rîndurile păturiloq sărace s-au înregistrat din cînd în cînd acte de **rezistenţă**[1] în 1618, municipalitate^ din Amsterdam a fost nevoită .4 instituie un corp ele controlori’pentru ca evaziunea fiscalâ să nu ia proporţii prea mari. După 1666, din acest md® au izbucnit o scrie de conflicte între asoclaţiilv meseriaşii **н-** textilişti şi autorităţi. La originea acestei ¡situaţii se afl® Imensele

datorii contractate de stat în timpul războiului

' i j piálva scump eliberarea. Pe ta 1660, Statefe pii. ■ mai datorau încă vreo .13 milioane de florini fe. ■HI t,i genţilor[4]' care, conducînd treburile publice îxx b i' ki folos. menţineau dubînda cerută pentru sumele kk<*Li un nivel foarte ridicat [1?].

I i I ni impozite directe pe venituri (aşa-numitul ,,doi. U .*1 « J ca şi pe bunurile imobiliare – stabilite în funcţie Mi i II şi pe gospodării (aşa-numita „taxă de răscum— I H) toate acestea respectând o scară socială care ît>- **|i** i i anlribuabilii. în mai multe clase: cea din vîrful MH miluita „capitalistă'[4], grupa cetăţenii care aveau un.

j.i< pute 2000 de florini şi se distingeau prin anumite | n< rioare de bogăţie. Cu ocazia vi uzărilor imobiliare

I tl oca da încheierii unor contracte de închiriere pe. IH i hmg, statul percepea sume foarte mari. Periodic se k . ■ l.iKr extraordinare, destinate finanţării vreunei ex- **rr** militare ori unor lucrări publice do mare amploare. « mi'ti <t împrejurări, impozitul pe bunurile imobile era I i ■■ <»i i triplat se cerca o taxă pe turbă sau pe numărul | li«n nuri se introducea provizoriu capi taţi a. se încasa 1% **Ml** 11-li',urile cetăţenilor.

1«..p>», ilvlc indirecte erau mai numeroase şi totodată Hli în ii mari decîl impozitele directe La Leiden, gabela [Iriii-i ..ă reprezinte 100% din valoarea sării ; impozitele k U atingeau 66% din valoarea acesteia; pentru pîihese 11' « <i impunere de 25%. pentru carne una de 14%,. H i' iincnk'lo variau de la o localitate la alta. La Amster- ■I vinul ora plătit de două ori mai scump decît berea,. Ii ■ I I vîndut particularilor : aceasta din urmă însă avea U pu4 o dată şi jumătate mai mare pentru ci.rciu.mari. M> H p< nlru burghezii obişnuiţi. Existau taxe pe oţet, pe li »i p ' vile, pe peşte : nici un produs destinat consuma- »1 i d|)u neimpus. în 1621 se introduce impozitul pe unt> * im m 1023. pe tutun ; în 1'625., pe unt. În 1624 este

ii il.i hirlia timbrată Se ajunge la situaţia că, spre **Ml [11] ul** ^voiului pentru a servi o míneare cu came elien*

tului, hangiul de Ia Amsterdam trebuie să achite mai înlîi uf număr de cincisprezece impozite diferite ; pentru peştele || sos, trebuie plătite treizeci ! Controlul asupra impunerii® era foarte minuţios. La Utrecht. slujbaşul municipal însaP cinat cu perceperea impozitelor pe bere cobora în. **pivniţei^** berarilor şi le număra butoaiele la lumina sfeşnicul» Orice bute care ieşea din fabrică trebuia să aibă **pe** 11 sigiliul fiscului şi să fie trecută intr-un registru, în drept ei figurînd numele şi porecla destinatarului. în caz < apărea vreo neregulă, controlorul avea dreptul să **fad** anchetă : el interoga sub jurămînt pe negustor, pe soţia | pe copiii acestuia, pe servitori, pe vecini. Era foarte grd să. te strecori prin ochiurile unei astfel de plase. Nenumârd lele taxe care afectau circulaţia mărfurilor în interiorii ţării : taxe de intrare în oraş, de desfacere la iarmaroacd de trecere peste poduri, complicau şi mai mult sistem^ îngreunîndu-l şi contrastînd cu taxele vamale relativ scl zute, de pe urma cărora numai marele comerţ port un putea obţine beneficii[l8].

Dreptul de a încasa diversele impozite revenea provin ciilor ; ele vărsau apoi în casa de bani a Uniunii o pai U din sumele adunate. în 1672 s-a instituit un serviciu adnii nistrativ pentru colectarea taxelor. înainte de această dall sarcina strîngerii impozitelor era încredinţată prin contrai celui care oferea mai mult. Contractul se încheia pe perioadi scurte, de trei, şase ori douăsprezece luni. Cel ce îşi adjud< case slujba folosea un personal salariat, astfel îneît sum< 1« percepute intrau întregi în casele sale de bani. Dacă e sudăm crezare lui Parival, în 1650, dreptul de percepere ■ taxelor de intrare în oraş a berii a fost contractat la suma <b» un milion şi jumătate numai pentru Amsterdam [j9]. Dealtfel pe vremea aceea circula zvonul că venitul fiscal al acest ul oraş ce ridica la 50 000 de florini pe zi. în 1665, venitul tobi al Uniunii reprezenta

circa patruzeci de milioane de florin} dintre care douăzeci şi două erau vărsate de provine! Olandei. Amsterdamul furniza jumătate din bugetul provin | hn .ir* sta furniza la rîndul său jumătate din bugetul' M <nll [0] Administrarea fondurilor obşteşti era asigurată,

I Iul« i mediul diverselor organe executive, de Statele L oih' J de funcţionarii delegaţi de cîrmuirile locale.” i hiiiu(<iri‘a banilor proveniţi din impozite depindea ||H m mlivgime de aprobarea provinciilor, adică a nota- iP >(ilm aflate la conducerea acestora[21].

C^iţpj toîulr X X V I

Pământul n.ecriandez nu produce aproape nimic iar pJ ţinui pe care îl dă (în afară ele lapte, unt, brânzeturi) < k insuficient pentru a acoperi, într-un domeniu sau-aJn|j nevoile unei populaţii supraabundente. Trebuie să se ml porte grîu. orz, cărbune, materii prime industriale de te dl felurile': de la piele şi metale pînă la lină şi cînepă, la h ■ nul folosit în construcţia corăbiilor şi la colorant;!. Pe нн* sură ce cresc bunăstarea şi cererea în interiorul Uniunii, M adînceşte şi se întăreşte dependenţa Ţărilor de Jos Franţa, Germania, Anglia, de Scandinavia şi de Poloni« care produc şi le furnizează cele necesare l Solul neerlaţj dez ca şi subsolul sînt extrem de sărace : iată ’de cc]■ aceste meleaguri nu poate lua naştere decît o industrii* d prelucrare a materiilor prime şi a materialelor importai Produsele sale însă, ca de pildă textilele şi hîrtia, sînt i| parte reexportate. Intensa activitate a Ţărilor de Jos pail destinată să nu aibă decît un singur debuşeu rentabili transporturile. într-o epocă în caro, datorită avîntului > rd| norme european, vechile pieţe locale deveniseră cu totfl

B f> irîitoure. slaba standardizare a mărfurilor, ritmul ' hol ¿il circulaţiei lor pe căile de comunicaţie exis- M* impuneau crearea unui mare centru de distribuire., hi l los. ¿if ivite la răscrucea drumurilor maritime care iK.Kl-csiiil cu sud-vcstul Europei şi a căilor fluviale

I» 11 H< în direcţia nord-vast-sud-est, răspundeau cu atît |t l»în<- acestei cerinţe cu cit dispuneau. încă din veacul ? h de o însemnată flotă comercială.

»■tu i în această privinţă. între cele şapte provincii k' i l<>arte mari deosebiri. Cu excepţia localităţii Gro- ■ ‘„'aş hanseatic care rămăsOse un important. centru al ■t ni.urilor comerciale, toată partea de nord a ţării : JHI*V m<1, Ommelandcn, Drenthe. OverijssoL se consacra M i i««.id<‘rc creşterii vitelor şi exploatării turbei. Aşa ae ■lHi|»la m parte, şi cu provincia Gclderland. în Ţara Sta- (n iivralc. la sud de ’s Hertogenbosch, agricultura r di u ;.î de război – fusese parţial înlocuită cu creşterea H • 1 Activitatea economică sc concentra în provinciile | IIIIH Zeeland şi mai cu seamă Olanda, adică în acea ■Hâ H |arii care întrunea condiţiile geografice cele mai Jnle desfăşurării unui comerţ orientat aproape exclu- *I* i ilr marc. în perioada lor de apogeu, olandezii şi ■hndr ii au considerat adesea că provinciile din interiorul || - niului stînjeneau dezvoltarea generală, şi politica'pe iu dus-o a fost puternic influenţată de acest sentiment, ud primul loc, pe plan economic. în cadrul Uniunii, l|** I i mimării mai multe centre industriale mari ca Leideii^

•1 I Liailein. Zaandam. Cu toate acestea, adevărata ei h” !” rmnînea comerţul, funcţii! esenţială a întregii pro- îi n 1’caiifel Amsterdamul, socotit la rîndul său drept ■ho d oraş al Olandei, nu exista decît prin comerţ : croin- <<■1 dinţii, drum pe mările nordice, şi cu «osebire pe H. .i Bal te îi. oraşul a cîştigat un important avans faţă de

♦ • 11< <ak Middelburg ori Rotterdam —? avuns.pe care

i M a lungul întregului secol.

kZAJJU.LV tLC LV&LWL LVHLII1VIJ IUI UI pijII [JUvIIin M mlaştini, legate numai de sud-cstul – Europei prin rîuriir care le străbat, Ţările de Jos erau mai accesibile dinspni mare. Dar chiar şi pe aici, ţărmurile nisipoase, bîntuite <k furtuni violente şi imprevizibile, spălate de maree înalte, nu lăsau decît trei locuri de trecere navigabile : gurile fluvii!« Escaut şi Meusa, precum şi golful Zuiderzee, pe porţiune^ dintre strîmtoarea Texel şi punctul de gîtuire al braţului di mare Ij, sau pe la Vlieland. De-a lungul celor trei căi H| dezvoltaseră o serie de porturi. în ochii francezilor sau a englezilor, nici condiţiile naturale oferite de acestea nu era a dintre cele mai bune : într-adevăr, fundul mării era pi ol puţin adînc şi mult prea îngust, iar nisipul îngrăxnădit d< ape ameninţa permanent să blocheze intrarea [3].

Deşi necesitau ample lucrări de întreţinere, porturi!* acestea ofereau cel puţin avantajul securităţii, iar olandezii din secolul al XVII-lea, cu spiritul lor realist, au ştiut ■ aprecieze calitatea condiţiilor locale în raport cu situai U «existentă, nu cu o situaţie ideală. Aşa s-au petrecut lucruri™ Ia Amsterdam [4] Braţul Ij, larg de aproximativ o jumătate dJ leghe în dreptul oraşului, constituie un adăpost exceleii pentrp un mic port; dar la acest adăpost nu se poate ajun« decît străbătând o zonă foarte periculoasă : un culoar <hi 120 de kilometri, de-a lungul căruia fundul marin pri zintă numeroase capcane, continuîndu-se, apoi, în extremii tatea sud-vestică a golfului Zuiderzee, cu golfuleţul Pani pus, pe care nisipurile, nestăvilite de vreun baraj eficient ameninţă să-l umple.

Pînă la sfîrşitul secolului, blocarea progresivă a acestui! din cauza bancurilor de nisip a provocat dificultăţi tot m.d numeroase traficului. în 1690, pentru ca şi corăbiile de <4 mai mare tonaj să poată trece pe aici, a trebuit să se recuri la un sistem de ridicare a acestora : două şalande, umplu h eu apă -pînă la limita

scufundării, încadrau strîns vasul. Pi coca corăbiei erau fixate bîrne orizontale de lemn îmbraci în fier, ale căror capete se sprijineau de o parte şi de alj pe şalande. Golite treptat cu ajutorul unei pompe, aceşti sa

11 h» .ni <li• ixupra nivelului apei, ridicînd şi corabia odată, f l» *.»• Irăbătea astfel porţiunea dificilă, după care se

i i l.i operaţia inversă.

I » o o,în care distanţă de cheiuri, înaintau în Ij lungi I i«ulr din piloni înfipţi în pămînt şi uniţi între ei ■ ulmi. Acestea erau docurile unde acostau coră-

» \ k erau descărcate în ambarcaţiuni mai mici, sin- «ni» puteau ajunge pînă la chei. Principalele servicii

BB di .1 maritime se concentrau în două clădiri situate • 11 H 11 p»»11. La periferia oraşul ui, în direcţia golfului uu* mal (a, pe piloţi, unul dintre magazinele Compa-

♦ li »1 Orientale, în dreptul căruia corăbiile puteau lift di < < 1 , de jur împrejur, pe o serie de insuliţe legate i pi m poduri, se înfiinţaseră fabrici de frînghii, I» H In Tărie unde se lucrau ancore, ateliere de dul- b mn .iLi lua sfîrşitul secolului, mai mult de o mie trei b l »» i .dori î.şi cîştigau aici din greu existenţa, muncind i I' di II dimineaţa pînă la şase seara. Ceva mai departe, | o li mia tot pe piloţi, clădirea Amiralităţii includea

* »1 i lingă docurile care îl înconjurau, cincizeci de)) I» i H l<m erau în permanenţă gata de plecare. Agitaţia pti «I» ihia dacă se mai potolea puţin la lăsarea serii, bl d ml ful Zuiderzee în noaptea de 23 iulie 1636, M* i ui marea sclipind sub luminile de pe velierele ce

HI• i • 11111 .pro Amsterdam [5]. Prin luna august se întorcea | du Indii ‘ vreo douăzeci de vase dintre cele mai mari

bb mu liniau pe atunci, şi despre care se spunea că

■ i »linia sute de tone de aur. în aprilie pleca flota «i I[1] dl i»» rare a numărat pînă la două sute de corăbii. Ibd Am 1« nhni este într-adevăr deschis spre Extremul ţ|d i pi< m.irile nordice, dar şi spre Mediterana. Din il puii' i d< vedere, se poate spune că există o oarecare <i i pmturilor neerlandeze. Oraşele situate pe

11 d 111 111 (11 Tzee îşi trimit flotele comerciale sau de ftdi iii AlLmlH’id de nord ; Rotterdamul asigură în bună

■ I* i dm » »ii franţa şi Anglia : Parival a văzut, dacă

e să-l credem, pînă la patru sute de bastimente gata |
părăsească avanportul L-a Briile E

Extraordinara reuşită neerlandeză se explică prin întî' nirea fericită a unor condiţii naturale, nu peste tot la fel <! prielnice, cu un temperament parcă anume făcut pentru trage foloase ele pe urma lor. Căci neerlandezii urăsc tril dăvia şi sînt extrem de cumpătaţi; comparativ cu imp<J| turile şi cu volumul mărfurilor reexportate,, consumul intej este redus. Temple insistă asupra acestui punct : nu exil nici un alt popor care să fi încheiat atît de multe tranz-acţ şi care *sa* fi consumat totuşi atit de puţin ; olandez cumpără fără încetare, ca să vîndă apoi imediat ceea ce a achiziţionat. Ei domină piaţa mirodeniilor, scrie Templ recurg md astfel la o figură de stil, care nu este însă lipsii de o anumită semnificaţie, dar se hrănesc numai cu peşti şi legumele lor, vînd Franţei cele mai fine produse ale în dustrici textile şi cumpără din Anglia, pentru consumi intern, postavul cel mai ordinar [7]. Randamentul ridicat j muncii face să scadă preţul acesteia. Individualismul culmi neazǎ prin gustul riscului : o anumitei prudentă îl t<n perează însă, canalizîndu-l către asociaţii îndrăzni? —-Companiile comerciale – care se deosebesc foarte mu de vechile comunităţi medievale. început din raţiuni politii şi religioase, războiul împotriva spaniolilor se deplasai treptat pe teren economic. în primii ani ai secolului . XVII-lea, olandezii se avîntaseră pe mările cele mai îndl păiiatr- pentru a putea face faţă necesităţilor* acestui război Dar tot aici îşi află sursa şi explicaţia atît noua sete de îni vuţire a acestui popor cit şi nostalgia păcii pe care ajunţ să o simtă tot mai mult.

E adevărat că. începînd din acele vremuri, olandezii j> fi întîlniţi pretutindeni în lume, dar numai foarte puf ii dintre ei emigrează. Cei mai mulţi călătoresc, fără a se fix însă pe meleaguri străine. Din Olanda veneau cei care i creat, în prima jumătate a secolului, rafinăriile de zahăr < la Bordeaux, din La Rochelle, Angcrs, Rouen ; Colberi atras în Picardia cîţiva meşteri ţesători printre care crli

h m/mţi specializaţi în vînzarea vinului se stalorni- rM în i<ˆgiun.ca Val de Loire : totuşi, în ciuda important/ i

I llmibaix, stabilit la Abbeville ; am văzut că vreo

NU nu i‘ pe care o dobîndise (acestor calvin işti nu le-a ui imuri ii necazuri cită vreme Colbert a .fost ministru); ♦mi i olandeză din Franţa a cuprins un număr restons de |nm ru excepţia grupului din Nantes. Louis de Geer, Hr ..Limez originar din Liège, obţinuse de la regélc

• . Adolf concesiunea minelor din Suedia. Acest pro- M H d< turnătorii neînchipuit ele bogat, care mai era şi

II / II l rdam ajunsese primar al oraşului Göteborg : ceva

i d(lunuri, nu a reuşit să atragă în întreprinderile I* il extrem de puţini compatrioţi. în 1609. un negustor

i i- u un cetăţean clin Haarlem a devenit comisar al …….. uodeze în acelaşi oraş. Neerlandczii amintiţi nu i d H ii nişte aventurieri izolaţi. Ţesătorii olandezi de la plm t i din Silezia sínt doar o mină de meseriaşi. Ţarii ■ • HI r butit să aducă cîţiva muncitori calificaţi, mai din regiunea Haarlemului. Fabricile de praf de i» II H nirclo metalurgice, care de-abia luau fiinţă la Tulii .inticrcle navale de pe Oka au făcut apel la pieli i Luulezi. Isaac Massa, unul dintre primii stabiliţi hi b») II atras atenţia negustorilor amsterdam ezi asupra JHb i pe can?-l prezenta piaţa rusă. Înccpîncl de atunci, M d-' oameni între cele două ţări, deşi numeric HI rmilinuat să aibă loc cu regularitate, fapt care dl fol. vizita lui Fetru cel Mare în Ţările de Jos, BÍf'l ■ 11 , <‘rolului.

patruzeci' şi opt.de oameni să facă înconjurul lumii; **ti** întoarcere mai avea doar o singură corabie şi patruzöi11 cinci de oameni. Asta se întîmpla în 1601. Pînă atumll | nai avuseseră loc două importante călătorii în scopul I descoperirii unor noi drumuri maritime : una dintre, exl pediţii se încheiase cu un eroic eşec, cealaltă izbuti.« |ă stabilească o rută definitivă. încă din 1596, Heemskc« şi Baron tsz primiseră autorizaţia de a explora mărihl din nordul Asiei în speranţa găsirii unui drum comerciali către Extremul Orient care să nu fie frecventat de ga fi **lerele** spaniole. Statele le promiseseră o recompensă -i« 25 000 de florini din aur curat dacă ajungeau într-im port

M
S

din China. Expediţia – formată din două corăbii J a plecat la 18 mai. La 5 iunie întîlnea primele gheţuri! plutitoare, pe care marinarii le-au luat la **începui** drept nişte lebede uriaşe ! Mai întîi Spitzberg ; apoi J Noua Zeelandă : blocat! de îngheţul de toamnă, priir.il în vîrtejul unei furtuni, despărţiţi de oamenii lui HeernjB kerk, marinarii lui Barentsz – şaptesprezece la număr! dintre care doi bolnavi – au fost obligaţi să ierneze p«l insulă. Aveau nevoie de un adăpost. Uriaşele trunchiuri aduse vara de curenţi din Siberia erau tari ca piatra d nu puteau fi tăiate cu ferăstrăul. Urşi albi înfometaţi atacaul lucrătorii sleiţi de puteri. Cu toate acestea, casa se înălţa! Se lucra cu toporul ; s-a ridicat o frumoasă schelărie drept« unghiulară, după moda olandeză, şi în octombrie, cînd această parte a construcţiei a fost gata, s-a pus o ramunll verde în vîrful acoperişului, întocmai ca acasă, în Olandei Rămăseseră de făcut doar finisările. Chiar atunci însă murit tîmplarul de pe vas. Oamenilor le-a fost cu neputinţ. să-l îngroape, într-atît era pămîntul de îngheţat. Se ternii naseră scândurile. A fost smulsă lemnăria din care erau făcute despărţiturile interioare ale corăbiei, iar pentru tei! minarea acoperişului s-a folosit una din pînze. A începiiM noaptea polară. S-a hotărî t ca un om să facă de strajă pfl ţărm, în speranţa (cu totul iluzorie, căci nu se ştia ninw despre clima acestor ţinuturi) că în curînd vor apărea semi1]

M
S

I H I MII«* a gheţurilor. în casa fără ferestre, cu pereţii locul nu împrăştia decit fum şi nici un strop * i n Im i ’ ripada astupa hornul ; Ia Crăciun, un strat gros tot* i imita casa. îmbrăcămintea oamenilor, neechipaţi 11u 11 m i popas prin astfel de locuri. se umpleri înl r-o clipă **I |*** »iiioroacă, iar încălţămintea, prea subţire, îngheţa.

I HI piolcjarea picioarelor s-au folosit piei de vulpe. în i ■ Bobotează, nefericiţi! marinari sînt cuprinşi de o * i ii.i nebunie : trebuie să petreacă această sărbătoare IH mm i .1 acasă. Se beau ultimele rezerve de vin, se pre-)| îhî»’ <lin toată făina care mai rămăsese, se alege un În im. de 16 ianuarie apare din nou soarele. întreaga iish' Je momentele înfrigurate ale pregătirilor de I I ’ar la jumătatea lunii martie vasul se află în ace- h i- m l prins între gheţuri ; doar şaptezeci şi cinci de *li .pari de apa liberă. Nici în aprilie, nici în mai nu || *i< o a re degajeze, căci acum e blocat de iceberguri. La h -ol Im mai, Barentsz, ajuns la capătul puterilor, pără- **t** iii.ibia şi porneşte la drum cu oamenii pe care îi mai PH ‘ hip.ijul se serveşte de două bărci, trase de pe mal Himil> unde marea este încă acoperită de gheaţă. La

[1] l iM7, în faţa marinarilor se deschid, în sfîrşit, apele p «> l ii Barentsz, care nu mai rezistase ultimelor încer-

I im II mai fi alături de ei. în peninsula Kola, unde se

II . il vor regăsi pe Heemskerk.

■ mi i mai tîrziu, o altă expediţie, plecată de acasă încă (| M -i di* 1395, trecea în fine prin strîmtoarea Texel reîn- lu m portul Amsterdam. într-adevăr, la curent eu Iha i H puterea do odinioară a marinei portugheze era în liimhi «radere, Statele Olandei permiseseră lui Cornelis ■ **H** mim m şi pilotului Keyser să armeze patru corăbii do h Imn iiaimie cu care să întreprindă o călătorie de pros- **r> I** II drumului către Indii trecînd pe la sud ele Africa.

• i ■ \ asrle, Statele au. pus Ia dispoziţia celor doi şi un nim i| * «impus din două sute patruzeci şi nouă de oameni ; Mh i «H < I ia numai optzeci şi nouă aveau să-şi mai revadă ■H I 11 luci .irul, stabilit cu aproximaţie după

datele furni-

zale de cărţi, a condus mica flotă mai intri la Sfinta-EIe® apoi la Capul Bunei Speranţe. Se .face escală la hotenU® Olandezii, care văd pentru prima oară astfel de fiinţe, ■ tem de aceşti negroizi : li se pare că seamănă cu nişte -oi® damnaţi la spînzurătoare scăpa ţi din ştreang. Totuşi, **nu I** deloc neplăcut să faci negoţ cu ci: pentru un cutii îţi **dau** tfl schimb un bou. În Madagascar •— unde expediţia ajunge **l|** 18 august, dată hi care şaptezeci de marinari îsi pierduse» deja viata din cauza bolilor – pentru o lingură frumoa® de cositor capeţi o fată drăgălaşă de unsprezece ani. **Dar fl** cursul unei asemenea tocmeli, un matolot este înjunghia® Se face un popas de mai multe luni în această insulă. **Tiffl** ianuarie 1596, se vizitează golful Antongil, pe ţărmul cărufl se ridicau trei sale. într-o zi. locuitorii unuia dintre ele **fu»** o barcă de pe un vas olandez... ca să-i scoată cuiele ! **Oh»I** dezii protestează cu focuri do muschetă ; băştinaşii **arunci** în ci cu pietre. La sfârşitul încăierării, satul – peste **o sa®** de case – este complet distrus. Imediat după incid i' **I** vasele pornesc la drum. în direcţia insulei Sumatra. în Ir gul oceanului, corăbiile olandeze întîlnesc bărci malai<!|M cu pînze confecţionate din împletituri de paie şi cu frîngh® făcute din liane. La Bantam. ţinta expediţiei, atinsă **la *®** iulie, **o** mulţime de javanezi, chinezi, arabi invadează **pun I** tea vaselor îndată ce acestea aruncă ancora printre **jon(®** şi corăbii portugheze. Un adevărat iarmaroc.- se **impn>*|** vizează cît ai clipi din ochi. Houtman ia două sute cincize® de saci cu boabe de piper, douăzeci şi cinci de încărcături nucşoară, treizeci de baloturi de luli, şi vrea să treacă t® Moluce. Are însă dificultăţi cu portughezii. Alai mulţi **m-i** rinari sînt luaţi ostateci. Profund nemulţumite de **cele ci*l** tînrplate. echipajele se răscoală, cer să se întoarcă ImedU® în **Olanda.**

Unul dintre vase, *Ainsterdam,* este avariat. **NeputînJ** du-i-se face reparaţiile necesare, i se dă foc. Cu celalalt# trei corăbii, expediţia ajunge în insula Bali. Olandezii rămîne aici pînă în februarie 1597. Regele insulei îi pr® meste cu multă cordialitate pe reprezentanţii acestui

pop»**I** an

•*v»’ • aw* nici nu auzise, le cere detalii asupra lui. Mate- fi Intimi o harta şi îi ¿trată hotarele ţării : ele delimitează. ıı H Hiprinzînd Olanda, Germania, Norvegia şi Rusia | ty l<»< ! Olandezii, spun ei, au un rege mitre, care se nu- M* -l.iunciu şi are o armată de 30 000 do cavalerişti şi

M <1 infanterişti. Balinezul îşi exprimă admiraţia faţă

|n ’ HI ito. dar este nelămurit şi uimit ele un lucru : cum libr < .I acest Mauriciu are treizeci de ani şi este încă pl ii [1] În insuki Bali. regii îşi iau primii solie la doispre- » i iar ki douăzeci de ani au ajuns la două suie de W**»*[1]* H A.? a descoperii olandezii obiceiurile stranii ale ii[j] Im Dar pentru Houtman această călătorie va fi

H m I>I unul rînd un prilej de a dovedi tuturor falimentul y I 11< >r în Orient. De acum înainte, drumul spre | hi T. A fost chit semnalul pentru cursele de lungă ci I p< Ioale mările globului [s].

||| •<>!(' de navigaţie de-a lungul coastelor continen-

r* m liluiau o experienţă care favorizase apariţia în Ml« I- .h a unei elite do marinari iscusiţi, de mecanici i i tare să născocească orice, de constructori cu la i .dificarc... dacă nu chiar şi de jurişti : o serie de lv I navigaţiei, cum erei cel din La Briile, care data h- nl al XV-lca. ori cel de la Amsterdam, coduri ce o i ,i im Ic cutume franceze sau engleze mai vechi, au pin i în < poca modernă, la baza dreptului în terna tio md Mlii H

lutul ivrnlurii. foarte viu mai cu seamă în prima, ju-

< •iliilui. nu excludea, în cazul multor navigatori, IbLl I iillma ştiinţifică. Familiile cele mai nobile priveau ■l • uni pl earca fiilor lor în expediţii îndepărtate. Re- p[1]« i- da< laie do navigatorii vremii atestă, pe lîngă cu- [1 1] ■ i • tirajul acestor călători, şi un adevărat proces ■I |«m i H 1111

|i | d rul dari conţin informaţii de tot soiul : se mer- i I pi ui[1] o întîinite, forma ţărmurilor, curenţii ma- **Uj** I »hi* ud< mperiile, reparaţiile necesare. în insula 0>i li pHiduia în imensitatea ‘ mării arctice, marinarii au descoperit, în mijlocul unui pustiu de gheaţl patru sute

de statui din. lemn, culcate pe pămînt. Să fu cumva aceasta împărăţia morţilor ? Observaţiile care 1 adună constituie cu timpul un adevărat tezaur de date, E<it tori ca Gérard Ketel din Franeker se specializează în publi carea unor asemenea cărţi pe a căror primă pagină un pod local aşterne o introducere în versuri pompoase. în rîndu rile publicului se naşte un fel de mitologie naturalistă, p care numai o anumită iluzie de optică o face să devirj fabuloasă.

HO I A

fu 1665, Colbert estima la 15 000 sau 16 000 (adică ţi-l Ai din ansamblul flotei europene) numărul vaselor care pe toate mările globului sub pavilionul tricolor al | ıı 11< u dr Jos : cifra aceasta este mult exagerată ; în 1670, li. ' i nrrrlandeză era formată din maximum 2 400 de coli liil Nu e mai puţin adevărat că în aceeaşi epocă Franţa i di puiH'ii decît de cîteva sute de vase*. Datorită pre-

• i dr cost redus al armării, sumelor modeste pe care le hi' ■ ila întreţinerea echipajelor, ca şi datorită înaltului r iil.Hiu-nt al acestora asociat cu competenţa statelor-ma- lr; ui sporturile maritime ncerlandeze au reuşit, timp •!• lui sferturi de veac, să înlăture orice concurenţă I I I Hlll.l

Iu ■.’•colul al XVI-lea, şi olandezii şi zeelandezii între- Him(iu aproape exclusiv corăbii mici, cu o capacitate de rc piua Ia 120 de tone. Pe la 1590 se construiau deja vase н Hinr rapacitate ajungea la 200 şi chiar la 4.00 de tone. I Hp*i 1600, capacitatea unor bastimente a atins, în mod i n< p(ional, 600 sau 1 000

de tone. Această ultimă cifră

I м . * nta capacitatea celor mai mari corăbii afectate co-

merţului cu Indiile, însă majoritatea vaselor care efectua 'aceste curse deplasau o încărcătură maximă de 500—690 **dl** tone. Creşterea progresivă a tonajului a fost însoţită **dv I** continuă perfecţionare tehnică. Numai în cazul vaselor **mll** ş-a păstrat vechea structură cu o singură punte. în Jir J anului 1590 s-a răspîndit un nou tip de bastiment, aşâ-nO mitul „fluier”, cu pupa rotundă, foarte potrivit pwnli’ij navigaţia pe mările europene, caro a exercitat o puternt« influenţă asupra dezvoltării comerţului neerlandez. **CodB** mai tîrziu apar diverse tipuri do vase „cu arcasă”, corăbii[1] cu pupa plată, destinate curselor lungi. Grecmentul a di venit din ce în ce mai complicat : numărul 'velelor **f** artimon a crescut, brigantinci adăugi ndu-i-se o mică pînjj transversală; apoi vîrful bompresului a fost profund printr-un segment suplimentar. Curînd. pe drumuri h Qceanice nu au mai fost folosite decît corăbii mari, cu **ţcti** catarge, cu punţi multiple şi cu teugă dublă. Pentru fie care rută maritimă exista un tip deosebit de vase ; unood chiar mai multe tipuri, după nevoi : vase pentru transpoi tul mărfurilor grele, vase pentru transportul mărfurild uşoare ; corăbii pentru cursele de pasageri sau corăbii **tlfl** «escortă. în primii ani ai secolului, impresionate de dim<;n« siunile galerelor spaniole, Statele au pus în lucru cîtevi vase de acest tip, Cum s-au dovedit însă greu de manevrai pe ocean, s-a renunţat aproape imediat la ele.

Marina particulară şi marina dv stat

Fină Ia sfîrşitul veacului al XVI-lea, flota nevrkfll ¡feză nu a constituit propriu-zis o ...marină”, în sensul **ad** tual al cuvîntului. implicînd un minimum de standardi* zare şi o organizare centralizată. Primele escadre etoaxw gene angajate în războiul împotriva Spânii?! s-au formai după unicul criteriu al mtereselo;r locale, 'prin reunire!

buhH particulare şi punerea lor sub jurisdicţia murir-
ii' iih»i Necesităţile strategice (impuse de generali-
| .'urini-ilor de artilerie în largul mărilor) au permis
pihir de Orania, ca şi primilor mari, negustori am- I
«iu i .1 introducă o anumită organizare în acest k
plinul seama de sarcinile militare şi comerciale tot

>11< ale care reveneau

pu explică apariţia,
în scurtă vreme, a unor man h| mu, pe de o parte, şi a
amiralităţilor, pe de alta. Cu

i < .ti i, în secolul al XVII-lea. marina comercială |
iihiil.ira – şi marina militară – de stal – nu au În i im
moment complet despărţite una de cealaltă, HIH XIII
particularilor şi interesele statului continuau să »♦a li
ins legate ; conducerile păstrau un contact perii I.I
materialul era în mare parte acelaşi iar funcţiile i >f
mai multe ori aproape identice. Astfel, faptul că i Hi ii
l< I furniza escorte militare flotelor comerciale >|r i
il>IIii la creşterea creditului internaţional al vaselor Sim
pm i olandeze. în ambele domenii, marina se bucura al
nţH deosebită din partea statului : comercială sau H r.t
apărea în ochii tuturor drept unicul instru-

i il pm. p(rităţii naţionale. Totuşi, domeniul
comercial bt'. n poziţie prioritară : îndată ce situaţia
părea să se

■ < pe plan mondial, guvernele provinciilor ince-

* i Liir din creditele marinei de război. Pînă la
urmă- Haina, amiralitatea trăia din expediente : împru-
J * I concedierea unei părţi din personal, vînzarea (în li
| ■ vaselor. De unde şi uimitoarele fluctuaţii pe | II im
glstrat, sub raportul volumului, marina mili- ■ i i 11 II
ut secolului : la un an după pacea din Westfalia, 1 I im
căzut cu două treimi iar echipajele au pier- | < '| i dm
efective[2]. Dealtfel, chiar dacă în vreme de ii „Iul ;e
mulţumea să păstreze numai treizeci sau ■i ' i de vase
de escortă, armarea acestora şi întreţi- l ihip.i|<'lor nu
costau mai puţin de şase milioane

Creată în ultimii ani ai veacului al XVI-lea, amiilM

tatea, condusă de stathuder – în calit atea sa de prim-a ii ral –, era formată din cinci colegii compuse din depui J provinciilor şi avîndu-şi sediul în cinci localităţi difciuhl Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Hoorn-Enkhuizvn 1 Harlingen. Organ administrativ central, ea îndeplinea n ■ multe funcţii : se ocupa de gospodărirea corăbiilor, | cruţa echipajele, alegea statele-majore, îi judeca pe cei 1 se făceau vinovaţi de săvîrşirea unor crime pe mare. Juihl carea contrabandiştilor ţinea tot de competenţaami lităţii : aceasta' avea într-adevăr propria ei casierie, cărei fonduri proveneau din taxele vamale. în vremiir« tulburi, cînd finanţele proprii deveneau insuficienil cîrmuirile provinciale contribuiau cu sume speciale 1 suplimentarea fondurilor. Libertatea de acţiune a aminfl lităţii era astfel îngrădită şi prin controlul pe care îl ex 1 citau regenţii provinciali. De fapt, amiralitatea nu a rei I să asigure decît pentru o scurtă perioadă conducerea ri il tralizată a întregii marine militare, căci fiecare colaj ducea o politică independentă, prea puţin preocupat | ideea colaborării cu celelalte.

La început, amiralitatea – sau „amiralităţile”, cum 1 ajuns curînd să se spună – închiria de la flota comerci.ill corăbiile de care avea nevoie. în primii ani ai secolului I XVII-lea, ea era încă în măsură să-şi cumpere un anuinl număr de vase ; achiziţionările au încetat însă în timpJ perioadei de pace care a urmat după încheierea armi id ţiului, iar capacitatea navală a amiralităţii a scăzut cd siderabil. Numai izbucnirea războiului cu Anglia a mfl putut redeştepta, după 1650, interesul regenţilor penii J acest sector. De aci înainte amiralitatea şi-a construit însăşi vasele necesare, investind în ele toate beneficii li realizate. O mulţime de funcţionari care depuseseră jiu mîntul •— comisari, controlori, colectori, însărcinaţi cu goi podărirea dotărilor şi cu lichidarea capturilor de la ind mic – se aflau în slujba eh-

tu « iuda vicisitudinilor soartei sale, amiralitatea a înde- IlhiH m epoca extraordinarei expansiuni neerlandeze, o | * (i» i rprezcntativă ce depăşea cu mult nivelul obişnuit. I lóiul la pavilion, de pildă, a provocat o serie de inci- || ulii iav«’ cu englezii. Guvernul rezerva înalte onoruri i a aih»r şi căpitanilor şi nu rareori s-a întîmplat să le kif'imu* o misiuni diplomatice în ţările de peste mări, •o i pil nialuloţii erau recrutaţi la întîmplare, în funcţie b * . i r< oferea piaţa mîinii de lucru. în schimb, pentru Iţp i < a <»l’i (orilor, singurul criteriu luat în consideraţie era,

■ idusra, acela al priceperii, al autorităţii şi al carac- ■ I uliii lo1

lu p» nora! de origine modestă, aceştia constituiau în~ hi» Iul o elită în Republică. Oameni ai mării ca Trornp 1 I* Kin lur, (care lucrase în copilărie într-o fabrică de ii mi lo, pentru şase stuivers pe săptămînă, mînuise

Iul «1« dimineaţa pînă seara), sínt eroii acestei epoci,

■ i. di- mulţimea care stă şi se roagă pe ţărm cîtă vreme p I. dalii pe mare. Deşi sínt răsplătiţi cu sume foarte u (I i (> 000 la 50 000 de florini), pentru capturile de i i d< i se bucură de numeroase avantaje în natură, .i aceeaşi simplitate în obiceiuri şi în purtare.

Iliül ll facă o vizită lui de Ruyter pe vasul-amiral la ’ . i o după victoria de la 15 iunie 1666, contele do

Nil I .i i,.' ;il pe eroul zilei măturîndu-şi cabina şi dîncl Imiţi găinilor. De Ruyter era evlavios : pe vas se cîntau

■ • puneau rugăciuni înainte de fiecare luptă. În i ■ • «li I <»r conducător, amiralitatea încuraja, în cadrul II i d« caro răspundea, toate formele de manifestare ■ ii im iil ului religios, privit ca expresie a ideologiei na- LlIHdi

i l< p.irliculare de comerţ sau de pescuit nu erau ii u • mlorilaţii nici unui organ administrativ cented. L műim ni proprietarul de cherhanale îşi administrau va- I ir a turn îşi conduceau treburile casei. La rîndul lor, ll ii li <’< ii lipanii, (asupra organizării cărora ne vom opri

i HI u drpariu), îşi administrau propriile corăbii- aseme- nea unei mari întreprinderi. Uneori, proporţiile flotaM lor erau atît de mari, incit completare:] echipajelor nccl sare devenea o problemă greu de rezolvat. în astfel cazuri, Compania angaja un om ¿mume pentru a se ocu« de recrutarea marinarilor ; eirîi avansa, sub formă de aci- ditive, cîte 150 de florini pentru fiecare matelot pe cârd avea să i-l furnizeze. împins de nevoia de bani lichizi, agefl tul vindea acreditivele vreunui curtier, cîteodată contrai unei sume care nu reprezenta ’ decît un sfert din valoar«4 lor nominală. în felul acesta, chiar înainte de a fi angaj.ti pe vas, viitorii mateloţi erau promovaţi li.] rangul de v.»J luare de speculă !

Corsari şi piraţi [4]

Războiul şi necesitatea de a ataca înseşi sursele bogăţid imperiului spaniol introduseseră, la finele veacului îl XVI-lea, pirateria printre tradiţiile maritime neerlandezel înainte de armistiţiu, autorităţile municipale sau amirali – tăţile dădeau annatorilor, la cerere, „mandate” care ill autorizau să întreprindă „expediţii de jaf” în zone deter*] minate. Toate păturile sociale erau mai mult sau mai puţin amestecate în această operaţie. Pe Ia 1610, se spuneai despre Jean Corneliszoon, primar al Amsterdamului, ca în tinereţe, fusese şi el pirat. „Corsarii”, jefuitori autori I zaţi ai mărilor, ajungeau să nu .mai aibă nici un scrupul bil să atace, tară deosebire, corăbiile duşmane, corăbiile neu 1 tre, ba chiar şi pe cele ale compatrioţilor-lor ; coborînd progresiv Ia rangul de „piraţi”. ei deveneau simpli tîlharl care acţionau pe cont propriu. Guvernele au încercat s;ll reacţioneze împotriva acestei stări de lucruri. în 1605 s-a cerut înregistrarea „mandatelor” ; în anul următor s-a cerul ca astfel de documente să nu mai fie eliberate decît dup® depunerea unei cauţiuni de 20 000 de florini. S-a făcut

■ > H »• ten l-divă ele rechemare în ţară a celor aproxima- l м .iil.i treizeci de corsari care străbateau toate mările

H ıIHıIHı, IXir încheierea armistiţiului a pus capăt acestor lbir\rn(îi oficiale. Conform acordurilor semnate, statul h> ■ r< -i sa adopte de aci înainte o poziţie de neutralitate, i < i permis pirateriei particulare să ia o amploare cu MU hi.n ¡mire[3]. Potrivit opiniei generale, ca era mai renii ■ i <1 -îl comerţul cu Indiile.

A urmat, vreme de vreo cincizeci dc ani, o adevărată li |i<„ ii < l< * aur a acestor lupi dc mare cu plete lungi şi barba nrtii <11 vestii întredeschisă pe pieptul gol, cu cingătoa- n inl< ala de pistoale şi cuţite, mari beţivani, jucători în- Mvi li oameni spurcaţi la gură, aproape siguri că~ş.i vor

■ I l ik'e cu un pumnal înfipt în spate ori cu ştreangul Brii ni.de bandiţi, aşa cum îi arată- cuvîntul francez I I ii ni hers". deformare a olandezului *vrijbuiţer,* „amatori lg nedijmuit de fisc" Aşa a fost acel Klaas Com- I ■ din Zaandam. supranumit „spaima mărilor*', care, la « .o aruncase în valuri Biblia, psaltirea şi jurnalul de !*< I P< nlru a putea acţiona nestînjenit, ferit do eventuale H ıı de conştiinţă. Altfel om cumsecade, care nu uita. (I u huila după fiecare captură importantă, (şi a avut

[1] I iiienca capturi la activ .') un sac de bani şi nume ri I»linierii soţiei sale, alături de care şi-a sfîrşit liniştit M* în căsuţă de la Oostzaan...

În oiice vas de comerţ» indiferent de pavilionul sub I ni\ig-i, piraţii vedeau o posibilă pradă. Intervenţiile l i II- în ir al IV-lea şi ale guvernului englez i-au îndepăr- [1] [1] ni i--i(' din urmă, pe corsari şi piraţi din Atlanticul de ■*мl I ,ir cîle alte mări nu le rămîneau deschise ! Mărfu- Hh ipli'iate, prizonierii se vindeau uşor în porturile ber- În .ioc st sens, se stabiliseră chiar relaţii între piraţii i* l nul» [1] i şi populaţia din porturile Miighrebului. Mai linii <n începere de prin 1600—1610 se pot întîlni olan- * I o n<-.aţi care, luîndu-şi nume arabe, prind cheag pe

< 1« iridoaguri şi se amestecă cu piraţii mauri \ Celebrul f i «i ih Ih-is era în realitate un oarecare Jan Janszoon din

Haarlem ; Soliman Buffoen, un anume Jacob de Hoerew 4 din Rotterdam[5]. Teribilul Vcenboer, sub noul său nuni Soliman Reis, a fost ucis în 1620, în cursul abordajului utu[1] corăbii creştine. Cît despre Coert Siewerts, acesta intrifl în slujba Veneţiei şi organiza expediţii de jaf împoli ii turcilor, în folosul Serenissimei Republici. Acoperind J de glorie, el şi-a sfîrşit zilele ca prim-amiral al Danemar J

Capitolul XXVIII

IW1C ŞI COLONIZAI?!

i- inl< riorul Uniunii, oraşele erau legate între ele prin- i ıı i<nner(activ, dar acesta nu ocupa totuşi decît un loc im. » ni'glijabil în ansamblul tranzacţiilor comerciale • н ii O ciudată disproporţie părea să domnească în n -iul ,cllimburilor de mărfuri şi şă sporească valoarea < I i pe măsura creşterii distanţelor străbătute. Ger- I mi i vecină apropiată, constituia o cale de tranzit, în t- > il <l.itocită Banului, şi în acelaşi timp o sursă de ii prime ca lemnul, vinul, cerealele. în schimb, ea- hii Hui ,ı ei do absorbţie era foarte redusă. în Franţa, ne- •ıı din Rotterdam deţineau în parte, aşa cum am to ni ioni rolul asupra comerţului de vinuri. O serie de pu(ih»ri olandezi investiseră capitaluri în fabricile de h <lm Angouleme. Manufacturile de textile din Nor- iHinlm Aujou şi Bretania depindeau de bunul mers al < ♦ i Im <le transport neerlandeze. înainte de 1672, acestea H ipiii.ui cea mai mare parte a comerţului exterior frânte ,i chiar a navigaţiei de coastă, între

porturile regatul ui. Ceea ce a şi stîrnit, dealtfel, tot soiul ele invidii. 'Hta de aici se trag şi poreclele de „lipitori” sau de ..pădiic^B înfometaţi” date olandezilor pe vremea lui Hcnric al IV**i<f** şi ¿1 lui Richelieu. Pina către 1650,- pentru fiecare corului care pleca din Anglia spre Olanda, alte zece făceau dna mul invers. Acest circuit comercial, care se baza pe adfl duri încheiate la sfirsitul evului mediu şi se desfăşuri aproape exclusiv intr-un singur sens, constituia pentru [1] Anglia o servitute atît de apăsătoare. îneît curtea încuraja pe ¿iscuns pirateria împotriva vaselor olandeze] **Ufl** Marea Nordului.

Unul din principalele obiecte ale comerţului angloJ neerlandez era postavul, cumpărat de olandezi, în virhi **I** tea anumitor tratate, în stare brută din Anglia şi reexporJ tat, după tundere şi vopsire. într-o formă prelucrată. En-I glezii au încercat să limiteze, prin diverse măsuri vamale,! un privilegiu caro priva industria IQF de o parte din proli*! túri. Contrabandei a găsit condiţii deosebit de prielnice **iu** dedalurile acestei legislaţii.

Deşi se aflau în război, comerţul dintre Ţările de Jo.J şi Spania nu s-a întrerupt nici o clipă. Cînd, în 1595. Henrié al IV-Iea şi-a exprimat intenţia de a interzice legaturile [1] eu Peninsula Iberică, un fior de panică a cuprins Olanda. 1 Căci cerealele, peştele, lemnul – circulînd intr-un sens -l şi uleiurile, fructele, vinul – circulînd în sens opus – favorizau un important comerţ de tranzit, necesitate vitală pentru Ţările de Jos. înainte de apariţia marilor companii coloniale. După 1609. volumul afacerilor pare să se fi redus dar, cu puţin înainte de 1640, au început să fie duse tratative în vederea stabilirii unei picţi a argintului spaniol la Amsterdam, tratative încheiate cu un rezultat pozitiv după pacea din Westfalia. în 1650, prin „tratatul

Marinei” I au fost acordate flotei olandeze diverse privilegii pentru transportul anumitor mărfuri cu destinaţia Spania, Portu- j

• <h i ii America. Dealtfel, prin aceste locuri s-a practicat |*Hhiiirnt o contrabandă intensă: deseori erau trecute Lin 1 «mtrabandă chiar arme şi muniţii [1].

\ •»Itiinul importurilor de lemn din Norvegia, efectuate i<Hh pori urile Enkhuizen. Hoorn, Harlinge'n, pentru ne* ■u'it'Hh din Amsterdam şi din Zaandam, depăşea. spre n | l«H ul ('rolului, cifra de 100 000 de tone. S-a şi construit •Ulm i anume pentru transportul acestei mărfi, un tip »HI Iul do vase, cu cala adîncă şi de mare pescaj. Cum HI ipia mi cumpăra în schimb din Ţările de Jos decît M l i.uiiitaţi de grîu. balanţa comercială era deficitară în

• i •« rior. Prin sabordai unei corăbii ce se îndrepta spre ► » II ui 1635, se văd saci conţinînd circa o mie de florini ii HI II noi ar: pe o altă corabie se văd trei butoaie pline i H i i <1 dl

l*i „taluri uriaşe le aduce însă Ţărilor de Jos comerţul

H dl mă În 1600. 55% din vasele care ancorau în porta-ţi » < n. di (' şi ruseşti navigau sub pavilion neerlandez f hi i pi«-<'re ¿mi mai târziu. proporţia lor crescuse la

< il.mdezii asigurau transportul cerealelor din aceste ti* iidico spre vestul şi sudul Europei. La dus. corăbiile M IIH nidk' cu produse coloniale, cu textile, mărfuri . dală fiind durata mare şi dificultatea acestor HIIM ■ ic» .ni absolut necesară folosirea lestului, iniţial s-a li I HI ai-ost scop nisipul, dar cum, la sosire, lestul era HHKHI I.I mirarea în port, exista pericolul ca nisipul să L I- • • ii i impui, trecerea. De aceea navigatorii au ajuns

[1] IHIIM ma că tot mai des cu cărămizi, care erau vândute l ii< l IH un Poate că aşa se explică larga răspîndire, în ||ii îl Imn l'allicc. a modului de construcţie şi a stilului

' iui iiI neerlandez.

A* < ul I.i l'a.llicii depindea în mare măsură de puterile MH .IIIIMIJII • Irîmtoarea Sunda. De aici şi unele ameninţ |HIIIIII h.msportul maritim neerlandez. Din a doua ptiu h i \ <

arului al XVl-lea, olandezii dispuneau însă de

o altă linie 7 cea care trecea pe la Capul Nord şi prin **H** Marea Albă, portul Arhanghelsk fiind construit, pare-s« la sfaturile lor.

Începînd de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cvasi monopolul instituit de neerlandezi asupra transporturi 1»* **I** comerciale în nordul şi vestul Europei a dat naştere unoil tensiuni internaţionale care s-a accentuat apoi, din ce m ce. Tocmai în intenţia de a pune capăt acestei supremii|ii| a decretat Cromwell, în 1651, faimosul său *Act de* Narhl *gaţie*[3]*,* care a dus la declanşarea războaielor din 1652 **M** 1665. Pe de altă parte, politica economică promovată <h Colbert în Franţa impunea ridicarea ipotecii neerlandczcl fapt ce explică, într-o anumită măsură, izbucnirea război **I** iului din 1672 \ Asemenea conflicte, cu efecte de lungi durată, aveau să provoace mai întîi recesiunea, apoi deca derea marelui comerţ neerlandez.

; Pînă către 1650, singura ţară din Mediterana undi 1 acesta reuşise să pătrundă era Italia : ’Livorno mai cu **I** seamă, Civitavecchia, Napoli, Sicilia şi, într-o mai mi« măsură. Veneţia erau principalele sale puncte de legăturii Primind de la Henric al IV-lea misiunea de a efectuai transporturile între Franţa şi Turcia, olandezii putuserM desigur aprecia, chiar înainte de 1600, importanţa/capital« pe care o avea pentru ei Levantul. Dar le trebuise nici mafl mult nici mai puţin decît o jumătate de secol pentru a **I** asigura securitatea navigaţiei în aceste ape bîntuite d<* piraţii berberi. în 1611, la propunerea unui negustor olan- **I** dez stabilit la Istanbul, Statele au trimis în taină pe Cor -l nelis Haga să ia contact cu Poarta. Cu toată opoziţia am- **I** basadorului Franţei, lui Haga i~au fost de ajuns cîteva **I** luni pentru a încheia un tratat prin care se consfinţea **I** accesul neerlandezilor la porturile otomane, protecţia în I potriva piraţilor,

deschiderea unor consulate neerlandeze **I** avînd
jurisdicţie exclusivă asupra conaţionalilor lor. Re- **II**
I i iiliml Statele pe lîngă sultan pînă în 1639, Haga a ni I i
Ic deschidă compatrioţilor săi porţile lumii mu- ■ ‘hii.iii''
S-au înfiinţat succesiv consulate la Alep, Alger, i ic i în
Maroc ; au fost semnate o serie de tratate cu)*i iiif»|ilr
marocane şi algeriene. Părţile contractante în HI eu
străşnicie aplicarea riguroasă a acestor acqr-
I hi ulacarca şi scufundarea unui vas algerian de către H i
iijulan olandez în largul portului Livorno au avut i l <
misrcinţă arestarea şi punerea în lanţuri a consu- H‘ln |\n
ilor de Jos la Alger... în 1625, Haga a obţinut din ■ oh H
guvernului său crearea unui ..Directorat al comer- |p' i în
Levantul”, a cărui sarcină era aceea de a admi- i«' i i
controla toate problemele referitoare la navigaţia

M di h i ana. Acest organism, format din şapte negustori ii »■ iil.imr’ i, a funcţionat timp de vreo douăzeci de ani[5].

MariJe Comparaii

în l.i’H zece negustori amsterdamezi care se ocupau i Hm i(ul cu mirodenii se grupaseră într-o „Societate a l id îndepărtate”, pentru a putea arma pe cheltuială Hh mu i ih’va vase. Curînd s-au constituit şi alte asociaţii) În i Ici. Dovedind importanţii rutei maritime care (i i p În Capul Bunei Speranţe, călătoria lui Houtman

[1] a un nou impuls acestor întreprinderi. În 1601, cinci- •pi* 1« Ho l e particulare, însumînd şaizeci şi opt de co- nilul luivigau spre Indii. Lipsiţi de organizare, proprietarii li I r îndreptau cu paşi siguri către faliment. Prin inter- | ol H o Oldenbarnevelt a convins Statele Generale să I*I în 1602 o ,,Companie a Indiilor Orientale”, reunind MI* M(nIo

existente pe baza unui statut asemănător cu cel ni i Li(ilor anonime de astăzi şi beneficiind de dreptul

3e monopol asupra comerţului cu Extremul Orient. Cap talul, care a atins de la bun început un total de aproaj 7 milioane de florini[6], era alcătuit din depuneri îndivi duale. în principiu, erau acceptate şi participările cele ma modeste, oferindu-se posibilităţi de investiţie depună» iilor de toate categoriile. în realitate, Compania Indiila Orientale, (C.I.O.). a evitat însă sporirea capitalului, renuil ţînd foarte curînd să atragă chiar participanţi cu fondul considerabile. Cu toate că începuturile nu au fost delo uşoare, pe la mijlocul secolului acţiunile sale ajunsesel să aducă venituri de 500% [7]<

Compania era condusă de un directorat compus din şaptesprezece membri, aleşi din rîndul acţionarilor de frunte. Cinci agenţii comerciale, care se bucurau de o oarei care autonomie şi îşi aveau sediul la Amsterdam, Middel- burg, Enkhuizen, Delft şi Rotterdam, se ocupau de partea administrativă. Drepturile şi sarcinile fiecărei agenţii în sînul Companiei erau stabilite în funcţie de mărimea contribuţiei oraşelor respective la capitalul iniţial : Amster-j damul se situa pe primul loc, cu un procentaj de 60%. în cele şase capitale ale Companiei, „Casa de comerţ ă În- diilor Orientale” dispunea, pentru birourile sale, de clădiri dintre cele mai impozante. „Casa” din Middelburg, cea. din Amsterdam s-au numărat printre cele mai frumoase 'edificii din aceste oraşe.

într-un stat prea puţin preocupat de grija de a sé constitui într-un tot organic, Compania avea rolul de **a** concentra întreaga putere a naţiunii. O concentrare care se realiza,-fără îndoială, în primul rînd pe plan financiar. Dar ea se manifesta şi pe planul dotării: Compania îşi avea propriile ei corăbii – împrumutate adeseori amiralităţii –, cheiurile, magazinele, agenţiile sale ; sau, pînă la un anumit punct, pe plan militar, căci Compania avea un stat-major şi **o** armată, care a atins cifra de treizeci **de** mii de oameni, precum şi o flotă de război formată din pa- imm i

pma la cincizeci de vase ; în sfîrşit, pe plan politic,' tulului Compania a ajuns curînd să domine în Malaezia.

• liiiiiu: trmd o serie de teritorii, tratînd cu suveranii locali ■J th puterile europene. Monopolul „Companiei Indiilor

• a ll iil.ih-” a fost însă contracarat de iniţiativele unor parti- t ulm I care, refuzînd să se supună deciziilor ei. au întemeiat

• Hi ı mnpanii, în folosul diverselor puteri străine.

(liiar din momentul înfiinţării sale. C.I.O. s-a impus în li ı im insulele Moluce. Navigatorii olandezi care, ur- »••lud exemplul lui Houtman, se duseseră în „Indii‘\ se i i.u ni; f i a în această zonă de portughezi. în 1600, în 1601, « în In ni să se recurgă la arme. Neplăcut impresionată de i Iul dc misionari al portughezilor, populaţia, băştinaşă i . Mr.ţmut în aceste împrejurări pe olandezii proaspăt

• ni(i interesa fi numai de negoţ. Nu era departe clipa hi • ii • m insule aveau să ia fiinţă întreprinderi comerciale pun i mi r şi durabile.

În 1609, C.JLO. a desemnat un guvernator general al hi Huriilor de peste mări, care s-a stabilit la Ambon, î.n- »• imn din insulele Moluce. Acest post s-a transformat mii •» adevărată ocîrmuire în 1618, cînd Cei Şaptesprezece i I im mrredinţat lui Jan Pieterszoon Coen. personaj com- pl< M i straniu, una dintre cele mai misterioase figuri ale

• •olului dc aur. Coen se impune prin brutalitate în faţa

• llimilm* locali care, sprijiniţi poate de englezi, ameninţă

• r «midie comerciale aflate în subordinea lui. în acelaşi limp el urmăreşte insă să desfiinţeze monopolul Companii i ll i a re-i face să se gîndească la o politică colonială

• m.inaloare cu cea practicată de spanioli în America : mdi p u l mdu-i pe indigeni, Coen cere Statelor Generale

i i pună la dispoziţie un grup de pionieri olandezi, oa- Hii ni dc o moralitate exemplară, care trebuiau să se stabili r i

p<- msulă împreună cu familiile lor .; în jurul acestui

•..un h o rigur. o armată de sclavi cumpăraţi pe alte meri- ■ ■ • »< al<* globului urma să constituie, după împrejurări, Im (a militară apreciabilă, fie o mînă de lucru ieftină.

Dar din tot ce-a pus la cale Coen nu s-a ales nimic. El iva I putut realiza decît un singur lucru : după ce a cucerit şi I a ras de pe faţa pămîntului oraşul Jacatar, a ridicat din 1 temelii, după propriile sale planuri, în 1619, pe ruinei«* I acestuia, noua aşezare Batavia, care a devenit apoi centrul I imperiului colonial neerlandez. Grupuri de meşteşugari şi (de agricultori japonezi şi chinezi ; o populaţie europeană în care se amestecă olandezi şi englezi ; un fort, o garnL | zoană, un tribunal şi chiar o biserică ; un notar şi un me- I dic ; poliţie, regulamente urmărind combaterea beţiei şi a concubinajului ; un fel de Genevă a coloniilor, pe care I cei din Amsterdam ori din Hagii o calificau drept o ,,în- I chisoare onorabilă”... După numai cincizeci de ani, Batavia a ajuns un adevărat oraş, construit după modelul Amster- I damului, şi inima unui întreg imperiu.

Totuşi, încă multă vreme de aici înainte, prezenţa I neerlandezilor prin aceste locuri se va reduce la agenţiile 1 comerciale de pe coastele insulei. Jurisdicţia guvernate- 1 rului nu depăşeşte limitele aglomerării sino-europene, I aglomerare apărată de o fortăreaţă unde sînt încartiruit! I soldaţii Companiei. Despre ţinuturile din interior nu se 1 ştie absolut nimic. înainte de 1630, nimeni nu pare măcar 1 să bănuiască ce pămînt fertil are Java. Pînă la 1648 nu s-a ’ întreprins nici o călătorie spre centrul insulei. La început, Compania nu a avut cîtuşi de puţin intenţia de a face cuceriri teritoriale : în 1644, ea declară Statelor Generale | că ,,oraşele şi fortăreţele cucerite- în Indiile orientale nu trebuie considerate drept posesiuni ale statului, ci proprietate personală a neguţătorilor care au investit aici capitaluri şi care au dreptul să le vîndă cui le place, chiar şi regelui Spaniei” [8] Va fi nevoie de un secol pentru ca, înaintînd pas cu pas, şi fără a urmări vreun plan anume, Compania să-şi asigure controlul asupra întregii insule Java.

între timp, ea proliferase creîndu-şi noi agenţii în diverse puncte ale Extremului Orient, contre menite să-i

• ıı nlidczi' liniile comerciale. Insula Formosa fusese ocu-
lt .1 nir.i din 1624. Piraţii chinezi au recucerit-o după i în
<(i de ani, fără câ faptul să atragă după el repre- Miln
membrii micii colonii neerlandeze, inclusiv femeile
i i«»I• iii, au fost masacraţi oii transformaţi în sclavi.
M.lu<<a şi Colombo au fost cucerite de la portughezi în
Hi 11 .1 respectiv, 1656 [9].

Iii chimb, relaţiile cu China continentală şi Japonia au i
li.il un caracter precolonial. Chinezii şi japonezii pri-
• m cu un dispreţ binevoitor pe necioplţii aceia veniţi din
(ilanda. După expulzarea străinilor, guvernul nipon

irordal numai neerlandezilor dreptul de a intra în ■
huile sale : o dată pe an, o delegaţie neerlandeză se i la
Jcddo : membrii uneia dintre aceste delegaţii au »> i
invitaţi la un moment dat să cînte şi să danseze după • ni
Li ţarii lor... ca să le distreze pe concubinele Shogu- ıHıIıII I
Cit despre chinezi, ale căror linii comerciale se ■ în« i au
permanent cu cele ale olandezilor, ei îi judecau
■ « <<• lia cu mult realism : „Barbăroşii, adică
olandezii,

nu r în Oceanul de vest. Lacomi şi vicleni, buni cu- «
iloii ai produselor alimentare de preţ, ei luptă cu ml Li
abilitate pentru a obţine maximum de profit : în ••• îl
•<'<»p, nu ezită să-şi rişte chiar viaţa şi nu se tem n p<
unească la drum spre ţinuturile cele mai îndepărtate.
[1] în» ıı întîlneşte pe mare nu scapă fără să fie jefuit” [H>].

I'i HH-ipalul episod al acestei istorii a fost întemeierea
• I»»IIH i de la Capul Bunei Speranţe. Popas important pe

• il i li uliilor, portul Capului părea să reclame, pe la mij-
• •iiil veacului, o prezenţă olandeză permanentă. în 1651,
i . i . iptrsprezece au trimis aici, sub comanda căpitanului
l în .ni Kiebeek, trei corăbii încărcate cu colonişti şi vite.
În«« pmd de atunci, circa treizeci de vase mari au trecut
■ im.d prin port. Situată într-o zonă cu climă favorabilă,
»••IoIII.I prospera, consaerîndu-se creşterii vitelor, culti-
iin pomilor fructiferi şi viţei de vie. Şi totuşi, această

• ||» de tip ţărănesc – fenomen cu totul excepţional în cadrul imperiului neerlandez – nu a avut, vreme îndelungată, decît o importanţă limitată- în 1672 s-a făcut o tentativă asemănătoare în insula Mauritius, pe atunci noJ locuită : C.I.O. a trimis vreo patruzeci de familii de agncui lori să se stabilească aici.

încă de pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea, Usselinc« încercase să îndrepte atenţia compatrioţilor săi către America, unde ar fi putut ataca Spania chiar la rădăcinile puterii sale. Singurii care i-au urmat îndemnul au fost corsarii. A trebuit să vină perioada de pace de după încheierea armistiţiului pentru ca o dublă mişcare comercială să ia în sfîrşit naştere în această direcţie. La nord, vasele de transport ajungeau pe coasta actualului stat New York ĭ acest ţinut, botezat ,,Noile Ţări de Jos”, a dat numele unei Companii întemeiate în 1614, care s-a specializat în comerţul cu blănuri. La sud, linia maritimă avea ca punct terminus Brazilia. Spre sfîrşitul perioadei de pace, neerlan- dezii asigurau două treimi din exporturile de zahăr de trestie provenind din această parte a lumii. în 1621, Statele Generale au aprobat înfiinţarea unei „Companii a Indiilor Occidentale”, căreia -i-au încredinţat monopolul asupra comerţului de pe coastele vestice ale Africii şi de pe coastele estice ale Americii.

Dar ghinioanele s-au ţinut lanţ de această Companie, După cîte se pare, Ţările de Jos aveau mai mult vocaţia comerţului cu Asia decît cea a, comerţului cu America. Datorat în cea mai mare parte bogaţilor negustori amsterdamezi, capitalul nu s-a strîns decît încetul cu încetul. A fost nevoie de doi ani pînă să poată fi echipată prima corabie. Cu chiu cu vai au fost deschise cîteva agenţii în Brazilia. Dar, cu toate că lansase, în treisprezece ani, opt sute de_ vase pe apele Atlanticului, Compania a putut distribui primele dividende acţionarilor săi abia în 1628,

după capturarea „flotei de argint” spaniole.

încurajată de acest succes, ea l-a trimis la Pernambuco pe Jan-Mauriciu de Nassau, în calitate de guvernator ge'-

T ♦ tu limpid color şapt-e ani cît durat administraţia | Hiţnl
i r uşit să dea o oarecare dezvoltare plantaţiilor *
comerciale din Olinda, Pernambuco şi Paraiba,

I hulii do Jos existau însă neînţelegeri cu privire la SlfeiM lolohii. Jan-Mauriciu cerea trupe care să lupte hi .1 portughezilor. Dar trupele nu soseau. întreaga ■ • [1] n < i i sortită eşecului. Din 1640, olandezii au început ri l-iir ni retragere. în 1650, comandantul armatei de E| jiu liimisa în sfîrşit de State, şi-a părăsit comandării ului în urma unor conflicte cu agenţii Companiei ;
iii l'i în mar» ofiţerul a fost arestat. în 1661. Haga şi-a ti*lt<l portughezilor posesiunile din Brazilia pentru suma i opl nnlioine ele florini.

Pi <l< alia parte, în „Noile Ţări de Jos”, Compania „ [1] hi 1626 de la şefii indigeni, cu şaizeci de florini, | n li I IIm IU din insula Manhattan, pe care fusese întemeiată IIJUIUII .Noul Amsterdam”. Această aşezare părea foarte doare ,1. Dar a fost lăsată să se descurce cu pro- i i i forţe. în 1667, pe cînd ajunsese deja la o populaţie i pio.ipr 10 000 de locuitori, Statele au cedat-o engle- • ■< în d limbul coloniei Surinam, de pe coasta sălbatică R Uiiy.iiK i. Acest dublu eşec a zdruncinat definitiv Corn- ii nu În 1674 i s-a modificat statutul, fiind redusă la o pii ni l< TC comercială de proporţii mult mai modeste. Mu în<*lc posesiuni neerlandeze din America au rămas h Himiii, Cu cacao şi cîteva insuliţe din Antilele Mici.

iiiii.l.i este epoca în care începe recesiunea marelui » .im i l olandez. Dezvoltarea pronunţat unilaterală a coti ipilui adîncise peste măsură concurenţa internă. Re- • ■ id HI I ivi taţilor paşnice celelalte state europene, pacea Im W<*Jfalia închisese neerlandezilor o serie de debuşee ♦ d< im Pieţele erau saturate de produse coloniale. Pre- lud d< vînzare au scăzut* în timp ce cheltuielile de ex~

ploatare creşteau ca urmare a războaielor purtate penhi® menţinerea poziţiilor Companiei. Temple relatează un f:i)il .caracteristic : „Un marinar pe care l-am întîlnit nu demult, ,.;pe cînd mergeam, cu luntrea de la Delft la Leiden, **mii** spus că a văzut cu ochii lui, înainte de a pleca din Ifidi® cum au fost arse deodată trei grămezi de nucşoară, alitl de mari, îneît fiecare dintre ele nu ar fi Încăput înt? biserică” j2.

Tot pe atunci, în Moluce, arborii de nucşoară erau laţ jaţi pentru ii se reduce recolta şi pentru a se menţine pr **J** •¡urile la un nivel ridicat.

Colonişti şi sclavi

Aşezările neerlandeze din ţinuturile îndepărtate au io® totdeauna slab populate. O mînă de aventurieri, de orfanii de tineri de viţă nobilă izgoniţi de familiile lor ebnst® tuiau de obicei grosul efectivului de colonişti. Guvernatei-® coloniilor au cerut în mai multe rînduri să fie trimise : i femei : Statele dădeau din cînd în cînd drumul cîte unull transport de fete recrutate dintre pensionarele orfelini® telor municipale. Companiile socoteau că au nevoie mai cui seamă de soldaţi. O masă de militari peregrina prin inii periu, strîngîndu-se ici şi colo în garnizoane de o eficienţi îndoielnică. Sommelsdijk,” guvernator al Surinamului, a fofl asasinat de un mic grup de răzvrătiţi. în schimb, majoritatea celor pe umerii cărora apăsau marile răspunderi – arm rali, guvernatori – au fost vreme îndelungată oameni cinstiţi, de origine modestă, care se impuseseră datorit ă priceperii şi eficienţei]or. La un moment dat însă, funcţiile» lor au început să fie. aureolate de un prestigiu social iotl 37® . I

||l unu« în ultimii ani ai secolului, cînd a fost dată uitării H*• -tit.ilr.i calvinistă a unui Coen, nimeni nu a măi
■ i ldm.il anormal luxul pe care-l etalau, nici palatele H n< li iiau, nici sclavii de care erau slujiţi, nici setea i unui uri, deşi toate acestea nu aveau nimic comun cu
■tuII ui ilc mai curînd simple din patria mamă.

< Im mir aveau funcţia de a asigura Companiilor eonii ■' <1« ordine şi pace necesare practicării normale a h mi i pi lui. Compania lăsa dreptul în mîinile sultanatelor Ifiilll'i în vasalii săi, mulţumindu-se să deţină forţa. Sin- ui I Im iu care o interesa era ca nu cumva să se ridice

► II.i pulerc care să-i ameninţe supremaţia. De aici o o li I.I, boaie, uneori de o neînchipuită cruzime, cum H u* I cri dus de .Coen împotriva sultanului din Mataram, hhi* iinH 1677 şi 1629 ; abjectele acte de violenţă care i * u IM de războaie erau săvîrşite uneori de auxi- . -m î, angajaţi în acest scop de Companie. Şi aşa, | ' HI IU război, prinşi în angrenajul montat de ci

ilţii m notorii Bataviei au ajuns. în decurs de un

■ I pi na stăpînire pe întreaga insulă Java, fără şi

l ■ »1 i i u-zis intenţia de a o face.

li I dmin jumătate a veacului, după ce primul val ds li PI II 1 .i statornicit pe locurile către care a fost purtat,

i pi ■■«lic.ilori protestanţi au pornit şi ei spre Indii, tu I piipul.'dia Formosei i~a primit bine, lăsîndu-se eonii H i 1 I < .ilvmism fără nici o împotrivire. Aşa se explică h Iul « i ui insulă se aflau, la un moment dat, treizeci şi I l I' pi l<»i i În toate celelalte regiuni, activitatea acestor H i.«ii ni . i limitat la cercul compatrioţilor lor. în Blibuli unu dintre ei au făcut – în Malaezia, Java, Mo- Mpi'i.i de lingvişti, de istorici, de naturalişti. Cercei**i** ♦ II» Im mi ramas însă multă vreme necunoscute în Ţările I i- i nu an putut schimba ideea simplistă pe care cei de H în < .ui despre popoarele orientale.

încă din secolul al XVI-lea, spaniolii, care nu aviм nici o posesiune în Africa neagră, au apelat la olandezi I la englezi ca să le procure sclavi pentru coloniile dB America. Compania Indiiloi' Occidentale a preluat pe cnnl I propriu acest comerţ[13]. Dar numai nişte pieţe de aprovi-l zionare stabile puteau asigura prosperitatea afacerilor] Acesta a fost dealtfel şi scopul expediţiei lui de Ruyloj în Coasta de Aur. Pentru a alimenta cu mînă de luqfl plantaţiile braziliene, Jan-Mauriciu a ocupat, în 1637,1 agenţia comercială portugheză de la Sad George del Minţi Patru ani mai tîrziu, portughezii au cedat Companiei e ploatarea coastei angoleze. Din acel moment au putut B cumpăraţi anual pînă la 15 000 de sclavi, la preţul de 30 cl<] florini bucata, sclavi care erau apoi revînduţi în America] cu 300 pînă la 500 de florini fiecare 1 Tocmai pentru a aveai o piaţă de desfacere liberă a acestei mărfi au achiziţionat n neerlandezii Surinamul, după ce pierduseră posesiunile din I Brazilia.

Din punctul de vedere al calculelor contabiliceşti, riscu- i rile justificau cifrei uriaşă a beneficiilor. Riscurile atacuri- 1 lor piratereşti. căci capturarea unui vas cu sclavi negri valora o avere pentru un corsar. Riscurile călătoriei pe mare, căci nu puţine erau primejdiile care pîndeau aceste [1] corăbii prăpădite de mic tonaj. în sfîrşit. riscurile de avariere a mărfii transportate, căci aceste vieţuitoare cu pielea tuciurie aruncate claie peste grămadă în fundul calei, unde bărbaţi şi femei zăceau laolaltă săptămîni în şir. mureau din te miri ce. De aceea căpitanul avea mare grijă de sănătatea ..încărcăturii „ sale. în cazurile grave, se trăgeau focuri de muschetă pentru a atrage mila Domnului asupra acestor fiinţe nenorocite. Căci negustorii de sclavi din Vlissingen, din Hoorn ori din Amsterdam erau, altfel, oameni de treabă, poate nu prea sensibili, e drept, dar cal citeau Biblia şi care ar fi fost foarte miraţi să afle că s-ar fi putut pune la îndoială moralitatea comerţului lor. Aşa se şi explică

faptul că legile Provinciilor Unite interzi-
• I • Li. i rc.i i reprezenta o şansă extraordinară pen*
■U ii t’H Daca vreunul dintre ei izbutea, Dumnezeu u
ni ,i pana piciorul pe pămîntul neerlandez, însăşi B ui i
Imid.i ii asigura eliberarea, stăpînul său pierzînd » di'
pi il<» i i.’.cumpărare. Şi nu rareori se întîmpla ca • în
iv ¡lorii familiilor bogate din marile oraşe olan*
H-I ‘fie .;i asemenea negri eliberaţi din sclavie.

Capitolul XXIX

- Punctul slab

Solul Ţărilor de Jos nu oferea decît două produse naturale ce puteau fi exploatate : nisipul şi turba. Cînd adunat în movile uriaşe, cînd întins în straturi, nisipul constituia, datorită şupleţii sale, cea mai bună temelie pentru construcţiile pe teren mlăştinos. Un adevărat paradox al acestor meleaguri impregnate de amintiri biblice : construin- clu-se pe nisip, se construia pentru veşnicie ! Diguri, metereze, fundaţii – totul din nisip. Această preţioasă materie era extrasă mai cu seamă din dune : din cele de la Oegstgeest, a căror proprietară era, municipalitatea din Leiden* îşi procura materialul întrebuinţat pentru întreţinerea oraşului. în nordul ţării, unele sate ridicate în evul mediu pe dîmburi artificiale de nisip deschiseseră cariere în propriul lor sol şi trăiau de pe urma acestui comerţ.

Turba reprezenta, într-o măsură mai mare decît lemnul, combustibilul-standard [1]. în anumite regiuni, unde exploa- I irca ci avusese un caracter intensiv şi se

făcuse cu o totală n /pricepere, solul rămăsese desfundat şi presărat cu nume- i oase iazuri, fapt ce agrava lipsa de pămînt de care suferea întreaga ţară. La începutul veacului al XVII-lea, luînd în mină această industrie din jurisdicţia sa, municipalitatea din Groningen a raţionalizat-o cît de cît : la cererea ei, în întinsele mlaştini de la Sappemeer, a fost săpată o reţea de <• muie navigabile de-a lungul cărora au fost înfiinţate, potrivit unui plan sistematic, o serie de „colonii de turbării”.

Scoasă din zăcămînt sub formă de plăci, decupată apoi în brichete, uscată la aer, turba se depozita în poduri unde ra lăsată să se întărească atît cît trebuia. Ceii din Friesland, mai poroasă şi mai sfărâmicioasă decît cea din Groningen, alimenta în special cuptoarele brutarilor şi ale berarilor.

Industria neerlandeză, industrie de prelucrare prin ex- celenţă, încorsetată de regulamentele legislaţiei corporative, rămînea în ansamblul ei la un nivel artizanal ; comparativ cu comerţul de tranzit, ea avea în cadrul Uniunii o impor- mţă economică relativ redusă. Absenta unei baze industriale solide a constituit însă pentru dezvoltarea în perspectivă a comerţului un serios handicap ; la rîndul ei, industria continua să fie, prin ricoşeu, primejdios de tributara fiu- x ul ui comercial.

Totuşi ea avusese de cîştigat la fel de mult sau chiar intr-o măsură mai mare decît comerţul de pe urma pre- zenţei refugiaţilor flamanzi ; şi dispunea mai cu seamă de im important atu tehnic : morile de vînt, care produceau aproape gratuit energie şi a căror folosinţă s-a diversificat considerabil în pragul secolului de aur. Fabricile de cherestea, fabricile de hîrtie şi cele de uleiuri, fabricile de pulbere explozivă funcţionau cu ajutorul morilor. Morarii utilizau un sistem perfecţionat de pietre de moară pentru a decortica orzul, fără a~l sfărîma ; apoi, servindu-se de un alt tip de pietre, îl

transformau în făină. Tot morile erau

folosite şi pentru scoaterea apei, întocmai ca nişte pompe. **I** Fabricantul de mori a devenit un personaj la tel de im por- **1** .tant ca inginerul din societatea noastră de • azi : Jan **1** Adriaenszoon Leeghwater se numără printre oamenii de **I** seamă ai vremii. Cel mai vechi tip de moară consta dintr-âi **I** cuşcă aproape cubică, de înălţimea unui etaj, în şarpanta **I** căreia era înşurubat axul aripilor : întreaga cuşcă pivota pe o cruce orizontală de lemn, foarte grea, aşezată ca însăşi I pe un postament fix ce constituia etajul inferior. Pe la 1600 ¿1 fost creată moara cilindrică, cu corp imobil : aripile erau ataşate de astă dată la acoperiş, iar acesta putea fi orientat în funcţie de vînt cu ajutorul unor pîrghii. Ceva mai înainte, Cornelis Corneliszoon inventase moara-joagăr ■ uriaşă, aşa-numita *paltrok* instalaţie destinată tăierii celor mai groase bîrne, îndeosebi pe şantierele navale : moara propriu-zisă face corp comun cu atei ierul deasupra căruia e instalată şi ale cărui ferăstraie le pune în funcţiune : ambele părţi ale construcţiei ¿TU o şarpantă comună : la nivelul primului etaj atelierul se deschide ca un antrepozit pentru ¿i permite încărcarea şalandelor cu scmduri : întreaga clădire. de dimensiunile unei case de la oraş, se sprijinea pe un soclu de zidărie în interiorul căruia alunecau într-o parte sau într-alta suporturile mobile.

integrate în peisaj, adesea înconjurate de un şanţ peste care se lăsa un pod mobil, morile constituiau una din trăsăturile cele mai originale ale fizionomiei Olandei [3] în jurul lor s-a creat un întreg folclor. împodobite în fel şi chip, aripile morii deveniseră un mijloc de exprimare a sentimentelor populare. Trebuia. împărtăşită tuturor vestea unei mari bucurii ? Aripile morii erau oprite în aşa fel incit să formeze o cruce verticală. în vîrful căreia se punea i uneori un steag. Era vreo nuntă. în sat ? Două duminici kt rînd, moara era împodobită cu flori. în caz de doliu, în- 1 dinarea mai uşoară sau măi accentuată a

aripilor arătat, în

3-76

provinciile Olandei şi Zeeland. gradul de înrudire dintre н<» ’.ir şi defunct : unghiul ele 4.5° anunţa un doliu deosebit d* dureros dacă nu chiar vreo catastrofă publică \

Primele mori de vînt au apărut în evul mediu, însă exploatarea lor industrială, realizată în special la Zaandam. ui a început decît 'în veacul al XV-Iea. Pe la 1600, în •j.r ul amintit şi. în jurul acestuia se înălţau vreo cincizeci h mori. De-a lungul secolului de aur. numărul lor a »Hv.rut într-atît, îneît Zaanstreekul. a devenit cel mai mare »«•mplex industrial din Ţările de Jos : în 1700. acest centru «Miirentra. aproape şase sute de mori. Principalii lor activité < consta în debitarea lemnului de construcţie, material transportat pe Rin, de .care Amsterdamul ¿ivea mare nevoie •il»1 pentru ridicarea noilor sale cartiere cît şi pentru spo- iiii.i continuă a flotei. înipotrivirea ghildei tăietorilor de h mur amsterdamezi, care nu voiau cu nici un chip să o nnii|e la vechea metodă de tăiere a buştenilor cu feras- Iinul de mină, s-a dovedit neputincioasă în faţa concurenţei, i l h i incit, chiar din 1630. Zaandam a ajuns să domine ai mod absolut acest comerţ.

Hr pe urma victoriei, noilor procedee au avut de cîştigat i«'di- ramurile industriale care, de un sfert de secol, se » «нir»ml râseră în. mîinile proprietarilor de mori din regiune : I du ieik de ulei de răpită şi de cînepă : fabricile de .colo- ■ m(i preparaţi din lemn de Brazilia, fabricile.de cretă şi de н »Leală : fabricile de vopsele ; tocarea foilor de tutun şi P .ii«\a boabelor do muştar : pregătirea produselor de bază pmi ni atelierele de fabricat fringhii şi cabluri : instalaţiile p» uliu bătutul pieilor, numite de oamenii din partea locului imiiilr puturoase” : instalaţiile de măcinat mirodenii: în lu ii fabricile de hîrtie. La sfîrşitul veacului, un vapor iiii.urat cu mărfuri pleca din jumătate în jumătate de i «Im Zaandam spre Amsterdam, cele două localităţi fliiidu se la numai

cincisprezece kilometri una de cealaltă. r'•pini ca era situat la o distanţă atît de mică de Amsterdam, precum şi dezvoltarea pe care o căpătaseră aici atelierele de debitare a lemnului au contribuit la înfiinţarea; în oraşul Zaandam, a unor importante şantiere navale, care rivalizau cu cele din Rotterdam. Dulgherii de aici, specializaţi în tot soiul de lucrări şi operaţii, se pricepeau mai bine ca oricine „să fixeze în broşe, să asambleze, să taie, să cioplească, să fasoneze, să geluiască, să străpungă, să scurteze cu ferăstrăul şi să decupeze seîndurile, să evite nodurile” [5]. Pentru răsucirea odgoanelor se foloseau maşini cu cabestan. Scheletul corăbiilor era remorcat cu ajutorul unor trolii acţionate de o echipă de lucrători urcaţi pe nişte roti verticale foarte înalte, cu un diametru de trei- patru metri, ale căror pale erau coborîte prin mişcarea de= pedalam a picioarelor.

Spre sfîrşitul secolului, la Zaandam lucrau vreo cincizeci de maiştri constructori, care produceau circa treizeci- treizeci şi cinci de corăbii pe an, deşi oraşul nu dispunea decît de instalaţii foarte incomode : într-adevăr, după exer •cutarea primelor lucrări într-uri anumit bazin, vasele mai lungi de patruzeci de metri trebuiau mutate în alt bazin ; dar —■ exemplu tipic pentru neconcordanţa dintre diversele nivele ale structurilor industriale neerlandeze – transportul putea fi efectuat numai prin tracţiune umană şi implica deplasarea vaselor peste un dig înalt de mai bine de doi •metri, apoi traversarea unei străzi în formă de arc dc cerc, a cărei lăţime maximă deabia dacă atingea opt metri !

În afară de Zaandam, numai Leiden mai merita cu adevărat numele de oraş industrial. Capitală a manufacturilor de textile, în special a celor de prelucrare a lînii, datorită străvechilor sale tradiţii artizanale, Leiden îşi modernizase şi dezvoltase producţia graţie aportului refugiaţilor flamanzi. Chiar din 1619, oraşul desfăcea pe

piaţă 110 000 de cupoane de ţesături din lînă —- aba, serj, barhet – adică de patru ori mai multe ţesături decît producea în 1584. Începînd din 1615 se fabricau şi postavuri „după moda

< nglrzească'L Expansiunea aceasta era favorizată şi de o iMiwire mecanizare a procedeelor tehnice : vechea piuă dr picior fusese înlocuită cu instalaţii de bătut postavul .»rţionate de mori. Forţa omului şi cea a calului continuau lotuşi să rămînă principalele surse de energie : începînd din anii 1630—1640 asistăm la o concentrare a mîinii de lucru (explicabilă, în parte, prin afluenţa refugiatelor să- i.ui). Aceasta este, dealtfel, epoca în care proprietarii manufacturilor de postavuri şi ţesături de lînă încearcă pentru pi una oară să recurgă la metode capitaliste de utilizare a «iedilului şi de luptă împotriva concurenţei. Cît despre <<»ocurenţă, ea era foarte puternică pe pieţele internaţionale ; profiturile industriaşilor din Leiden n-au atins niciodată cifra beneficiilor obţinute ele negustorii din Am-
• K'rdam H. Chiar în interiorul Ţărilor de Jos, oraşul Tilburg,
• iro îşi procura ■— la un preţ foarte scăzut – lînă spaniolă dr contrabandă, a ameninţat la un moment dat. în jurul lui 1630, supremaţia centrului din Leiden. După această dată, Ud cuprinderile din Brabant şi Gelderland, care aveau □ .Iructură familială, şi-au pierdut complet independenţa ' .iţa de proprietarii de manufacturi din Olanda, lucrînd nu di' puţine ori pentru ei. De asemenea, întreprinderile de inalbire a pînzei din Haarlem au rămas subordonate ma- idor comerciant!

Iniţial, oraşul Haarlem a fost, împreună cu Delftul, imul din centrele de fabricare a berii. În cursul secolului .d XVII-lea însă, concurenţa din această ramură a sporit considerabil, căci oraşele Rotterdam, Groningen, Nijmegen, Amsterdam, Deventer, Arnhem, Dordrecht au ajuns să .ıba propriile lor fabrici de bere. De aici şi declinul înregistrat cu deosebire de Delft : în acest oraş în care, la finele vracului al XVI-lea, o treime din numărul total al mese- i iaşilor erau berari, douăzeci şi nouă de

fabrici de bere au lor.t nevoite să-şi închidă porţile pe la 1600, urmate do alte

cincizeci şi şapte, în prima jumătate a secolului al XVII-I« pentru ca în 1667 să nu mai existe aproape nici una. 1

Gouda făcea comerţ cu produsele sale : pipe şi frînghilJ în aproape toate localităţile din ţară existau cuptoiiiw pentru arderea cărămizilor. Nişte neerlandezi originari difl Anvers înfiinţaseră la Amsterdam cîteva tipuri de indus! rit prelucrătoare legate de activitatea portului : fabrici de săi punuri, renumite în lumea întreagă ; rafinării de zahăr h* trestie, în număr de vreo treizeci chiar prin anii 1630 După pierderea posesiunilor din Brazilia, principal fur* nizor'de trestie de zahăr, aceasta a început să fie cultivată în Java. în 1662, o flotă de o sută de corăbii aducea **în** apele braţului Ij zahărul brut încărcat din Antile, Malaezid Formosa, Siarn.

Cu şlefuirea diamantelor, meserie introdusă la Amsterdam de Peter Goos din Anvers, se îndeletniceau doar cîţiva meşteri ; numărul acestora era atît de redus, încît nu s-au putut constitui într-o ghildă. Ea a rămas deci <> meserie a liber-profesioniş iilor, una dintre puţinele care puteau fi practicate şi de israeliţb în secolul al XVII-leu, acest tip de artizanat a avut de fapt o existenţă mai curînd precară ; el nu a luat cu adevărat avint decît în secolul următor.

Pescuitul şi comercializarea peştelui

Reunind mai multe tipuri de activităţi ; exploatarea I resurselor naturale, prelucrarea şi comercializarea peştelui, cherhanalele din fiecare zonă de pescuit – de fapt baza] iniţială a economiei olandeze şi zeelandeze – continuau I să ofere cadrul uneia dintre cele mai rentabile ocupaţii I specifice provinciilor maritime,. în Ţările de Jos era peşte

4 ni HI mirt iţă : produs brut, materie primă, hrană prin-
•♦1*1 i produs alimentar de schimb pe piaţa internă şi t
•» tu « Tot ceea ce ţinea de comercializarea peştelui, omniprezentă, intra în atribuţiile unei‘ghilde spe- M *lt ire dirija întreaga activitate din acest sector şi lh i|li* i la respectarea unei igiene desăvîrşite pe tot trăit* ml d • consum. La Amsterdam, această ghildă se •exil»! i atît de mult, îneît gruparea iniţială s-a dezmem- IH il negustorii de poşte afumat. au format o ghildă sepa- fidA Prin unele locuri, regulamentele acordau brutarilor i monopolul asupra vînzării peştelui fript. La fiecare colţ
• I* Iradii, un miros puternic îţi atrăgea atenţia asupra ou* i prăvălii a cărei firmă reprezenta „Pescuitul Miracu- butoaie cu peşte proaspăt. împărţit după specii, hloi nu trotuarul şi umpleau vestibulul casei, rînduite sub a milo de homari agăţaţi de *luifel.* în pieţe, printre bu- I» înde pline cu acelaşi fel de marfă, în jurul lungilor tarabe do \ arzătoarelor de poster se adunau bărbaţi care mai ■ Imiihau o vorbă, în picioare, cinstind u-se cu rachiu...

La originea prosperităţii neerlandeze se afla descope- iito.i de către un pescar zeelandez, prin 1385, a procedeului i un .(rvării peştelui în putini cu sare ; aşa a devenit posibilă p.idrarea scrumbiilor vreme îndelungată: îndată ce se î «doau năvoadele, peştilor li se scoteau măruntaiele şi m «chile – dar nu şi lapţii – după care erau puşi în îndoaie cu sare. Invenţia a permis exploatarea unei imense hor,aţii naturale : bancurile de scrumbii din Atlantic care migrau periodic. în locul pescuitului tradiţional, cu funcţie Inel locală şi alimentară, avea să apară astfel un vast «<»nn rţ internaţional.

Acesta devenise înfloritor încă de pe la începutul secolului al XV-]ea. Conştiente de importanţa lui' capitală o« ntru dezvoltarea ţării, municipalităţile au luat o serie di măsuri de protecţie care, rămînînd în vigoare în ciuda luliiror răsturnărilor politice, au făcut din pescuitul scrum

biilor ocupaţia cea mai riguros reglementată în veacul мH XVII-lea. La început, principalele centre de pescuit H fost porturile din golful Zuiderzee, Enkhuizen mai cu seamă, a cărui bogăţie s-a datorat aproape exclusiv aceslfi activităţi şi care dealtfel a ţinut să-şi arate recunoştinţă faţă de vieţuitoarea providenţială : pe stema sa figurea/4 trei scrumbii cu coroană. Apoi Rotterdamul a intrat şi <•! în circuitul comerţului cu heringi : în secolul al XVII-IeJ cele două oraşe au ajuns să monopolizeze, practic, desla cerea peştelui, însumînd, împreună cu micile porturi ve cine pe care le dominau, un produs anual de zece mili oane de florini, la o flotă de cinci sute de vase de pescuit, Cantităţile de peşte prins erau atît de mari, încît a fost nevoie să se creeze o adevărată industrie a acestuia în oraşele profilate pe activitatea respectivă. Procedeul sărării se dovedea Intr-adevăr insuficient acum cînd trebuia să se asigure' conservarea pe durată foarte lungă, aşa cum cerea un comerţ de o asemenea amploare [s]. în porturi au trebuit instalate hale unde peştele era tratat din nou, d • astă dată cu saramură. Avantajele financiare ale acestei operaţii au determinai Amsterdamul să se intereseze şpel de o activitate pe care pînă atunci o ignorase.

Nefiind autorizate să pescuiască scrumbii, numeroasele porturi mărunte înşirate pe coastele provinciei Friesland, ale Olandei, ale Zeelandei se mulţumeau să prindă moruni, merlani, sole, trimiţîndu-şi pescarii în larg sau ţinîndu-i aproape de ţărm, după cum le permitea echipamentul de care dispunea fiecare. Dordrecht exploata somonul din apele Rinului. Unele sate sărace de pe coastă, care nu aveau nici măcar bărci de pescuit, se ocupau cu transportarea peştelui spre oraşele din vecinătate folosind mici cărucioare trase de cîini. Vlieland, cea mai izolată dintre insulele frisice, trăia în parte de pe urma recoltării moluş- telor.

1n<ii din evul mediu, pescarii din Zaandam se speciali- în exploatarea anghilelor, pe care migraţiile perio-

• I < le aduceau-în număr mare în apele olandeze. Peştele

• HI (mut în bazine întinse, construite în apropierea oraşu-

lui dc aici se aprovizionau negustorii, care îl' puneau în

I are în fiecare an, la începutul iernii. Nemulţumindu-se

• II < i ea ce le ofereau apele lor, pescarii din Zaandam obţi- i < ni de la danezi, în schimbul unor sume de bani, autoriza de a prinde anghile în zona submarină a insulei

■ în. ger. O flotilă de vase dotate cu putini mari pentru I insportul peştelui viu pleca toamna din Zaandam. La boierea sezonului de pescuit, ea cobora uneori pînă în l <»i I urile de pe coastele Franţei pentru a-şi desface marfa. I ' ecarea apelor de pe teritoriul provinciei Olanda, prac- Ih .ită cu începere din 1610, a redus treptat numărul dis- li idelor bogate în anghile ; unele varietăţi au dispărut du.ir cu totul. După 1640, rentabilitatea acestui tip de I < scuit a scăzut mult.

< i primejdie gravă a ameninţat centrele de pescuit în ' I cursul primei jumătăţi a .secolului. După ce cucerise, în 1533,oraşul Dunkerque, ducele de Parma echipase flota lor.da cu armamentul necesar în vederea organizării unor

• .pod ¡(ii de jaf împotriva corăbiilor olandeze şi zeelancleze. Vicine de şaizeci ele ani, întregul Dunkerque a trăit de pe mina acestei piraterii. Cei din Dunkerque operau mai n!<'s de-a lungul coastelor, dar nu se dădeau în lături să piili undă uneori, prin surprindere, pînă în interiorul apelor portuare, distrugînd instalaţiile de aici, incendiind am- l ircatiunile. încheierea armistiţiului nu a putut pune capăt incursiunilor lor piratereşti. într-un singur an, Enkhuizen a pierdut circa o sută de vase de pescuit. Portul Dunkerque < i.i complet lipsit de viaţă comercială ; de aceea şi repre- i umile erau totalmente inutile. Atraşi de mirajul unui

• i; lig uşor, unii marinari olandezi dezertau şi se angajau

hi .du jbă piraţilor: Primăvara, cînd flota de pescuit îşi în-l indca pînzele şi pornea spre larg, ea trebuia să plece escortată de vase de război. Statele Generale au ordon, să nu mai fie cruţată viaţa prizonierilor din Dunkerquc aceştia erau aruncaţi în mare [9]. Aşa s-au petrecut lucruriI pînă în 1646. O armată franco-olandeză a reuşit în acel a să cucerească oraşul, care a fost alipit Franţei[10].

în primii ani ai secolului al XVII-lea, strâbătînd mările în căutarea unui drum navigabil pe la nord de Scandinavi«, mai întîi englezii, apoi olandezii au întîlnit în aceste ape grupuri de balene, în 1611, englezii au armat două bale* mere. Un an mai tîrziu, Amsterdamul a construit şi el o balenieră pe care a pus-o sub comanda unui pilot englez, plătit cu multă generozitate. Enldiuizen, Zaandam, Delii i-au urmat, curînd exemplul. Dar lupta împotriva concurenţei engleze cerea o politică unitară, de ansamblu. în 1614, un grup de proprietari olandezi de baleniere a înfiinţat „Compania de nord”, care a căpătat, trei ani mai tîrziu, statut oficial precum şi dreptul exclusiv de a vîna balene în zona cuprinsă între Spitzberg şi Groenlanda.

întemeietorii Companiei aveau planuri mari. Ei au ridicat la Amsterdam trei antrepozite imense, prevăzute cu pivniţe zidite în formă de puţuri, avînd o capacitate totală de aproape un milion de litri, unde urma să fie conservat uleiul de balenă. Pentru extragerea lui **s-a** construit o uzină în insula Spitzberg, iar pentru personalul utilizat aici a fost ridicat un sat, Smeerenburg, care se popula vara şi rărnînea pustiu iarna, cînd oamenii nu mal aveau de lucru. A fost creată şi o a doua colonie sezonieră, pe insula Jan Mayen [lj]... Dar toate acestea s-au dovedit prea puţin folositoare. Nu se prea ţinea seama de mono* polul Companiei, monopol dealtfel pu tocmai bine definit Speriate de vasele de vînătoare, care invadaseră mările nordice, balenele au emigrat Din acel moment, ele nu **au** mai putut fi vînate decît în larg, foarte departe de orice ţărm, ceea ce a impus extragerea uleiului la bordul

bale-: merelor şi nu în fabricile de pe uscat. Compania a devenit astfel, mai vulnerabilă la loviturile englezilor, acestora udăugindu-li-se curînd şi danezii. Aşa se face că, în 1642, ‘■latele Generale nu i-au mai acordat privilegiul de care bucurase pînă atunci. Pescuitul balenelor s-a transformat într-o ocupaţie liberă, al cărei centru comercial a r.nnas oraşul Amsterdam. Pentru acoperirea cheltuielilor foarte mari cerute de echiparea unei flotile, se constituiau asociaţii provizorii pe durata unei campanii de pescuit: negustorii interesaţi în acest tip de comerţ vărsau o cotă do participare ce varia între un sfert din totalul capitalurilor şi 1/32 sau 1/64, după caz. Unul dintre ei se ocupa de treburile administrative ale asociaţiei, în schimbul unui salariu.

O balenieră avea 30—40 de metri lungime ; vasele cele mai mari erau late de 10 m şi înalte de aproape 6 m, dintre care 4 m reprezentau pescajul. O tăblie din lemn de :1c jar, fixată cu nituri de fier, consolida coca masivă şi o apăra de stricăciunile pe care i le-ar fi putut pricinui ciocnirea cu gheţarii. Nou, un astfel de bastiment, dotat cu 7 bărci de salvare, costa, pe la 1700, 25 000 de florini. în afară de instrumentele de navigaţie, vasul mai era echipat i cu un mare număr de arme şi de recipiente necesare pescuitului : 450 de butoiaşe ; 60 de undiţe lungi de 125 de slînjeni ; odgoane impregnate cu catran, confecţionate din cîlc 90 de funii împletite ; harpoane cu mîner din lemn de gorun ; ferăstraie, topoare, cuţite mari de diverse modele. Pregătirea corăbiilor începea din toamnă. Stabilit în funcţie de tonajul vasului, echipajul era format din 50 pînă ia 90 de mateloţi. Omul însărcinat cu recrutarea acestora se instala într-un han din apropierea portului ; un steag arborat pe clădire îi semnala prezenţa. La Zaandam, locul tradiţional de recrutare era cîrciuma *Spitzberg.* Angajarea se făcea pe bază de contract ; clauzele înscrise în contract se refereau atît la plata salariului, cît şi la normele de conduită pe vas. Marinarii primeau la angajare un avans

<lc 100—150 de florini... pe care se duceau imediat să-i bea. Restul cîştigului lor consta în principal dintr-o cotă-parte prevăzută pentru fiecare animal capturat. Balenierele părăseau portul în aprilie, navigînd în direcţia nord-nord-est. Cînd se atingea latitudinea de 60°, se scoteau pe punţi? armele, comandantul stabilea echipele de oameni cart* urmau să mînuiască harponul, să arunce lancea, să spintece animalele vînate. Prin dreptul paralelei de 75° începea lupta cu primele gheţuri ce pluteau în derivă. Balenele apăreau la sud de Spitzberg, între paralele de 77° şi de. 79° încă de pe atunci, tehnica de vînătoare era cea pe care avea s-o descrie, în secolul al XlX-lea, Mei viile în *Moby Dick.*

Capitolul XXX

AfiRICOLIURÂ

„Aratul şi păşunatul”

Distrugerile provocate de război, în special ruperea digurilor (în 1576, provincia Olanda a fost inundată în proporţie de două treimi) contribuiseră, înainte de 1600, la doi-linul agriculturii. La începutul secolului al XVII-lea, ca urmare a creşterii preţurilor, se produce un uşor reviriment. Totuşi, sectorul agricol nu s-a bucurat niciodată <-ii adevărat de acea prosperitate resimţită în toate celelalte sectoare. Numai regiunile din sudul Olandei şi unele insule zeelandeze par să fi produs cantităţi mai însemnate d< cereale sau de plante industriale ca rapiţa şi garanţa[1]. Natura solului se preta în mod foarte inegal la cultura rorealieră, care, pe de altă parte, mai avea de suferit şi d<> pe urma metodelor arhaice de lucru perpetuate în agricultură. Recoltele erau prea slabe pentru a permite constituirea unui fond de rezervă. în plus, oraşele, in

diferente faţă de problemele economiei ţărăneşti, importau mult grîu din străinătate, ceea ce făcea prea puţin rentabil griul indigen. în prima jumătate a secolului, marea ma7 joritate a ţăranilor s-au mulţumit să comercializeze producţia grădinilor lor de zarzavat şi producţia animalieră. Aşa se explică faptul că Ţările de Jos au fost bîntuite în repetate rînduri de foamete.

Creşterea vitelor reprezenta, într-o măsură mai mare decît cultivarea propriu-zisă a pămîntului, sursa venitului agricol. Străinii admirau şeptelul neerlandez, extrem de numeros şi de viguros [2]. Iarba deasă şi suculentă a păşunilor permitea neerlandezilor să importe primăvara vite slabe din Danemarca şi Holstein pe care apoi le îngrăşau, astfel. încît puteau să le revîndă în toamnă cu un beneficiu considerabil. Cu toate acestea, în raport cu normele moderne. 'producţia de lapte pare să fi fost slabă[3]. în plus, condiţiile naturale nu erau la fel de favorabile păşunatului în întreaga ţară : prosperînd pe pămînturile bogate în substanţe nutritive din Olanda, Zeeland şi Friesland, creşterea vitelor se dezvolta mult mai greu în estul ţării, unde solul era nisipos ; aici, o secetă ceva mai îndelungată, o recoltă proastă de fîn provocau adevărate catastrofe.

Aşa de pildă, în 1621, lipsa de furaje a făcut ravagii în provincia Drenthe : în acel an au pierit de foame *2* 500 de cai, 10 000 de bovine şi 50 000 de oi ; jumătate clin pămînturile cultivate au rămas negunoite, din cauza absenţei îngrăşămintelor naturale, fapt resimţit din plin de recolta cinului următor. Criza agriculturii nu a fost depăşită decît după efectuarea, pe la mijlocul secolului, a unor ample lucrări de asanare.

Era necesar deci ca ţăranul să obţină maximum de profit din vînzarea produselor vite-or sale. Pentru consumul propriu nu păstra decît zerul. Cum nu exista un control oficial al calităţii mărfii pe care o comercializa, de cele

IIMI multe ori nu ezita să îndoiască cu apă laptele „în- i< grai” pe care-l vindea la oraş fie cu amănuntul, (ducîn- du I clienţilor acasă sau punîndu-l la dispoziţia cumpărătorilor pe piaţă), fie livrîndu-l angrosiştilor. De asemenea, IIu rareori se întîmpla să falsifice untul, adăugîndu-i o r.i utilate suplimentară de sare. Brînza,. produsul agricol cu cea mai mare căutare, scăpa însă de primejdia contra- la cerii. Preparată în ferme, ea era desfăcută pe pieţele centrale, ca, de exemplu, cea din Alkmaar, de unde se aprovizionau intermediarii, care o cumpărau cu ridicata. La pin ta din Hoorn, Parival a văzut trecînd în şir, numai inlr-o singură zi, vreo mie de căruţe ţărăneşti ce duceau la Pin tarul municipal mai bine de 1.50 000 de livre de briază[4]. Pe la mijlocul secolului, oraşul Edam exporta anual 500 de rotocoale de brînză cu coaja roşie.

în afară de pieţele obişnuite, unde se desfăcea producţia curentă, ţăranii îşi puteau vinde marfa la tîrgurile care aveau loc periodic, unele dintre ele bucurîndu-se chiar do anumite privilegii cum ar fi suspendarea urmăririi datornicilor pe durata respectivă. Tîrgul de cai care se ţinea la Valkenburg. în septembrie, era renumit.

Diguri şi poldere

Ţările de Jos, îi declara lui Temple un ministru olandez, folosesc pentru întreţinerea digurilor mai mulţi oameni decît ar putea hrăni producţia naţională de grîu[5]. întradevăr, acesta este paradoxul ţării de care vorbim, paradox exprimat într-un fel de dictonul : „Dumnezeu a făcut lumea ; olandezii au făcut Olanda”. Cea mai mare parte a provinciilor Olanda şi Zeeland, cele mai bogate din cadrul Uniunii, formează o depresiune situată puţin sub nivelul mării. Întreaga regiune este astfel expusă nu numai

asalturilor vijelioase ale mareelor dar şi acţiunii distructive a apelor interioare. Olanda şi Zeeland, a căror coastă e parţial apărată de furia valurilor printr-un lanţ de dune înalte, au fost nevoite să ridice încă din evul mediu G tot mai multe baraje artificiale pentru a proteja delta marilor fluvii şi, în acelaşi timp, pentru a le îndigui pe acestea din urmă. în secolul al XVII-lea, ţărmul mării şi cursul fluviilor căpătaseră un contur precis. Deşi mai existau numeroase ape – lacuri şi mlaştini —- unde omul nu intervenise încă, o densă reţea de diguri împînzea ţara[7]. Şi opera de construcţie avea să continue : chiar în 1682, Amsterdamul va ridica, pe malul sudic al braţului Ij, un • dig menit să apere de infiltraţiile datorate mareelor celor mai înalte un cartier de aproape două mii de case. Astfel de lucrări executate în lungul fluviilor erau adesea însoţite de construirea unor ecluze ca aceea – de o realizare tehnică remarcabilă – prin care Amsterdamul a tăiat Amstelul în 1674.

în partea dinspre apă. o palisadă de bîrne groase, prinse între ele cu scoabe de fier, se înfige adine în mii, servind drept sparge-val. în spatele ei se înalţă digul propriu-zis : o ridicătură de pămînt rotunjită, acoperită de ierburi. Materialul din care e făcut trebuie să prezinte o anumită elasticitate, ca să nu cedeze sub presiunea variabilă a valurilor. Nisipul, fixat de rădăcinile plantelor, îndeplineşte întru totul această condiţie. în veacul al XVII-lea s-a aplicat o metodă nouă : amestecarea pămîn- tului folosit în construcţie cu iarbă-de-mare. în regiunile cele mai expuse se înălţau mai multe rînduri de diguri, unele în spatele altora. Oamenii care locuiau pe ţărmul golfului Zuiderzee întindeau pe diguri pînze de corabie,

pentru a le spori rezistenţa pe timp de furtună sau atunci
<înd mareele erau foarte înalte.

într-adevăr, aceste metereze de pămînt la adăpostul cărora trăia Olanda se caracterizau printr-o mare fragilitate : valurile care le .izbeau le rodeau neîncetat.- De aceea întreţinerea lor constituia unul din serviciile publice de bază. Borne numerotate, plasate din loc în loc pe dig, indicau sectoarele încredinţate spre supraveghere fiecărui sat de pe coastă. întreaga activitate era coordonată şi controlată de un organ administrativ în fruntea căruia se afla un consiliu central condus de un *Dijkgrave.*

Digurile constituiau o linie de apărare. Cînd lupta cu apele intra într-o fază activă, se recurgea la pompe acţionate de mori – tehnică atestată încă de la începutul secolului al XV-lea. Procedeul era folosit bunăoară la fiecare sfîrşit de iarnă, pentru evacuarea apelor de infiltraţie
< are acopereau regulat cîmpurile, din noiembrie pînă în februarie, în mai multe regiuni ale Olandei. în tot acest interval, ţinutul părea o imensă suprafaţă lichidă ce se încreţea sub suflarea vîntului şi din care se ridicau, ca nişte insule, case, dîmburi, diguri. În 1638, cînd gheţurile dis- locate în perioada desprimăvărării au rupt digul de pe malul Ijsselului, apele care au inundat cîmpia din jur au fost în întregime absorbite cu ajutorul morilor-pompe.

Secolul al XVII-le-a nu a cunoscut nici o catastrofă de proporţiile valului seismic care s-a produs în ziua de Toţi Sfinţii din anul 1570 [8]. însă accidentele de tipul celui din 1638 nu au fost rare. Cel mai grav dintre acestea s-a pHiecut la 16 noiembrie 1650. Şi de astă dată tot gheţurile, dar acum cele de pe Rin, au spart mai multe diguri. Apele Ijsselului au crescut şi ele, şi s-au revărsa! IVbp» r ¡lutea ţăranilor, surprinşi de prăpăd, nu an pulul liipj l.i timp.

Refugiaţi pe acoperişurile caselor*, li|> .iţi <l< În .m

fost salvaţi numai datorită intervenţiei prompli H IUIM rităţilor, care le-au trimis în ajutor o flotilă de bărci. Pe coastă, asalturile periodice ale mării distrugeau solul satelor, aşa cum se întîmpla, de pildă, la Katwijk. Ploile torenţiale neîntrerupte din iarna lui 1650—1651, au făcut' să crească apele rîurilor şi canalelor ; cu puţin înainte de echinocţiul de primăvară, un vînt puternic a început să sufle pe ţărmul olandez din direcţia nord-nord-vest; în zilele de 5 şi 6 martie, o furtună de o violenţă cu totul neobişnuită a luat cu asalt digurile. Populaţia de pe coastă aştepta cu spaimă să vadă ce se va întîmpla. Digurile au rezistat. în digul Sfîntul-Anton, din apropierea Amsterdamului, s-a produs însă o fisură din pricina căreia oraşul a fost la un pas de inundaţie : oamenii au reuşit în cele din urmă să o colmateze, dar pivniţele se şi umpluseră de apă ; mari cantităţi de alimente s-au distrus astfel în subsolurile antrepozitelor [9].

în 1550 a început acţiunea de desecare, pe scară largă, a apelor stătătoare care se întîlneau pretutindeni pe aceste meleaguri [10]. Ţările de Jos erau în mod inevitabil împinse spre o asemenea soluţie, de o mişcare ale cărei cauze erau în primul rînd de ordin demografic. Dar nu trebuie uitat nici motivul de ordin financiar – căutarea unor noi posibilităţi de investiţii – care a contribuit şi el, în prima jumătate a secolului, la orientarea opiniei generale în acelaşi sens. De aci înainte, numărul hectarelor de teren asanat anual a crescut neîntrerupt : în 1640, el atingea cifra de 1 800. Perfecţionarea morilor-pompe a permis desecarea unor suprafeţe întinse : începînd din 1609 chiar, au fost folosite grupuri de mori aşezate în trepte, care dădeau oamenilor posibilitatea să scoată apa progresiv, economisind energie şi obţinînd un randament superior.

Primul proiect de mare anvergură a fost prezentat în 1607 de Dirk van Oss, membru al Directoratului „Companiei Indiilor Orientale". Susţinut de alţi cîţiva

capitalişti amsterdamezi şi de înalţi demnitari, el a cerut Statelor Generale autorizaţia de desecare a lacului Beemster, situat

li irnri I vestul Amsterdamului. Van Oss îşi justifica ceti i prin considerente de ordin social şi agricol. în reali- M* <ra prima încercare a unui puternic grup financiar ■ i i f.ire speculaţii de amploare în acest domeniu. Lucrările început în 1608. Pentru secarea lacului au fost puse în i ■ H (mne mai întîi şaisprezece, apoi treizeci şi două de h* H i Dar apa scoasă era împrăştiată pe terenurile din jur, lupi care a provocat nemulţumirea ţăranilor ; aceştia au li iir.il să saboteze digurile; Statele au fost nevoite să

• ii vină pentru aplanarea conflictului. în vara anu-

■ 1609, lacul era aproape complet golit, dar în ia- n ic 1610, o furtună violentă a rupt digul de la Water- [1] .i apele mării au năvălit în zona desecată ! O parte

| m re mi care investiseră capitaluri în această afacere s-au h hi din grup. în vara lui 1612. o delegaţie guvernamen-

■ » inaugura în cadrul unei solemnităţi noul *polder* [n].

i Simenii speraseră la început că întreaga suprafaţă a

i ii Ini va putea fi redată agriculturii, dar şi-au dat curînd m iin.i ca natura solului nu permitea acest lucru. în 1632, ■ii ii un sfert din fostul lac Beemster era cultivat ; o

În* nim era utilizată pentru păşunat ; o treime era acope- i i Fineţe, restul de grădini şi livezi[12] Iată şi un fapt în ■ leristic : în 1640, pe aceste terenuri se ridicau 400 de i H muie dintre care numai jumătate erau ocupate de ţă- «>i de case erau reşedinţele unor patricieni bogaţi. • l I duri le investite în operaţiile de desecare a apelor |l*i pi .»veneau decît rareori din economiile ţăranilor; ele r ni» .iii mai curînd o parte din beneficiile comerciale.

. i <‘iilabilitatea acestor investiţii era, în general, scă- ||il t după 1G50 marii capitalişti au renunţat la astfel de i ■uimi nlp deşi s-ar fi bucurat de o serie de avantaje le-

■li ' id.irc de impozite pe o perioadă de treizeci de ani, i H II i i r,.l crea dreptului de proprietate veşnică, ereditară, fc**ipi i tiranului.
ţr

între 1612 şi 1640 au fost desecate majoritatea lacuri I® din provincia Olanda : lacurile de la Wieringerwaa® Purmer, Wormer, lacul Hugowaard, lacul Schermer. Ora® Amsterdam a asanat pe cheltuiala şi în folosul lui'lac® Diemen, ale cărui ape îl scăldau la sud-ost. în aceeaşi |, ■ rioadă, vreo douăzeci de bălţi fuseseră transformate M terenuri agricole. Totalul suprafeţei asanate se ridl® la 45 000 de hectare. Fermierii stabiliţi în această I proveneau, pare-se, mai ales din rîndul imigranţilor.

Dacă e să-i dăm crezare inginerului Leeghwater, des< r J rea lacului Beemster reprezenta, din punct de vede® tehnic, succesul său personal. E adevărat că istoricii m<® clernî au unele îndoieli în această privinţă. Dar Leeghwal J avea simţul publicităţii. El a ajuns repede cunoscut în în< treaga Europă : se spune că oraşele Bordeaux şi Emclchl provincia Friesland, ducii de Epernon şi de Holstein şi chiiu stathuderul.ar fi apelat la sfaturile sale. Leeghwater avei însă planuri şi mai mari. între Amsterdam şi Leiden « întindea aşa-numitul lac Haarlem, cel mai mare lac dini ţară : apele sale, agitate neîncetat de valuri, foarte P 'î l I culcase, (unul din fiii regelui Boemiei şi-a găsit ai< I I moartea în 1629), rodeau continuu malurile, ajungindJ după cum pretindeau unii, să dubleze suprafaţa lacului ini mai puţin de un secol : ele acopereau aproape 10 000 d hectare. Leeghwater susţinea că a studiat natura soluh.il de pe fundul acestui lac şi că e convins de fertilitatea luiJ Timp de mai mulţi ani şi-a perfecţionat proiectul, a ridic® planuri, a desenat hărţi. în 1641 a prezentat un raport d< taliat Statelor Olandei şi primarilor oraşelor interesat® Imediat însă au apărut obiecţii, au izbucnit

certuri. A ml sterdamul s-a arătat favorabil proiectului ; Leiden a n fuzat să-şi dea acordul, sub pretext că lacul îi furnica ic® treaga cantitate de apă de care avea nevoie ; unii au arăt® că lucrările de asanare ax* reveni la 350 de florini hectarul J preţ mult inferior valorii reale a pămîntului obţinut iui

i l IH ; alţii nu luau în consideraţie decît cifra globală
Ihi llui.cl.ilor şi erau înspăimîntaţi de .cele trei milioane B
iiiiii.’dalc care se cereau ; ei invocau dificultăţile tehnice :
■ alin pomparea apelor lacului ar fi nevoie de cinci sute |
ui*HI. Proiectul lui Leeghwater a fost dat uitării[13]. St* Ii ir
«.I era mult prea ambiţios faţă de mijloacele tehnice
dispunea veacul al XVII-lea,

ÎNCHEIERE

JHIICEA LIBERTATE[1]

Scriindu-i lui Scaligero, în 1593, pentru a-l inform asupra tării în care îl invita universitatea din Leidei Buzenval, ambasadorul Franţei la Haga, lăuda „dulce libertate” care domnea aici[1]. Sentimentul acesta îi frap. într-adevăr pe străini de cum treceau graniţele Provin ciilor Unite. Mărturiile sînt aproape unanime în acea n privinţă iar rezervele, mai mult sau mai puţin sarcastid formulate cu privire la moravurile sau la caracterul neoi landezilor infirmă rareori ceea ce trece drept o axidnl în ochii liberalilor din Europa.

Numai cei care, aşa ca Temple, au cunoscut persouu instituţiile politice ale acestei naţiuni şi-au putut d seama de complexitatea, paradoxurile şi contradicţiile c<d le caracterizau. Ce înţelegeau prin „libertate” cei nJ mulţi dintre aceşti observatori, prea puţin obişnuiţi d reflecţia sociologică ? în primul rînd, posibilitatea de ■ ţiune a individului şi dreptul său de iniţiativă, în sînul J lectivităţii din care face parte. Totuşi, aşa cum am văzu)

n • ■»nlormism adesea îngust, un sufocant rigorism moral, t i mlînc înrădăcinată că succesul este încununarea viril ıı tindeau să uniformizeze viaţa neerlandeză; triumful Iniilor burgheze de muncă, spirit de economie, respect I d<’ normele şi instituţiile publice, nivela, în interiorul ri*»i largi pături ale societăţii, orice asperitate şi, în cele ♦I numi, chiar orice veritabilă îndrăzneală. Guvernămm- li nn avea nimic democratic în el, în sensul în care în- b i? ni astăzi acest cuvînt. O structură monopolistă do- H i în mai multe sectoare ale economiei. Şi totuşi, vreme < t îmi a secole, Ţările de Jos au fost refugiul către care ♦> nuli rptau oameni de pretutindeni.

I ',K‘U să formulezi o judecată obiectivă. Se pare că ■ • il’.ilra neerlandeză era mai degrabă rodul moravurilor i II al instituţiilor. Ba mai mult : se pare chiar că ea era ıı rhr.nl contradicţiilor înseşi ale acestei societăţi : o mare li io ren (a în practică, un mic număr de principii generale.

» HI« i rezulta, la toate nivelele, atît în comportare cît şi Iii I Ini de a gîndi, un empirism de care profita individul eroic ori pur şi simplu abil în a descoperi acele I i ilr sistemului prin care să poată pătrunde pentru a gi ■ 11.1 .i;a cum înţelegea el s-o facă.

ni văzut că noua etică nu înlăturase complet şi de- I .■ mu le tendinţe ancestrale, încă vii, ale neerlandezi- l «»linid religioşi, aceştia erau totuşi oameni veseli şi ib* HI ti. Preocupaţi de grija de a fi în pas cu normele vil iii«'! vremii, de a-şi asigura o faţadă ireproşabilă, ei |B I II. în fond, mult din simplitatea şi chiar din gro- ii^j i lor do altădată. Nepotolita sete de înavuţire, îm-
I un ori pînă la o dezgustătoare meschinărie, care îi hgi i* 11 .< ază, a ajuns legendară. Liniştiţi din fire, în- i reflecteze îndelung înainte de a acţiona, pru- j iln urmi ai răzbunării, ei nu se înflăcărează aproape i-l il i, dar

dacă totuşi se pasionează pentru ceva, pa- |ph «il<>i nu se stinge uşor.

Temple a cunoscut un olandez care îşi dedicase doua zii şi cinci de ani din viaţă fabricării unui glob pămîntesc ; **ut** altul petrecuse treizeci de ani lucrînd la o masă cu mardi® tărie[2]. Dar această răbdare, care te face să nu renun| niciodată la un lucru început, acestsimţjal realităţii, cnj® te opreşte să te avînţi într-o acţiune înainte de a fi calcul®! bine riscurile[3],, nu se îmbină decît rareori cu prude™ care te îndeamnă le prevedere pe termen lung, cu maleabU litatea şi în acelaşi timp cu acea vioiciune spirituală, ga® orfcînd să găsească soluţii noi, calităţi specifice geniului politic.

Ajunşi la un înalt grad de progres administrativ şi cu^j tu ral, neerlandezii veacului al XVII-lea nu pun în aplicaM decît cu zgîrcenie binefacerile acestuia. Ei nu se lasă anu* ţi ţi de progresul pe care l-au realizat. Neerlandezii găsowl că, prin ezitările şi prin inconsistenta sa. Republica esU?[1] perfect adaptată temperamentului lor[4]. Privesc cu so ninătate la firea şi condiţia atît de diversă a semenilor lor şi nu iau decît puţine lucruri în tragic : cel mult pe Duni nezeu sau banii. Iată de ce, în viaţa de toate zilele, cec* ce te farmecă la ei în primul rînd e cordialitatea. în nici **o** altă ţară nu există mai puţini oameni care să urmărească să te intimideze sau să te înşele prin blufuri. Deşi diferim ţierile sociale sînt foarte nete, e de ajuns să se ivească I ocazie de a bea un pahar împreună pentru ca nimeni sA nu mai ţină seama de ele.

Aceleaşi contradicţii evidente se manifestă şi în viata publică. Ambasadorii străini sînt primiţi la Plaga cu un protocol extraordinar : delegaţii Statelor le ies în întîmpi nare, uneori chiar la o distanţă de douăzeci de kilometri do oraş, cu un alai de cincizeci de căleşti. Dar în 1654, cînd ambasadorul Franţei, care îşi pierduse

vederea, a trebuii să se retragă din diplomaţie şi să se reîntoarcă în ţară, guvernul a râspins propunerea de a i se oferi un cadou. Re-

fu ıIl jiccsta nu era un gest ostil, ci o măsură echitabilă, Lh i< il tocmai li se interzisese ambasadorilor Provinciilor Uni Ir primească ei înşişi cadouri. în schimb, li se cerea || urate extrem de exigenţi în ceea ce priveşte respecta- i ■ prerogativelor rangului lor, şi erau întreţinuţi într-un hi Io care nimeni în Ţările de Jos nu se mai bucura [5].

Uilonomia instanţelor locale se baza pe practici care o* ip n- uneori ca o adevărată sabotare a Actului de Unire[6].

I »* unde, printr-un efect de perspectivă, impresia că pe !•* l<» meleaguri totul este mai aproape de dimensiunea Omului, mai în consonanţă cu înţelepciunea sigură, verifi- iM«l>h aflată la îndemîna fiecăruia[7]. Neearlandezii, notează R diil-Evremond, nu iubesc poate atît libertatea, cît urăsc opi I marea [8] Ei urăsc tot atît de mult scandalul şi tot ceea * • .oi-hcază respectabilitatea. în 1650, amsterdamezii îşi vor piin ii Le să reprezinte pe scenă iubirile adultere ale lui V ilhdm al II-lea. Ce dovadă mai convingătoare a libertăţii ii putea pretinde ?

În schimb, mentalitatea mercantilă a societăţii făcea ca opinia publică să reacţioneze prea puţin la corupţia fi-mim dară. Marile scandaluri sînt rare datorită prudenţei do prăvăliaş mărunt pe care o arătau neerlandezii în prac-

II arca diverselor forme ale unui trafic devenit obicei un -l de la începutul secolului : cumpărarea alegătorilor, n judecătorilor, a controlorilor fiscali, deturnarea unor sume do bani din fondurile statului şi toate celelalte nereguli pe ■ iro le atrăgeau după sine – într-o societate esenţialmente n ţustorească – favoritismul şi nepotismul generalizate

cunoaşte cazul unor primari ai Amsterdamului care, m 1615, s-au folosit de dreptul lor de control cadastral pontru a sustrage impunerilor fiscale imensele bunuri

imobiliare ai căror proprietari erau. Se pare că însuşi Olden- harnevelt ar fi acceptat, în condiţii nu tocmai clare, 20 000 do florini din partea lui Henric al IV-lea. Ancheta deschisă după sinuciderea, în 1650, a lui Cornelis Brusch, grefier al Statelor Generale, a dus Ia descoperirea unei afaceri b deturnări de fonduri în valoare de două milioane de 1'10 rini, în care erau implicaţi nu mai puţin de şaisprezc« deputaţi. Secolul al XVII-lea văzuse nereguli şi mai m.iiB **în** Franţa şi în Anglia. Corupţia olandeză rămînea toii« în limitele libertăţii. împotriva'ei se făceau auzite glasui i'l celor care protestau vehement, pentru ca apoi, să se con® formeze la rîndul lor, aceluiaşi sistem. Pamfletele, predicifl acuzatoare ale pastorilor constituiau dacă nu o frînă, c<■ puţin un mijloc comod de exprimare a nemulţumirii popii*, lare, dar acest mijloc era inofensiv, ba chiar benefic pun® tru traficul respectiv ; de aceea el rămînea un procedei® îngăduit de autorităţi, care îl tratau pînă la urmă cu în diferenţă.

Pe plan religios, înfruntările erau mai pătimaşe. Cind м izbucnit disputa dintre arminieni şi gomarişti, tonul pol J micilor s--a înveninat tot mai mult, ajungîndu-se, în cel® din urmă, la insulte grave, care au dus la acte de violenţă[1] şi chiar la crime. în 1632, considerînd că această disput! aducea prejudicii bunului mers al afacerilor, municipali tatea din Amsterdam a intervenit autoritar punînd capiiJr cu forţa conflictului. Echilibrul religios care s-a instaura® apoi treptat în ţară a părut să ateste triumful toleranţei Dar el se datora în acelaşi timp dorinţei de îmbogăţire car® implica, la rîndul ei, ca o necesitate, restabilirea păcii po plan intern.

Aşa s-a făurit în această ţară un mod de viaţă unic în Europa acelor vremuri. „Oamenii de aici trăiesc c® cetăţeni ai lumii întregi, legaţi între ei prin relaţii de

curtoazie şi bună înţelegere, sub protecţia nepărtinitoare **a** unor legi moderate.” [3] Formularea lui Temple exprima mai degrabă consecinţele decît cauzele unei stări de lu-j cruri originale, complexe, ireductibile la un fascicul dei elemente pure. Ea nu propune o măsură exactă, ci o medie. H.ir este cit se poate de firesc ca efectele să apară mai clar <lecît cauzele care le-au generat după cum, pentru omul obişnuit, media e mai lesne de perceput decît extremele. Iar Parival nu era doar victima unei amăgiri cînd, cuprins do nostalgie, înainte de a părăsi Ţările de Jos, nu con- Icnea „să se minuneze de fericirea supuşilor Statelor Olan- dO şi să le invidieze soarta” [î0].

NOTE ŞI REFERINŢE

Cititorul nu trebuie să se aştepte aici la o bibliografie completă asupra secolului de aur : un tom voluminos n-ar fi de ajuns pentru aceasta. Cîteva indicaţii referitoare la conţinutul notelor care urmează îi vor fi, practic, mai folositoare. Majoritatea lucrărilor pe care le citez ¿comportă un aparat critic şi numeroase trimiteri. Atrag în mod special atenţia asupra listelor bibliografice din frumoasa carte intitulată *De tachtigfarige oorlog,* culegere colectivă, Amsterdam, 1941.

» Viaţa de toate zilele a neerlandezilor din secolul al XVH-lea a făcut, acum vreo sută de ani, obiectul a două ample lucrări ale istoricului G. D. J. SCHOTEL, care continuă să rămînă şi astăzi fundamentale : *Het oudhollandse huisgezin* (Haarlem, 1868), şi *Het maatschappelijk leven onzer voorouders* (Rotterdam, 1869). Studiile publicate ulterior se inspiră din acestea, aducînd prea puţine lucruri noi. Le voi aminti pe cele ale lui A.L.J. de VRANKRIJKER, *Het maatschappelijk leven în Nederland în de gouden eeuw* (Amsterdam, 1937) ; A. W. FRANKEN, *Het leven onzer voorouders* (Haga; 1942) şi, în sfîrşit, A. MULDER, *Zeven eeuwen Nederlandse le- venskunst* (patru volume ; Amsterdam, 1940—1952), lucrare aşa- zis „literară” şi mult mai superficială. A. STARING, *De Hollanders. thuis, gezelschapstukken uit drie eeuwen* (Haga, 1957) reia subiectul, bazîndu-se mai ales pe mărturia artelor reprezentării

Utilizarea acestora cere cea mai mare prudenţă, căci pictorii şi gravorii îşi compun liber decorul, din elemente uneori anacronice. Colecţiile de la Mauritshuis din Haga şi de la Prentencabinet din Amsterdam mi-au permis totuşi, în repetate rînduri, să precizez anumite date furnizate de izvoarele livreşti.

Relatările publicate de călătorii străini care au vizitat Ţările de Jos constituie o sursă capitală de informaţii. Un inventar al acestora ne dă J. N. JACOBSEN-JENSEN în *Reizigers te Amsterdam* (Amsterdam, 1919). R. MURRIS, *La Hollande et les Hollandais au XVIIe et au XVIIie siècle, rus par les Français* (Parts, 1925), analizează impresiile culese de aproape treizeci de francezi, <h ntre -care mulţi şi-au petrecut aici, din diverse motive, ani îndelungaţi, înainte de 1700. Cartea scrisă în 1669 de JEAN-NICOLAS PARIVAL, fost profesor de franceză la Leiden, şi -, părută la Amsterdam în 1678, fără numele autorului, sub titlul */ es Délices de la Hollande* mi-a fost deosebit de utilă : ediţia i»<* care am consultat-o e cea din 1738. Un interesant *Voyage en il Mande fait en 1719 par Pierre Sartre* a fost publient de V. AD- VI ELLE (Paris, 1896). Cea mai completă sursă de acest gen e i aportul redactat în 1673 de ambasadorul WILLIAM TEMPLE, *(ibxervations upon the United Provinces of the Netherlands,* al «.irai text original a fost reeditat de G. N. CLARK (Cambridge, 1932) dar pe care eu îl citez după vechea traducere olandeză (Rot- h'idam, 1692).

Asupra istoriei secolului de aur, în multiplele ei aspecte, există «¡leva excelente lucrări de sinteză. Am apelat mai ales la urmă-I<i.u ele : *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (douăsprezece voii nne ; Utrecht, 1949—1958), volumele V (pentru perioada 1567 — liii)9) VI (1609—1648) şi VII (1648—1748) ; semnalez îndeosebi capi loi ele consacrate problemelor sociale şi economice din volumele \ şi VL de T. S. JANSMA şi din volumul VII, de J. G. VAN DILLEN ; citez această lucrare colectivă sub sigla AGN ; – *De hn'htigjarige oorlog,* lucrare pe care am mai menţionat-o şi pe < ne o citez sub titlul *Oorlog ;* – J. şi A. ROMEIN, *De lage l.iHdrn bij de zee* (Utrecht, ediţia a III-a, 1949) ; – P. J. MULLER, *gonden eettw* (trei volume; Leiden, 1896—1898). Mai adaug, teferi tor la expansiunea colonială: K. GLAMANN, *Dntch-asiatic trude 1624—1740* (Haga, 1958) şi G.M. DE BOER, Van *oude voya~ mm* (Amsterdam, 1912) care cuprinde rezumatele, însoţite de ilustraţii, ale relatărilor unor expediţii întreprinse între sfwşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. Pentru cititorii francezi, semnalez de asemenea cărţulia lui M. BRAURE, *Histoire des Pays-Bas* (colecţia *Que sais-je ?,* nr. 490 ; Paris, 1951), în ceea ce

priveşte cultura intelectuală şi artistică a secolului de aur, o lucrare fundamentală, deşi în parte depăşită, rămîne cea a lui C. BUSKEN-HUET, *Het land van Reinbrand,* pe care o citez în ediţia apărută la Haarlem în 1941, alături de care se cuvin menţionate cartea lui J. HUIZINGA, *Holländische Kultur des 17. Jahrhunderts* (Jena, 1933), şi atrăgătorul *Atlas van de Nederlandse beschaving* (Amsterdam, 1953) : acesta din urmă, prin bogăţia ilustraţiilor şi prin calitatea selecţiei lor, mi se pare foarte indicat pentru iniţierea amatorului străin în civilizaţia neerlandeză. J. şi A. ROMEIN reunesc în *Erflaters van onze beschaving* o serie de monografii ale unor personalităţi a căror influenţă a marcat profund epoca în care au trăit : cel de-al doilea volum e consacrat secolului al XVII-lea (Amsterdam, 1938).

O serioasă istorie recentă a literaturii neerlandeze e *Geschiedents van de letterkunde der Nederlanden,* lucrare colectivă publicată la s'Hertogenbosch ; secolul al XVII-lea e tratat aici în volumele TV (1948) şi V (1952), datorate lui G.A. VAN ES, G.S. OVERDIEN şi E. ROMB AU TS. G. DERUDDER e autorul unei cărţi scrise în franceză, consacrate unuia dintre reprezentanţii cei mai tipici ai acestei epoci, literare : *Un poète néerlandais : Cats, sa vie et ses oeuvres* (Calais, 1898).

în privinţa picturii, lucrarea clasică a lui Fromentin, *Les Maîtres d'autre fois,* continuă să aibă şi astăzi acelaşi farmec şi, parţial, aceeaşi pertinenţă. Cele două volume ale frumoasei lucrări *De hollandse schilderkunst în de 17& eeuw* a lui W. MARTIN (Amsterdam, f. d.) centrează analiza pe figurile lui Frans • Hals şi Rembrandt.

în notele care urmează vor fi citate şi o serie de studii axate pe probleme speciale. în schimb, lucrările menţionate mai sus nu vor fi amintite, exceptînd cazurile de schimbare a referinţei, decît într-o formă abreviată : numele autorului şi, dacă e nevoie, unul din cuvintele din titlu.

JA .4

CAPITOLUL ÎNTÎI

1. TEMPLE, p. 160.

2. Mai tîrziu, unele dintre aceste embleme vor fi reluate ca „marcă a fabricantului” de către negustorii de tutun.

3. MURRIS, p. 37 şi ADVIELLE, p. 31.

4. O claviatură de lemn cu pedale acţionează nişte clape cu pîrghii, prevăzute cu fire metalice legate de clopotele canionului, în secolul .al XVII-lea se răspîndeşte un nou sistem, bazat pe ciocănele puse în mişcare de un tambur : fişe mobile, plasate în orificiile tamburului, fac ca melodia să fie de fiecare dată alta. Iniţial, fiecare clopot era astfel turnat, încît vibraţiile lui să producă o singură notă. Către 1645 a fost găsit mijlocul de a modifica sunetul clopotului, prin pitirea pereţilor interiori.

5. „Amsterdam, die groote stad,
die is gebouwd op palen.
Als die stad eens ommeviel,
wie zou dat betalen ?”

6. Este extrem de greu să dăm echivalentul florinului din secolul al XVII-lea în monedă franceză actuală. Arhivele Băncii din Amsterdam furnizează unele indicaţii asupra valorii sale absolute ; valoarea relativă şi puterea lui de cumpărare ne sínt însă prea puţin cunoscute. în mod foarte aproximativ şi cu totul teoretic putem admite, pe baza datelor adunate de N. W. POSTHUMUS, *(Nederlandse prijsgeschiedenis,* Leiden, 1943), că între florinul de la 1650 şi napoleon raportul e ceva mai mic de 1/9 adică, la cursul mbdiu al napoleonului pe piaţa liberă, în jur de 400 de franci francezi din 1958. Dar trebuie să ţinem seama de faptul că (dementele bugetului neerlandez din secolul al XVII-lea sînt greu de comparat cu cele ale bugetului francez mediu din zilele noastre, şi că, între 1600 şi 1660, florinul a suferit o serie de de valorizări care au făcut ca el să-şi piardă aproape jurnal ale din valoare în raport cu aurul. Florinul se diviza în 20 de s/mrris iar stuiverul în 16 *penningen.*

7. TEMPLE, p. 235—-236.

8. MURRIS, p. 193.

9. FRANKEN, p. 211.

10.Arta statuară nu era pe placul Bisericii calviniste, care o è admitea, cel mult, în aplicaţiile ei la decorarea mormintelor : de pildă mormîntul lui Wilhelm Taciturnul sau cel ăl lui Trompa aflate

amîndouă la Delft. Ridicarea statuii lui Erasmus la Rotterdam a provocat un scandal violent. Obiceiul pe care l-au luat, în cursul veacului, patricienii, de a-şi împodobi cu statui parcurile caselor lor de la ţară a fost departe de a contribui la dezvoltarea unei arte originale.

11. AGN, p. 95.

12.ADVIELLE, p. 51 şi 55. —- Un raport din 1632 indică numărul locuinţelor în principalele oraşe ale Olandei : Amsterdam, 15 000 ; Leiden, 8 300 ; Haarlem, 6 000 ; Rotterdam, 4 900 ; Delft, 4 800 ; Enkhuizen, 3 600 ; Dordrecht, 3 200. Comparate cu datele recensămîntului din 1622, aceste cifre ar implica o densitate medie, pe locuinţă, de aproximativ 4 persoane la Rotterdam, 5 la Delft, 6 la Leiden, Enkhuizen şi Dordrecht, 7 la Haarlem şi aproape 10 la Amsterdam, care apare astfel ca un oraş suprapopulat.

13.Lectica, importată la sfîrşitul secolului, nu a avut nici un succes.

14. PARIVAL, p. 83.

15. Registrele de contabilitate municipale din 1679 menţionează în această privinţă'patru categorii de cheltuieli făcute pentru : întreţinerea lămpilor ; procurarea uleiului de răpită sau
• de în ; cumpărarea a douăzeci de livre de bumbac pentru fi ti le ; salariile lampagiilor. în total suma de 358 florini.

16. MURRIS, p. 138 ; PARIVAL, p. 199 : TEMPLE, p. 150.

CAPITOLUL II

1. Impresie a unor călători francezi ; MURRIS, p. 2.

2. G. COHEN, *Ecrivains français en Hollande dans la première moitié du XVII*[e] s. (Paris, 1920, p. 317 şi 320). – Străinii care nu au făcut decît o scurtă călătorie în Ţările de Jos formulează aprecieri mai favorabile. Cei mai mulţi dintre aceştia însă au vizitat ţara în timpul verii şi generalizează în mod abuziv primele impresii. Unii autori de *Relatări* merg pînă la a compara farmecul cîmpiei olandeze cu cel al Italiei (MURRIS, p. 22).

3. La sfîrşitul secolului al XVII-lea. pentru construirea unei asemenea ferme era nevoie de 35 de metri cubi de lemn de stejar. 30 de metri cubi de argilă, 15 metri cubi de baliga şi 12 tone de paie.

4. Eşantioane ale diverselor stiluil de locuinţe ţărăneşti sînt păstrate într-un admirabil muzeu în aer liber din Arnhem, care editează şi un catalog comentat al acestora.

CAPITOLUL III

1. TEMPLE, p. 161.
2. Urmînd acelaşi traseu, trenurile străbat azi distanţa în două ore şi patruzeci de minute.
3. De la Groningen la Amersfoort, 6,25 florini la „clasa întîi” ; 5.25 florini la ,.a doua” şi 4.75 florini la „a treia”.
4. TEMPLE, p. 145.
5. Ca de pildă *De Amsterdamse Trekschuyt geladen met vroit jke geesten* (..Veselii petrecăreţi de pe luntrea de Amsterdam”).
6. Aşa-numitele „Doelen” : cuvîntul acesta continuă să figureze şi astăzi pe firma a numeroase hoteluri din Ţările de Jos.

CAPITOLUL IV

1. Unele dulapuri, migălos lucrate, costau pînă la 1 000 de florini.
2. MURRIS, p. 139.
3. ADVIELLE, p. 30.
4. MURRIS, p. 73—74.

CAPITOLUL V

1. DE VRANKRIJKER. p. 15.

2. MURRIS, p. 141.

3. Preţul extrem de ridicat a făcut ca perucile să devină obiecte de mare lux şi a împiedicat generalizarea acestei mode.

4. F. VAN THIENEN, *Das Kostüm der Blütezeit Hollands* (Berlin, 1930), p. 50.

5. Şi de asemenea bijuterii, de felul celor din zilele noastre : cercei, coliere, inele, brăţări, la care se adăugau acele de păr. Bijutierii foloseau mai ales aurul şi perlele.

6. SCHOTEE», *Huisgezin,* p. 156.

CAPITOLUL VI

1. Mai ales celor din care se bea vinul, căci pentru bere sînt preferate, în general, stacanele de cositor.

2. O industrie europeană a porţelanului se va crea de-abia la ■sfîrşitul secolului al XVH-lea. Cea din Delft nu şi-a cîştigat renumele decît în secolul al XVIII-lea.

3. Cazanele fabricate la Aachen sînt, de-a lungul întregului secol, cotate la Bursa din Amsterdam (POSTHUMUS, tabelul 187).

4. ADVIELLE, p. 30.

5. în 1650, nucşoara costă, la preţul cu ridicata, 2 florini şi jumătate livra ; piperul, o jumătate de florin (POSTHUMUS, tabelele 69 şi 74) : la aceste cifre trebuie adăugate taxele fiscale, foarte mari, şi procentele care reveneau la vînzare spiţerului detailist.

6. în limba olandeză. V. FRANKEN, p. 93—94.

7. SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 349-—351.

8. Ţinînd de faptul că desfacerea pe piaţă a laptelui, produs agricol livrat direct consumatorului de către producător, nu intra în atribuţiile nici unei ghilde.

9. MURRIS, p. 94.

10. *„Een ey îs d[9] armen troost met oly wel gebraen”*

11. J. VAN LOENEN, *De Haarlemse brouwindustrie voor 1600* (Amsterdam, 1950), p. 53.

12. FRANKEN, p. 94—95.

CAPITOLUL VII

l, *„Kaart, keurs en kan bederven menig man” „De gclegcn >■/ tnaakt de dief.”*

' SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 179—183, citează cîteva sute de tl- ¹ HI i de acest gen.

I PARIVAL, p. 216.

I Citat de SCHOTEL, *Maatsch, p.* 111.

CAPITOLUL VIII

I TEMPLE, p. 198.

Iconoclastia anilor 1560—1570 avusese în egală măsură un i idcr revoluţionar şi religios : v. BUSKEN—HUET, p. 355.

* Citat de ROMEIN, *Lage L.,* p. 416.

I SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 170.

BUSKEN—HUET, p. 320.

0 Un venit de 500 de florini pe an reprezenta pentru un. pre- ►II »I<T belşugul.

7. ADVIELLE, p. 43.

li TEMPLE, p. 185.

9 ROMEIN, *Lage L”* p. 367.

10 Chiar şi în 1596, singurii care nu erau admişi în funcţii Hhlirc erau foştii elevi ai iezuiţilor sau ai universităţilor belgiene.

11 Cucerirea oraşului s’Hertogenbosch de la spanioli, în i ‘ II fost însoţită de o scurtă criză de fanatism (jefuirea cate-
i. «hi. sechestrări) care nu a avut totuşi nici o influenţă asupra în i(iei generale.

l ’ L. LEUVEN, *De boekhandel te Amsterdam door kathollckan >h,'rrii tijdens de Republick* (Epe, 1951), p. 11 şi 27—30,

CAPITOLUL IX

I PARIVAL, p. 31—32.

PARIVAL, p. 32.

CAPITOLUL X

1. CiUt de SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 84.

2. Citat de DE VRANKRJJKER, p. 131.

3. Ca de pildă „Poşta lui Cupidon şi a lui Mercur” (SCHOTH|4 *Huisgezin,* p. 254).

4. în ciuda eforturilor făcute în cursul secolului pentru ilfl bunătăţirea manualelor de citire şi de aritmetică.

5. în secolul al XVII-lea există un bun poet de limbă hh zonă, GYSBERT JAPIKS (1603—1666), biet dascăl din Bolsw/i J dealtfel ignorat de contemporanii săi.

6. în problema şcolilor* latine, v. E. J. KUIPER, *De hollan*dfl *schoolorde van 1625* (Groningen, 1958).

7. Taxa de şcolarizare varia între 3 şi 8 florini pe an ; că IM 1626, costul manualelor, (editate de stat şi vîndute la preţuri s< M zute), nu depăşea, pentru şase ani de studiu, suma de 4 florini ţ cf. KUIPER, p. 87.

8. Dacă judecăm după salariul cu care era plătit, importanţi socială a rectorului varia mult în funcţie de localitate : rect o« din Edam primea, în 1625, 150 de florini pe an ; cel din Utrechl în 1637, 1300 de florini (KUIPER, p. 87).

9. Un document din 1626, referitor la publicarea şi repartiza« unor manuale, ne indică în mod indirect importanţa relativa ■ şcolilor latine în diverse oraşe din Olanda : Amsterdam absoarbe 16% clin numărul total de exemplare ; Dordrecht, Haarlem, Leiderl Delft şi Rotterdam cîte 8% fiecare; Gouda, Alkmaar, Hoor« Enkhuizen şi Haga cîte 6% fiecare ; alte nouă oraşe mici îşi îrnpat i între ele restul de 14%. Tirajul fiecăruia din manualele în che. tiune variază de la 606 la 1 200 de exemplare. Cifrele acestea iuda u o idee despre efectivul redus al şcolilor latine. (KUIPEÎ p. 86—87.)

10. Nici un regulament nu fixa vîrsta la care un tînăr eii admis la facultate. în fapt, se întîlneau rareori studenţi sub şaisprezece ani şi absolvenţi sub douăzeci şi trei de ani.

11. PARIVAL, p. 69—70.

I ' *f. tabelului lui COHEN, p. 351—352. Cita de 50 de studcnţi

■ p.u liza ¡astfel: 22 la litere (filozofie), 2 la drept, 3 la medicina, I! li l<‘«»logie şi 3 la matematică; 38 dintre aceştia veniseră din luciile maritime din vestul Franţei. în 1630, profesorul de ma- ■ n-db’.i de la Leiden are 6 studenţi francezi, printre care irles.

i Un credit anual ordinar acoperea cheltuielile făcute pentru H i»r I[innările curente.

II Ca în 1642, de pildă, cînd municipalitatea din Utrecht în- » ni. în disputa dintre Descartes şi Voetius.

I . 1’ARIVAL, p. 77.

(’A PI ŢOLUL XI

I l’EMPLE, p. 164.

* în familiile înstărite, în care se încheia un contract de H »hu le, acesta se semna încă din ziua logodnei.

Toate acestea costau foarte mult. Pe la 1640, cheltuielile l < uh pentru o nuntă fastuoasă se puteau ridica pînă la 4 000 de tiiilid

I Scrisoare citată de COHEN, p. 308.

b IVIURRIS, p. 72.

CAPITOLUL XII

I Poem din 1680, citat de MURRIS, p. 59.

MUP„RIS, p. 61. – Aceeaşi remarcă e făcută şi de elveţian ıı!

H d Ier, citat de BUSKEN—HUET, p. 531.

i MURRIS, p. 85—86 şi 97.

I Poem citat de FRANKEN, p. 96.

• TEMPLE, p. 165.

6. COHEN, p. 537 şi BUSKEN—HUET, p. 338.

7. Aceste regulamente se aplicau şi servitorilor bărbaţi.

8. PARIVAL, p. 30.
9. MURRIS, p. 119—120.
10. Aşa e, de pildă. *Gospodăria prost întreţinută,* pictat îmi 1663 şi 1665, aflat actualmente la muzeul Wellington de | Londra'.
11. Erau folosite, în schimb, scuipători.
12. PARIVAL, p. 40.
13. Relatat de BUSKEN—HUET, p. 436.
14. SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 323—325 şi FRANKEN, p. 83-l Citează un mare număr de asemenea reclame, unele în versul

CAPITOLUL XIII

1. Iniţial, biroul era ales de către membrii ghildei.
2. MURRIS, p. 113.
3. Nu toate branşele comerciale erau reprezentate la Bum centrală. Astfel, importantul comerţ de cereale îşi avea la Amstrf dam o Bursă a sa, specială.

CAPITOLUL XIV

1. TEMPLE, p. 177.
2. O teză recentă a doctorului T.M. Torillon, prezentată la Uni yersitatea din Paris, examinează, din punct de vedere clirjl bolile de care sînt atinse unele personaje din tablourile lui Brua ghel. Astfel de identificări sînt desigur discutabile, iar Brueghi nu a trăit în Olanda secolului de aur. Totuşi, nu e poate lipsi de interes să cităm cîteva din „descoperirile" doctorului Torillon cangrenă provocată de o tromboangeită obliterantă, tabes sifilitic nplcp,ie spasmodică, diverse tulburări tiroidiene şi nu mai pu~ i i «!<• cinci tipuri de cecitate...

I TEMPLE, p. 177 şi MURRIS, p. 33.

I TEMPLE, p. 177.

.i Radiestezia, practicată destul de intens, avea faimă proastă.

I u loaie acestea, unele spirite luminate îi recunoşteau o valoare iilln(ifică.

<î A fost tradus în olandeză tratatul lui Digby despre acest ii» dirjrnent, care se prepara din cristale de sulfat de fier calcinate arc, pulverizate şi amestecate cu gumă arabică.

7 În schimb era de bonton să faci o cură de ape la Spa, B. Taxa de examen era foarte ridicată : 250 de florini, adică I* palru sau cinci ori mai mare decît taxa de doctorat din fa-

M Traducere a unui exemplu citat de SCHOTEL, *Maăisch»* i» '113.

I o Acesta e numele pe care li-l dă PARIVAL, p. 228.

II MURRIS, p. 34.

CAPITOLUL XV

l în regiunile de coastă iepurele era decimat de vulturul de

Mini

• PARIVAL, p. 218.

'I Citat de COHEN, p. 604.

I PARIVAL, p. 218—219.

.> Lucru valabil cel puţin pentru prima jumătate a secolului.

II iul pentru jocurile în aer liber s-a atenuat cu timpul.

li Citat de FRANKEN, p. 176.

7 Citat de SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 74.

II FRANKEN, p. 170—171.

CAPITOLULXVI

1. MURRIS, p. 124—125.
2. TEMPLE, p. 166—167.
3. TEMPLE, p. 177.
4. TEMPLE, p. 224.
5. Citat de COHEN, p. 260.
6. Asupra acestei chestiuni, AGN, p. 103—105.
7. între 1670 şi 1675, costul rachiului de ienupăr produ* J Schiedam se ridica, în mare, la aproximativ 36 de florini butoiii de 142 de litri ; aceeaşi cantitate de rachiu de Bordeaux, la apflfi ximativ 70 de florini. Cît despre vinul de Bordeaux, un butoi J 735 litri era cotat la bursa din Amsterdam la preţuri variind, J perioada 1620—1670, între 80 şi .156 de florini. V. POSTHUMUţ tabelele 96, 99 şi 100.
8. întrebuinţarea ceaiului ca medicament era pe atunci M rentă în întreaga Europă.
9. ADVIELLE. p. 21.
10. ADVIELLE, p. 22.
11. Tutunul de cea mai bună calitate era importat din AmerjB

De multă trecere se bucura tutunul de Virginia iar pentru pi 4 erau căutate mai ales diversele varietăţi cultivate de spanioli. în<M de la începutul secolului a fost însă plantat tutun, cu mari ch(tuieli, şi în Zeeland, apoi în Gelderland, Overijssel şi în regiuni Vtrecht

12. MURRIS, p. 121.

CAPITOLUL XVII

1. PARIVAL, p. 172.
2. TEMPLE, p. 214.
3. Cultul acestui sfînt fusese odinioară foarte populai' în diocej Utrecht; pe tot cuprinsul ei, (care corespundea aproape în într gimc celor şapte provincii), mal mult de o sută de biserici sa capele fuseseră închinate sfîntului Martin.

* dal de SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 218. – Un bogat folclor li < CI'lor de copii însoţea sărbătoarea sfîntului Nicolae : o parte H •• loa continuă să existe şi astăzi.

h leal rele de marionete, în schimb, nu-şi vor face apariţia »11 UI 1686.

(A PITOLUL XVIII

I V. ROMÉIN, *Lage L.}* p. 403—431, în special p. 421.

J i'ARIVAL, p. 29.

t 'hi ar dacă oraşele amintite nu sínt cele în care au văzut Li [1] ıı i zilei pictorii respectivi, ele reprezintă locul unde aceştia I «H im mut ca artişti.

i I imposibil să indicăm preţuri general valabile.

('itat de SCHOTEL, *Huisgezin,* p. 198.

<'A PITOLUL XIX

I l'ol micile literare pe care camerele de retorică la practicau m iu cazul genului „liric" cît şi în cel al genului dramatic da- I < dln •¡ocolul al XV-lea şi se datorau „marilor retori" din şcoala hm iHiud.i.

[1] iu ciuda, sau poate tocmai din cauza caracterului foarte i ulm il limbii pe care o foloseau, retorii ,au jucat un rol deloc Hindi l.ibil în formarea neerlandezei comune şi a limbii literare iu> li | no.

I PRINSEN, *Rekeningen van de kosten van het rederijker-h Leiden în 1596 (Historische Genootschap,* XXV. p. 444—489), din .i conturile serbării date de retorii din Leiden în 1596 : i- ll moli Ie se ridică la aproape 2 000 de florini, sumă considerabilă i ii ıı epoca respectivă.

I PARIVAL. p. 100.

. MELDER. IV, p. 126.

<1 Un actor renumit primea 2 florini ; un figurant, pus la dis i > ııı do azilul de bătrîni, o treime dintr-un florin.

MURRIS, p. 179.

8. în această problemă, v. J. FRANSEN, Les *Comédiens* /rpiifS *en Hollande au XVIIe et au XVIIIe s.* (Paris, 1925). între ifl şi 1655 sínt semnalate douăzeci de turnee ale unor trupe n «i» ceze,

dintre care douăsprezece la Haga.

9. în această perioadă îşi vor face apariţia primele rtvIMf literare : din 1684 şi respectiv 1686 apar la Amsterdam două revie(H în limba franceză, *La République des Lettres* şi La *universelle et historique,* în care sínt publicate extrase din cărţi® recent apărute, însoţite de comentarii critice ; apoi, în 1692, apnifl *Biblioteca Europei,* în limba olandeză, care le va imita.

10. Acest al doilea prenume al Măriei, destul de ciudat, fost dat de tatăl ei în amintirea unui naufragiu survenit în apr® pierea insulei Texel : el înseamnă „dezastrul din Texel”.

11. Citat de P. BRACHIN, *Le Cercle de Műiden (archives* dfl *Lettres modernes,* nr. 4 ; Paris, 1957).

12. în această problemă, v. BRACHIN.

13. în 1642, un pamflet filozof ico-medical, cu caracter strW universitar, tipărit în 300 de exemplare de un editor din Utrech® s-a epuizat în cîteva zile.

14. Citat de COHEN, p. 503.

CAPITOLUL XX [s]

1. Evoluţie în desfăşurarea căreia societatea neerlandeză a jucat un rol anticipativ şi cauzal totodată : avîntul pe care Franţa l-a cunoscut în secolul al XVIII-lea ca şi apariţia în Anglia a unei ştiinţe economice se datorează în parte reacţiilor pe care le-a provocat .în aceste ţări concurenţa comerţului olandez.

2. Citat de FRANKÉN, p. 19.

3. Cît despre produsele alimentare, nu cunoaştem decît preţurile lor cu ridicata, prin intermediul cursurilor Bursei.

4. AGN, p. 139.

5. TEMPLE, p. 156.

E «i lin luncţionar municipal de rang superior poate avea, în - I i ıı hilul excepţional, un salariu anual de 5 090 de florini. Un MI municipal nu era plătit, la Amsterdam, cu mai mult de i uni 0(10 de florini. Autorităţile comunale tratează problema sa- ■ iilni LI cea mai mare dezinvoltură : salariul lui Paludanus, meii- tiiumcipal din Enkhuizen, creşte vertiginos pentru ca apoi să fi i du*, cu 50%. Un profesor din învăţămîntul superior, angajat .... personal,primea, la începutul secolului, între 500 şi mm d< llorini ; treizeci de ani mai tîrziu, între 1000 şi 1200. Există h ■ uniri diferenţe de salariu de la un caz la altul. Aproape i |i în »Iţii demnitari posedau avere personală.

i LKUVEN, p. 43 ; AGN, p. 122 ; BUSKEN—HUET, p. 429.

II Cifre date de DE VRANKRIJKER, p. 116. Durata zilei de munca şi salariul corespunzător acesteia puteau varia în funcţie di mwliinp : într-adevăr, ghildele interziceau, în măsura posibilu- lui lucrul la lumină artificială. în 1664, pe un şantier naval, viu Iul ia era de aproximativ o treime în raport cu cifrele de baza.

I) Din contractele propuse, după 1668, de către Petru cel Mare 11 ıı i ii lorilor olandezi pe care voia să-i atragă în Rusia, ar reieşi ıı ’.i() de florini pe an, plus casa şi masa asigurate, reprezentau Iu iK-ra dată, pentru un lucrător, o situaţie de invidiat.

10. Salariile nominale au atins cel mai înalt nivel către 1663. Dnp.i aceea, generalizarea folosirii femeilor şi copiilor ca mînă de Im i ıı a dus la o scădere a lefurilor, paralel cu scumpirea progresivă ii vieţii. în această chestiune v. AGN, p. 142—143.

II. AGN, p. 141.

12. ROMEIN, *Lage* L., p. 289.

13. ROMEIN, *Lage L.,* p. 356.

14. Tabloul se află la Rijksmuseum din Amsterdam. Data Ia <|‘|’»‘ a fost pictat e contestată. După unii ar fi vorba de 1672.

15. PARI VAL, p. 239.

16. TEMPLE, p. 124.

CAPITOLUL XXI.

1. AGN, p. 144.
2. *Oorlog,* p. 200

3. Mişcările muncitoreşti semnalate în cursul secolului sîfil expresia unor pure revendicări economice : numai tulburările din 161$ şi cele care ni 1672 au culminat cu asasinarea fraţilor Wirl (în condiţii de-a dreptul îngrozitoare : corpurile tîrîte de gloati, atîrnate în ştreang...) au avut o semnificaţie politică. De áseme* nea, dar într-o măsură diferită, atentatul neizbutit din 1622' al cioplitorului. de piatră Balthasar Paul împotriva Bursei din Amsterdam : atentatorul, originar din Narour, era în solda sph- .Biolilor.

4. PARJVAL, p. 24.
5. MURRIS, p. 106.
6. AGN. p. 145.
7. PARIVAL, p. 23 ; TEMPLE. p. 151—152.
8. PARIVAL, p. 23.
9. MURRIS, p. 143.
10. MURRIS, p. 113.

ÎL COHEN, p. 589—590.

12, în 1745 va izbucni o răscoală în Friesland. – în legătură cu frían întărite ţărănimii din această provincie începînd de la sfîrşitul secolului al XVIl-lea, v. C. PAUW, *St/Hibbetingen în stad en lande* (Groningen, 1956).

CAPITOLUL XXII

1. Cifră enormă pentru un oraş care număra pe atunci aproximativ 50 000 de locuitori.

2. în 1611, peste 2 000 de familii beneficiau la Amsterdam de acest ajutor. în 1615, 2 500. în 1660, diaconatul a distribuit 200 000 de florini, bani lichizi, şi şase tone de mărfuri.

3. Toate aceste procedee îi aduceau azilului din Amsterdam, pe la 1665, o rentă de 80 000 de florini.

4. Un Spinhuis se afla şi la Haga.

§ „Numai Virtutea îi poate îmblînzi pe cei de -.care toată lume$ .ne teme."

CAPITOLUL XXIII

1. Aproape 7 000 ele englezi, 2 500 de france/j. Dimr-un total de niihl2 de oameni, numai aproximativ 17 000 erau Juptnic»ri oft 11 \ i ; acestora li se adăugau şi cîteva unităţi de cavalerie.

2. în loc de 120, sau chiar de 150.

.3. Bugetul militar al anului 1619, unul din cele mai reduse din cursul întregului secol, de-abia dacă depăşeşte 500 000 de fim ini; în 1670, el atinge 6 milioane: venitul net al Statelor e dunei de ordinul a 40 de milioane (TEMPLE, p. 242 şi 244).

•1. în 1683, Amsterdam şi numeroase alte oraşe din Olanda - au H l uzat să pună la dispoziţia lui Wilhelm al III-lea trupele ne care i< < la le cerea pentru campania sa împotriva Franj ei.

J. BUSKEN--HUET, p. 611.

6. înainte de armistiţiu, în jur de 33 dorini pentru o peni mda de treizeci şi şase de zile; v. registrele de conturi publi- (ude de CQHEN, p. ,35.

7. Un regiment de cavalerie se diviza în cinci ,trupe” sau <»' < ,nli‘oane.

8. Colecţiile arsenalului din Dordrecht stîrneau admiraţia spe- < în ii-. Iilor. încă de la începutul secolului, olandezii foloseau tunuri i IIV s<‘ încărcau prin chiul asă.

CAPITOLUL XXIV

1. TARI VAL, p. 22. – Evaluare foarte aproximativă şi pe care iidurul nu o justifică în nici un fel. Se ştie însă -cu precizie că, Hii.-c 1575 şi 1619, 63% din persoanele care .s-au stabilit în Leiden < ni-.ni din Belgia şi din Franţa.

Influenţa lor asupra economiei ţării s-a făcut simţită (fără •r În* însă şi durabilă) mai ales după 1685 : în valul dr nifuj’i.qi Imiihenuţi pe care La adus în Olanda revocarea edictului din i iiiilcs se afla şi un anumit număr de industriaşi.

B, PARIVAL, p. 33.

CAPITOLUL XXV

t MURRIS, p. 36.

2. TEMPLE, p. 200—W

3. *Oorlog** p.. 192.

4. TEMPLE, Pe 160. —■ Autorul indică o cifră probabil foarKi aproximativă : individul economiseşte, spune el, 60% din venitul personal ; fiscul îi înghite jumătate din economii. în Franţa sau în Anglia, adaugă Temple, un impozit de doi la sută «ar fi socotii de-a dreptul jaf.

5. PARIVAL, p. 119—120.

6. Orice cambie în valoare mai mare de 600 de florini tro buia. în principiu, achitată prin bancă ; în caz contrai'* tranzacţii puica fi anulată.

7. ADVIELLE, p. 22 – Middelburg în 1616, Delte în 1621, Rotterdam în 1635 şi-au înfiinţat propriile lor bănci de schimb ; importanţa acestora nu a egalat-o însă, niciodată pe cea a băncii din Amsterdam

8 Toate aceste monede erau de argint. Rarele monede de aur. aflate în circulaţie erau, majoritatea, de origine străină. Cursul la care puteau fi schimbate varia, în funcţie de piaţă. Astfel de pildă sovereignul. cotat la 14 florini în 1613, urcă la 15 în 1622,[1] Ia 16,5 în 1641 şi scade la 14 în anul următor. Cîteva oraşe ca Groningen. Zwolle, Nijmegen. Deventer emit florini de aur. – în ce priveşte piaţa aurului în cursul secolului, v. tabelele lui POSTHUMUS, p. 121). 543 şi urm Amsterdamul devenise piaţa mondială a metalelor preţioase.

9. TEMPLE, p 224 •

10. Mai multe monede străine erau cu regularitate cotate la Bursa din Amsterdam : cele din Frankfurt, Paris, Londra şi Veneţia. chiai din 1609 ; cefe din Nüremberg şi din Lille, începînd din 1634 ; cele din Stockholm, din 1664 ; cele din Leipzig şi Madrid, din 1676

LI. Florinul nu a fost impus c.a singura monedă oficială a UnlJ unii decît în 1694

12. POSTHUMUS, p. LIV—LV.

13. 5% pentru alimentele care erau aduse din Turcia prin Medí terană : riscul unui atac pirateresc era deosebit de mare pe

»

.u vastă rută; 4% pentru importurile din Brazilia, 2,;»„« pinlin cc-hţ din Bordeaux. Abaterea, fără un motiv serios de hi li <i ♦labilii excludea achitarea vreunei despăgubiri ; abaterea JIIMI lirnla. (furtună ori alte împrejurări), îi dădea agentului de o.¡ui rare dreptul de a pretinde despăgubiri de la căpitanul vasului V Lo *Richcsse de la Holla.ndc,* Londra. 1778 (raport privind islo i t ut C.I.O.), p. 81—106.

11.Taxa de transport a unei scrisori de la Utrecht la Nijme< i» -a la Haarlem era de .2 stuivers ; pînă la Deventer, 3 ; pi na la A.irhen. 4 ; pînă la Bruxelles, 7 ; pînă la. Londra, 12 stuivers.

1.) Exemple date de MULDER, III, n 38—39.

16 Disproporţiile existente între diversele tipuri de impo/iR (Inxv de import mici, accize mari, numeroase taxe extraordmai<•)
u-< au ca unii observatori să nu aibă o imagine foarte -clară asupra volumului general ai impozitelor. Aşa se explică faptul că păreri l< «•iih-mporanilor în această privinţă sînt uneori contradictorii

17 Datoria care revenea exclusiv provinciei Olanda se iidi< i Li ID (¡e milioane, pentru care, începi nd din 1655. era plutită o
» ni (ic 4.5 pînă la 5%.

18 Regimul acestor taxe era diferit de la o local iţim 1 i ill.i Pentru portul Amsterdam, el a fost modificat, succesiv iu 16(1.1. 1609 şi 1651. Sistemul care era aplicat la s-Hertogenb<>svli ,i rilhurg făcea din aceste oraşe adevărate enclave economice în inul Republicii.

19 PA RIVAL, p. 121.

•0 Raportată la 100 009 de florini, proporţia oficiala a u«n
1 i hoţiilor provinciilor la bugetul comun era următoarea : oi.md.i II ooi) , Friesland, 11 500 ; Zeeland, 9 000 ; Utrecht şi Groninp.cn ■ iioo fiecare; Gelderland, 5 600 ; Overijssel, 3 500. (cifre rol mijii«) t Pentru caro frauda fiscală, mai mult sau mai puţin h nil o i, era un obicei destul de răspîndit

CAPITOLUL XXVI

I V. Listele date de PQSTHUMUS, p. XLIX—.LD. – Sm/.m -În

pioduse naţionale pe care le exportă Tarile de Jos în -u colul ni

XVII-lea provin din pescuit şi din creşterea vitelor. în 1672. importul de pălării din Franţa se ridică la suma de un milion de florini.

2. Se dezvoltase şi un artizanat textil în jurul oraşelor Tilburg, Eindhoven şi Helmond.

3. Cf. observaţiilor lui TEMPLE, p. 201.

4. Amsterdamul nu numai că e un oraş relativ recent dar se prea poate ca însuşi locul pe care a fost construit – braţul de mare Ij – să nu fie existat nici măcar în evul mediu tîrziu, dată la care cetăţile renane, Utrecht, Nijmegen sau Deventer aveau deja o destul de îndelungată istorie.

5. MURRIS, p. 40.

6. PARI VAL, p. 152. – Această specializare a porturilor nu are un caracter exclusiv. Ea indică pur şi simplu orientarea generală a activităţilor economice locale. Pentru comparaţie, iată cifra de afaceri a cîtorva porturi olandeze şi zeelandeze (după AGN, p. 96), în 1624 şi 1648 (raportat Ia 10 000 de florini) : în 1624 – Amsterdam, 1069 ; Rotterdam, 189 ; Enkhuizen, 120 ; Vlissingen, 105 ; în 1648 – Amsterdam, 1 278 ; Rotterdam, 180 ; Enkhuizen, 79 ; Vlissingen,. 141.

7. TEMPLE, p. 223. – Observatorii superficiali înclină să vadă în aceasta doar o manifestare a unei dezgustătoare avari ţii: cf- MURRIS, p. 92—93.

8. Cele două călătorii au fost relatate de membri ai echipajelor : cea din Novaia Zemlia de către Gerrit de Veer ; cea din Java de către Frank van den Does ; v. DE BOER, p. 18—95.

9. încă de la sfârşitul evului mediu, pescuitul maritim constituia una din principalele surse de cîştig ale provinciilor din nordul Ţărilor de Jos. în secolul al XVI-lea, navigaţia comercială pe Baltica şi pe Marea Nordului căpătase o importanţă vitală pentru Olanda.

CAPITOLUL XXVII

1. Acesta, *e* dealtfel unul din motivele care l-nu determinat

pe-

iiilnr.lrul lui Ludovic al XlV-lea să-şi dea acordul la războiul <lhi 1672.

’ Iuta. cîteva exemple de asemenea fluctuaţii, care le urmează <u exactitate pe cele ale politicii internaţionale: în 1607, 75 de v.r.r – tonajul 10 000 ; în 1615, 50—20 000 ; în 1628, 125—30 000 ; în li 75—20 000 ; în 1658, 50—10’000 ; în 1665, 125—60 000.

3. Capturarea, în 1628, a „flotei de argint” spaniole de către I’κ'I lk-în poate fi considerată tot o astfel de ispravă piraterească. Puţ iac evenimente din istoria războaielor secolului al XVII-lea au impresionat atît de puternic imaginaţia populară. Piet Hein aducea IM de livre de aur, 177 000 livre de argint şi mari cantităţi de mărfuri c’e preţ. Profitul rezultat din captură se ridica la 12 milioane <!< florini. Suma aceasta a servit la amortizarea datoriilor Companii *i ; restul a fost împărţit după cum urmează : 50% acţionarilor, 10” o stathuderului, 1% fiecăruia dintre membrii guvernului şi... 0.1% lui Piet Hein ! Echipajele, funcţionarii Companiei au primit \ralî ficaţii substanţiale şi au mai rămas bani şi pentru finanţarea expediţiei împotriva oraşului s’Hertogenbosch. Mai demult, pe vremea „mandatelor”, prada se împărţea între guvern (20%), amiralitate (10%) şi armator, căpitanul vasului şi echipaj (70%).

4. Măsurile luate în Olanda în 1606 şi 1609 împotriva corsarilor au fost, fără îndoială, principala cauză a acestor „dezertări”. În plus, unii corsari capturaţi de berberi au trecut la islamism ca să scape de galere.

5. Unuia dintre aceşti olandezi, Simon Dansatorul, i se atribuie introducerea la Alger a unui tip de velier uşor care, înlocuind galerele, a făcut să crească mobilitatea şi eficacitatea piraţilor mauri.

CAPITOLUL XXVIII

1. Contrabanda de arme, avînd ca punct de pornire Amsterdamul, s-a practicat în mod constant începînd din 1609, favorizată uneori, după cîte se pare, chiar de către amiralitatea locală, împotriva voinţei Statelor. în timpul războiului din 1672, armatele lui Ludovic al XlV-lea erau aprovizionate, în parte, cu

muniţii cumpărate de la olandezi.

2. Cifre absolute referitoare la traficul în strîmtoarea Sundn, furnizate de AGN, p. 97.

3. Documentul stipula că vasele străine nu vor mai putea aduce în Anglia decît produsele ţării lor de origine.

4. Ar mai trebui amintit şi conflictul naval dintre Olanda şi Danemarca din 1644, provocat de o mărire a taxelor de trecere prin Sunda. Războaiele cu Anglia s-au purtat pe mare. Ludovic al XîV-loa a năvălit pe teritoriul Republicii : de astă dată era lovită însăşi inima ţării.

5. Din 1623, Compania Indiilor stabilise legături cu cealaltă extremitate a lumii musulmane, înfiinţînd o agenţie la Ormuz, în Persia. în 1626—1627, o solie persană a făcut o vizită în Olanda.

6. Adică de mai bine de şapte ori capitalul Companiei engleze a Indiilor Orientale, înfiinţată la Londra în 1600.

7. PARIVAL, p. 56, notează că, ţinînd seama de fluctuaţiile pieţii, acţiunile Companiei aduc, în medie, un beneficiu de 300%.

8. Citat de BUSKEN-HUET, p. 430.

9. în 1606, Abel Tasman, originar din Hoorn, ajunsese în Australia. – Se ştie că extremitatea sudică a Americii – capul Hoorn – îşi trage numele de la respectivul oraş olandez.

10. Citat în *Oorlog,* p. 178.

11. Să ne amintim şi de cea întemeiată, în 1620, la Capul Cod, .de Pilgrim Fathers ! *Mayflower* plecase dealtfel din Olanda. Dar nimeni în această ţară nu s-a mai interesat de soarta lui.

12. TEMPLE, p. 234.

13. în primii douăzeci şi cinci de ani de existenţă, C.I.O. a realizat, în această branşă, o cifră de afaceri de 7 milioane de florini.

.CAPITOLUL XXIX

1. Se importa de asemenea huilă din Scoţia şi din regiunea Liège.

2. După numele unei haine ţărăneşti, un fel de redingota, cu care construcţia aducea din priţina formei ei.

i Morile de apă, tehnică mult mai veche, s-au menţinut mai ni. iu Grlderland ; ele erau folosite în special de fabricile de hinl<.

i La sfîrşitul secolului, în regiunea Zaandam, morile serveau i Hol În transmiterea unor veşti.

i. Conform diplomei acordate lui Petru cel Mare, venit la • io ilnl secolului la Zaandam să-şi facă ucenicia de dulgher.

U. o parte a industriei textile a rămas, chiar şi la Lei den, în iiiiiiiih* micilor meşteşugari.

7. Totuşi, aceasta era o industrie importantă, a cărei capacitate •1« i HI „lucrare se ridica – pe la mijlocul secolului – la aproape looooo de cupoane anual.

H. Către 1630, din 600 000 hectolitri de peşte sărat 80% se »s porta.

tJ. în aceeaşi epocă, în Extremul Orient prizonierii erau aban- • lon.ii i P[e] cîte o insuliţă pustie : v. în legătură cu acest subiect IurSKEN-HUET, p. 560.

10. Noul regim nu a eliminat dealtfel complet pirateria.

11. Lucrătorii trimişi aici trăiau în condiţii îngrozitoare, des- PJO care ne dau o idee cărţile de rugăciuni folosite pe atunci în Marină : „rugăciune de spus în timpul verii din Oceanul de Nord”, „rugăciune de spus cînd eşti blocat de gheţuri” etc. (citat în i »ori op, p. 186). Condiţiile de viaţă ale echipelor care rămîneau hi aceste locuri toată iarna, pentru a supraveghea instalaţiile, erau ri mai cumplite.

CAPITOLUL XXX

I. După PARIVAL, p. 101, preţul pămîntului e foarte ridicat În timp de pace : între 1 200 şi 1 400 de florini pogonul (V2 sau Va dintr-un hectar) pentru fineţe. între 1 800 şi 2 000 pentru terenu- rile arabile, între 2 500 şi 3 000 pentru grădini.

.2. PARIVAL, p. 11.

3. în a sa *Descriere* a Ţărilor de Jos . din 1565, Guicciardini (citat de SCHOTEL. *Huisgezin,* p. 327) notează cu admiraţie faptul

că satul Assendelf produce 200 hectolitri de lapte pe zi. Circadu satului număra însă 4 000 de vaci. Media era deci de 5 litri pe wip de animal, cifră absolut derizorie dacă o raportăm la normei» actuale. E greu de presupus ca între 1550 şi 1650 condiţiile de cr< r tere a vitelor şi productivitatea lor să se fi ameliorat.

4. PARIVAL, p. 208.

5. TEMPLE, p. 149.

6. în evul mediu, teritoriul Ţărilor de Jos – la nord d<» „marile rîuri” – includea : o fîşie de uscat, în prelungirea cînv piei germane, care se întindea pînă la Utrecht ; o linie de dun< pe coasta Mării Nordului ; între acestea două, o regiune de lagunr şi mlaştini, care se formase în secolul al V-lea în urma unor rupturi de dune. Lucrările de asanare din această zonă mediană n-au putut fi întreprinse decît în secolul ,al XI V-lea, cînd a devenit posibilă conjugarea a trei factori : financiar (datorită înfiinţării centrelor de pescuit scrumbii), politic (crearea unc-i autorităţi centrale) şi tehnic (adoptarea morilor de vînt, de origine orientală)

7. Diguri care stirneau admiraţia unanimă a străinilor şi care reprezentau, pentru acea epocă, o surprinzătoare reuşită tehnică

8. Una din cele mai cumplite inundaţii căreia i-a căzut victimă Olanda : 30 000 de persoane şi-au pierdut atunci viaţa.

9. A se vedea relatarea acestor evenimente făcută de PARIVAL p. 387—388.

10. în cei douăzeci şi cinci de ani de dinaintea războiului, aproape 40 000 de hectare de teren mlăştinos fuseseră astfel redate agriculturii. Lucrările de asanare au continuat şi în timpul războiului, la o scară mai redusă însă : 300 pînă la 400 hectare anual.

11. Termenul desemnează orice suprafaţă asanată, transformată în teren cultivabil sau în păşune.

12. Beneficiul total rezultat din aceste tipuri de exploatare agricolă a atins 250 000 de florini pe an.

13. Lacul Haarlem a fost desecat abia în secolul al XIX-lea»

ÎNCHEIERE

I. COHEN, p. 201.

[1] TEMPLE, p. 166—167.

3. După TEMPLE, p. 161, autorităţile nu întreprind niciodată hi< rari de mari proporţii fără să fixeze în prealabil un termen de nţ ie. uneori foarte scurt, care e întotdeauna respectat. Am vii/.ui, în cuprinsul primului capitol, că municipalitatea din Am- i dam s-a abţinut să ia o asemenea măsură cu ocazia eonii mirii noii primării a oraşului.

1. Opinie a lui Sorbi ere, formulată pe la 1650, raportată de MIIRRIS, p. 229.

5. în numirea ambasadorilor, precumpănitoare era puterea de ur se bucurau provinciile în cadrul Uniunii: Olanda numea

imli.isadorul de la Paris, Zeeland pe cel de la Londra. în aceste «mnbi naţii, interesul, general trecea pe planul al doilea. Astfel, s-a Infim plat ca Zeeland să trimită în grabă la Paris o misiune diploma li că, făcînd tot posibilul ca aceasta să ajungă. înaintea repre- – <• 111; inI ilor provinciei Olanda.

6. *Oorlog,* p. 223.

7. După TEMPLE, p. 212. Aceasta e una din cauzele afluenţei iii refugiaţi.

8. MURRIS, p. 78.

9. TEMPLE, p. 198.

10. PART VAL, p. 219.

IAB1A or Mmm

INTRODUCERE

Partea întîi

CADRUL DL VIAŢA

Capitolul I
ORAŞUL 17
Fizionomia oraşului . 17
Adminisirarea oraşului..... *>ij
Capitolul II
SATUL ..... z . d
Capitolul III
DRUMURI şi CANALE

r»o

Partea a doua

I N TERIO RUL O LA ND EZ

Capitolul IV
LOCUINŢA .....şi
Împărţirea casei. Mobilierul . Z . . . 58
Grădini şi flori 70
Capitolul V
IGIENA CORPORALA ŞI VESTIMENTAŢIA I I <’ 76
Trezirea ; toaleta de dimineaţă 76
îmbrăcămintea 60
Caintolul VI
ALIMENTAŢIA . Z Z ? *1* S *l* i ? * 00
Masa în familie .< Z

.m

Bucătăria olandeză . . * * , 7 7 7 7 t 7 -W»
Capitolul VII
O SEARA ÎN FAMILIE . Z 7 7 7 S I 7 £ 103

Partea a treia

IVI O D U L D E VIAŢĂ '

Capitolul VIU
RELIGIA *: t* : w
Capitolul IX
COPIII . 127
Capitolul X.
ÎNVAŢĂMINTUL . 137
Şcolile „pentru cei mici”.....* , . 1 – 137
învăţămîntul superior şi şti niţele.....146
Capitolul XI
VIAŢA SENTIMENTALA . . 7 7 7 Z : 7 , W
Capitolul XII
FEMEIA ŞI CĂMINUL. . . . Z 7 7 7 7 7 Z 171
Capitolul XIII
CORPORAŢIILE.....Z *7* . 7 7 . . 182
Capitolul XIV
BOALA ŞI MOARTEA.....Z Z . . 190
Bolnavi şi medici.....190
Medicina 196
Chirurgia.....-.....198
i)f' pe palul de moarte îa cimitir.....2(H
*

Partea a patra

DISTRACŢIILE

C.qnlolul XV
SPORTURI ŞI JOCURI . . . Z 7 Z 20j
< ’a pil olul XVI
BANCHETE ŞI CHIOLHANURI . 7 Z 7 7 . , 215
Tradiţionala gliiftuială . . . . t . t . . . 215
Baulurde la modă.....*i* , , , , 222
Tutunul . Z Z Z Z Z « • |
Capitolul XVII

SĂRBĂTORILE PUBLICE t Z Z Z Z ; . Mfl
Petrecerile tradiţionale **,.<•••••«« 2M**
Chermezele . , ... **• • • • I31j**

Partea a cincea

ARTA

Capitolul XVIII
ARTELE PLASTICE ŞI MUZICA . Z Z 7 Z 7 . 24U
Pictorii , » . 24JI
Muzicienii . . . , . 248
Capitolul XIX
LITERATURA 252
„Retorii”.....252
Teatrul şi actorii 256
Scriitorii 2G2
Tipărirea şi difuzarea cărţii 271

Partea a şasea

SOCIETATEA OLANDEZĂ

Capitolul XX
FORŢA IERARHIILOR . e Z ♦ 276
Clivajul social . . , ... 276
Caste şi coterii 282 j
Capitolul XXI
POPORUL . Z Z 288
Burghezii «Z . 238
Lucrătorii..... • 291
Marinarii > 396
Ţăranii..... 300
Capitolul XXII
PAUPERISM ŞI CRIMmALTTATE 305
Capitolul XXHI
MILITARII..... 314
< I|.iiolul XXIV
în:\iNi şi REFUGIAŢI C : z . . . 321

Partea a şaptea

OLANDA ÎN HAINE DE LUCRU

1 ..pilolul XXV
(> ŢARĂ BOGATĂ . .... Z Z Z ... 326
Administrarea averilor . . • • Z • . Z c* . 327
Mijloacele de informaţie 331
tind emul fiscal . . . * . t , . «. g » ♦ 336
< ipllnlul XXVI
CoMERŢ ŞI SPIRIT ÎNTREPRINZĂTOR . Z Z . 340
i upilulul XXVII
FLOTA..... …..... . 351
*Mu rina particulară şi marina de stat ** 352
< 'ursari şi piraţi 350
- .pilului XXVIII
l'RAFIC ŞI COLONIZARE 359
Marile Companii 363
Colonialişti şi sclavi ..... e 370
i jpHolul XXIX
INDUSTRIA 374
Punctul slab..... 374
Pescuitul şi comercializarea peştelui 380
« .ipitulul XXX
AGRICULTURA ..... a ; 387
„Aratul şi -păşunatul” 387
IHffuri şi poldere 389
ÎNCHEIERE
„DULCEA LIBERTATE« . . Z Z i ; ; Z . . 396
i'J< H’E ŞI REFERINŢE . .... Z f 7 . .. 402

RELIGIA

Ţările de Jos trăiau îiitr-o atmosferă religioasă care-şî punea cu putere amprenta asupra existenţei naţionale. Religia acestui popor sălăşluia în inimi, de unde-şi trăgea putere, nota Temple[1]. Puterea nu împătimirea. înfruntările violente între membrii unor* i * * 4 confesiuni opuse devin rare după 1620 ; dacă se ivesc discuţii, ele nu stîr-
i iese animozităţi peste măsură de mari ; dacă intervine

•> înţelegere, aceasta nu presupune în mod necesar **o** nliantă. Credinţa neerlandezilor implică o grijă deosebită p<'litru formele exterioare de manifestare ; total lipsită «!<• misticism, devenind adesea tiranică, la cei mai sin- »1 ri dintre credincioşi, în privinţa respectării stricte **a** hpicurilor, ea e hrănită de Biblie, al cărei stil metale »ric oferă limbajului curent retorica proprie stilului bisericesc şi determină uneori însuşi modul de a gîndi.

spuneau foarte multe rugăciuni : dimineaţa, la sculare ; prste zi, înainte şi după fiecare masă; la sfîrşitul zilei, înainte de culcare. Uneori, orele serii erau în întregime consacrate citirii scrierilor religioase. Dacă treceai, dimineaţa sau seara, pe sub ferestrele celor cucernici, **îi**

• •« • u ■ ı.ı vr<‘o trei sferturi de secol de cînd orizonturi I i i < deschiseseră în .faţa neerlanclezilor. permiţîn- o d. n Iriu liber spiritului lor întreprinzător. Cîştigul i ı.ı »lata, pe măsura. riscurilor şi a lipsurilor îndu- I I 'i iiiniil pe mare de Ia Amsterdam pînă la strîmtoarea *■ i IrH sule – trei sute cincizeci de zile. Oliviei?

I ii .i\onlunor înglodat în datorii care miza totul Îl în a carii', a pornit cu patru corăbii şi două sute